STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13606

YOSHA KALB

Israel Joshua Singer

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יאָשע קאַלב

יאָשע קאַלב

ראָמאַן

פון

י. י. זינגער

פאַרלאַג מתנות ניו יאָרק

אַרויסגעגעבן פון
פאַרלאַג מתנות
ביים שלום עליכם פאָלק אינסטיטוט

YOSHE KALB

A Novel By

I. J. SINGER

פערטע אויפלאַגע, 1956

Copyright 1956
by Genie Singer
New York, N. Y.

שער בלאַט געצייכנט פון ע. מ. וויינער

Published by
FARLAG MATONES
22 E. 17th St., New York 3, N. Y.

Printed in the United States of America
by FUTURO PRESS, Inc. 200

„יאשע קאַלב״ איז צום ערשטן געדרוקט געוואָרן זומער 1932 אין „פאָרווערטס״ אין ניו־יאָרק, און אין „היינט״ אין וואַרשע.

אין זעלביקן יאָר איז דער ראָמאַן דערשינען אין אַ בוך, אַרויסגעגעבן פון מחבר אין וואַרשע.

אין 1933 איז דערשינען אַ צווייטע אויפלאַגע פון דעם בוך, ספּעציעל פאַר די „זיד־אַמעריקאַנישע לענדער״, אַרויסגעגעבן פון פאַרלאַג ג. קאַפּלאַנסקי, אין בוענאָס איירעס.

אין 1937 איז דאָס בוך דערשינען אין אַ דריטער אויפלאַגע אין פאַרלאַג ה. בזשאָזע, אין וואַרשע.

דאָס איז די פערטע אויפלאַגע.

פאַרלאַג מתנות

ערשטער טייל

קאַפּיטל איינס

אין גרויסן גאַליציאַנער גוט־יידישן הויף, ביים רבין ר׳ מלך פון ניעשאַוועַ, האָט מען זיך געגרייט גאָר שטאַרק צו דער חתונה פון רבינס טאָכטער סערעלע.

דער רבי ר׳ מלך האָט מיט דער חתונה פון זיין יינגסטער טאָכטער שטאַרק געאיילט.

ער איז געווען אַ ייד אַ גיכער, דער רבי ר׳ מלך. אַן עטלעכע זעכציקער שוין, אַ באַלייבטער, מיט אַ גרויסן בויך, איבער וועלכן דער לאַנגער, טערקישער געלבלעכער טלית־קטן פאַרהויבט זיך, ווי ביי אַ יידענע אין די העכערע חדשים, איז ער פונדעסטוועגן געווען זייער אַ היציקער. זיינע בולטע אַרויסגעזעצטע ביר־פאַרביקע אויגן האָבן אַלץ אַזוי דורכדרינגלעך דורכגענומען, ווי זיי וואָלטן וועלן אַרויסשפּרינגען פון די לעדלעך. דורך דעם גאַנצן געדיכטעניש פון זיין באָרד און פּיאות, פון דער גאַנצער האָריקייט זיינער אויפן דיקן האַלדז און אויפן געפּאַלדעוועטן קאַרק, האָט געשפּראָצט מיט בלוט, געזונטקייט און ענערגיע. אַ קאָכעדיקער, אַ טומלענדיקער, מיט אַ פּאָר אָנגעבלאָזענע זיגלעכע ליפּן, וועלכע הערן קיינמאָל נישט אויף צו זויגן אַ גראָבן ציגאַר, אַלץ איינס אַ ברענענדיקן, צי אַ פאַרלאָשענעם, איז ער דערביי געווען אַ גוואַלדיקער תקיף. טאָמער האָט ער זיך אויף עפּעס פאַר־לייגט, האָט ער אַזוי לאַנג געטריבן, געיאָגט, ביז ער האָט זיינס דורכגעפירט. און אויך מיט דער חתונה פון זיין טאָכטער האָט ער געאיילט, געטריבן. ער האָט אַפילו נישט געוואָלט איבערוואַרטן ביז נאָך שבועות, נאָר געגרייט זיך צו דער חתונה אויף ל״ג־בעומר, אין מיטן דער ספירה נאָך.

פון חתנס צד, פון ראַכמאַניוקער הויף אין רוסלאַנד, האָט מען זיך שטאַרק קעגנגעשטעלט דעם ניעשאַווערס יאָגעניש.

איבער דעם גאַנצן יאָר, וואָס עס האָט געדויערט די פאַרקנסונג צווישן סערעלען, דעם ניעשאַווערס טאָכטער, און נחומטשען, דעם ראַכמאַניוקערס זון, זיינען יעדן טאָג געגאַנגען רעקאָמענדירטע בריוו פון קיר״ה און צוריק. דעם ראַכמאַניוקערס בריוו געשריבן מיט אַן אויסגעציקלטן לשון־קודש, אויסגעהאַלטן לויט דעם דקדוק, יעדער וואָרט אַ פּערעלע, האָבן געהאַט איין זין: אָפּצושלעפּן וואָס לענגער די פאַרקנסונג און אָפּהאַלטן אויף עטלעכע יאָר די חתונה.

„זיין הויכער כבוד, זאָל לאַנג לעבן, ווייסט גאַנץ וואויל — האָט דער ראַכמאַניוקער געשריבן — אַז אי דער חתן, אי די כלה, זאָלן לעבן, זיינען

יונגע קינדער, קוים פערצן יאָר אַלט, און ביי אונדז איז אַ מנהג נאָך פון זיידן, זיין זכות זאָל אונדז ביישטיין, אין אַזעלכע זאַכן נישט צוצואיילן. דערצו האָט דער חתן אָנגעהויבן לערנען יורה־דעה ביים למדן ר׳ פּתחיה זווילער און אים איז אַ שאָד פּשוט איבערצורייסן אין דער מיט״.

אין ניעשאַוועס הויף האָבן דעם רבינס אוראייניקלעך, די יינגלעך, מיט גרויס פרייד אַראָפּגעריסן פון די קאָנווערטן די פּאָסט־מאַרקעס מיטן קאָפּ פון רוסישן קייסער. נאָך איידער דער רבי האָט געעפנט מיטן פּערלמוטערנעם מעסערל די בריוו, האָבן זיי מיט אָנגעשפּיצטע פינגער אונטער־געהויבן די אויסלענדישע מאַרקעס.

— זיידע — האָבן זיי געפרעגט אַלע מיט אַ מאָל — וועלכער קייסער איז שענער, אונדזערער, צי דער רוסישער?

— להבדיל — האָט דער רבי ר׳ מלך, אַ ליבהאָבער פון עסטרייכישן מלכות, געענטפערט בייז און געטריבן מיטן ספאַדיק די אייניקלעך פון זיך — לאָזט לייענען, גייט נישט ליידיק!

ער האָט נישט פאַרטראָגן דעם מחותנס בריוו, דער רבי ר׳ מלך. ער האָט נישט פאַרטראָגן די שיינע געציקלטע אותיות, וואָס זיינען געווען אַזוי אויסגעפּוצט, אויסגעצערטלט, ווי דער שרייבער זייערער, דער ראַכמאַניוועקער. ער האָט אַ סך ווערטער, ס׳רוב פון תנ״ך גענומען, נישט פאַרשטאַנען, און איבערגעהיפּערט זיי, ווי מען מיידט אויס אפּיקורסות. נאָר איבערהויפּט האָט אים שטאַרק בייז געמאַכט דאָס, וואָס פון יענעם צד וויל מען אָפּשלעפּן די חתונה. פאַר כעס האָט ער געפּאַטשט מיט די אָנגעבלאָזענע זינלעכע ליפּן אויפן פייכטן פאַרלאָשענעם ציגאַר און געברענט אויפן גבאי, ישראל אביגדור, אלמאי ער איז נישטאָ און צינדט אים נישט אָן דעם ציגאַר יעדעס מאָל, ווען ער ווערט פאַרלאָשן.

— סרועלוויגדער — האָט ער געשריגן, כאָטש יענער האָט נישט געהערט — סרועלוויגדער, עד ׳על דעך אויסרייסן...

ניין, ער האָט נישט פאַרטראָגן דעם מחותנס בריוו, דער רבי ר׳ מלך. דאָס אָפּשלעפּן די חתונה פון זיין טאָכטער האָט אים שטאַרק מצער געווען. וואָרעם שוין אַ יאָר צייט, ווי ער, דער ניעשאַווער אַליין, איז געווען אַן אלמן. דאָר דריטע ווייב זיינס, סערעלעס מוטער טאַקע, נאָך אַ יונגע, קוים דרייסיק יאָר אַלט, איז געשטאָרבן, צוזאַמען מיט איר זויג־קינד, פון שאַרלאַך. דאָס קינד איז דעם רבין קיין גרויסער שאָד נישט געווען. וואָרעם די ערשטע צוויי ווייבער זיינע, וואָס ער האָט געהאַט און באַגראָבן, האָבן אים ביים לעבן אַ סך קינדער געבראַכט אויף דער וועלט. זין און טעכטער. מערסטנס טעכטער.

דער גאַנצער הויף איז געווען פול מיט קינדער, אייניקלעך, אוראייניקלעך. אַלע קינדער האָבן געוואוינט טאַקע אין דעם גרויסן געמויערטן רבישן הויז, וואָס האָט מיט זיינע נאַקעטע ווענט און הויכע פענצטער, מיט בלעכענע

דריי־וועטילאַטאָרס אין די לעצטע שויבן, אויסגעזען ווי אַ קאַזאַרמע. רק מען האָט דאָ געהאַלטן אין איין צומויערן, צושטוקעווען, אַריינקוועטשן נייע דירות, גאָרנס, גאַניקעס, שטאָקן, אַן יעדער פאָרם און סטיל, האָבן זיך געטוליעט צו דער הויפּט־מויער און צום בית־המדרש, ווי אָפּגעריסענע קליינע בעט־לערלעך צו אַן אַלטן צעוואַקסענעם בליגדן בעטלער. שטענדיק זיינען דאָ אין הויף פאָרגעקומען שמחות, חתונות, בריתן, תנאים, מזל־טובס, בר־מצוהס, חומש־אָנהויבנס, שול־פּירעגישן. עס זיינען געווען אין הויף אַזוי פיל אייניק־לעך, אַז דער רבי אַליין, אַ ייד מיט אַ שווערן קאָפּ, האָט אָפט פאַרביטן די אייניקלעך זיינע, נישט געדענקט וועמעס פון זיינע קינדער זיי זיינען. דאָס האָט אַרויסגערופן ביי די הויפישע קינדער גרויס פאַרדרוס.

דאָס געשטאָרבענע זויג־קינד איז דעריבער דעם רבין קיין גרויסער שאָד נישט געווען. אַ שאָד איז אים געווען די רביצין. מער פון די ערשטע צוויי ווייבער האָט ער די דריטע ליב געהאַט. אַ יונגע, אַ פריילעכע, אַ וואַ־רעמע, געדענקט זי דער רבי. איינמאָל, געדענקט ער, האָט זי אפילו אים בעת אַ טבילה־נאַכט געזאָגט מאָדנע ווערטער.

— ווען דו האָסט נישט אַזאַ גרויסע באָרד — האָט זי אים געזאָגט — וואָלסטו נאָך געווען גאַנץ יונג...

אַן איינפאַל פון אַן אשה!

די דאָזיקע ווערטער, כאָטש נישט קיין צניעהדיקע — די פריערדיקע ווייבער האָבן פאַר אים מורא געהאַט, גרויס דרך־ארץ אַרויסגעוויזן און בכלל גאָרנישט גערעדט מיט אים — האָבן אים אָבער מיט אַ סך פרייד אָנגעפילט. ער האָט זיי תמיד געדענקט. און אַפילו ביי דער לויה אירער, ווען ער האָט זי באַקלאָגט און גערעדט פאַר די חסידים וועגן איר גאָטספאָרכטיקייט און צניעות, זיינען אים גראָד די דאָזיקע ווערטער אירע געקומען אויפן זינען, און ער האָט זיך אַזוי צעקלאָגט, אַז ס׳גאַנצע געדיכטעניש פון באָרד און פּיאות האָט זיך אים געטרייסלט. די חסידים האָבן געיאָמערט ווי די ווייבער. געמיינט האָבן אַלע, אַז נאָך איר טויט וועט ער שוין מער נישט חתונה האָבן.

— קיין עין־הרע, אין די יאָרן — האָבן דעם רבינס זין גערעדט צווישן זיך, ווי שטענדיק עס ריידן צווישן זיך רבישע קינדער וועגן זייערע פאָטערס, וואָס זיצן שוין צו לאַנג אויף דער שטול.

אויך די טעכטער זיינע, דיקע יידענעס, צעגאָסענע, האָבן גערעדט מיט זייערע מאַנען וועגן דעם, נישט געגלויבט, אַז דער פאָטער זייערער זאָל נאָך איצט אַ שידוך טאָן. פון די ספרימלעך אין עברי־טייטש האָבן זיי געוואוסט, אַז אַ יידישע טאָכטער טאָר נישט חתונה האָבן מיט אַ מאַן, וואָס האָט דריי ווייבער באַגראָבן, אַז אַזאַ מאַן ווערט אָנגערופן „קטלן״, ווייבער־קוילער.

— עס — האָבן זיי באַרואיקט זייערע מאַנען, וואָס האָבן באַצייטנס שוין מורא געקראָגן פאַר נייע יורשים, איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר — מיר גלויבן נישט... וועלכע יידישע טאָכטער וועט זיך גאָר וועלן איינשטעלן ס'לעבן ?

אָבער ע ר, דער ניעשאַוווער אַליין, האָט אַנדערע אויסרעכענונגען געהאָט, גאָר אַנדערע. ער האָט זיך געגרייט חתונה האָבן, און דוקא מיט אַ בתולה, וואָס ער האָט געהאָט אויפן אויג. צווישן די רבנים און רבישע אייניקלעך, וואָס פאַרן קיין ניעשאַוווע, איז אויך געווען ר' מעכעלע היוונעווער, אַ רבישער זון, וואָס האָט אַליין רבי געדאַרפט זיין. נאָר געווען איז ער אַ ייד אַ שטאַמלער און אַ שוטה און זיינס אַ פעטער האָט אים אַלע חסידים אויסגעכאַפּט. ער איז דעריבער אַרומגעפאָרן איבער דער וועלט נאָך נדבות און פון צייט צו צייט זיך אויך אַראָפּגעכאַפּט קיין ניעשאַוווע. אָט ביי דעם דאָזיקן ר' מעכעלע היוונעווער האָט זיך אויפגעהאַלטן זיינס אַ קרובה, אַ מיידל אַ יתומה, אַ רביש אייניקל, נאָר אָן אַ נדן. יעדעס מאָל, ווען ר' מעכעלע האָט, ביים געזעגענען זיך, דערלאַנגט דעם ניעשאַוווער אַ קוויטל, האָט ער דאָרט דאָס מיידל, די יתומה, דערמאָנט.

„לשידוך הגון" — האָט ער אַריינגעשריבן אין קוויטל.

און דעם ניעשאַוווער איז דאָס אין זינען אַריין.

דעם שידוך האָט ער זיך אַליין געערעדט.

פּלוצלינג האָט ער גענומען שטאַרק מכבד זיין דעם שטאַמלער ר' מעכעלע, אויף וועלכן ער האָט זיך קיינמאָל נישט רעכט אומגעקוקט. ער האָט אים אונטערגערוקט ביים טיש גרויסע שטיקער שיריים, דערלאַנגט אים עטלעכע מאָל וויין, באַפוילן דעם גבאי, ער זאָל אים אַוועקזעצן אויבן־אָן, צווישן די גרויסע מיוחסים. ביים געזעגענען האָט ער גאָר זיך פאַרשלאָס; מיט אים אין אַ באַזונדער שטוב, מכבד געווען אים מיט אַ ציגאַר. דערביי האָט ער אים שוין טאַקע אַוועקגעשאָנקען דעם בורשטינענעם ציגאַר־שפּיץ

— רויכערסט מיט אַ פּראָסטן ציגאַר־שפּיץ, ווי אַ בעדער — האָט ער געזאָגט — עס, ס'פּאַסט גאָרנישט פאַר אַ רביש קינד...

און גלייך דערנאָך איז ער אַרויס מיט אָפענע דיבורים.

— עד בין נאָך, געלויבט דער אויבערשטער, אַ בעל־כח — האָט ער געזאָגט, בליצנדיק אויף דעם יידן מיט די אויסגעקוילערטע אויגן — זאָג איר, דער בתולה, אַז זי וועט נאָך האָבן, אם ירצה־השם, בנים־זכרים. און זאָל זי נישט מורא האָבן צו נעמען אַ „קטלן", ווייל דאָס איז נישט קיין דין, נאָר אַ מנהג, אַ נאַרישער מנהג. עך האַלט נישט דערפון, עך...

ער האָט עטלעכע מאָל פריילעך אַ טשמאָקע געטאָן מיט די ליפּן אין פאַרלאָשענעם ציגאַר, געכאַפּט דעם שטאַמלער ביים אויסגעקראָכענעם בערדל, און געזאָגט גיך :

— און איר וועט זיין ביי מיר, מחותן. איר וועט זיין ביי מיין טיש, מחותן.

דאָס וואָרט „מחותן" האָט דעם אָרעמען קאַליקע אַזוי גערירט, אַז ער האָט זיך געלאָזט פירן ביי דער באָרד פון צעיאַכמערטן רבין ר' מלך. פון שמחה איז ער געלאָפן הין און צוריק איבער דער שטוב, דער רבי ר' מלך, נישט אַרויסלאָזנדיק דעם יידנס באָרד פון דער האַנט.

— עך מיין טאַקע, אַז ס'איז אַ גלייכע זאַך — האָט דער שטאַמלער אַרויסגעזאָגט אין איין אָטעם, גאַרנישט פאַרהיקענדיק זיך.

דאָס האָט אים צוגעגעבן מוט און ער האָט געוואָלט צוגעבן דערצו אַ פיינעם משל, וואָס ער פלעגט אים הערן פון זיין פאָטער, ווען מען האָט אים פאַרגעלייגט אַ גלייכע זאַך: אַ כשרער טאָפּ און אַ כשרע שיסל...

נאָר דאָ האָט ער זיך שטאַרק פאַרהיקעט, שיר זיך נישט דערוואָרגן מיט די שווערע רייד. האָט אים דער רבי ענדלעך אָפּגעלאָזט די באָרד און גע־נומען די אייגענע באָרד אין דער האַנט אַריין.

וועגן פרעגן דעם כלה־מיידל איז דעם רבין אַפילו נישט איינגעפאַלן. ער האָט געוואוסט, אַז זי איז אַ יתומה, אַן אַ קרייצער נדן, וואָס האַלט זיך אויף ביי אַ פעטער אַן אָרעמאַן, און זי וועט עס האַלטן פאַר אַ גליק צו ווערן די גיעשאַוער רביצין.

די איינציקע מניעה איז געווען פאַרן רבין ר' מלך די יינגסטע טאָכטער, סערעלע, די בת־יחידה פון דריטן פאַרשטאָרבענעם ווייב. חתונה האָבן פאַר איר האָט ער נישט געקענט. דאָס וואָלט דעם הויף, די זין און די טעכטער, גאָר צערייצט און אויפגעקאָכט. אויך די חסידים וואָלט עס נישט געווען צום האַרצן. זיי וואָלטן נישט גערעדט, חלילה! זיי וואָלטן פאַרשטאַנען, אַז מסתמא דאַרף אַזוי זיין, אָבער צום האַרצן וואָלט עס זיי נישט געווען. און ער האָט זיך דעריבער געאיילט וואָס גיכער אַ שידוך צו טאָן מיט סערעלען, כדי באַלד נאָך איר חתונה — צו גיין אַ פערט מאָל צו דער חופה מיט דער יתומה דער בתולה.

— אַ יפת־תואר — האָט אים דער שטאַמלער געזאָגט וועגן מיידל — שיין ווי די וועלט, זאָגן די ווייבער...

כאָטש ער האָט זי נישט געזען, דער רבי ר' מלך, האָט ער זי זיך פאַרגעשטעלט אין געדאַנק, געזען זי ווי זיין לעצט־פאַרשטאָרבן ווייב און געבענקט נאָך איר.

ער האָט דערפירט צום שידוך מיט זיין טאָכטער מיט גרויס ברען.

ער האָט אַליין אָנגעשלאָגן דעם ראַכמאַניוווקער רבין דעם שידוך אין אַ בריוו צו אים. אַז דער ראַכמאַניוווקער האָט געענטפערט מיט האַלבע ווערטער, האָט ער זיך נישט געפוילט און אַוועקגעפאָרן קיין קאַרלסבאַד. וואוהין דער ראַכמאַניוווקער קומט יעדן זומער היילן זיינע גאַלשטיינער. גע־

הייסן האָט עס, אַז ער פילט זיך נישט מיט אַלעמען, דער ניעשאַוועה, אַז ער דאַרף וואַרעמבעדער. דאָרטן, אויף דעם שפּאַציר צום קוואַל, האָט ער אַזוי לאַנג אַריינגערעדט דעם ראַכמאַניוװקער, מיט אַזאַ ברען, עקשנות זיך איינגעגעסן אין אים, ביז ער האָט ביי אים מיט גוואַלד אַרויסגעריסן זיין וואָרט.

ער האָט אַפילו נישט געגוג אָפּגעהיט זיין אייגענעם כבוד, דער ניעשאַוועה, אַן עלטערער פון ראַכמאַניוװקער, אַ רבי פון אַ סך מער חסידים ווי יענער, האָט ער זיך ביי יענעם געבעטן, צוגעזאָגט אַ סך מער נדן ווי ער האָט געגעבן אַנדערע טעכטער זיינע.

— מילא — האָט ער געזאָגט זיפצנדיק — זאָל שוין זיין נאָך טויזנט רייניש. אַז איר האָט דעם בחור, זענט איר אויפן פערדל...

דער ראַכמאַניוװקער האָט זיך ביי די ווערטער פאַרקרימט.

— אויפן פערדל... עט... — האָט ער געמורמלט שטיל, אַזוי אַז דער ניעשאַוועה זאָל יאָ און נישט הערן — נישט קיין דיבורים...

ער איז געווען פונקט דער היפוך פון ניעשאַוועה.

אַ דינער, מיט אַ שיטער שוואַרץ־גרוילעך בערדל, וואָס גלאַנצט פון זויבערקייט און דינקייט, מיט טיפע, שוואַרצע, מיסטישע אויגן, מיט אַ דורכזיכטיק קרענקלעך געשניצט פּנים, וואָס דערמאָנט אין איילבירטן, מיט לאַנגע, דינע פינגער, וואָס שפּילן זיך נערוועז און געלאָסן גלייכצייטיק מיט אַ קליין גאָלדן טאַבעק־פּושקעלע, מיט אַ שניי־ווייסן געפּרעסטן רבישן קראַגן איבער דער מאַט־זיידענער גוט־געניי־טער קאַפּאָטע, האָט ער זיך שטאַרק אונטערשיידט פון זיין מחותן דעם ניעשאַוועה. פונקט ווי דער ניעשאַוועה האָט מיט זיין באַוואַקסנקייט און מגושמדיקייט אַרויסגערופן ביי שקצים געלעכטער און זיי האָבן אים נאָכגעשריען:

— באָק! מעע...

אַזוי האָט דער ראַכמאַניוװקער אַרויסגערופן באַוואונדערונג. יונגע בלאָנדע ווינערינס האָבן זיך נישט געקאָנט אין אים זאַט אָנקוקן.

— אַך, ווי הערליך דיעזער וואונדער־ראַבי זיעהט אױס! — האָבן זיי געזאָגט איינע דער צווייטער. — אַ מאַן מיט אַזעלכע שוואַרצע אויגן מוז קאָנען ליבן... ניכט וואָהר?

דער ראַכמאַניוװקער האָט נישט פאַרטראָגן דעם מחותן זיינעם. ער האָט זיך אַפילו געשעמט מיט אים. ער האָט נישט פאַרטראָגן זיינע ווילדע האָאַוואַיעס, זיין פּאַטשן מיט די ליפּן דעם ציגאַר, זיין אָפט שפּייען אויף דער ערד, זיין צעכראַסטעטע אַטלעסענע זשופּיצע, די פאַרקאַלטנטע באָרד און פּיאות, זיין הייזעריקלעך קול, זיין וואַרפן מיט די הענט, זיינע נישט־איידעלע ווערטער, דעם גאַנצן האָריקן פליישיקן קערפּער זיינעם, וואָס פילט זיך מיט

שאַרפע ריחות פון שוויס, מקוה, ציגאַרן־רויך, רצועות, מילכיק־געבעקס און מעד.

ער האָט געוואָרפן מיט די הענט, דער ניעשאַוועד, ביים ריידן, אנגע־טראָטן דעם ראַכמאַניוווקער אויף די פיס, צוגעשפּאַרט אים אַלע מאָל צו אַן אַנדער בוים מיטן דיקן בויך, געכאַפּט אים ביי די קנעפּלעך, געשטאָרקעט מיט די עלנבויגנס, צוגעשפּאַרט אים, כאָטש עס איז געווען גענוג פּלאַץ, אונטערגעשלאָגן אים די זייטן, איבערגעחזרט צענדליקער מאָל דעם זעלבן געדאַנק, געשלונגען האַלבע ווערטער, געשפּריצט פון מויל און געכאַפּט אים כסדר ביים אויסגעצערטלטן בערדל.

צוליב דעם אַליין, אַבי פּטור צו ווערן פון אים איז ער, דער ראַכ־מאַניוווקער, איינגעגאַנגען אויפן שידוך. ער האָט שוין נישט מער געקענט פאַרטראָגן זיין דינגען זיך איבער נדן און מתנות, זיין ווילדע התפעלות, איבערהויפּט דעם ריח זיינעם. איבער דער גאַנצער צייט, וואָס דער ניעשאַוועד האָט מיט אים איינגעטענהט, האָט דער ראַכמאַניוווקער נישט אָוועקגעלייגט אַפילו אויף קיין ווײַלע דאָס גאָלדענע טאַבעק־פּושקעלע פון זיין דינער נאָז.

— אַ, אַ, — האָט ער זיך געקוויקט — אַ מעדן פון אַ טאַבעק.

ער האָט דעם שידוך געטאָן, אָבער אָפּשטעלן אַ זמן־חתונה האָט ער זיך נישט געאיילט. און דער ניעשאַוועד האָט אים נישט אויפגעהערט באַ־וואָרפן מיט בריוו. דער ראַכמאַניוווקער האָט געוואוסט גאַנץ גוט דעם ניע־שאַוועדס יאָגעניש. זיין גבאי, מאָטיע־גדול, אַ ייד מיט אַ שאַרפער נאָז, ווי ביי אַ רויב־פויגל, אַ לשון־הרעניק און אַ שונא פון די גאַליצישע גוטע־יידן, האָט יעדעס מאָל, ווען ער האָט דעם רבין זיינעם דערלאַנגט דעם ניע־שאַוועדס בריוו, געמאַכט וויצן אויפן רבינס מחותן.

— ער איילט זיך צו דער חופּה, דער ניעשאַוועד — האָט ער געזאָגט — די בתולה לאָזט אים נישט רואיק תורה זאָגן... נישט קיין וואונדער... נאָך דריי רביצינס... מיט אַ חזקה...

דער ראַכמאַניוווקער האָט מאָטיע־גדול אָנגעזידלט.

— מאָטיע, האָסט אַ גרויס מויל — האָט ער אים געמוסרט — דיין מויל וועט דיך אין גיהנום פאַרפירן.

נאָר מאָטיע־גדול האָט געוואוסט, אַז דער רבי איז פון די ווערטער זיינע אין דער אמתן צופרידן. דער רבי האָט אַפילו נישט געוואָלט אַליין לייענען דעם מחותנס בריוו, נאָר געהייסן, ער זאָל זיי אים איבערלייענען. אגב האָט ער אים טאַקע נישט פאַרגונען דעם שידוך, דעם אַלטן. ביי אַזאַ עלטער אַ יונגע בתולה!

— לאָמיך נישט זינדיקן מיט די רייד — האָט ער געזאָגט צו דער רביצין זיינער, אַ יידענע אַ קרענקלעכע, אַ בלייכע, אַ נערוועזע, מיט אַ פּנים

פון פּאַרמעט און מיט דער גאַנצער קרענקלעכער ירושה פון דורות מיוחסים — וואָס ברענט ער אַזוי, דער מחותן? ס'וואָלט פּאַסן פאַר אַ יונגן אלמן...

דערביי האָט ער עטלעכע דריבנע קרעכצעלעך געגעבן.

די רביצין, אַ חכמה, אַ יידענע מיט אַ מאַנצבילשן קאָפּ, האָט מיט דער סאַמע דינסטער איידלקייט, וואָס איז אַזוי שטאַרק ביי קרענקלעכע ווייבער, דערפילט אין מאַנס רייד אַ קנאה צום מחותן זיינעם. דאָס האָט איר אַ שטאָך געטאָן אין איר קנויל נערוון. זי האָט פאַרביסן אַ בלאַסע ליפּ און געזאָגט שטיל:

— זאָל ער זיך טאָן וואָס ער וויל. איך וועל מיין נחומטשען נישט שיקן קיין גאַליציען. ער איז נאָך אַ קינד... נישטאָ וואָס צו זאָגן.

דער ראַכמאַניוווקער האָט צוריקגעשריבן צום מחותן ציקלדיקע בריוו, יעדעס וואָרט אַ פּערעלע. ער האָט זיך באַמיט נישט אַרויסצואווייזן זיין ווידערגעפיל, נאָר פאַרקערט, באַשאָטן אים מיט גרויסע טיטולן, איבערגע־טריבענע, און מיט פאַרשידענע פּסוקים און קלוגע ווערטלעך פון דער גמרא אַרויסגעדרייט זיך פון געבן אַן ענטפער.

ביידע, דער פאָטער, ווי די מוטער, האָבן געוואוסט, כאָטש זיי האָבן עס נישט געזאָגט, אַז נחומטשען איז נאָך צו פרי חתונה צו מאַכן. אַ דינער, אַ שלאַנקער ווי דער פאָטער, אַ צאַרטער ווי אַ יונג מיידל, איז נחומטשע געווען נערוועז און עמפּינדלעך, פּונקט ווי די מוטער זיינע, פּונקט ווי אַלע פריערדיקע דורות, די אויסגעאיידלטע מיוחסים פון דער מוטערס זייט. דערצו האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין הימלישע זאַכן, אין קבלה. וויפיל דער פאָטער זיינער האָט מיט אים נישט איינגעטענהט, געגעבן אים צו פאַרשטיין, אַז אַ בר־מצוה ייִנגל דאַרף בעסער לערנען אַ בלאָט גמרא, האָט נחומטשע נישט נאָכגעגעבן. ער האָט זיך באַהאַלטן אין באַזונדערע שטובן, אָפּגעשלאָסן זיך, קיינער זאָל אים נישט שטערן, און פאַרטיפט זיך אין די געהיימע, מיסטישע לערעס. ער האָט בכלל געהאַט מאָדנע געגנג, דער נחומטשע. ער איז געווען אַ שוויגער, אַ באַהאַלטענער, פלעגט קוקן מיט גרויסע אָפענע אויגן אַרום זיך, דערביי אָפט נישט געזען דאָס מינדעסטע, וואָס טוט זיך אַרום אים. ער האָט אַפילו געגרייט זיך בסוד צו גרויסע זאַכן. ער האָט געלייענט וועגן דעם אר״י, אַז ער פלעגט דורך קבלה באַשאַפן טויבן, און ער האָט עס געוואָלט נאָכטאָן. ער האָט זיך דערצו אָפט געטובלט אין מקוה. אויסגעלערנט זיך אויסטערלישע נעמען פון מלאכים, און אַ סך מאָל נישט געוואָלט איבערבייסן.

דער פאָטער האָט אים פּרובירט אָפּהאַלטן דערפון. אַליין אַ וועלט־מענטש, אַ געניסער, אַ שטיק עולם־הזהניק, אַ בעלן אויף שיינע און גוטע זאַכן, האָט ער נישט געקאָנט פאַרשטיין דעם ייִנגלס אָפּגעשלאָסנקייט, באַ־האַלטנקייט און עקשנות.

— ווייסט, נחומטשע — האָט ער געזאָגט — דער זיידע זכרונו־לברכה, פלעגט זאָגן, אַז אַפילו אין הימל אַליין האָט מען אויך פיינט אַ שוטה...

ער האָט שטאַרק קיין חשק נישט געהאַט אים צו שיקן קיין ניעשאַווע, צו די שרייערס און פּרומאַקעס. ער האָט מורא געהאַט, אַז דאָרט וועט דאָס יינגל גאָר אַרויס פון די כלים, וועט אויסוואַקסן אַ פּרא־אָדם.

דער מוטער זיינער, דער רביצין, איז דער שידוך אויך נישט געווען צום האַרצן. זי האָט אַזוי אויך אָפּטמאָל געלאָזט טרערן אין איר זיידן טיכל יעדעס מאָל, ווען נחומטשע האָט נישט געוואָלט איבערבייסן, אָדער ער איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ פאַרבלאָנדזשעטער. דערצו האָט זי שוין געהאַט גענען אין אויסלאַנד די כלה סערעלע. געראָטן אין טאַטן אַריין, איז זי ביי דרייצן יאָר שוין געווען אַ גרויסע, אַ פליישיקע, מיט פעסטע פיס, מיט אַ רויטן קאָפּ האָר, מיט געזונטע ציין, און אַפילו מיט אַ רייפן בוזעם, וואָס זי, די רביצין, האָט אַפילו ביים זויגן נחומטשען נישט געהאַט אַזעלכן. זי געדענקט עס גאַנץ גוט. זי האָט דאָס כלה־מיידל נישט אויפגעהערט עסן מיט די אויגן, מיט די נישט־פאַרגינערישע אויגן פון גייסטיקע מיוחסדיקע ווייבער, וואָס פאַרגינען נישט די פּראָסטע זייער ווייבערישקייט. זי האָט זי אָפּט אָפּגעבלאָזן פאַר אַ שלעכט אויג.

— טפו, טפו, טפו — האָט זי געמאַכט זיך שפּייען — קיין בייז אויג נישט.

זי האָט פאַרגלייכט זי מיט נחומטשען, דעם איידעלן, צאַרטן נחומטשען, און איר מאַמיש האַרץ האָט געוויטיקט.

— הלואי ס'זאָל זיין מיט מזל — האָט זי געמורמלט — אַזאַ קינד, נעבעך...

זי האָט געוואָלט ריידן מיט איר מאַן פּשוטע ווערטער. אָבער צו אויס־געאיידלט איז מען דאָ אין שטוב געווען, צו איבערשפּיצט, מען זאָל אָנרופן זאַכן ביים נאָמען. מען האָט זיך פאַרשטאַנען שווייגנדיק. זי האָט אַפילו גע־וואַגט, די ראַכמאַניווקער רביצין, צוצושרייבן עטלעכע ווערטער צום מחותן וועגן איר צוגעבונדנקייט צום „קינד". אין אַ שיינעם לשון־קודש, ווי אַ מאַנצביל אַ למדן, האָט זי געשריבן וועגן איר נחומטשען, און פאַרענדיקט האָט זי מיט אַ פּסוק — מיט דעם פּסוק, וואָס יהודה האָט געזאָגט צו זיין ברודער יוסף דעם שני־למלך וועגן בנימנען, וואָס יוסף האָט פאַרהאַלטן אין מצרים.

„ונפשי קשורה בנפשו" — האָט זי פאַרענדיקט איר צושרייבן.

אָבער דער ניעשאַוועער האָט אַפילו נישט געוואָלט לייענען, וואָס אַ יידענע שרייבט.

— „זיין כבוד ווייסט — האָט ער געשריבן בלויז צום מחותן, נישט דער־מאָנענדיק אַפילו מיט קיין איינציק וואָרט וועגן דער רביצינס עטלעכע ווערטער — זיין כבוד ווייסט — האָט ער געשריבן מיט גראָבע, קרומע

קאָטשערע־אותיות, פּונקט אַזעלכע צעכראַסטעטע און מגושמדיקע, ווי ער אַליין, און מיט אַן אַ שיעור גרייזן, פעלערן און האַלבע ווערטער — אַז ביי אונדז איז אַ מנהג פון זיידעס נישט אָפּצולייגן דעם זמן־חתונה שפּעטער ווי אַ יאָר. און וואָס שייך דעם יורה־דעה, וואָס דער חתן, זאָל לעבן, האָט אָנגעהויבן לערנען מיט זיין מלמד, קאָן עס קיין אָפּהאַלט נישט זיין, ווייל, ערשטנס, פעלן, ברוך־השם, נישט אין ניעשאַווע קיין יידן לומדים, צווייטנס, קען דאָך דער מלמד זיינער מיטקומען מיטן חתן שליט״א און זיצן מיט אים צוזאַמען אין ניעשאַווע, ווי לאַנג עס וועט געפעלן ווערן אין זיינע אויגן. אויף קעסט פון הויף״.

צו דעם בריוו איז צוגעקומען אַ גאָלדענער זייגער פאַרן חתן, אַ שווע־רער גראָבער זייגער מיט אַ טאָפּלטער קייט, ווי עס טראָגן אויפגעקומענע גבירים אויף גראָבע בייכער.

ביידע האָבן זיי זיך גענאַרט, די מחותנים, געזידלט איינער דעם אַנדערן הינטער די אויגן, געשריבן זיך איבערגעטריבענע ליבע־בריוו און פאַר־שטאַנען זיך קעגנזייטיק אויף דעם קעגנזייטיקן נאַרן זיך. נאָר קיין ברירה איז נישט געווען. דער ניעשאַוווער, אַ ווילדער עקשן, אַן איינעסעדיקער, האָט נישט געלאָזט לעבן. ער האָט געשיקט טעלעגראַמעס, שילוחים, אָפּלאָזן דעם שידוך האָט מען נישט געקענט. וואָס וועט זאָגן די וועלט? און דער ראַכ־מאַניוווקער, אַ שטילער, אַ זיידענער, אַ געניסער, אַ מענטש, וואָס האָט פיינט זיך קווענקלען, מיד פון ניעשאַווערס טומל, האָט זיך אונטערגעגעבן און איינ־געגאַנגען צו אַ גיכער חתונה.

— גלייכער שניידן פאַרמעט — האָט ער געזאָגט צו דער רביצין — איידער שניידן פּאַפּיר...

ער האָט איר, דער חכמה, נישט געדאַרפט געבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס מיינט מען — בעסער זיך גטן איידער אָפּשיקן די תנאים.

זי האָט געוואָלט איין זאַך, די רביצין, אָפּלייגן די חתונה ביז שבת־נחמו אַמווייניקסטנס, כדי פריער אַריינצוכאַפּן די וואַרמבעדער אין אויסלאַנד צו־זאַמען מיטן חתן, שטאַרקן אים אַביסעלע און אין איינוועגס טאַקע צופאָרן מיט אים קיין וויען צו אַ פּראָפעסאָר, כדי זיך צו באַראַטן וועגן איר קינד. נאָר אַפילו דערויף האָט ער אויך נישט געוואָלט נאָכגעבן, דער ניעשאַווער.

„זיין כבוד ווייסט״, האָט ער געשריבן, „אַז ביי אונדז איז אַ מנהג פון זיידעס צו פאַראַווען חתונות אין ל״ג בעומר״.

און די חתונה איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף ל״ג בעומר.

קאַפּיטל צוויי

שוין באַלד נאָך פּסח, עטלעכע וואָכן נאָך פאַר דער חתונה, האָט זיך אין ניעשאַווער הויף גערעשט, געטומלט.

די ישיבה־בחורים אין בית־המדרש האָבן באַצייטנס, ווי תמיד פאַר א שמחה, אויפגעהערט לערנען, אַרומגעגאַנגען ליידיק און גערעדט צווישן זיך נבול־פּה. נאָר ווען מען האָט זיך געריכט אויפן רבין, פאַר מנחה, האָבן זיי זיך געכאַפּט צו די צעריסענע גמרות און גענומען מאַכן קולות:

— לימא מתניתא דלא כסומכוס — זאָל מען זאָגן, אַז די מתניתא וועט נישט אויסקומען ווי סומכוס...

די לאַפּיטוטן אין הויף, די „יושבים" האָבן אויפגעלעבט, תקיף געוואָרן ביי זיך. זיי האָבן געריסן געלט ביי דאָרפס־יידן, וואָס זיינען געקומען צום רבין געהאָלפן ווערן. זיי זיינען באַפאַלן ווייבער, אַרויסגייענדיקע פון רבינס שטוב, און מיט קולות „צ'זאָלט האָבן געפּועלט אַלדאָס־גוטס" געמאַכט אַזאַ טומל, אַז די ווייבער האָבן אין זייערע אויגן אַריינגעשטעקט די הענט אין די בוזעמס, פאַרהויבן די קליידלעך און פון די פאַרדרייטע זאָקן, ווי די בייגל, די קניפּלעך אַרויסגעשלעפּט, און זיי נדבות געגעבן.

— גייט שוין, גייט! — האָבן זיי געשריגן — וואָס גייט עטץ, קריי־צערס? וואָוע...

דינגענדיק זיך און ווינטשנדיק, האָבן זיי ביי די ווייבער צוגענומען דאָס לעצטע, אַפילו נישט איבערגעלאָזט עטלעכע קרייצערס אויף צו באַצאָלן דעם באַלעגאָלע פאַר הוצאות. זיי האָבן ביי קאַרגע קעסט־איידעמלעך אַרויס־געגנבעט די טלית־זעקלעך, פאַרזעצט זיי ביים שענקער אויף מעד. און זיי האָבן כסדר זיך געדרייט ביי די קיכן אין הויף, גרייט אויף אַ כאַפּ.

עלטערע „יושבים", יידן מיט גראָבע בייכער און געדיכטע בערד, האָבן שוין אַפילו אין מיטן דער וואָך נישט אויסגעטאָן די צעפּליקטע שבת־דיקע אַטלעסענע זשופּעצעס און די דרייצן־שפּיציקע שטריימלעך און געגאַנגען אין זיי אין מיטן דער וואָך, ווי אין יום־טוב. דערביי האָבן זיי געטראָגן די שטריימלעך אין אַ זייט, מעשה קאָזאַק.

געדאַווענט האָט מען איינס אין צוויי, דורכגעלאָזט שטיקער, ווי אין שמחת־תורה. קיין „תחנון" פלעגט מען בכלל דאָ נישט זאָגן. שטענדיק איז שוין געווען אַ שמחהלע. פון שטעט און שטעטלעך זיינען שוין באַצייטנס געקומען קעסט־קינדער. יידן לוידיקגייער האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט, פאַרלאָזן ווייב און קינדער און געקומען קיין ניעשאַווע זיך לאָזן וואוילגייז.

— מזל־טוב — האָבן זיי זיך געוואונטשן מעשה־מחותן ביי יעדן טרונק בראָנפן, ביי יעדער גלעזל מעד — מען זאָל טאַקע געהאָלפן ווערן.

אין די הויפישע קיכן האָט געוויכערט, געפּרעגלט זיך, געשמאַלצן.

דעם רבינס זין האָבן אויסגענוצט די בהלה, דעם עולם, און יעדער האָט פֿאַר זיך געפּראַוועט רביסטווע, געפּירט טיש פֿאַר חסידים, געטיילט שיריים, געטרונקען ווייַן און געזאָגט תורה. יעדער האָט געזען, וואָס מער מענטשן אַריבערצוציען אויף זיין זייט. יעדער האָט געהאַט שטיין שמשים אויף דער וואַך, דער פֿאָטער זאָל נישט אַמאָל אַריינפֿאַלן און דערזען ווי ביים לעבן נאָך טיילט מען זיך שוין מיט דער רביסטווע. די דינסטן האָבן געמוזט אַ סך קאָכן, האַרעווען. האָט זיי ישראל־אביגדור דער גבאי געגעבן צו הילף אַ חברה אָרעמע קבצנישע, נישט בכבודע יושבימלעך, יידן נע־ונדניקעס, וואָס טויגן זיך נישט צום עסק, קליינע, דאַרע יידעלעך מיט גלאַטע פּיאות מיט שיטערע בערדלעך און מיט דאַרע פֿאַרשמאָלצעוואַטע קאַפּעלאַטשן.

— אין קיך אַריין! אין קיך אַריין! — האָט זיי ישראל־אביגדור דער גבאי געשלעפּט פֿון בית־המדרש ביי די קעלנער פֿון די זשופּעצעס — דער רבונו־של־עולם האָט שוין גענוג אייער תהילים־זאָגן! גייט אין קיך אַרייַן שיילן קאַרטאָפּלעס.

זיי האָבן געשלעפּט האָלץ פֿון די קאָמערס, געטראָגן וואַסער פֿון ברונעם, אָפּגעשאָבן די האָר פֿון קעלבערנע פּיסלעך, געוואַשן אָקסישע מאָגנס, געריבן האַרבן כריין. פֿון זייערע רויטע אויגן זיינען געפֿלאָסן טרערן איבער די איינגעפֿאַלענע באַקן. די דינסטן, צעשויבערטע עלטערע מוידן מיט ריזיקע ברוסטן, וואָס רייבן אויס לעכער אין די בלוזקעס, און מיט וויגנדיקע היפּטן אויף קורצע יידישע פּיס, האָבן געגלאָנצט אינגאַנצן פֿון קאָכן און פֿון איבער־זעטיקייט. זיי האָבן געשאַרט מיט די פֿעטע פֿאַרקאָשערטע הענט אין גרויסע טעפּ, אין אויפֿגעוירענע טייגן, זיי האָבן געבלאָזן אין פֿייער, געכאַפּט פֿון די טעפּ, געבריט זיך און אויסגעלאָזט דעם כעס צו זייערע העלפֿערס, די יושבימלעך, און צו די הינט און חזירים אין הויף, וואָס האָבן נישט געוואָלט אָפּטרעטן, כדי צו כאַפּן ביינער און קישקעלעך פֿון עופֿות. וויפֿיל הייסע און קאַלטע פּאַמעשאַפּס אומריין וואַסער די דינסטן האָבן נישט אויף זיי גע־גאָסן, האָבן זיי זיך בלויז אָפּגעטרייסלט און וייטער עקשנותדיק געוואַרט.

— „יושביקעס" — האָבן די מוידן געמאַכט קולות — פֿאַרטרייבט די הינט מיט די חזירים, מאַנצבילן!

נאָר די מאַנצבילן האָבן מורא געהאַט צוצוגיין צו די הינט און גע־מיאוסט זיך צו דערנענטערן צו די חזירים. זיי האָבן בלויז געשריגן פֿון דערווייטנס:

— אַ טשו... פּודזשאָס...

און ישראל־אביגדור דער גבאי איז גאָר געווען אין זיבעטן הימל.

אַ קורץ־געפּאַקטער, מיט אַ פּנים פֿול מיט קלייען און זומער־שפּרינקע־לעך, מיט אַ רויטער פֿייערדיקער באָרד און פּיאות, האָט דורכן גאַנצן זייד און אַטלעס זיינעם אַרויסגעקוקט דער עם־הארץ, דער געוועזענער משרת־יונג.

וואָס האָט אַזוי פאַרשטאַנען אַריינצונעמען דעם הויף אין די הענט, אַז ער איז דערגאַנגען ביז הויפּט־גבאי. די היפּשע נאָז־לעכער זיינע זיינען ביי אים שטענדיק פול געווען מיט שמעק־טאַבאַק, די רויט־האַריק באַוואַקסטע הענט זיינען אומעטום געווען פול. דאָ האָט ער אַ ייִנגל אָנגעדרייט אַן אויער, אַלמאַי ער זיצט נישט און לערנט, דאָ האָט ער אַ קבצן אין בית־המדרש אַראָפּגערוקט דעם קאַפּעלאַטש איבער די אויערן, דאָ איז ער אַרויפגעקראָכן אויפן טיש מיט די פאַרבלאַטיקטע שטיוול צווישן די ספרים, געוויזן דעם משרת, אַז די לאָמפּן־גלעזלעך זיינען פאַרקאָפּטשעט.

— באַטיאַר — האָט ער געוואָרטשעט — אַזוי פּוצט מען אַ גלעזל? אַהער קום, וועל איך דיך לערנען פּוצן גלעזלעך...

דערביי האָט ער גענומען אַ פּאָלע פון משרת׳ס זשופּעצע און דערמיט אויסגעווישט די סאַזשע פון גלעזל.

דאָ פלעגט ער שטראָפן די בחורים, אַלמאַי זיי לערנען נישט, און דערביי האָט ער געשאָטן מיט פאַרדרייטע גראַב־יונגישע פסוקים. און דאָ פלעגט ער גאָר אַריינלאָזן זיך אין קיך, געכאַפּט אַ בליק אין די גרויסע טעפּ, אַ פאַרקריך געטאָן פלינק מיט אַ האַנט צו אַ דינסט־מוידישן פעטן היטן, און דערביי געמאַכט זיך געטריי דעם הויף.

— מער וואַסער גיסט אין די באַבעלע־יושקע! — האָט ער געשריגן צו די דינסטן — נישט אַזעלכע געדיכטע זופּן מאַכטס! די יושבימלעך, די פּרעסערס, וועלן זיך נאָך די ציין צעברעכן מיט אַזאַ געדיכטער יושקע...

צום רבין האָט ער נישט אַריינגעשמעקט, סיידן, ווען מען האָט געדאַרפט אַריינלאָזן חסידים מיט פּדיונים און דערביי אָפּלעקן אַ ביין. וויפיל מאָל דער רבי האָט אים גערופן, ווען עס האָט זיך אים פאַרלאָשן דער ציגאַר, איז ער נישט געווען. דער רבי האָט זיך געקאָכט, געשריגן, אַז ער וועט אים אַרויסטרייבן, נאָר ישראל־אביגדור האָט זיך דערפון ווייניק געמאַכט.

דער רבי האָט אים געדאַרפט מער, ווי ער דעם רבין.

קיינער האָט נישט געקענט אַזוי אויסגעבונדן דעם הויף, ווי ישראל־אביגדור. קיינער האָט ביים טיש נישט געקענט אַזוי דעם גאַנצן עולם, ווי ער. ער האָט געוואוסט, וויפיל פלעשער וויין אַריינצושטעלן יעדן טיש־זיצער. צי מען וויל יאָ, צי מען וויל נישט. ער האָט געוואוסט אויסצוזעצן יעדן ביים טיש, דער עיקר די גבירים, אַז קיינער זאָל נישט זיין באַליידיקט. ער האָט געוואוסט, וועמען מען דאַרף געבן אַ בכבודע פּאָרציע און וועמען אָפּפטרן מיט אַ קלייניקייט. ער האָט געקענט אָפּהאַלטן דעם גרעסטן עולם ביים רבינס טיר און אַריינלאָזן נאָר די גבירים און מיוחסים. אומפאַרבייטלעך איז ער געווען אין וועג, ווען דער רבי האָט זיך אַרויסגעלאָזט זאַמלען געלט. ער האָט געקענט אַזוי אָנשרעקן די חסידים, שטעלן אַזעלכע פרייזן, אַז זיי האָבן גאָרנישט געוואַגט זיך קעגנצושטעלן.

— עך זאָג דיר, אַז דו האָסט געכאַפּט אַ מציאה, ווי עך בין אַ ייד געבוירן — האָט ער איינגערוימט יעדן אַ סוד — מעגסט מיר שטעלן אַ פלעשל מעד...

אויך ביי דעם מלכות האָט ער זיך געטויגט. ער האָט אַלע מאָל אַרויס־געקריגן פאַרן רבין אַ ספּעציעלע קופּע אין וואַגאָן. ער האָט אויך געקריגן ביי פּריצים קאַרעטעס פאַרן רבין. טאָמער איז ער געפאָרן מיטן רבין אויף אַ שמחה צו אַנדערע גוטע־יידן, האָט ער, ישראל־אביגדור, זיך אַזוי ברייט אַוועקגעשטעלט, געמאַכט אַזאַ טאַראַראַם, אַז גלייך איז דער רבי זיינער געוואָרן אין דער פּרעמד דער באַלעבאָס און די היימישע רבים מיט זייערע גבאים האָבן אַ פּנים געהאַט ווי אורחים. ער פלעגט זיך שאַפן מיט די גבאים ווי מיט משרתים. נאָר וויכטיקער ווי אַלץ איז געווען דאָס, וואָס ער האָט שוין געוואוסט צופיל פון הויף, געוואוסט פון אַלע אַרומרייסענישן, סודות, שטוב־זאַכן, משפּחה־עסקים. ער האָט זיך אַזוי אומעטום אַריינגע־שאַרט, אַריינגעקראָכן, אַז ער האָט איינמאָל אין אַ שבת נאָכמיטאָג, טאַקע גלייך נאָך דעם טיש, געטראָפן דעם רבין מיט דער דריטער רביצין זיינער אין שטייגער פון מאַן און ווייב.

ביי קיין זינד האָט ער זיי נישט געטראָפן, חלילה. מאַן און ווייב! אָבער פון דעמאָלט אָן האָט ער אָנגעהויבן קוקן דעם רבין גלייך אין די אויגן אריין מיט גניבהשע בליקן און אים אויפגעהערט צו באַדינען, נישט געמאַכט זיך הערנדיק זיינע קולות:

— סרועלוויגדער, עך על דעך אויסרייסן...

איצט, פאַר סערעלעס חתונה, האָט ער גאָר אָפּגעלאָזט די פליגלען. ער האָט צום רבין נישט אַריינגעשמעקט, געהייסן די אַנדערע שמשים זאָלן צו אים גיין. ער האָט כסדר געטרונקען מעד מיט חסידים, געשמעקט שאַרפן טאַבעק און געדרייט זיך אין קיך צווישן די מיידן אַזוי קונציק, אַז קיינער זאָל עס נישט מערקן.

אין ל״ג בעומר, דעם טאָג פון דער חתונה, זיינען טויזנטער חסידים אָנגעקומען. קראָקעווער חסידים נגידים האָבן אָפּגעדונגען וואַגאָנעס, גע־דאַוונט אין באַן מיט מנין, געטאַנצט, געזונגען, געטרונקען משקה און דער־ציילט זיך חסידישע מעשיות. קיין גוים און געגאַלטע בערד האָט מען אין די וואַגאָנעס נישט אַריינגעלאָזט. די קאָנדוקטאָרן האָבן מיטגעטרונקען און געוואונטשן לחיים. נישט נאָר די יידישע קאָנדוקטאָרס זיינען איבערגעגאַנגען פון דייטש אויף עכט גאַליציאַנער יידיש, מיט אַלע „עכן" און „מעכן", נאָר אויך די פּאָליאַקן און רוטענער האָבן גערעדט יידיש. אָרעמע חסידים האָבן זיך געשלעפּט צופוס און מיט באַלעגאָלעשע וועגעלעך, כאַפּנדיק פון די באַלעגאָלעס קללות און אַמאָל אַפילו אַ בייטש אויך. אַלע ניעשאַווער אכסניות,

פּריוואַטע שטובן, שטאַלן, קאַמערן, בוידעמס האָבן אויפגענומען אורחים. בעטלער האָבן זיך געשאַרט פון אַלע וועגן.

די בית־המדרש בחורים האָבן זיך שוין נישט געקאָנט דערוואַרטן ביז שבועות און אין ספירה געלאָזט זיך צום טייך באָדן. גוטע שווימערס האָבן געלייגט קלאַפּטער, וואַסער־טריט און געמאַכט קולות, ווי אין באָד.

— איי, יידן, גוט, גוט, אַ מחיה...

באַלד נאָכן באָדן זיינען זיי אַוועק אין הויף צו דער גרויסער סוכה, זיך איבערצוטאָן פאַר קאָזאַקן. אויף יעדער הויפישער חתונה אין ניעשאַווע האָבן בחורים און יונגעלייט פאַרשטעלט זיך פאַר קאָזאַקן, אויפגעזעצט זיך אויף פערד און אַנטקעגנגעריטן דעם חתן צו דער באַן, וואָס ליגט עטלעכע קילאָמעטער אין אַ זייט פון שטאָט.

אין דער הויפישער סוכה, צווישן אַלטן סכך און אָנגעוואָרפענע טישן און בענק, האָבן זיך געוואַלגערט גאַנצע פּעק אוניפאָרמען, וואָס פון איין חתונה ביז אַ צווייטער ליגן זיי און שימלען. די בחורים זיינען אַריינגע־קראָכן אין לאַנגע, שמאָלע הויזן מיט לאַמפּאַסן, האָבן אַרויפגעצויגן אויף זיך הוזאַרישע רעקלעך, וואָס מיט זייערע געפלאָכטענע שנורן, גלאַנציקע קנעפּ און גרעלער באַפּוצונג האָבן זיי פאַרגעשטעלט אַ מיש־מאַש פון פאַר־שידענע סטילן, עפּעס אַ געמיש פון אונגאַרישע רייטער, אַפּערעטישע הוזאַרן און אַלט־פּוילישע פּוסגייער פון מלך סאָביעסקיס צייטן. גאָר פאַנטאַסטיש זיינען געווען די היט, הויכע פוטערנע היט מיט שוואַרצע פערדישע ווידלען אין דער הויך. מיט נאָכהענגענדיקע פּיאות, מיט צעפּלאָסענע בערדלעך און ישיבה־בחורישע פיגורן, אויף וועלכע אַלץ שווימט און רינט, האָבן זיי אויסגעזען ווי די טערקן, וואָס מען ווייזט אין קליינשטעטלדיקע וואַנדער־קינאָמאַטאָגראַפן, וואָס מען צאָלט אַ גראָשן פאַר אַ קוק אין אַ לעכל און יינגלעך רופן עס „קוקע דע לאָכע״.

אַלע באַלעגאָלעס און יידן, וואָס האַלטן פערד, האָבן געבראַכט זייערע קליאַטשעס פאַר די קאָזאַקן. די פערדלעך, מידע, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און פאַרקלעפּטע נאָז־לעכער, גאָר וואָס אַוועקגענומענע פון געשמאַקן קלעפּיקן „אָבראָק״, האָבן נישט געלאָזט די קאָזאַקן אַרויפקריכן צו זיך אויף די שאַרפע הויקערדיקע רוקנס, נישט געוואָלט גיין. די „קאָזאַקן״ האָבן געריסן ביי די לייצן און פעסט זיך געהאַלטן ביי די פערדישע גריוועס, כדי נישט אַראָפּצופאַלן. עטלעכע חסידים האָבן אַריינגעטראָגן אין דער ליידיקער סוכה אַ פאַס, אין וועלכן מען זייערט איין באַרשט אויף פּסח. אַנדערע האָבן געבראַכט עמערס הייס וואַסער פון קיך און געגאָסן אין פאַס אַריין. אוז די סאַמע חשובע לייט, די נגידים און די לומדים, האָבן געשיילט ציטרינען, געקוועטשט דעם זאַפט איבער די פינגער אין הייסן וואַסער און געשאָטן זעקעלעך מיט צוקער. דאָס האָט מען געמאַכט דעם „פּונש״, דעם ניעשאַווער

פונש צו דער חתונה. יידן האָבן זיך געקריגט, געריסן, יעדער האָט גע־האַלטן, אַז נאָר ער אַליין איז דער אמתער פונש־מייסטער.

— בהמה, לאָז מעך צו! — האָט מען זיך גערידלט און נישט באַ־לײדיקט.

אַלע האָבן געגאָסן וואַסער, געקוועטשט ציטרינען, פאַרזוכט און גע־טשמאַקעט מיט די ליפּן.

— יידן, טעם גן־עדן...

אויפן הויף איז פאַרפאָרן אַ קאַרעטע אין פיר שימלען געשפאַנט „באַ־שפּיץ". דאָס האָט דער גראַף אַלכּאַ צוגעשיקט אויף יעדער הויפישער חתונה זיין קאַרעטע מיט די פיר ווייסע פערד, אויף אַנטקעגנצופאָרן דעם חתן. דער־פאַר האָט דער ניעשאַווער געהייסן זיינע חסידים וויילן דעם פּריץ איז עסטרייכישן פאַרלאַמענט. דער קוטשער, אַ גוי אַ ריז, מיט אַ פּאָר לאַנגע העלע וואָנסן, וואָס פאַראייניקן זיך מיט די באַקן־בערד, האָט פאַרביסן מיט לעקעך און בראַנפן, וואָס מען האָט אים פון הויף אַרויסגעטראָגן, און מיט קוראַזש געגעבן אַזאַ קנאַל מיט דער לאַנגער בייטש איבער אַלע אַלטע קאָזאַקישע קליאַטשעס, אַז זיי האָבן זיך צעלאָזט, ווי אין די גאָר יונגע יאָרן.

— זשיוואָ, זשידאָווסקע וואָיסקאָ! — האָט ער געשריגן אויף די צע־שראָקענע „קאָזאַקן", וואָס האָבן זיך געקלאַמערט אין די פערדישע גרי־וועס — העי, טאַטעלע, מאַמעלע, מאַרש!...

ער האָט אַזוי געיאָגט איבער דעם שאָסיי, אַז אַלץ איז פאַרשלונגען געוואָרן אין שטויב און אין זון. מען האָט נישט געזען מער די דערשראָקענע אויגן פון די רייטער, ביי וועמען די קליינע פערד זיינען אין רייטן גוואַלדיק הויך אויסגעוואַקסן. מען האָט נישט געהערט די קולות פון די יונגעלייטלעך, וואָס האָבן פון שרעק געשריגן שמע־ישראל. אַלץ איז פון די פערדישע פּאָדקאָוועס און פון די בייטשישע קנאַלן פאַרטויבט געוואָרן. ווען די באַן איז אָנגעקומען, האָבן די קאָזאַקן זיך אַ לאָז געטאָן מיט אַ געזאַנג צום חתן.

— מזל־טוב, חתן! — האָבן זיי געשריגן און געשטעקט הענט — שלום־עליכם!...

אַ מידער פון וועג, אַן אומרואיקער פון דעם פרעמדן, נייעם, דער־שטוינט פון די פאַרשטעלטע ברואים, וואָס אין ראַכמאַניוועקע האָט מען קיינמאָל אַזעלכעס נישט געזען, איז דער חתן געשטאַנען אַ פאַרלוירענער, אַ בלאַסער. מיט גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס זענען נאָך גרעסער אויס אין די ברוין־און בלויע ראָמען, אין די אונטערשטע רעדער זייערע, האָט ער געקוקט אויף דעם פרעמדן טומל, געדראַנג, און זיך פאַרשעמט, פאַרשעמט זיך פאַר די כיבודים, וואָס מען טיילט אים צו, פאַר דעם שטופעניש, וואָס מען מאַכט אַרום אים. ער איז מיד געוואָרן פון די פילע הענט, הייסע, שווייסיקע־

וואָס האָבן אים שלום־עליכמס אָפּגעשטעקט. ער האָט בלויז מיט די שפּיץ־פינגער פון זיין לאַנגער יינגלערישער האַנט די מאָסע הענט באַרירט.

— פאַמעלעך, פאַמעלעך! — האָט געוואָרנט דער גבאי מאָטיע גדול פון ראַכמאַניוווקע, וואָרפנדיק בייזע בליקן אויף דעם עולם.

אַ שונא פון קיר״השע גוטע־יידן און חסידות, האָט ער שוין באַצייטנס געקוקט מיט אויגן פול מיט שנאה אויף די קיר״השע צלאַפּעס. די שאַרף־אויסגעבויגענע נאָז זיינע האָט זיך ביי אים געשפּיזט, ווי ביי אַ שפּאַרבער, ווען ער דערזעט רויב פון דערווייטנס. זיי האָבן אים נישט געהערט, די „קאַזאַקן״, און זיך שטאַרקער געשטופּט, און מאָטיע־גדול האָט זיי גענומען לערנען דרך־ארץ.

— פּרא־אָדמס, שטופּט זיך נישט! — האָט ער געפייערט — שקאָצים!

ישראל אביגדור האָט גלייך אויפגעכאַפּט דעם פרעמדנס „שקאָצים״ און גלייך אָפּגעהאַקט די פליגלען דעם רוסישן דבר־אחר, וואָס קומט קיין ניעשאַווע הערשן.

— דרך־ארץ פאַר יידן! — האָט ער אויסגערופן — אין ראַכמאַניוווקע זיינען דאָ שקאָצים, אין ניעשאַווע זיינען דאָ שיינע־יידן, כשרע, יראים ושלמים.

ביידע גבאים האָבן געפלאַמט. ביי מאָטיע־גדול איז די נאָז געווען אַזוי רויט ווי ביי ישראל אביגדורן די באָרד. זיי האָבן באַצייטנס געפייערט, געקוקט אויף זיך ווי די העגער פאַרן שלאָגן.

— אַ וואָרע מאַכט! אַ וואָרע! — האָט מאָטיע־גדול געגעבן באַפעלן.

דער חתן האָט געפלאָנטערט מיט די טריט, געקוקט מיט די גרויסע קינדערישע דערשראָקענע אויגן און פאַרלוירן זיך אינגאַנצן. דאָס קורצע זיידענע קאַפּאָטקעלע זיינס, נעט געמאַכט, די קליינע געפּאַסטע גלאַנציקע שטיוועלעך, דער ווייכער שניי־ווייסער איבערגעלעגטער אויסגעפּרעסטער קראַגן איבערן גלאַנציק־שוואַרצן זיידענעם מלבושל, דאָס האַלב־רבניש, האַלב־דייטשיש קאַפּעליושל אויפן קאָפּ האָבן אים געמאַכט נאָך שמעלער, קינדע־דישער, ווי ער איז געווען.

די מוטער זיינע, די ראַכמאַניוווקער רביצין, שטאַרק מאָדיש געקליידט, אין אַ הוט מיט פעדערן, ווי אַ פּריצהטע, איז צוגעגאַנגען צום חתן־בחור און אים אָפּגעווישט מיט אַ קליין ווייבעריש טיולען טיכעלע דעם שוויס פון פּנים אַזוי צערטלעך און מאַמיש, נישט ווי ער וואָלט געווען אין טאָג פון זיין חתונה, נאָר ווי ער וואָלט געווען אַ קינד.

— נחומטשע — האָט זי געזאָגט — מיר זאָל זיין פאַר דיר, קינד מיינס.

די חסידים האָבן עס געהערט, גוט געהערט, און זיי זיינען געווען באַ־לײדיקט, באַליידיקט פון דער רביצינס גויאישן הילוך, וואָס אין ניעשאַווע

איז אַזוינס נישט צו זען נישט נאָר ביי רביים, נאָר אַפילו ביי פּשוטע יידן; נאָך מער — פון איר באַגיין זיך מיטן חתן.

„ליטוואַקעס״ — האָבן געטראַכט גאַליציאַנער יידן, וואָס אַלע פון יענער זייט גרענעץ זיינען ביי זיי ליטוואַקעס.

אויף אַ ווײַלע האָט זיי אַפילו אַ געדאַנק אַן עגבער געטאָן, אַ געדאַנק קעגן ניעשאַווע, וואָס איז זיך משדך מיט רוסלאַנד. נאָר מען האָט געשוויגן, געגלויבט, אַז מסתמא דאַרף אַזוי זיין.

בלויז דער גוי, דער קוטשער, האָט אויסגעצויגן די וואָנסן, באַטראַכט דעם חתן מיט אַ מבֿיניש אויג און אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג וועגן אים הויך, אויפן קול.

— טאָ דאָפּיראָ נאַזשעטשאַני — האָט ער געזאָגט צו די באַן־קאָנדוקטאָרן און טרעגערס, צושאָקלענדיק מיטן קאָפּ אויף רעכטס און לינקס — אַ יונ־גיטשקער אַזאַ, די מאַמע וועט אים מוזן די פּלודערן אָפּשפּיליען...

— כאַ, כאַ, כאַ! — האָבן די גוים געלאַכט, צעלאַכט זיך האַרציק, שטאַרק, דערמאָנט אין פּלאַצן פון טרוקענע פּעסער אין הייסע טעג. דאָס געזאַנג פון די פאַרשטויבטע „קאָזאַקן״ האָט איבערגעריסן דאָס הילכיקע געלעכטער.

— אין כאלוהינו — האָבן געזונגען די „קאָזאַקן״ — אין כמלכנו.

קאַפּיטל דריי

אַ גאַנצן גרויסן זומער־טאָג האָבן חתן־כלה געפאַסט.

אויף סערעלען, דער כלה, האָט מען דעם תענית נישט אָנגעזען. זי איז געווען הונגעריק, אָבער רואיק, געזעצט. קיין איין שאָטן פון אומרואיקייט האָט נישט פאַרוואָלקנט איר געמיט.

פאַר דער גאַנצער צייט פון דער פאַרקנסונג האָט זי זיך רואיק פאַר־האַלטן, געטאָן אַלץ, וואָס מען האָט פון איר פאַרלאַנגט, נישט ווי זי וואָלט געווען אַ יונג כלה־מיידל, נאָר אַן אַלטע פאַרזעסענע מויד, וואָס פּאַקט אויף דער עלטער אַ שידוך. זי האָט רואיק, נישט פרעגנדיק זיך אַפילו אויף דעם חתן, אויסגעהערט דעם פאָטערס נייעס, אַז זי ווערט אַ כלה פון ראַכמאַניווקע. זי האָט רואיק אויפגענומען די כלה־מתנות, וואָס מען האָט איר געשיקט אין אַטלעס־אויסגעבעטע צירונג־שאַכטעלעך.

— אוי, ווי שיין! — האָט זי בלויז געזאָגט.

זי האָט פּונקט אַזוי רואיק, גלייך, אויסגעהערט די ערשטע דינים פון אַ כלה, וואָס די שוועסטער אירע, צעיוירענע יידענעס, וואָס שטאַמען פון

אַנדערע מאַמעס, האָבן גענומען מיט איר לערנען געציילטע טעג פאַר דער חתונה.

זיי האָבן געפּרואווט ריידן, די שוועסטער, מיטן יונגן מיידל זייער סודותדיק און מיט אַ סך אַנצוהערעניש וועגן די נייע ווייבערישע דינים און מצוות, אַזוי אַז די פערצן־יאָריקע כלה זאָל זיך נישט שעמען.

— סערעלע — האָבן זיי געזאָגט — קיין תורה לערנען דאַרפן מיר, נקבות, נישט. דאָס האָט דער אויבערשטער געגעבן בלויז די מאַנצבילן. אָבער דערפאַר מוזן מיר אונדזערע מצוות און דינים אָפּהיטן, וואָס איז אַזוי גוט ווי תורה לערנען.

זיי האָבן געבראַכט משלים פון דער תורה, פון די הייליקע מוטערס, פון שרה, רבקה, רחל און לאה, די סאַמע איידלסטע ווערטער אויסגעזוכט, אַבי סערעלען נישט צו פאַרשעמען. אָבער דאָס איז געווען איבעריק.

זי האָט געטאָן, די גרויסע, געוואוקסיקע, פליישיקע סערל, אַלץ פּשוט, גלייך. קיין איינציקע שעמעוודיקע רויטקייט האָט נישט באַגאָסן אירע פולע באַקן, קיין איין איינציקער שמייכל האָט נישט אויפגעלויכטן אין אירע קאַלטע אויגן. אַ רואיקייט איז געלעגן אויף איר, אַ רואיקייט פון אַ ווייב, וואָס גרייט זיך צו איר נייַ לעבן מיט חוב און מיט זיכערקייט.

מיט דער זעלבער רואיקייט איז זי געגאַנגען אַ נאַכט פאַר דעם חופּה־טאָג אין דער הויפּישער מקוה, וואוהין עס האָבן זי געפירט אַלע אירע שוועסטער, כלערליי גבאיטעס, לאַפּיטוטניצעס, באַגלייט מיט דער שרייענ־דיקער מוזיק פון דער שטאָטישער קאַפּעליע. די שוועסטער האָבן געקוקט מיט קנאה אויף דעם יונגן, פעסטן מיידלשן לייב, אויף אירע רייפע אַנט־וויקלטע היפטן און ברוסטן און זי אָפּגעשפּיגן:

— טפו, טפו, קיין בייז אויג...

זיי האָבן איר צוגעטראָגן פאַמעראַנצן, דערקוויקעניש, ווי מערסטנס כלות, וואָס ווערן אָפּגעשוואַכט פון וואַסער און פון די דינים.

— עס, כלה — האָבן זיי איר צוגעטראָגן — דאָס האַרץ איז דיר מסתמא אָפּגעשוואַכט.

נאָר זי האָט עס נישט געדאַרפט. זי האָט זיך געפילט גוט, קרעפטיק.

מיט דער זעלבער געזעצטקייט האָט זי באַגעגנט די טוקערין, וואָס איז געקומען איר אָפּגאָלן די האָר פון קאָפּ.

אין ניעשאַווע האָט מען אָפּגעגאָלט די כלות די האָר פון די קעפּ נישט צומאָרגנס נאָך דער חתונה, נאָר אין טאָג פון דער חופּה. די שוועסטער האָבן סערעלען גענומען צוגרייטן. פון די מיידלשע יאָרן, וואָס ווייבער האָבן אַזוי ליב צו האַלטן אין זכרון, האָבן זיי נאָך געדענקט די שרעק פאַרן גאָלן. זיי האָבן דעריבער גענומען פלוצלינג צערטלען סערעלען דעם קאָפּ,

פירן מיט די פינגער אין אירע געדיכטע האָר, צעפּ פלעכטן און פּראָווען קאָמפּלימענטן.

— אַזאַ וואָלד אַ געדיכטער — האָבן זיי געזאָגט סודותדיק, מיט דער סודותדיקייט פון ווייבער, וואָס אין פלעכטן פון כלהשע צעפּ דערמאָנען זיי זיך אין ערשטן גליק און אין שפּעטערער וועלקונג — זאָל עס זיין ווי אַ קרבן, סערעלע, ווי די ערשטע שניט, וואָס די יידן אין ירושלים האָבן געבראַכט צו גאָט.

אָבער ביי סערעלען איז עס גאָר קיין קרבן נישט געווען. זי האָט געוואוסט, אַז אַזוי דאַרף מען, און זי האָט עס געטאָן, ווי מען טוט יעדער אַנדערן דין. די טוקערין האָט זיך גאָרנישט געקאָנט געניג אויסלויבן זי פאַר איר פרומקייט און צדקות.

— אַזאַ כשרע נשמה — האָט זי געזאָגט, טונקענדיק לעקעך אין בראָנפן, וואָס מען האָט פאַר איר געשטעלט — די זון זאָל נאָך איר אַזוי לייכטן, ווי עס לייכטן אירע רויטע באַקן, טאַטע קאַכאַנעדיקער אין הימל.

מיט אַ גרויסער שער האָט זי געשניטן אירע האָר, געשניטן קרום, גע־מאַכט טרעפּ, און דערנאָך האָט זי אַ בליץ מיטן גאָל־מעסער געגעבן און גענומען קראַצן דעם דין־געשוירענעם מיידלשן קאָפּ, וואָס איז צו אַ שעפּסן־קאָפּ ענלעך געוואָרן.

— מזל־טוב! מזל־טוב! — האָבן די שוועסטער געוואונטשן און סע־רעלען אַ וויים אַטלעסן טיכל אויפן קליין־געוואָרענעם קאָפּ אָנגעטאָן.

— מזל־טוב! — האָט סערעלע געענטפערט, בינדנדיק די שפּיצן פון טיכל אונטערן קין, ווי אַ יידענע אין די יאָרן.

די טוקערין איז געגאַנגען פון מחותנתטע צו מחותנתטע נאָך גאָל־געלט.

— אַ קרייצער פאַר יעדער האָר — האָט זי געזאָגט, צוקומענדיק צו דער כלה — „מערצישעם" אויף אַ ברית ביי דיר...

— אם ירצה השם, ביי אייערע טעכטער — האָט סערעלע, אָן בושה, צוריקגעוואונטשן.

פונקט אַזוי אָן בושה איז זי געזעסן שפּעטער אין דער כלה־שטוב און געלערנט די כלה־דינים פון נייעם קרבן־מנחה־סידור, וואָס האָט גע־האָט העלפאַנדביינערנע טאָוולען און אַ גילדערנעם שלאָס.

— אונ זיא זאָל בוויליגט וועערונ אינ דער בהפטינג — האָט זי גע־לייענט אויפן קול מיט אַ ניגון פון תחינות — אונ איהם ניט אנטהאָענ חס ושלום קיינ צער נור אדרבה איהם ליבשהאָפּט דרווייזונ אונ איהם וויליק זיינ אינ דר מצוה ווי דר מנהג דרום וועלונ גיבורנ וועערונ בנים־זכרים מיט הילף פונ געאָכפּערטנ...

גאָרנישט רואיק האָט זיך געפילט נחומטשע, דער חתן.

אַ גאַנצן גרויסן זומער־טאָג מיט אַ קנאַפּער נאַכט דערצו האָט ער זיך געמאַטערט אין די שווערסטע יסורים אין טאָג פון זיין חתונה. אַ גאַנצן מעת־לעת איז ער געפאָרן אין באַן פון ראַכמאַניווקע דורך דער גרענעץ ביז ניעשאַווע. ער האָט געדאַרפט רו, מנוחה. אָבער מען האָט אים אויף קיין רגע קיין מנוחה נישט געלאָזט. קודם־כל איז דער עולם געקומען צו אים שלום־נעמען. טויזנטער יידן זיינען אויף דער חתונה געקומען, יעדן האָט מען די האַנט געמוזט געבן, „עליכם־שלום" ענטפערן. נחומטשען האָט די האַנט גלייך אָנגעהויבן שמערצן. אין האַלדז איז אים טרוקן געוואָרן.

אַז ר'איז פאַרטיק געוואָרן מיטן עולם, האָט דער מחותן זיינער, דער ניעשאַווער, אים אַריינגעבעטן צו זיך און אָפּגעהאַלטן לאַנג. ער האָט שוין, דער ניעשאַווער, עטלעכע מאָל אין דעם טאָג לעקעך און בראַנפן מיט אָנגעפּאָרענע גוטע־יידן און מחותנים געטרונקען. ער איז געווען נישט שיכור, אָבער אַביסל פאַרנעפּלט, בגילופין. אים האָט זיך געגלוסט ריידן, אַ סך ריידן. גערעדט האָט ער גיך, געשלונגען האַלבע ווערטער, דערצו האָט ער צוגעזונגען, אויפן גאַליצישן רבישן שטייגער, און נחומטשע דער ראַכ־מאַניווקער האָט זעלטן אַ וואָרט פאַרשטאַנען. דער רבי האָט אויך געוואָלט דעם חתן באַווייזן זיין לומדות. ער האָט געדענקט עפּעס אַ פשטל נאָך פון זיין ערשטער חתונה, וואָס ער האָט אפשר מיט פופציק יאָר צוריק געזאָגט פאַר אַן עולם, און ער האָט עס אינגאַנצן איבערגעזאָגט פאַר נחומטשען. ער איז דערפון אַריין אין ווילדער התפעלות, געכאַפּט דעם יינגל ביים קין, גלייך ער וואָלט שוין געהאַט אַ באָרד, ער האָט געפּאַטשט מיט די הענט, צוגעשטיקט אים, אין די זייטן אים געשטאַרקעט, אָפּגעשפּריצט און צענד־ליקער מאָל איבערגעחזרט דאָס זעלבע:

— פאַרשטייסטו מעך, צי נישט? האָ, וואוע...

דערביי האָט ער אים אָנגעפּיפּקעט פולע אויגן מיט שאַרפן ציגאַרן־רויך. אויף דעם יינגלס ניכטערן מאָגן האָט זיך דער רויך געלייגט ביטער. אין האַלדז האָט געשטיקט. ער האָט געהוסט. נאָר דער מחותן האָט עס נישט געהערט. ער האָט בכלל קיינמאָל נישט געהערט יענעם, נאָר בלויז זיך אַליין, אַליין אַלץ גערעדט, אַליין אויף אַלץ זיך אָנגעוואָרפן.

— פאַרשטייסטו מעך... פאַרשטייסטו מעך? האָ, וואוע... — האָט ער גיך געברומט דורך דער קאַלטענוואַטער באָרד און וואָנסן.

אַז ר'איז קוים אַרויס פון מחותנס שטוב, האָבן אים דעם רבינס זין, פונקט אַזעלכע שווערע און טעמפּע יידן ווי דער פאָטער זייערער, גענומען פירן פון שטוב צו שטוב. אומעטום האָט מען געטרונקען בראַנפן, גע־וואונטשן זיך לחיים, לעקעך געגעסן און אפילו וועגן זיין תענית נישט געטראַכט.

— לחיים, לחיים, ס'זאָלן זיין שמחות ביי יידן — האָט מען אים גע־וואונטשן און לאַנג געטרייסלט מיט זיין האַנט.

דערצו האָט זיך צו אים ביי איינעם פון דעם רבינס זין אין שטוב צוגעטשעפּעט אַ יונגערמאַן אַן עלוי, דאָס שיינדל פון די ניעשאַוער חסידים, וואָס האָט געוואָלט אַרויסווייזן לומדות. דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן אַ קרומער קאָפּ, אַ ווילדע בריאה, אַ שטיק באָק. אַפילו אין זיינע באַוועגונגען, אין זיין אָנשטויסן מיטן קאָפּ תמיד, ווען ער האָט אַ קשיה צו פרעגן, איז געווען באָקישעס. די צעיאַכמערטע פּיאות זיינע זיינען געשטאַנען אין דער הויך, ווי הערנער.

„צוריקגעשמועסט", האָט ער געהאַט אַ טבע צו זאָגן אויף אַלץ: „צו־ריקגעשמועסט קען מען זאָגן פּונקט פאַרקערט"...

ווען נחומטשע איז שוין מיט אים פאַרטיק געוואָרן, האָט ער גענומען זאָגן פּונקט פאַרקערט. נחומטשען האָט אַ שווייס באַגאָסן.

די מקוה, וואָס מען האָט פאַר דעם חתן צוגעגרייט, איז נישט געווען קיין קאַלטע, נאָר אַ גוט אויסגעהייצטע, כאָטש די זון האָט געברענט אין דרויסן. דער ריח פון איר פאַרדומפּנקייט האָט געדריקט ביז חלשות.

דער פאָטער זיינער האָט עטלעכע מאָל גערעדט מיט אים, ער זאָל אָנבייסן, כאָטש אַ שטיקל לעקעך, געווייקט אין זיסן בראַנפן, נעמען.

— רבישע קינדער — האָט ער געזאָגט — פאַסטן נישט אין חופּה־טאָג...

נאָר נחומטשע האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן. די מוטער איז געקומען און געוואָלט אויף אים גוזר זיין.

— קינד מיינס — האָט זי געטענהט — פאָלגן אַ מאַמען איז מער מצוה ווי פאַסטן. זיי מקיים כיבוד־אם.

אָבער ער האָט איר נישט געלאָזט ריידן אַפילו.

— מאַמע — האָט ער זיך געבעטן — זיי מיך נישט מצער, איך וועל נישט עסן.

ער האָט כסדר געלערנט אין אַ קבלה־ספר, וואָס ער האָט נישט אַרויס־געלאָזט פון די הענט. דער מלמד זיינער, ר' פּתחיה זווילער, וואָס איז מיט אים מיטגעקומען אויף דער חתונה, אַ ייד אַ למדן, אַ מרה־שחורהניק, האָט אים אַלע מאָל אויפסניי פאַרהערט די דרשה, וואָס ער דאַרף זאָגן ביים טיש.

— זע־זשע, חתן — האָט ער אים געמונטערט — זאָלסט נישט מבייש זיין דעם טאַטן, זאָל לעבן. ס'וועט זיין אַ טיש מיט לומדים.

די לופט אין בית־המדרש, וואו מען האָט די טישן געדעקט, איז געווען געדיכט, ממש אָנצוטאַפּן. די חסידים האָבן פאַרשטעלט אַלע פענצטער, טירן. יונגעלייט זיינען געלעגן אונטער די טישן, אָנגעהאַנגען זיך איבער די בענק, צוגעדריקט זיך פּלייצע צו פּלייצע, אָרעם צו אָרעם. בחורים האָבן זיך

צוגעבונדן מיט גאַרטלען צו די זיילן פון בית־המדרש, געהאנגען אין דער לופטן. יינגלעך זיינען אַריינגעקראָכן מיט די פיס צו יידן אין די הינטערשטע קעשענעס פון די זשופּעצעס, אַבי כאַפּן אַ בליק צום חתן. קרומע זיילן שטויב האָבן זיך געלייגט איבער די קעפּ, ווי ברעטער.

די מאַסן ליכט אין די זילבערנע מנורות, שאַבאַשניקעס, קאַנדעליאַברעס, לייכטער האָבן געדריכערט, געשמאָלצן זיך, געטריפט. די מענטשן האָבן גע־שוויצט, געקלעפּט צו זיך. די גאַנצע היץ האָט צוגעשלאָגן אויבן־אָן, וואו דער חתן איז געזעסן, אַרומגערינגלט מיט מחותנים און געסט.

דער קאָפּ האָט נחומטשען געגליט, שווער געווען. אַ חוץ דער יאַר־מעלקע, איז געזעסן אויף זיין מידן קאָפּ אַ שטריימל, אַ הויך האַריק, גלאַנציק שטריימל, וואָס האָט געדריקט, געהיצט, די שלייפן מיד געמאַכט. טראָפּנס שוויס האָבן זיך געגאָסן פון די געקרייזלטע פּיאות זיינע און באַפּלעקט דעם אויסגעפּרעסטן שניי־ווייסן איבערגעלייגטן קראַגן.

אין די ווייבערישע שטובן ביי דער כלה איז געווען גרוים, לופטיק. מיידלעך מיט מיידלעך האָבן געטאַנצט, פאַרהויבנדיק די שלעפּעס פון די ברייטע אָנגעבלאָזענע קליידער, און גערעדט מיט די קלעזמער דייטשמעריש.

— הערר מוזיקאַנט, שפּילען זי פּרווינדליכסט איין שער...

קעלנער אין קורצע קליידער, מיט קליינע יאַרמעלקעלעך אויף די שפּיץ קעפּ, האָבן זיך מיט קאַלטע געטראַנקען געשאַרט איבער די שטובן און, מיט עלעגאַנץ פון פראָווינצער אָפּערעטן־ליבהאָבער, צוגעטראָגן כיבוד צו די ווייבער.

— וואָללען זי עטוואַס געניסען...

קליינע מיידלעך מיט ריזיקע שלייפן און קאָקאַרדעס אין די קאַרבירטע צעלאָזענע האָר האָבן קניקסן געמאַכט, מיט די וואַכלערס געפאָכעט. ווייבער מחותנתטעס האָבן געבליצט מיט גאָלד און צירונג, געשאָקלט מיט אַלע קאַרשן און גרעלע בלימעלעך פון די קאָפּקעס, שלייערלעך און הייבלעך. אַ בדחן מיט אַ צעקאָמטער פּריצישער באָרד און מיט אַ מין גלחישער יאַר־מעלקע אויפן שפּיץ קאָפּ, האָט אין הוילן דייטש, מיט פּסוקים פאַרבראָקט, מיט ציטאַטן פון שילער און לעסינג באַוווירצט, גראַמען געפּלאָכטן. ער האָט געוואָרפן מיט די הענט, געבליצט מיט די אויגן, געמאַכט קונצן פון אַ ברעטל־זינגער, וואָס ער האָט אַמאָל אין אַ שטאָטישער שענק געזען, און געוואָרפן אויגלעך בגנבה צו די מיידלעך.

„אָ הערען זי מאַהל אויס האָכגעשעצטע בראַאוט אונד איהרע ליבע מעדכען,
שרה, רבקה, רחל אונד אויך ראָזע אונד גרעטכען.
דאַס שטערבען, חלילה, אונד די הייראַט קאַן ניעמאַנד מיידען,
דען די ליבע איזט דאָך פיר די יונגע לייטע איין וואַהרעס גן־עדן.

די ראָזען דופטען, ווען זי פריש זינד, זאָגט דער גראָסע דיכטער,
דאָרום פרעהט איך אונד ליבקאסט איך, איהר שעהנע געזיכטער.
אונד ווי די ליעבע זאָננע, כלה זאָל דיין ליכטיק מזל שיינען,
אונד ביים רבונו־של־עולם איין גליקליכעס שיקזאַל אויסווײנען...״

אָבער ביי די מענער אין בית־המדרש איז געווען ענג, דערשטיקט צו ווערן. אַלע מאָל האָט אַן אַנדער חסיד געחלשט פון היץ. יידן האָבן אים ביים קאָפּ און פיס אָנגענומען און צום הויפישן ברונעם אַוועקגעטראָגן. דאָרט האָבן יינגלעך אויף דעם פאַרחלשטן אַזוי לאַנג געגאָסן וואַסער פון פּלומפּ, ביז ער איז געקומען צו זיך.

— ביר, גיט מיר אַ גלעזל ביר — האָבן יידן געבעטן זיך רחמים ביי די משמשים, וואָס האָבן געצאַפּט ביר פון גרויסע פעסער.

— שאַ זאָל זיין! — האָט ישראל־אביגדור געשריגן — דער חתן גייט זאָגן די דרשה. שטיל זאָל זיין, ווי אין אַן אויער. דרך־ארץ!

נחומטשען איז געווען טרוקן אין האַלדז, די צונג האָט געקלעפּט צום גומען, ווי אַ פרעמדע זאַך. די שלייפן האָבן אים געבריט, די אויגן האָבן געשמערצט. נאָר דאָס אַלץ האָט נישט געקאָנט זיין קיין אָפּהאַלט פון דער דרשה. טויזנטער יידן האָבן אויסגעשטעלט אויערן. רביים, רבנים, לומדים, שיינע־יידן, עלוים, אַלע האָבן זיך צוגעבויגן, אַבי דעם חתנס וואָרט אויס־צוהערן.

— נו, חתן — האָט דער מלמד זיינער דער מרה־שחורהניק געזאָגט — אַן עדה יידן וואַרט אויף דיין וואָרט.

ער איז אַזוי פאַרמאַטערט געוואָרן פון דער שעה דרשענען, אַז צום באַדעקן די כלה האָט מען אים געמוזט אונטערפירן. ער האָט אַפילו אַרויס־געלאָזט דאָס ווייס־זיידענע דעק־טיכל פון האַנט, ביים אַרויפוואַרפן עס אויף דער כלהס פּנים.

— אוי! — האָבן די ווייבער אַרויסגעקרעכצט, ווי מען וואָלט אַראָפּ־געלאָזט אַ ספר־תורה.

דאָס איז געווען אַ שלעכטער סימן.

ביי דער גילדערנער יויך האָט ער גאָרנישט געקאָנט עסן. די כלה האָט געגעסן מיט גרויס אַפּעטיט. זי האָט נישט גערעדט מיט אים. זי האָט שטאַרק געוואָלט אים זאָגן, ער זאָל עסן, אָבער זי האָט זיך געשעמט, גע־פלאַמט פון בושה פאַר דעם פרעמדן יינגל, וואָס זי האָט אים דאָס ערשטע מאָל געזען, און זי האָט שווייגנדיק געגעסן. נחומטשע האָט בלויז גענומען איין לעפל יויך פון דעם גילדענעם שותפותדיקן שיסעלע, וואָס איז פאַר חתן־כלה געגרייט געוואָרן, און גלייך אַוועקגעלייגט. ער איז געווען אַזוי דער־שלאָגן, אַז ער האָט אַפילו אויף זיין באַשערטער קיין קוק נישט געטאָן.

און דערנאָך, שפּעט ביינאַכט, אַז צוויי שיינע־יידן, זקנים, האָבן אים גע־נומען אונטער די הענט, געזעדט צו אים אַ סך וועגן דער ערשטער מצוה און אים פלוצלינג אין אַ פרעמדער שטוב פאַרלאָזט, פאַרהאַקנדיק הינטער זיך די טיר, — האָט ער זיך דערפילט אַזוי הילפלאָז, פאַרלאָזן, ווי אַ קינד, וואָס די מאַמע האָט עס אונטערגעוואָרפן.

פון נייעם בעטגעוואַנט, פון דעם ים איבערבעטן און קישנס, האָבן אויף אים געקוקט אַ פּאָר אויגן, אַ פּאָר אָפענע אויגן. ער האָט מיט שטאַרע בליקן אַ קוק געטאָן אויף דעם בעטגעוואַנט, אויף דעם קאָפּ, אויף דעם פרעמדן ווייבערישן קאָפּ אין אַ ווייסן טשיפּיק מיט רויטע בענדער. דאָס רויטקייט האָט געבלענדט אין די אויגן. אין דער אַרומיקער ווייסקייט האָבן אַ פּאָר רויטע, פולע באַקן געגלאַנצט, באַקן פרעמדע, אָנגעבלאָזענע, שטאַרק־צע־פלאַמטע. אַ קאַלטער שווייס האָט אים מיט אַ מאָל באַדעקט. אים איז נישט־גוט געוואָרן.

— מאַמע — האָט ער גערופן שטיל און מיט אַן אַ שיעור צער און בושה — מאַ־מע...

צומאָרגנס האָט אים דער שווער אַריינגעפירט צו זיך אין שטוב און אים אָנגעוויזן אַ שטול צו זיצן. דער ניעשאַוור האָט זיך אָוועקגעזעצט קעגנ־איבער, און דאָס גאַנצע געדיכטעניש זיינס, די באָרד, די פּיאות, ברעמען און אפילו די בינטלעך האָר פון די אויערן האָבן זיך געטרייסלט ביי אים פון צאָרן.

— עט — האָט ער געזאָגט — עך הויב נישט אָן צו פאַרשטיין אַזעלכע גענג... אין ניעשאַווע ווייסט מען נישט אַזוינס... עט...

נחומטשע איז געוואָרן נאָך שמעלער, דינער. דאָס לשון איז אים אָפּ־גענומען געוואָרן. בלויז אַ מורא האָט אים אָנגעפּילט, אַ באַהאַלטענע מורא פאַר אַלץ, פאַר דעם שווער, פאַר זיינע פאַרקאָלטנטע באָרד און פּיאות, פאַר די פרעמדע יידן און אַפילו פאַר דעם קאָפּ אין בעטגעוואַנט, וואָס ער האָט אים נישט געדענקט, וואָס בלויז די בלענדעניש פון רויטע בענדער און דאָס פאַרפלאַמטקייט פון אַ פּאָר אָנגעבלאָזענע באַקן אין ווייסקייט שווינדלען אים נאָך פאַר די אויגן.

— מאַ־מע — האָט ער גערופן מיט ליפּן, וואָס לאָזן קיין קלאַנג נישט אַרויס, ווי אַ קינד אין גרויס שרעק — מאַמע...

קאַפּיטל פיר

די זיבן טעג שבע־ברכות זיינען פאַר נחומטשען געווען ווי זיבן טעג שבעה־זיצן.

נאַכט ביי נאַכט האָט מען אַרום אים געמאַכט שבע־ברכות, סעודות, געטרונקען וויין. דער שווער האָט אים באַפוילן זאָגן פּשטלעך. די חסידים האָבן זיך געשטופּט צו אים מיט שווייסיקע הענט, ווינטשן לחיים. און דער־נאָך האָבן אים ווידער אַמאָל אויף ס׳ניי גענומען אונטער די הענט די זעלבע צוויי זקנים, געדזשאַמדזשעט אים אין די אויערן צײַנלאָזע רייד, וואָס האָבן אים באַגאָסן זיין איילבירט פּנים מיט רויטקייט, און דערנאָך פאַרהאַקט היג־טער אים די טיר פון סערעלעס שלאָפצימער.

באַלד אין דער פרי נאָך, פאַרן דאַוונען, האָט שוין דער רבי ר׳ מלך געשיקט זיין עלטסטע טאָכטער, אַ גרויסע אומגעלומפּערטע אידענע, זי זאָל גיין זיך איבעררײדן מיטן ווייבל.

די יידענע איז געגאַנגען צו דער שוועסטער און דערנאָך געשאָקלט מיט בײדע שפּיצן פון איר שוואַרץ־זיידענעם קאָפּטיכל, ווי מיט צוויי פליגלען.

— עט — האָט זי געזאָגט — גאָרנישט...

פאַר כעס האָט דער רבי אפשר צען מאָל געפּאַטשט מיט די ליפּן אין פאַרלאָשענעם ציגאַר.

— רחמנא ליצלן! — האָט ער געשריגן.

נאָך דעם לעצטן טאָג פון די שבע־ברכות האָט דער רבי געשיקט נאָך סערעלען.

זי איז געקומען אין אַ לאַנג קלייד פון געלן זייד. אויף איר געגאָלטן קאָפּ איז געזעסן אַן אַטלעסענער טשיפּיק מיט אַ גאַנצן גאָרטן פון קאַרשן, ציטער־נאָדלען, גרינע בלעטער און גרעלע בלימעלעך. דער טשיפּיק איז געווען גרויס און אַראָפּגעגליטשט זיך איבער די אויערן. דער פאָטער האָט איר געהייסן זעצן זיך אויף דער הילצערנער שטול, וואָס איז אָוועקגעשטעלט פאַר חשובע חסידים. ער אַליין האָט זיך צעזעצט ברייט אויף דעם לעדערנעם נידעריקן פאָטעל. זיינע אויסגעקוילערטע אויגן האָבן דאָס יונגע ווייבל אַזוי דורכגע־נומען, אַז זי האָט אַזש דערפילט אַ קעלט אין דער ברוסט און זי צוגעדעקט מיט אַ האַנט. דער רבי האָט אויסגעזען פונקט אַזוי שטרענג און אומ־ברחמנותדיק, ווי בעת ער וויל אַרויסטרייבן אַן איינגעשפּאַרטן דיבוק פון אַ דאָרפישער מויד און יענער, דער דיבוק, הערט אים נישט.

— נו, — האָט ער ענדלעך אַ פרעג געטאָן מיט אַ גמרא־ניגון.

סערעלע האָט געשוויגן.

— וואָס ׳עט זיין דער תכלית? — איז ער איבערגעגאַנגען שוין אין אַ ניגון פון אַ ייד אַ סוחר.

סערעלע האָט געקוקט מיט שטאַרע בליקן.

— ער איז געווען ביי דיר?

— ניין — איז סערל אַרויס מיט אַ געוויין, מיט אַ מגושמדיק גע־וויין, אין וועלכן נישט נאָר די אויגן, נאָר אפילו מויל און נאָז וויינען...

— גיי שוין, גיי, שוטה... — האָט זי דער פאָטער געטריבן פון שטוב, אונטערשטופנדיק זי צו דער טיר — גו גיי, גו...

ער האָט געהייסן דעם משמש דערלאַנגען זיך עטלעכע פון די גרויסע לעמבערגער שולחן־ערוכס, געבונדענע אין זאַק־לייוונט און צעפּליקטע. ער האָט זיך האַסטיק אַוועקגעזעצט ביים טיש, ער האָט גענומען זוכן מיט די גרויסע אויסגעקוילערטע אויגן אין די קליינע געדיכטע שורהלעך, אין די דינים פון מאַן און ווייב.

ער האָט אָפּגעמאַכט ביי זיך אַוועקצושרייבן אַ בריוו צום מחותן זיינעם, דעם ראַכמאַניוווקער, וואָס איז באַלד צומאָרגנס נאָך דער חתונה, נישט איבער־וואָרטנדיק אַפילו ביז צו די אַנדערע שבע־ברכות, אַוועקגעפאָרן, צוזאַמען מיט דער רביצין, אַהיים. ער האָט אים געוואָלט דערציילן וועגן נחת, וואָס ער האָט פון דעם זון זיינעם, און טאַקע דערביי אַריינוואַרפן אַ וואָרט מכח אַ גט. אָבער דערצו האָט ער געדאַרפט וויסן פריער די דינים וועגן אַזאַ פאַל, וויסן וויפיל עס קומט פון מאַנס צד קנס פאַר דעם ווייבס בושה און פאַר אומזיסטע הוצאות, אַזוי אויך וואָס מען זאָל טאָן בנוגע נדן און מתנות.

אַ גאַנצן מעת־לעת צייט האָט ער געזוכט, געגנישטערט אין די גרויסע אַרומגעפליקטע ספרים. קיין גרויסער למדן איז ער קיינמאָל נישט געווען. זייט יאָרן, זינט ער האָט געפירט רביסטווע, האָט ער בכלל קיין גמרא, קיין לומדיש ספר נישט אָנגעקוקט. ער האָט בלויז געלערנט פון צייט צו צייט אַ ביסל קבלה, זוהר, כדי אויסצוזוכן נייע תורהס, צו זאָגן ביים טיש. ער איז אפילו געווען, אַ חוץ רבי, אויך רב אין שטאָט. אָבער ער האָט קיינמאָל קיין שאלה נישט געפּסקנט, נישט געקאָנט פּסקענען. דאָס אַלץ האָט געטאָן פאַר אים אַ ייד אַ למדן, אַ פאַרטרעטער, וואָס מ׳האָט אים דערפאַר גערופן די „מינקת״, דעם רבינס אַם.

פרעגן ביי דער „אַם״ האָט ער נישט געוואָלט. צו וואָס דערציילן פון הויף? און ער האָט שטאַרק זיך געמאַטערט אין די גרויסע שולחן־ערוכס, פאַרבלאָנדזשעט זיך אין די פּיל פּירושים, וואָס זיינען מיט קליינטשינקע שווערע ווערטער און אָנצוהערענישן אָנגעפּיקעוועט. ער האָט געשוויצט, ווי אין באָד.

ער איז ענדלעך אַרויסגעקראָכן, דער ניעשאַווער. נאָך לאַנגער מי האָט ער זיינס דערגרייכט. ער האָט גוט אויסגעפשטלט ווי אַזוי דעם מחותן דעם בעל־גאווהניק אָנצולערנען, ווי אַזוי צווינגען דעם יונגנמאַן צו אַ גט, און דערביי אים אַהיימשיקן ווי ער גייט און שטייט, אָפּנעמען אַלץ ביז אַ פאָדים

ביי אים, דעם רוסישן נחת... ער האָט פאַרקאַשערט די ברייטע אַרבל פון דעם זיידענעם גרעל־געבלומטן שלאָפראָק און טאַקע שוין אויפן אָרט גענומען שרייבן אַ בייזן בריוו צום מחותן, אַ בריוו מיט קאַטשערע אותיות און מיט האַלבע ווערטער. ער האָט שוין דעם גרויסן טיטול אָנגעשריבן, כדי באַלד דערויף צו שרייבן האַרבע ביטערע רייד, ווי פלוצלינג איז די עלטסטע טאָכטער, פירנדיק סערעלען ביי דער האַנט, אַריינגעפאַלן אין רבינס שטוב און אויסגערופן הויך:

— מזל־טוב, טאַטע! מזל־טוב!

דער רבי האָט אַזוי אויסגעקוילערט די אויגן זיינע פון חידוש, אַז עס האָט אויסגעזען, ווי אָט־אָט דרייען זיי זיך ביי אים איבער ווי ביי אַ ליאַלקע, וואָס מען שטעלט אויפן קאָפּ.

— ס׳הייסט? — האָט ער געפרעגט.

— נעכטן איז ער ביי איר געווען — האָט די טאָכטער געזאָגט — גאר אומגעריכט. דערציילן, סערעלע, דעם טאַטן, שעם זיך נישט.

סערעלע האָט מיט שטאַרקע פאַרבן אין קאַלטן פּנים דערציילט אַלץ פשוט.

— נו, מילא, געלויבט דער אייבערשטער! — האָט געזאָגט דער רבי און געשמייכלט מיטן גאַנצן גערדיכטעניש פון זיין האַריקייט — אַן עין־הרע געווען. געדאַרפט באַלד אָפּשפּרעכן. געלויבט דער אייבערשטער דער־פאַר.

און גלייך דערויף האָט ער, ווי אַלע מאָל, גענומען אַרויסשטופּן די נקבות פון שטוב.

— נו, גיי, גיי, שוטהלע — האָט ער געטריבן דאָס יונגע ווייבל — גיי. און זיי אַ כשרע יידישע טאָכטער, אוודאי אַזוי...

אָנשטאָט פאַרענדיקן דעם בריוו צום מחותן, האָט ער אָנגעשריבן א בריוו צום שטאָמלער, דעם פעטער פון דער יתומה. ער האָט אים געשריבן, אַז באַלד, תיכף־ומיד טאַקע, ווי נאָר ער וועט דערהאַלטן דעם בריוו זיינעם, זאָל ער שוין קומען צופאָרן קיין ניעשאַווע, כדי אָפּצורייד די חתונה, אם ירצה השם, צווישן אים, דעם רבין, און דער בתולה מלכהלע, זאָל לעבן. כדי נישט צו פאַרלענגערן קיין אומזיסטע צייט, האָט ער געשריבן, וועט מען נישט מאַכן די תנאים באַזונדער און די חתונה באַזונדער, נאָר ביידע צוזאַמען, און דערוויל בלויז מאַכן אַ וואָרט. צום בריוו האָט ער צוגעלייגט אַ פּאַפּירענעם צוואַנציקער רייניש פאַרן שטאַמלער אויף הוצאות. ער האָט זיך פאַרטראַכט אויף אַ ווײַלע, צי עס איז נישט אַמאָל צופּיל. אפשר גענוג זיין פאַר דעם קבצן פּופצן? נאָר פּלוצלינג איז אים געקומען אויפן זינען דעם יידס רייד:

— אַ יפת־תואר, דאָס מיידל, אַזוי זאָגן די ווייבער...

און ער האָט אַרויסגענומען פון גרויסן לעדערנעם בייטל נאָך אַ פּאַ פּירענעם פּינפּערל און צוגעלייגט, מיט אַ קרעכץ פון קאַרגשאַפט און פאַר־געניגן צוזאַמען, צום פריערדיקן צוואַנציקער.

— זאָל ער האָבן — האָט ער געוועדט צו זיך אַליין — פאַרט אַ בן־קדושים, נעבעך...

דערנאָך האָט ער זיך דערמאָנט צוצושרייבן, אַז וואָס עס געהער זיך אַן כלה־מתנות, וועט ער, מיט גאָטס הילף, די כלה נישט פאַרשעמען, נאָר אדרבה, באַשיינען און באַצירן זי, ווי עס איז שיין פאַר אַ כלה. אויך מיט קליידער וועט ער זי אויסשטאַטן גאַר ברייט, ווי עס שטייט אָן אַ יידישע טאָכטער אַ מיוחסת, אַ רביש איניקל. און צום סאַמע סוף האָט ער נאָך עטלעכע קליינע שורהלעך אַריינגעקוועטשט, אַז זי זאָל נישט מורא האָבן פאַר מחלוקת און אַרומרייסעניש אין הויף, וואָרעם ער וועט זי באַשיצן מיט זיינע פליגלען און אויסשפּרייטן אויף איר זיין מאַנטל פון כבוד. און הגם ער אַליין וואָלט געקאָנט איינגיין אויף אַ שטילע חתונה, אָבער אַזוי ווי די כלה איז אַ בתולה און איר קומט לויטן דין און שטייגער פון דער וועלט אַ שמחה און אַ חתונה ווי אַלע איידעלע יידישע טעכטער, וועט ער, מיט גאָטס הילף, פאַר זיין געלט לאָזן פּראַווען אַ גרויסע חתונה מיט געסט און קלעזמער אויפן גרויסן שטייגער אין דער שטאָט פון דער כלה, ווי עס איז דער מנהג, מיט דער הילף פון אויבערשטן, זאָל זיין געלויבט זיין נאָמען.

ער האָט זיך אונטערגעשריבן מיטן נאָמען פון פאָטער, זיידע, על־טער־זיידע און עלטער־עלטער־זיידע. און מיט די גראָבע ליפּן האָט ער שטאַרק גענעצט דעם קאָנווערט, ער זאָל זיך גוט צוקלעפּן. ער האָט אַריינ־גערופן אַן איניקל און אים געגעבן אָנצושרייבן דעם אַדרעס, ווייל ער אַליין האָט קיין גויאיש נישט געקאָנט. ער האָט באַוואונדערט דעם ייִנגלס שיינע גויאישע האַנטשריפט און אים דערפאַר געגעבן אַ רייניש.

דערנאָך האָט ער זיך אָוועקגעזעצט אַ צופרידענער אויף דעם ווייכן פאָטעל, פאַרשניצט אַ פרישן ציגאַר און גערופן:

— סדועלוויגדער! סרועלוויגדער!...

איצטיקס מאָל איז ישראל־אביגדור, דער גבאי, גלייך אַריינגעקומען און דערלאַנגט דעם רבין פייער. ער האָט נישט בלויז געדאַרפט דערלאַנגען דעם רבין פייער, האָט ישראל־אביגדור געוואוסט. עס איז געווען אַ וויכטיקערע זאַך. מען האָט געדאַרפט אַריינלאָזן דעם קיעווער גביר ר׳ פלטיאל הורוויץ, וואָס איז ספּעציעל געקומען פון קיעוו איבער דער עסטרייכישער גרעניץ קיין ניעשאַווע אויף דער חתונה.

ר׳ פלטיאל הורוויץ, אַ גרויסער וואַלד־סוחר, אַ חשוב ביי גרויסע לייט, אַן אַריינגייער צו גובערנאַטאָרס, אַ באַלעבאָס פון אַ גרויסער צוקער־פאַבריק און אַ גוואַלדיקער רוסיש־ריידער, איז דערביי געווען אַ פאַרברענטער חסיד

פון ניעשאָווע. עטלעכע מאָל אין יאָר האָט ער געגומען קינדער און אייניק־לעך, געמאַכט אויסלענדישע פעסער און געפאָרן צום רבין.

צו דער חתונה פון דעם רבינס יינגסטער טאָכטער האָט פלטיאל הורוויץ געבראַכט גאַנצע טויזנט רובל, אַ חוץ מתנות פאַרן חתן, אַ גרויסן זילבערנעם חנוכה־לאָמפּ און אַ טייער שטריימל. אויך די קינדער זיינע, די אייניקלעך אַפּילו, האָבן געבראַכט מתנות, אָבער דער רבי ר' מלך האָט געוואָלט גאָר עפּעס אַנדערש. ער האָט אים דערציילט, פלטיאל הורוויץ, אַז אים שטייט פאַר צו קויפן ביי אַ גענעראַל אין פּאָלעסיע אַ וואַלד, וואָס קאָן ברענגען אַ פאַרמעגן. אָבער עס איז נישט עפּעס גלאַטיק מיטן קויפן, פאַראַן עפּעס אַ שטערונג מצד דער רעגירונג, און אויב יידן וועלן מסרן, און מסרן וועלן יידן אוודאי, קאָן מען אַמאָל אַריינפאַלן און, חלילה, גיין אין קרימינאַל, אַפּילו אויף שווערער טורמע, באַהיט זאָל מען ווערן. דעריבער האָט ער געפרעגט דעם רבין, וואָס ער הייסט אים טאָן.

דעם רבין ר' מלך האָט גלייך אַ שטויס געטאָן אין קאָפּ, אַז עס וואָלט גלייך געווען, ווען דער פלטיאל הורוויץ זאָל אים צונעמען פאַר אַ שותף. גראָד איצט, ווען ער האָלט ביי חתונה האָבן, ער דאַרף אַ סך געלט, צאָלן אַלץ פאַר כלהס צד אַליין, קויפן מתנות, וואָלט אים דאָס שותפות שטאַרק צונוץ געקומען, גאָר שטאַרק. פאַרשטייט זיך אַז פלטיאל וועט פון אים, דעם רבין, קיין געלט אין געשעפט אַריין נישט פאַרלאַנגען. חלילה! נישט איינמאָל האָבן אים שוין חסידים אַריינגעצויגן אַלס שותף אין מסחרים. אָבער דאָסמאָל איז דאָס געשעפט צו גרויס אָפּצוגעבן אַ שותפות. דאָס איז צו שטאַרק, האָט ער געטראַכט, דער ניעשאָווער. עס קאָן נאָך פלטיאלן פאַר־דריסן און מען קאָן אים אינגאַנצן אָנווערן, וואָס עס וואָלט געווען אַ גרויסער שאָדן, גאָר אַ גרויסער. אָבער פון דער אַנדערער זייט איז פלטיאל אָנגע־שראָקן. דאָס מסחר איז מיט אַ שטערונג, ס'האָלט, חלילה, ביי תפיסה, און זיין, דעם רבינס צוזאָג, אַז אַלץ וועט גיין, מיט גאָטס הילף, אויפן גלייכן וועג, וועט פלטיאלן שטאַרקן.

ער האָט דעריבער געגומען פלטיאלן אָפּשלעפן, האַלטן אים וואָס מער אין ניעשאָווע, נישט געוואָלט זיך געזעגענען מיט אים. דאָס, האָט ער געוואוסט, ברענגט חסידים אַלע מאָל אַריין אין אַ צעררודערונג, איבערהויפּט חסידים גבירים, פאַרנומענע מענטשן, אַזעלכע, וואָס האַנדלען גרויס, מיט גענעראַלן און שררות, און האָבן מורא פאַר מסירות. דאָס שרעקט זיי, ווייסט ער, דאָס וואָרפט זיי אַראָפּ פון קוראַזש, פון דער זיכערקייט, פילט זיי אָן מיט מורא, זיי ווערן ווייכער און גייען איין אויף אַלץ.

וויפיל מאָל פלטיאל הורוויץ האָט אַריינגעשיקט ישראל אַביגדורן צום רבין, אַז ער וויל זיך געזעגענען, האָט דער רבי אים געלאָזט זאָגן:

— עט, וואָס איילט ער זיך אַזוי, פלטיאל?

פלטיאל הורוויץ האָט זיך שיִר ניט געעקט פון צרות.

אויף אים האָבן אין דער היים געוואָרט געשעפטן, מענטשן. טאָג־טעג־לעך האָט ער געקראָגן טעלעגראַמעס פון זיינע פּאַרוואַלטער, ער זאָל שוין קומען אַהיים. ער האָט זיך געבעטן ביי ישראל אביגדורן, אָנשטופּנדיק אים אין דער האַנט רייניש אומגעציילט:

— ישראל אביגדור, גיי אַריין און זאָג דעם רבין, אַז כ׳מוז אַוועקפאָרן. גענעראַלן וואַרטן אויף מיר. אַזוי זאָלסטו זאָגן — גענעראַלן.

נאָר דער רבי האָט נישט געוואָלט הערן.

— עט — האָט ער געזאָגט — כ׳וועל אים שוין אַליין רופן, ווען מ׳וועט דאַרפן...

פלטיאל הורוויצן האָט שוין אַפילו דער עסק אָנגעהויבן פאַרדריסן.

ביי זיין גאַנצער חסידות, איז ער געווען אַ ייד אַ תקיף, אַן אַריינגייער צו גרויסע לייט. ער האָט אַפילו שוין נישט איינמאָל געהאַט געטרונקען וויין צוזאַמען מיט פּריצים און אָפיצירן, אַפילו אַמאָל עפּעס געגעסן אויך, און טאַקע אין בלויזן קאָפּ, און אפילו נישט גאַנץ כשר. אין פּעטערבורג פלעגט ער אַפילו מיטגיין אין טראַקטירן, נישט אַלע מאָל אָפּגעהיט געווען אין יידיש־קייט. און אין די וועלדער, אין וועג, אַז אַ יונגע גויע, אַ ווייב פון אַ וואַלד־וועכטער, פלעגט צו אים זיס שמייכלען ביים אַראָפּציען די שטיוול פון די פיס פאַרן שלאָפן גיין און געבעטן אַ העכערן לוין פאַרן מאַן, האָט ער נישט אָפּגעזאָגט, ניין. מיט גרויס פאַרגעניגן האָט ער זיך געלאָזט קושן פאַר דאַנק־באַרקייט די האָריקע גבירישע האַנט און געהייסן פאַרלעשן די לאָמפּ...

די דאָזיקע זינד, אויף וועלכע ער פלעגט נישט איינמאָל אַ שווערן זיפץ געבן, האָבן אָבער אויך אין זיין גלויבן אַריינגעטראָגן אַ שטיק צעמישונג, אַפילו הפקרות אויף אַ ווייל. אים האָט גענומען פאַרדריסן אַפילו אויף דעם רבין זיינעם. וואָס רבי איז רבי — איז אים געקומען אַ געדאַנק אין קאָפּ — און געשעפט איז געשעפט. ער האָט זיך געבונטעוועט.

— נישט איז נישט! — האָט ער אפילו אין כעס אַ זאָג געטאָן ישראל אַביגדורן. — וועל איך פאָרן אומגעזעגנט.

אָבער באַלד האָט ער חרטה געהאַט. ער האָט זיך דערמאָנט, אַז די געשעפטן זיינען נישט אַלע מאָל גאַנץ אין אָרדנונג, אַז יידן מוסרים, נישט־פאַרגינערס, פעלן נישט. דערצו טאַקע איז דער גיהינום אויך נישט קיין קלייניקייט. מען ברענט און מען בראָט, טאַטע געטרייער אין הימל. לערנען קאָן מען נישט, אַ דאַוונען מוז מען אויך אַמאָל אַראָפּשלינגען. אין וועג קומט אַלץ אויס, נישט נאָר אַ מנחה, נאָר טאַקע אַ טלית־און־תפילין אויך. זינד איז אויך דאָ. איי, וואָסערע זינד, גאָט אין הימל!... און גאָט געדענקט אַלץ, פאַרצייכנט אַלץ. ער איז אַ נוקם ונוטר, גאָט, ער רעכנט זיך אָפּ אַפילו פאַר זינד פון די עלטערן אויף קינדער. מען דאַרף רחמים, אַ בעטער פאַר זיך,

אַ צדיק. גאָט האָט ליב זיינע צדיקים, און די, וואָס האַלטן אויס זיינע צדיקים, פאַרגיט ער, דער אויבערשטער. אמת, זיי דאַרפן אַ סך, די צדיקים זיינע. זיי דאַרפן פאַרן אין וואַרמבעדער, זיי און זייערע ווייבער, קינדער און אייניקלעך, זיי דאַרפן זייד און אַטלעס און סאַמעט און פוטערס. זייערע ווייבער דאַרפן צירונג, גאָלד. אויך האָבן זיי קינדער אַ סך, די צדיקים. זיי מאַכן שטענדיק שמחות, ברויכן זילבער, בריליאַנטן, פערל. אָבער זיי זיינען ווערט. עס איז דאָ אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן, ביי וועמען צו בעטן ביי אַ קראַנקהייט, חלילה, צי ביי אַ מסירה. ס׳איז דאָ אויף וועמען זיך אָנצו־שפאַרן. עס איז גוט זיך אָנצושפאַרן, אַפילו ווען מען איז אַ גביר, אַן עושר. וואָס איז דען דער מענטש, מ׳שטיינס געזאָגט!...

און ער האָט באַדויערט זיינע שלעכטע געדאַנקען, חרטה געהאַט אויף זיינע שאַרפע רייד. ער האָט אַראָפּגעבויגן דעם קאָפּ, איבערגעקלערט, איבער־געטראַכט, אפשר איז דאָ עפּעס אין דעם, וואָס דער רבי וויל זיך מיט אים נישט געזעגענען. אפשר זעט ער עפּעס. מעגלעך אַ געפאַר, אַ מסירה, חלילה, אפשר גאָר אַ רציחה. באַהיט זאָל מען ווערן. די גאַנצע וועלט איז פול מיט מוסרים, גזלנים, נישט־פאַרגינערס. און אַז נאָך אַ גאַנצער וואָך איבערטראַכטן און ציטערן איז ישראל אַביגדור ענדלעך געקומען צו אים מיט אַ פייערלעך פנים און סודותדיק געזאָגט:

— ר׳ פלטיאל, דער רבי לאָזט אייך רופן!

איז פלטיאל הורוויץ אַריין אַן אונטערטעניקער, אַ געהאַרכזאַמער, אַ גלויביקער, גרייט צו טאָן אַלץ, וואָס דער רבי וועט פון אים פאַרלאַנגען.

דער רבי האָט פלטיאלן אויפגענומען מיט שמחה.

— זיץ, פלטיאל — האָט ער אים אַנטקעגנגעשמייכלט — זיץ.

אַליין איז ער צוגעגאַנגען צום שענקל, ער האָט אַרויסגענומען לעקעך און ווייַן און אָנגעגאָסן פלטיאלן אַ פולן זילבערנעם בעכער.

— רבי — האָט זיך פלטיאל געוועדט — דער רבי אַליין איז זיך מטריח?

נאָר דער רבי האָט אים נישט געהערט און אַזוי ברייט אָנגעגאָסן, אַז ר׳האָט אַ סך איבערגעגאָסן איבערן טיש. פלטיאל האָט אין דעם געזען אַ גוטן סימן, אַ סימן פון מזל, גוטס, אַ סך געלט.

דערנאָך האָט דער רבי אים דערלאַנגט די האַנט. ער האָט געהאַלטן דעם גבירס האַריקע, פעסטע האַנט אין זיין ווייך גוט־יידישער האַנט און געזאָגט האַסטיק:

— מילא, כ׳זע דאָך, פלטיאל, אַז דו ביסט דערשראָקן, איז כדי זאָלסט נישט מורא האָבן, וועלן מיר אים נעמען שותפות דעם וואַלד. כ׳זע דאָך, אַז ס׳איז מן־השמים...

פלטיאל האָט אַפילו קיין וואָרט נישט גערעדט אַנדערש.

— זאָל זיין מיט גליק — האָט ער געוואונטשן, געשאָקלט דעם רבינס האַנט און געטרונקען דעם שלעכטן ווין, וואָס דער גבאי ישראל־אַביגדור מאַכט אַליין און פאַרקויפט אים ביים טיש פאַר אונגער־ווין.

נאָך פלטיאלס געזעגענען, האָט דער רבי ר׳ מלך מיט גרויס חשק פאַררויכערט אַ האַוואַנאַ־ציגאַר, וואָס דער גביר האָט אים איבערגעלאָזט, און געלאָזט געדיכטע קנוילן רויך. ער האָט מיט הנאה אַנגעריבן עטלעכע מאָל די הענט און געברומט:

— געלויבט זיין ליבער נאָמען.

דערנאָך האָט ער זיך אַוועקגעזעצט צום טיש, אַליין אויסגעטרונקען אַ בעכער ווין און פאַרביסן מיט לעקעך. דאָס האָט אים אַריינגעבראַכט אין אַ געהויבענער שטימונג, דערמאָנט אים אין שמחות, דערמאָנט אים אין דער גיכער חתונה זיינער מיט דער בתולה דער יתומה.

ער האָט פאַרצויגן דעם שטערן, ווען האָט זי דאָך אים איצט ווען ער האָט זי נישט געקענט. ער האָט דעריבער אַרויסגערופן אין זיכרון זיינעם דאָס צע־שוואומענע בילד פון זיין דריט, פאַרשטאָרבן ווייב.

דערנאָך האָט ער האַסטיק גענומען טינט און פעדער און, כאָטש ער האָט נאָר וואָס געהאַט אַוועקגעשיקט אַ בריוו צום מיידלס פעטער, האָט ער שוין נאָכגעשריבן אַ צווייטן, אַז אויב אַפילו ער, דער פאָטער אירער, דאַרף פאָרן אין וועג, זאַמלען געלט, זאָל ער עס אָפּלייגן אויף אַן אַנדערש מאָל און קומען קיין ניעשאַווע. דעם שאַדן וועט ער אים באַצאָלן, מיט גאָטס הילף, טאָפּלט, כפל־כפלים.

איצט מעג ער עס זיך פאַרגינען — האָט ער געטראַכט, געדענקענדיק אין שותפותדיקן וואַלד. עס וועט, מיט דעם אויבערשטנס הילף, זיין גוט — האָט ער געהאַט ביטחון — און יידן וועלן נישט מסרן, חלילה! יידן זיינען, ברוך השם, יידן.

קאַפּיטל פינף

נחומטשע איז אין ניעשאַווער הויף אויף קעסט געווען איינזאַם, עלנט.

קיין טענות האָט מען צו אים מער נישט געקאָנט האָבן, ניין. נאָך די ערשטע טעג קינדערישער דערשראָקנקייט, האָט ער זיך פלוצלינג אַרויס־געוויזן פאַר אַ מאַן.

די טאָג־טעגלעכע שמחות פון די חתונה־טעג ביז איבער די שבע־ברכות, די צוויי ציינלאָזע זקנים מיט זייער דזשאַמדזשען אים סודות אין די אויערן, דאָס זינגעניש פון די חסידים, די זיפּצנדיקע אומפאַרשעמטע

בליקן פון די מחותנתטעס, די בייזע גראָבע ברומערייען פון שווער, דאָס גאַנצע דערוואָרטעניש פון אַלע זייטן — האָט דעם עמפּפינדלעכן פערצן־יאָריקן יונגנמאַנטשיקל דערדריקט, געלייגט זיך שווער אויף אים, ווי אַן אומגעהויערער באַלאַסט, געפּייניקט זיין געמיט און אים אַזוי צערייצט, אַז בלייבנדיק פלוצלינג אַריינגעשטויסן צו סערעלען אין צימער, הינטער אַ האַסטיק־פאַרהאַקטער טיר, האָט ער נישט געזען סערעלען זיין יונג ווייבל אין קלאָרן שימערירנדיקן בעטגעוואַנט, נאָר אַ ווייסן נאַכט־טשיפּיק, רויט־בלענדנדיקע בענדער און אַ פּאָר פאַרפלאָמטע באַקן, וואָס האָבן אים אָנגעפילט מיט שרעק, מורא, פרעמדקייט, בושה און הילפלאָזיקייט. אַ חוץ צער האָט ער גאָרנישט געפילט אין די שלאָפלאָזע נעכט.

סערעלע האָט אויף נחומטשען געוואַרט, באַגערט, אָבער אין איר וואַרטן, באַגערן, איז נישט געווען גאָרנישט קיין מוראַדיקס, אומדערוואַרטס־סודותדיקס, ציטערדיקס, וואָס ציט אַזוי צו, איבערהויפּט עמפּפינדלעכע יינגלעך אין דער ערשטער אויפוואַכנדיקער רייפקייט. עס איז בלויז געווען דאָס שטומע וואַרטן פון אַ זי, דאָס געדולדיקע וואַרטן פון אַ באַשעפעניש אין זיין רייפקייט, דער קאַלטער דראַנג פון אַ פיש, וואָס יאָגט אין די וואַסערן, כדי אויסצושפּייען די רויגן.

אַ געזונטע, אַ פרי־רייפע, ווי מערסטנס יידישע מיידלעך, אַ גרייטע מוטער שוין, פאַרטיק צו פרוכפּערונג און צו ברענגען דורות, אַ צוגעגרייטע דורך די שווערסטער אירע און דורך די ווייבערישע דינים, האָט זי מיט שטאַרקן באַגער אָפּגעוואַרט איר באַשערטן אַן יעדן ווידערשטאַנד, אַן יעדער קאַפּריז אַפילו. זי האָט נישט פאַרמאָגט גאָרנישט אַזוינס ווי אַזוי צו דערנענטערן צו זיך דעם באַשערטן אירן, קיין שום ליב וואָרט, קיין ווייבערישן בליק, קיין באַוועגונג אפילו, וואָס זאָל צוציען, לאָקן, צערטלען, פאַרשפּרעכן. זי האָט בלויז געוואַרט, אונטערטעניק, שוויגנדיק, שווער, אונטער דעם פולן פּאַק בעטגעוואַנט, ביז זי איז איינגעשלאָפן און גערעדט דערנאָך פון שלאָף אומגעלומפּערטע, שווערע, אומפאַרשטענדלעכע רייד, וואָס האָבן דערמאָנט אינגאַנצן אין די ווערטער פון איר טאַטן. דאָס האָט דעם וואַכן נחומטשען נאָך מער דערווייטערט.

ערשט שפּעטער, פלוצלינג, ווען אַלע אין הויף האָבן שוין געהאַט אָנגעוואָרן די האָפענונג צו דערלעבן פון אים נחת און דער רבי האָט זיך שוין גענומען גרייטן ריידן וועגן אַ גט, ערשט דעמאָלט, ווען קיינער האָט זיך אויף אים מער נישט אומגעקוקט, נישט געפּירט אים, נישט אונטערגעזאָגט אים, נישט געשטאַנען אויף דער וואַך הינטער דער טיר, נישט פאַרהאַקט די טיר הינטער אים, נישט געקוקט אים אין די אויגן — איז מיטאַמאָל געוואָרן רייף ביי אים עפּעס, האָט אין אים אויפגעוואַכט אַ שטאַרק געפיל, וואָס האָט אים אָנגעגאָסן מיט אַזאַ אומדערוואַרטעטער קראַפט, מיט אַזאַ

לעכצנדיקער זיסער שטאַרקייט, אַז ער האָט אַליין דערפילט דעם פּראַצעס פון וואַקסן, געפילט ווי די ברוסט זיינע וואַקסט זיך פונאַנדער, די אָרעמס פילן זיך אָן מיט קראַפט, די אָדערן אין די פיס ציען זיך אָן און די בלוטן אַרבעטן הייסער, שנעלער.

אויף די אויגן זיינע האָבן אָנגעהויבן אַנדערש זען. אַנשטאָט זייער פריערדיקער פאַרנעפּלטקייט, ווען זיי האָבן בלויז געזען דעם שטיק ווייסן טשיפיק און די רויטע בענדער, זיינען זיי איצט געוועזן קלאָר, ריין ווי אַ שויב, וואָס מען ווישט אויס פון פאַרלאָפּנקייט, און דערזען האָבן זיי צום ערשטן מאָל אַ פרוי, נישט קיין אויסגעפּאַנטאַזירטע ביי די גמרות, נישט קיין פאַרנעפּלטע, דורכזיכטיקע ביי די קבלה־ספרים, נאָר אַ פרוי פון בלוט און פלייש, פון לייב, וואָס שניידט זיך אַרויס פון קלאָר־שימערנדיק בעטגעוואַנט.

דער פּלוצלינגדיקער דערוואַכנדיקער באַגער צו באַהערשן, באַזיצן, איז ביי אים געוועזן אַזוי שטאַרק, אַז ער איז אין זיין ערשטן געבאָט געוועזן זיכער, גאָרנישט ווי קיין שעמעוודיק יינגל, נאָר ווי אַ געניטער רייפער מאַן. זי האָט אים גלייך ליב געקראָגן, סערעלע, שטאַרק ליב, ווי אַ מאַן און אַ קינד צוזאַמען. זי איז צוגעבונדן געוואָרן צו אים מיט דער גאַנצער ליבע פון אַ שטאַרקער פרוי, וואָס זוכט אין איידעלען צאַרטן מאַן נישט אַזויפיל דעם מאַנצביל, ווי דאָס קינד, דאָס קינד צו צערטלען און צו אָפּפערן זיך דערפאַר.

סערעלעס עלטערע שוועסטער האָבן געגלאַנצט מיט שמאַלציקע אויגן, הערנדיק די פרימאָרגן־באַריכטן פון סערעלען ביים אָנטאָן זיך, אַזוי אַז זיי האָבן שוין אפילו אָנגעהויבן צופיל מורא האָבן פאַר דעם דאָזיקן אומפאַר־שטענדלעכן נחומטשע, מורא געהאַט אים אָנטרויען יידישקייט, טרויען די שוועסטער, און אָפּגעמאַכט צו היטן זי, שלאָפן מיט איר צוזאַמען, ביז ווי לאַנג עס וועט אויסקומען נאָכן דין.

— געדענק, סערעלע — האָבן זיי זי געוואָרנט — זיי אַ כשרע יידישע טאָכטער. וואָרעם איבער דריי זאַכן גייען יונגע ווייבער פּרי פון דער וועלט ביי דער קינפּעט — צוליב נישט נעמען חלה, צוליב נישט צינדן ליכט און צוליב נישט אָפּהיטן טהרה. סערעלע, אַ מאַן דאַרף מען ליב האָבן, אָבער די הייליקע תורה דאַרף מען נאָך ליבער האָבן. זאָלסט זיך האַלטן פון דער ווייטנס, נישט לאָזן אָנרירן זיך...

סערעלע האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ, כאָטש זי האָט געוואוסט ביי זיך, אַז זי וואָלט פאַר קיין פאַל נישט אימשטאַנד געווען אפילו איין איינציק וואָרט זאָגן איר נחומטשען אַנטקעגן. מיט דער גאַנצער אונטערטעניקייט פון פּראָסטע פּשוטע ווייבער האָט זי שוין געקוקט אויף נחומטשען, אויף דעם לייכטן, געשניצטן, שוואַרץ־אויגיקן מאַן, אין וועלכן זי האָט געזען אַ סך,

אַ סך העכערס פון זיך. ניין, זי וואָלט נישט אימשטאַנד געווען אַוועקצונעמען די האַנט, ווען ער, נחומטשע, זאָל נאָר וועלן זי ביי דער האַנט נעמען.

אָבער אַלע אָנזאָגענישן זיינען געווען איבעריק. נחומטשע האָט אַפילו נישט פּרובירט ווען עס איז צוצוגיין צו איר נעענטער, ווען עס איז אויסגעקומען צו זיין אַליין ביי זיך אין שטוב. אַפילו ביים עסן האָט ער געשוויגן. יעדעס מאָל, ווען זי האָט אים צוגעלייגט נאָך אַ הינעריש פליגעלע פון איר טעלער אין זיינעם, האָט ער עס איר צוריקגעגעבן שווייגנדיק, אַפילו נישט קוקנדיק אויף איר.

ער האָט זי נישט ליב געהאַט, נחומטשע, פון דער ערשטער מינוט אָן. זי איז אים געווען דערווידער מיט איר שווערקייט, מיט אירע פּראָסטע ווייבערישע רייד, מיט איר שווער אָטעמען, מיט איר אָפּט ריידן אין שלאָף, מיט אירע תחינות, וואָס זי האָט שוין, ווי אַן עלטערע יידענע, געזאָגט אָפּט און מיט אַ ניגון, און מיט איר גאַנץ שווער, אָנגעבלאָזן רויט־באַקיק טעמפּ פּנים, וואָס איז נאָך מגושמדיקער געוואָרן אין דעם הויכן אַטלעסענעם טשיפּיק מיט דעם וואַלד קאַרשן, בלימעלעך און ציטער־נאָדלען, וואָס האָבן געפלאַטערט ביי יעדער באַוועגונג אירער און זיך אַראָפּגעלאָזט אויפן געגאָלטן קאָפּ.

ער האָט זיך איבערהויפּט געפילט פרעמד, עלנט און איינזאַם אין ניעשאַווע, פול מיט בענקשאַפט נאָך דער היים אין ראַכמאַניוווקע.

די היים איז אים כסדר געשטאַנען פאַר די אויגן, אויף קיין רגע איז פון זינען נישט אַרויס. ער האָט געזען פאַר זיך דעם ראַכמאַניוווקער גרויסן אויסגעקאַלכטן הויף מיט דעם פלומפּ אין סאַמע מיט, אַ גרינער ברונעם, וואָס פון זיין לייבישן געשניצטן קאָפּ, פון ברייט־געעפנטן מויל, רינט שטענדיק קלאָר קאַלט וואַסער און פאַלט מיט אַ רעשיקער שמחה אויף די קלאָרע ווייסע שטיינער, אויסגעוואַשענע און אויסגעריבענע פון שטענדיקן וואַסערפליסן. די שטובן זיינען הויכע ביי זיי אין דער היים, ברייטע און שטאַרקליכטיקע, די פענצטער קלאָרע, לויטערע, פאַרהאַנגען מיט שניי־ווייסע לויטערע פאַרהענגלעך. איצט זיינען זיי מסתמא האַלב געעפנט און דער לייכטער ווינט שפּילט זיך מיט זיי. נאָך סוכות וועט דער הויף־משרת, נפתלי, אָנשיטן געל זאַמד צווישן די טאָפּלטע פענצטער און די דינסט, מאַריאַשקע, וועט אויסשניידן פון רויט פּאַפּיר הויכע שקאַרמיצלעך און פאַרשטעקן זיי אין געלן זאַמד. זי וועט אויך אָנוואַרפן שטיקלעך ווייסע וואַטע, ווי שניי־פליטערלעך.

ביים פאָטער אין שטוב זיינען די ווענט אויסגעקלעפּט מיט טאַפּעטן אין גילדערנע בלעטער. אין שטוב שמעקט מיט שטאַרקער שמעקעדיקער טיי, וואָס דער פאָטער טרינקט אַ סך פון אַ רויט־געמאָלט גלאָז. ער רויכערט דינע פּאַפּיראָסלעך, שמעקעדיקע, וואָס לאָזן זייער דינע, געדרייטע בלויעכע

קנוילעכלעך רויך. די צעריבענע נעגעלעך און בשמים רייסן זיך דורך די עטלעכערליי זילבערנע בשמים־ביקסן, קריכן דורך דער באַגלאָזטער טיר פון דעם רויט־מאַהאָגענעם שויבן־שענקל. ער זינגט מסתמא אַ לידעלע, דער פּאָטער, אַ זייער שטיל זמרל, אַ האַרץ באַגנדיקס. יעדעס מאָל, ווען ער זעט אים, נחומטשען, שמייכלט ער אים אַנטקעגן, נישט ווי אַ פּאָטער, נאָר ווי אַ חבר.

— נו, וואָס, נחומטשע ? — פרעגט ער גלאַט אַזוי זיך. — לערנסט ?

אויף דעם ערשטן שטאָק איז דער מוטערס וואוינונג. די שטובן זיינען ברייטע, נאָר טונקעלע, די פענצטער זיינען פאַרהאַנגען מיט שווערע גאַרדינען און פּליושענע פּאָרטיערן. אַ גלאַנציקער בייכיקער סאַמאָוואַר אויף אַ גרויסער טאַץ זידט געמיטלעך. פון די טירן אויף די קליידער־שענק קוקן אַרויס גרויסע לייבן־קעפּ מיט קיילעכדיקע רינגען אין די מיילער. זיי זיינען נישט קיין בייזע, די לייבן־קעפּ, כאָטש זיי האָבן געדיכטע געשניצטע גריוועס און קייטן צווישן די ציין. זיי זיינען היימישע לייבן, שטוביקע, געמיטלעכע. פון אַלע זייטן שימערירט זילבער, לייכטער און קאַנדעליאַבערס, זילבערנע בע־כערס, בעכערלעך, טעצעלעך, קוישעלעך, קרוגן, פאַרביק גלאָזוואַרג, קרי־סטאַלן.

די מאַמע, אין אַ ברוין טיכל אויפן קאָפּ, אַרומגענומען ביז צו די ברעמען, איז אפילו אָפטמאָל נישט ביים געזונט. זי ליידט אויף קאָפּ־ווייטיק, אָבער איר ווייטיק איז אַ שטילער, אַ היימישער, אַ צוגעוואוינטער. זי זיצט שטענדיק כמעט אויף דער אָטאָמאַנע, מיט די פיס באַהאַלטן אין זיידענעם קלייד. בלויז דינע, זייער דינע שפּיצלעך פון די קליינע אַטלעס־שוואַרצע שיכלעך קוקן אַרויס. ס'רוב לייענט זי.

אין שטוב איז כמעט תמיד דאָ עפּעס אַ ווייטע קרובה, אַ גרויסאַרטיקע קרובה, עפּעס אַ רבישע טאָכטער אַ גרושה, וואָס האָט נישט געקענט אויס־קומען מיט איר מיוחסדיקן מאַן, טאַקע צוליב איר גרויסאַרטיקייט, און געקומען דערפאַר קיין ראַכמאַניווקע, אין דעם הויף, וואו מען קען אַלץ פאַר־טראָגן, מוחל זיין און מען מישט זיך נישט צו קיינעם.

אָפּגעשלאָסן איז מען אין הויף, אָפּגעזונדערט פון אַרומיקן שטעטל, ווי אין עפּעס אַ פּריצישן שלאָס. דער ערשטער שטאָק, די רביצינס וואוינונג, געהערט זיך גאָרנישט אָן מיטן אונטערשטן, מיטן רבינס שטובן און מיט די חסידים. אַפילו מאָטיע גדול באַווייזט זיך דאָ נישט. בלויז נאָר אַמאָל, ווען עפּעס גאָר אַ רייכער, קורץ־געקליידעטער גרויס־שטאָטישער חסיד קומט אַראָפּ פון פּעטערבורג אָדער פון מאָסקווע, גייט ער אַרויף מיט אַ וויזיט צו דער רביצין. די רביצין איז מכבד מיט גוטן ווייַן, מיט זיסקייטן און, צוזאַמען מיט דער פרעמדער קרובה אירער, זיצט זי ביים טיש. זיי קוקן מיט נייגע־

ריקע אויגן אויפן פרעמדן גרויס־שטאָטישן מאַן און הערן נייעס פון דער גרויסער וועלט.

— וואָס־זשע — פרעגט די קרובה ביים פרעמדן — פעטערבורג שטייט טאַקע נאָך אַלץ אויפן אייגענעם אָרט? האַ?

ער, נחומטשע, איז שוין אַ דערוואַקסענער. ר׳ פּתחיה זווילער לערנט שוין מיט אים שווערע גמרות, וועגן חתונות און גטן. מען רעדט אים שוין שידוכים, אים ציט שוין אפילו צו קבלה. אָבער די מאַמע זיינע כאַפּט אים נאָך צו זיך אויפן שויס, גלעט אים דעם קאָפּ און זינגט אים אַ וויג־לידעלע, אַ מאָדנע לידעלע. ער געדענקט עס גאַנץ גוט, די ווערטער און די מעלאָדיע.

דער פויגל איז געפלויגן אַ טאָג מיט אַ נאַכט,
אַ טאָג מיט אַ נאַכט,
געטראָפן ביי דער מלכה די לאָדן פאַרמאַכט.
שטיי שוין אויף, גילדענע צורה,
כ׳האָב דיר געבראַכט פון מלך אַ בשורה...

ער רייסט זיך פון דער מאַמעס הענט. עס פּאַסט אים נישט. נאָר די מוטער וויל אים נישט אַרויסלאָזן.

— נחומטשע — זאָגט זי צערטלעך — קינד מיינס, זיי נישט מצער די מאַמען, לאָמיך דיר זינגען אַזוי. ביסט מקיים כיבוד־אם.

ער שעמט זיך, אָבער עס איז אים גוט, ווייך און וואַרעם. און אָפּטמאָל כאַפּט אים גאָר די קרובה, די גרושה, צו זיך און קושט אים אויס מיט גיריקייט די אויגן זיינע. וואָס מער ער רייסט זיך פון איר, אַלץ האַסטיקער נעמט זי אים אַרום, קושט אים ווילד און לאַכט.

— חמור־אייזל — זאָגט זי — וואו האָסטו גענומען אַזעלכע וואונדער־לעכע אויגן, נחומניו, פרינץ שיינער?...

וויפיל ער זאָל זיך נישט באַמיען, נחומטשע, צו פאַרגעסן אין דער היים, אין הויף, אין די שטובן, קאָן עס אים פון זינען נישט אַרויס. ער פּרובירט זיך פאַרטיפן אין די ספרים, פאַרמאַכן די אויגן. אָבער וואָס מער ער שליסט די אויגן, אַלץ שאַרפער שטייט פאַר אים די היים, יעדע שטוב, יעדער ווינקעלע. און אַלץ דאָ, אין ניעשאַווע, איז אים פרעמד, דערווידער, אָפּשטויסנדיק, עקלדיק אפילו.

ער פאַרטראָגט נישט דעם גרויסן, שווערן הויף מיט די אומגעלומפּערטע געביידעס, וואָס קוקן מיט אָפּגעריסענע ווענט און מיט לאַטעס אַרום זיך. ער ליידט נישט דעם ברונעם מיט דער פאַרראָסטעטער קייט, וואָס האַלט אין איין סקריפּען ביים אַרויפציען וואַסער. עס דערקוטשען אים די קופּעס מיסט, וואָס ליגן כמעט ביים בית־המדרש און זיינען שטענדיק באַזעצט מיט קעץ, הינט, חזירים און קראָען. אים איבלט דער ריח פון מקוה און באָד־בעזעמ־

לעך, וואָס דרינגט אַריין אומעטום, דורך טיר און פענצטער. עס רעגן אים אויף די צעקאָלטנטע „יושבים" און חסידים מיט די צעריסענע טיזליקעס, פאַרפּעצטע קאַפּעלאַטשן און פאַרקאָלטנטע בערד, די יידן, וואָס די בלאָטע ליגט זיי ביז די קעלנער פון די זשופּיצעס און וואָס אַזעלכע האָט מען נאָך קיינמאָל אין ראַכמאַניווקע נישט געזען. רק זיי שטייען מיט די צעשפּרייטע פּאָלעס ביי די מויערן פון הויף, אונטער אַלע פענצטער, טירן, און טוען אָפּ אַ מענטשלעך געברויך.

אים איז דערווידער דאָס גרויסע פּאַס, וואָס שטייט אין מיטן הויף, אויף צו וואַשן די הענט — נאָר קיין וואַסער איז דערין קיינמאָל נישטאָ, בלויז אויפן דנאָ שווימט אַרום אַ ביסל אַלט, געדיכט און עיפּושדיק פייכטקייט, צו וועלכן די יידן בויגן זיך איינגאַנצן אַריין, אַבי אָפּצוטונקען די הענט און אַביסל דערפון אַריינצוגיסן אין די הויזן, כדי צו מעגן דאַוונען מיט אַ רואיק געוויסן... אים איז שווער איבערצוטראָגן דאָס גרויסע בית־המדרש, וואָס איז נאַקעט, אָן יעדער באַפּוצונג. בלויז לאַנגע, שווערע הילצערנע טישן און בענק שטייען אין די זייטן, און צעריסענע ספרים, צעפּליקטע, זאַק־געבונדענע, אָפּגעשיילטע, וואַלגערן זיך אָדער ליגן פונאַנדערגעוואָרפן, אָן אַ סדר, אין די שווערע פאַכן ביי די ווענט. ער קאָן נישט סובל זיין דעם גרויסן אומגעלומפּערטן אויוון, הינטער וועלכן עס רייסט די נאָז מיט הקדש, מיט שמאַטעס, מיט ברודיקע שווייסיקע קערפּערס פון קבצנים און וואַנדערער, וועלכע האַלטן זיך דאָרט אויף, שלאָפן, רויכערן, ציילן נדבות און עיפּושן. פרעמד זיינען אים די דאַוונענדיקע יידן מיט זייער שפּרינגען, טאַנצן, מאַכן קולות, שלינגען ווערטער, וואַרפן זיך און מיט זייער משונהדיקן זינגען. מיאוס זיינען אים די סעודות אין בית־המדרש, די שווערע טישן, ברודיקע טישטעכער, איבער וועלכע ישראל־אביגדור קריכט אַרום מיט די פאַרבלאַטיקטע שטיוול, נעמט אין די פאַרטאַבאַקטע הענט פיש און פלייש פון רבינס האַנט אַרויס און טיילט עס צו די חסידים. וויפיל מאָל דער רבי אַליין דערלאַנגט אים, נחומטשען, אַ שטיקל פיש מיט די הענט, בלייבט עס אים שטעקן אין האַלדז פון עקל. ער קען נישט ליידן דעם קלעפּיקן וויין, וואָס ישראל־אביגדור מאַכט אַליין, רופט אים אונגער־ווין און טיילט אים ביים טיש. ער שרעקט זיך פאַר די אַלע רבישע קינדער, אייניקלעך און משפּחה, יידן און יונגעליט, פליישיקע, האָריקע, מגושמדיקע און שלעכטע, וואָס קוקן אויף אים מיט בייזע, שלעכטע אויגן.

ער קאָן נישט פאַרטראָגן די שטובן זיינע, וואָס זיינען באַשטעלט מיט שווערע שאַפעס, האַרטע לעדערנע שטולן און ריזיקע בעטן, מיט אַ סך, אַ סך בעטגעוואַנט. עפּעס שטענדיק פליען דאָ די פעדערן, אַלץ איז פאַרפעדערט. ער קאָן נישט ליידן דאָס עסן, דאָס אויסגעווייקטע פלייש, די שלעכט־אָפּגעזענקטע הינערשע פליגלעך, די שלעכט אָפּגעקראַצטע וואַרעמע קעלבערנע

פיסלעך, די געפּאַלדעוועטע גריישלעך, וואָס זיינען קלעפּיק, נישט־געשמאַק און געדיכט. ער קען נישט טרינקען די טיי, וואָס מען גיט דאָ אין גראָבע גלעזער, אָפּטמאָל נישט איבעריק ריינע, און וואָס דערמאָנען מיט זייער ריח אין דער מקוה און אין די באָד־בעזעמלעך. ביי קיין פאַל איז זיך פון דעם ריח נישט צו באַפרייען. און אים איז אויך פרעמד און דערווידער דאָס אייגענע ווייב, די צעוואקסענע סערל, וואָס שטענדיק ליגט איר דער לויזער טשיפּיק איבער די אויערן, די קליידער שווימען אויף איר און די שיך אירע, די שווערע, אומגעלומפּערטע, קלאַפּן איבער דער זעלטן־געוואַשענער פאָדלאָגע.

זי פּלאָנטעט מיט די באַקן יעדעס מאָל, וואָס ער קומט אַריין. זי פּאָרעט זיך שטענדיק אויף אַן אָרט און ווייזט אַרויס אַ סך אומטערטעניקייט. אָבער אויסריידן אַ וואָרט קען זי נישט. די איינציקע צערטלעכקייט, וואָס זי ווייזט אים, איז דאָס, וואָס ביים עסן נעמט זי אַרויס מיט די הענט אַ פליגעלע פון איר טעלער און וואַרפט עס אַריבער צו זיינעם.

און ער וואַרפט איר צוריק מיט ווידערווילן דאָס שלעכט־אָפּגעזענקטע פליגעלע, און אַ בענקשאַפט, אַן אומגעהויערע בענקשאַפט נעמט אים אַרום, ווי מיט רייפן. ער בענקט נאָך טאַטע־מאַמע, נאָך דער פרעמדער קרובה, נאָך די ליכטיקע שטובן, נאָך דעם ברונעם אין הויף מיט דעם גרינעם לייבישן קאָפּ, וואָס גיסט וואַסער אויף אויסגעריבענע שטיינער, נאָך דעם בלאַנקענדיקן זילבער, נאָך די בלויע קנוילעכלעך רויך פון פּאַטערס דינע פּאַפּיראָסלעך, נאָך דעם געשמאַקן גערוך פון שטאַרקער רויטער טיי און נאָך די פאַרשיכורנדיקע ריחות פון נעגעלעך און בשמים, וואָס טראָגן זיך פון די זילבערנע בשמים־ביקסלעך איבער אַלע שטובן.

די ריחות קיצלען אים אַזש אין דער דינער געשניצטער נאָז.

קאַפּיטל זעקס

די חתונה פון רבי ר' מלך פון ניעשאַווע מיט דער יתומה מלכהלע איז געפּראַוועט געוואָרן מיט גרויס פייערלעכקייט באַלד נאָך שבת־נחמו.

גלייך נאָך תשעה־באב איז דער רבי מיט טויזנטער חסידים אַרויסגעפאָרן קיין קיטעווע, אַ שטעטעלע אין די קאַרפּאַטן־בערג, וואו די חתונה האָט געדאַרפט פאָרקומען. מלכהלע, די כלה, האָט נישט געוואָלט, דער חתן זאָל קומען צו איר קיין פרעמיסלע אויף דער חתונה. דער פעטער אירער האָט איר אויסגעמאָלט דעם כבוד, וואָס זי וועט האָבן מיט דעם אָנקומען פון דעם ניעשאַווער מיט אַ סך רבנים, חסידים און גבירים. אָבער זי האָט נישט געוואָלט

הערן דערפון. זי האָט זיך געשעמט פאַר אירע חברטעס מיט דעם אַלטן חתן אירן און זי האָט געסטראַשעט צו אַנטלויפן אין טאָג פון דער חופה, אויב מען וועט נישט מאַכן די חתונה ערגעץ־אַנדערש.

איר פעטער, דער שטאַמלער, האָט שטאַרק געציטערט. פון איין זייט האָט ער מורא געהאַט פאַרן גיעשאַווערס צאָרן; פון דער צווייטער זייט האָט ער נאָך מער מורא געהאַט פאַר דעם כלה־מיידל. ער האָט גוט געקענט מלכהלע מזיק, געוואוסט וואָס פאַר אַ מרשעת און הפקר־מויד זי איז. נישט איין מאָל איז זי שוין געהאַט אַנטלאָפן פון שטוב. קוים מען האָט זי צוריק געברענגט. ער האָט דעריבער אין זייער איידעלע ווערטער און אַנצוהערע־נישן פּרובירט אויפקלערן דעם גיעשאַווער די זאַך. דאָס האָט זיין שטאַמלען נאָך מער פאַרשטאַרקט, אַזוי, אַז אַ שווייס האָט אים אַזש באַגאָסן. אָבער דער גיעשאַווער האָט זיך גאָרנישט געבייזערט.

— מילא — האָט ער געזאָגט — אַ קינד נאָך, מען דאַרף איר צוליב טאָן.

און ער האָט אויסגעקליבן פאַר זיין חתונה קיטעווע, אַ שטעטל אַ זייטיקס, וואָס ליגט אין דער מיט וועג, איינגעפּאַסט צווישן הויכע בערג, אַ שטעטעלע, וואו יידן זיינען פראָסטע אָבער גלויביקע. דערצו נאָך איז דאָס שטעטלע אַ הייליקס. אויף די אַרומיקע בערג האָט אַמאָל דער בעל־שם געגראָבן ליים און געפירט מיט אַ פערד און וועגעלע צו פאַרקויפן. אויך אין טייכל, וואָס שניידט דורך דאָס שטעטל, האָט זיך דער בעל־שם געבאָדן. אַ פלאַכס איז עס, דאָס טייכל, אַ קלאָרס, אָבער זייער אַ רזישיקס, אַ פלאַפלדיקס, וואָס לויפט מיט אַ סך שוים און זילבער איבער די שפּיציקע שטיינער, וועלכע באַגלייטן עס פון ביידע ברעגן. אויף איין אָרט איז דאָס פלאַכע טייכל טיף, דערגרייכט אַ מענטשן ביז איבערן האַלדז. אויף דעם דאָזיקן אָרט האָט דער בעל־שם געוואַשן דעם צוגעקלעפּטן ליים פון זיין קערפּער. קראַנקע ווייבער, עקרות, קומען דאָ זיך באָדן און געהאָלפן ווערן. און אויך דער רבי ר׳ מלך האָט געוואָלט זיך דאָ טובלען פאַרן פערטן מאָל חתונה האָבן. ער פילט זיך נאָך אפילו ביי די כחות, דאַנקען גאָט אין הימל, אודאי, אָבער עס מאַכט נישט אויס צו באָדן זיך אין אַזאַ הייליקן קוואַל. דערצו נאָך, ווען מען וויל ברענגען אַ בן־זכר אויף דער וועלט.

די חתונה איז געפּראַוועט געוואָרן גרויס. אַ חוץ טויזנטער חסידים, זיינען אַ סך בערג־לייט אָנגעקומען, „גאַזדעס" פון די אַרומיקע בערג. באַ־פעדערטע שקצים, ברייט־אַרבלדיקע שיקסעס, מיט פּאַטשערקעס באַהאַנגען, זיינען מיט היי־וועגעלעך אָנגעפאָרן, געטאַנצט אין יידישע שענקען און גע־שאָסן אויף „וויוואַט". הינקעדיקע פּאַסטעכער מיט זייערע סטאַדעס שאָף האָבן זיך פאַרהאַלטן. אויסגעדאַרטע לאַנג־וואָנסדיקע פויערים מיט געלאַטעטע קניען האָבן פערד אָפּגעריסן פון דער פעלד־אַרבעט, אויסגעבעט די וואָגנס מיט שטרוי און געפירט חסידים. צוליב די גוטע פאַרדינסטן, האָבן זיי טרו־

קענע צווייגן אָנגעלייגט און פייערן לכבוד דער חתונה געצונדן. צוזאַמען מיט עטלעכע קאַפּעליעס יידישע קלעזמער און בדחנים, איז אויך אַ גויאישע קאַפּעליע געקומען, אַ קאַפּעליע פון פידלען, פּאַסטעך־פלייטן און אַ קאַבזאַ, אַן אָנגעבלאָזענע ציגן־פעל, אויף וועלכער אַן אַלטער און אויסגעטריקנטער באָרוועסער זקן אין אַ שעפסן־פעל האָט געשפּילט.

צומאָרגנס נאָך דער חתונה איז צוריק קיין ניעשאַווע אַ קאַראַוואַן מיט פורן אַהיימגעפּאָרן. בלויז אויף אַהיימצופירן מתנות און דרשה־געשאַנק האָט מען עטלעכע פּויערישע וועגעלעך געדאַרפט דינגען. נאָך זיי איז דער רבי מיט זיינע נאָענטע אין אַ קאַרעטע געפאָרן. בריטשקעס מיט נגידים, שטרוי־וועגעלעך מיט באַלעבאַטישע חסידים און פוס־גייער אָרעמעלייט האָבן זיך לאַנג געצויגן איבער די באַרגיקע שטויביקע וועגן און שליאַכן. פון הינטן איז דאָס יונגע ווייבל מיט אַ סך ווייבער, מחותנתטעס, דינסטן און משרתים געפאָרן. חסידים האָבן געזונגען.

אָבער דאָס אַלץ איז נישט געווען אימשטאַנד צו דערפרייען דאָס האַרץ פון עטלעכע־און־זעכציק־יאָריקן חתן, דעם רבין, ר׳ מלך.

אַ טרויעריקער, נישט אַזוי ווי ער זאָל צוריקפאָרן פון אַן אייגענער חתונה, נאָר ווי פון אַ לויה נאָך אַן אייגענעם, איז דער רבי געזעסן אויף דער אויסגעבעטער קאַרעטע, אַרומגערינגלט מיט די משמשים. די געזאַנגען פון די חסידים האָבן אים גערייצט, אויפגעוועקט.

ער האָט געהאַט צוליב וואָס טרויעריק צו זיין, דער רבי ר׳ מלך.

שוין אין טאָג פון דער חופּה האָט מלכהלע, די כלה, באַוויזן גאָרנישט קיין שיינע זאַכן.

דער מנהג איז געווען אין ניעשאַווע אָפּצוגאָלן דער כלה די האָר נישט צומאָרגנס נאָך דער חופּה, נאָר אין טאָג פון דער חופּה. דאָס איז געווען הייליק, און קיינער פון ניעשאַווער הויף האָט נישט געוואַגט זיך קעגן דעם קעגנצושטעלן. אויך צו מלכהלען זיינען אין חופּה־טאָג געקומען צווי ווייבער מיט דער טוקערין פון שטעטל, כדי דורכצופירן מיט גרויס פּאַראַד די אָפּגאָלונג. אָבער מלכהלע האָט זיך איינגעקלאַמערט מיטביידע הענט אין אירע געדיכטע שוואַרצע האָר און נישט געלאָזט צו זיך צוגיין.

— נישקשה, זי וועט בעסער ווערן — האָט די טוקערין, אַ בייזע יידענע מיט אַ שפּיציקן שלעכטן קין און מיט איין גרויסן צאָן אין ליידיקן מויל, געזאָגט — אַלע זיינען זיי אַזוי, אָבער עס העלפט זיי נישט...

דערביי האָט זי אַ בליק געטאָן מיט איר גאָל־מעסער:

— עך זאָל שוין האָבן אַזוי פיל רייניש, טאַטע געטרייער אין הימל, וויפיל שיינע קעפּ האָר עך האָב שוין אָפּגעגאָלט... קום, כלהשי, קום!...

מלכהלע האָט נישט געוואָלט הערן.

ווייבער זיינען אַריינגעקומען בעטן, ריידן, צוגעזאָגט מתנות, הונדערט

רייניש גאָל־געלט, נאָר מלכהלע האָט נישט נאָכגעגעבן. זי האָט געקלאַמערט קראַמפּהאַפּט די הענט אין די האָר און געשריגן:

— די הענט וועט עטץ מיר פריער מוזן אָפּשניידן... כ׳וועל נישט לאָזן!

— קינד, וואָס איז דיר דען נישט אַלצאיינס? — האָבן די ווייבער איר גערעדט צום שכל — סיי־ווי־סיי וועסטו דאָך מוזן זיי אָפּגאָלן, וואָס־זשע איז גייט דיר אין אַ טאָג?

— מאָרגן יאָ און היינט נישט — האָט מלכהלע געענטפערט — כ׳על בייסן, ווער ס׳וועט צו מיר צוגיין, כ׳וועל די אויגן אויסדראַפּען...

זי האָט געוויזן צוויי שורות ווייסע שאַרפע ציין. די ווייבער האָבן זיך דערשראָקן.

דער רבי אַליין איז געקומען זי בעטן.

— כלה — האָט ער געזאָגט — וועהסט ניעשאַוועה רביצין און דו דאַרפסט זיך פירן ווי מען פירט זיך אין ניעשאַוועה הויף. מיין ווילן איז, זאָלסט זיך אָפּגאָלן.

— און מיין ווילן איז, זיך נישט אָפּצוגאָלן! — האָט מלכהלע געענטפערט ווידערשפּעניק, קוקנדיק מיט האַס דעם רבין אין די אויגן אַריין.

ביים רבין האָט אַזש אין האַרץ אַ שטאָך געטאָן. דאָס ערשטע מאָל איז עס געווען, וואָס עמעצער האָט זיך אים קעגנגעשטעלט, דאָס ערשטע מאָל, אַז מען האָט מיט אים אַזוי גערעדט.

דער פעטער, דער שטאַמלער, האָט געציטערט אינגאַנצן. ער האָט דערוואַרט עפּעס שרעקלעכס. ער איז געווען זיכער, אַז דער רבי וועט הייסן פּאַקן די זאַכן און אַהיימפאָרן צוריק קיין ניעשאַווע. אָבער געשען איז גאָר־נישט. דער רבי האָט בלויז אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט:

— אַן עקשנטע, ווי אַן אמתע טאָכטער פון אַ תלמיד־חכם... מילא, קיין דין, אייגנטלעך, איז עס נישט, אַ מנהג בלויז, זאָל זיין אַזוי.

אָבער דאָס איז געווען גאָרנישט קעגן דעם, וואָס זי האָט באַוויזן שפּע־טער. אַ גאַנצן טאָג האָט זיך דער רבי ר׳ מלך געגרייט צו דער חופּה־נאַכט. כאָטש עס איז שוין ביי אים נישט געווען קיין נייעס, שוין גאַנצע דריי מאָל איז ער געגאַנגען צו דער חופּה און תמיד מיט בתולות, איז ער פונדעסטוועגן קיינמאָל נישט געווען אַזוי אומרואיק, אַזוי צעררייצט, ווי דאָס מאָל. ער האָט נישט אויפגעהערט לערנען די דינים פון מאַן און ווייב, פּונקט ווי אַ יונג חתן־בחורל. ער האָט געזאָגט תפילות, ספּעציעלע אַזעלכע גע־בעטן, וואָס נישט אין יעדער סידור געפינט מען זיי, נאָר אין גאָר אַלטע אויסגאַבן. ער האָט אויך פּלוצלינג גענומען קאַמען מיט זיינע קורצע גראָבע פינגער די געדיכטע באָרד און פּיאות, צו וועלכע ער פלעגט זיך קיינמאָל נישט צורירן, וועלכע האָבן קיינמאָל קיין קאַם נישט געפילט אויף זיך. ער האָט אויך נישט אויסגעפאַסט דעם גאַנצן חופּה־טאָג, אויסגעזוכט אַן

אויסרייד, אַז ער איז שוואַך און גענומען לעקעך און בראנפן. ער האָט אויך געלאָזט זיך אָפּשפּרעכן ביי אַן אַלטן חסיד אַן עין־הרע. דער ייד האָט זיך געוואַשן די הענט און געזאָגט:

— שלש נשים — דריי ווייבער זיינען געשטאַנען אויף אַ פעלזן־צאָן. איינע האָט געזאָגט: — קראַנק, די אַנדערע האָט געזאָגט: עס וועט נישט זיין קיין קרענק און קיין שוואַכקייט. אויב אַ מאַנצביל האָט דיר געטאָן שלעכטס, זאָלן אים אַרויספאַלן די האָר פון קאָפּ און פון דער באָרד. אויב אַ פרוי האָט דיר געטאָן שלעכטס, זאָלן איר אַרויספאַלן די ציין און די בריסטן. אַזוי ווי דאָס וואַסער האָט נישט קיין וועג און דער פיש און די מוראַשקע האָבן נישט קיין נירן, אַזוי זאָל נישט זיין קיין קראַנקהייט און קיין שוואַכקייט און קיין שלעכטס און קיין שאָדן און קיין בייז אויג צו מלך דעם זון פון דבורה בלומע, ווייל ער קומט אַרויס פון יוסף הצדיק, וואָס אויף אים האָט קיין בייז אויג נישט געהאַט קיין שליטה. איך באַשווער אייך אַלע מינים אויגן: בייז אויג, טונקל אויג, העל אויג, גרין אויג, שמאָל אויג, אַרויסגעזעצט אויג, טיף אויג, אויג פון אַ מאַן, פון אַ ווייב, פון אַן אַלטער, פון אַ יונגפרוי, וואָס האָט נאָך קיין מאַן נישט געקענט, איר זאָלט זיך אָפּקערן, נישט האָבן קיין צוטריט צו מלך, דעם זון פון דבורה בלומע, נישט וואָכעדיקערהייט, נישט אין שלאָף, נישט אין קיין גליד פון זיינע צוויי הונדערט און אַכט און פערציק גלידער, נישט אין קיין אָדער פון זיינע דריי הונדערט און פינף און זעכציק אָדערן...

אויך מלכהלען האָבן די ווייבער געגרייט. זיי האָבן איר צום הונדערטסטן מאָל דערציילט וועגן גרויסן גליק, וואָס איר טרעפט, צו ווערן דאָס ווייב פון ניעשאַוועך רבין, די זכיה צו ווערן די גרויסע ניעשאַוועך רביצין.

— מלאכים אין הימל האָבן זיך געמיט — האָבן זיי איר געזאָגט — טאַנצן דאַרפסטו...

אַ סך מאָל, ביז צום פאַרנודיעט ווערן, האָבן זיי איר געלערנט ווי אַזוי דרך־ארץ צו האָבן פאַרן רבין, ווי אַזוי זיין ווילן צו טאָן.

און דערנאָך האָבן זיי איר אַ סך געגלעט איבערן קאָפּ, פון אַ בייז אויג אָפּגעשפּיגן. מיט גרויס צערטלעכקייט און מיט פאַרפלאַמטע באַקן האָבן זיי איר אַ לאַנג ווייס העמד אָנגעטאָן, אַ העמד ביז די טריט און וואָס פאַרשפּילעט זיך ביזן האַלדז, עס זאָל קיין שטיקל לייב זיך נישט אַרויסזען. מלכהלע האָט זיך נישט קעגנגעשטעלט, געלאָזט מיט זיך טאָן וואָס נאָר די ווייבער האָבן געוואָלט. זיי האָבן דערפאַר פאַרגעסן אין אירע פריערדיקע מעשים און איר אַ סך קאָמפּלימענטן געמאַכט. זיי האָבן אירע קויל־שוואַרצע האָר מיט די פינגער גוט צעקעמט, אויף זיי אַ ווייס הייבל מיט בלויע אַטלעסענע בענדער אָנגעטאָן און אַלע פאַסמעס האָר באַהאַלטן.

— באַהאַלט, באַהאַלט — האָבן זיי געוואָרנט — זאָל מען כאָטש די חרפה נישט זען...

דערנאָך האָבן זיי זי געקושט אין קאָפּ און אַרויסגערוקט זיך הינטער־ווײַלעכטס.

— מזל טוב, „מערטשעשעם״ צו גיין חדשים אויף אַ ברית...

אויך ווען דער רבי איז אַרײַנגעקומען צו איר אין שטוב, האָט זי קיין איין וואָרט נישט געזאָגט און באַטראַכט מיט גרויסע טשיקאַווע אויגן יעדער באַוועגונג זײַנע. זי האָט געקוקט, ווי ער וואַרפט פון זיך אַראָפּ גיך די אַטלעסענע קאַפּאָטע, ווי ער ציט מיט ציטערנדיקע הענט דעם גרויען טלית־קטן איבערן קאָפּ. זי האָט געזען ווי ער ברומט מיט די ליפּן, זאָגט עפּעס שטילערהייט אַ געבעט, זי האָט געהערט זײַן אַלט שווער זיפצן, באַטראַכט ווי ער ציטערט מיט באָרד און פּיאות און מאַכט קאָמישע שאָטנס אויף דער טונקל־באַלויכטענער וואַנט. אָבער ווי נאָר ער האָט פאַרלאָשן דאָס ליכט און גענומען רײַבן די יאַרמעלקע אויפן קאָפּ הין און צוריק, — איז זי פלינק און געשיקט, ווי אַ יונגע ציג, אַ שפּרונג אַרויס געטאָן פון בעט און אַוועק־געשטעלט זיך אינמיטן שטוב אין בלויזן העמד, לויכטנדיק מיט די שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, ווי פאָספאָר אין דער נאַכט.

אַ ווײַלע איז דער רבי געבליבן אַ פאַרשטאַרטער. אין זײַן אַלטן קאָפּ האָט זיך עפּעס אַ פּלאָנטער געטאָן.

— יענע לײַט... — האָט אים אַ בליץ געגעבן אין מוח — לצים, וואָס קומען שטערן יידישע שמחות...

דאָס האָט אים אין ציטערניש אַרײַנגעוואָרפן. מיט קלאַמערנדיקע הענט האָט ער גענומען זוכן אויף זיך דעם טלית־קטן. באַלד איז ער געקומען צו זיך און ער האָט אַזוי אויסגעקוילערט די אַרויסגעזעצטע אויגן זײַנע, ווי נאָר אַרויסצוּוואַרפן זיי פון די אויגן־לעכער.

— רחמנא לצלן! — האָט ער געמורמלט און געפילט זיך אַ פאַרלוי־רענער, נישט וויסנדיק וואָס אַזוינס צו טאָן.

וואָס, וואָס, נאָר אויף אַזעלכעס האָט ער זיך נישט געריכט.

אין זײַן לאַנגן פאַמיליען־לעבן, וואָס האָט זיך געצויגן בײַ אים פון דרײַצן יאָר ביז עטלעכע און זעכציק, האָט ער פאַרשידענע זאַכן דורכגעמאַכט. אויך זײַנע פריערדיקע דרײַ ווײַבער זײַנען געווען פאַרשידענע. אין זײַן אַלטן קאָפּ האָבן זיך געפּלאָנטערט פאַרשידענע איבערלעבונגען, צײַטן, נעכט אַלערלײַ, נעכט פון גרויסן תענוג און נעכט פון ווײַבערישן געוויין, נעכט פון אומבאַ־פרידעניש און נעכט פון ווײַבערשער צעלאָזנקייט, קלות־ראש. אָבער אַזעל־כעס ?... אַזאַ... אַזאַ הפקרות! אַזאַ חוזק... און קעגן וועמען ? קעגן אים... דעם ניעשאָווער !...

וואָלט דאָ געווען דער פעטער אירער, דער שטאַמלער, וואָלט ער אים

אויסגעריסן, אַ תל וואָלט ער פון אים באַלד געמאַכט! ווארעם אַ כבוד איז עס פאַר אים, דעם קבצן, וואָס ער, דער ניעשאַוועד, האָט זיך אַראָפּגעלאָזט און געטאָן אַ שידוך מיט אַן אָרעם מיידל, אַ יתומה. אַ גליק איז דאָס פאַרן מיידל. זי דאַרף עס וויסן און דרך־ארץ האָבן. אָבער מיט דעם פעטער האָט מען איצט נישט געקאָנט ריידן. ריידן האָט מען געדאַרפט מיט איר, מיט דעם מיידל דער יתומה, וואָס דאַרף זיך פילן גליקלעך צוליבן גרויסן כבוד, צוליבן גליק, וואָס איר איז געשען. און ריידן מיט אַ נקבה האָט ער, דער ניעשאַוועד, נישט געקאָנט, נישט געוואוסט ווי אַזוי. קיינמאָל האָט ער מיט קיין ווייבער נישט גערעדט, אַ חוץ מיט די, וואָס קומען מיט קוויטלעך אין געוויינען. אַפילו מיט זיינע דריי ווייבער האָט ער זעלטן גערעדט. און וואָס איז בכלל דאָ צו ריידן מיט אַ נקבה?...

אַ ווײַלע האָט ער געפּרואווט מיט גוטן. גערעדט צו דער כלה זיינער האָט ער נישט, חלילה! וואָס איז דאָ צו ריידן מיט אַ יידענע, און נאָך מיט אַזאַ יונגע, אַן שכל דערצו? אָבער פאַר איר געזונט האָט ער געזאָרגט.

— נו — האָט ער געברומט בייז — מען טאָר נישט אַזוי אַרומגיין... מען קאָן זיך נאָך, חלילה, פאַרקילן...

זי האָט אים גאָרנישט געענטפערט און בלויז געלויכטן מיט די פּאָס־פאָר־בליקן אין דער פינצטערניש, ווי אַ קאַץ.

אַז דאָס האָט נישט געהאָלפן, איז ער איבערגעגאַנגען צו יידישקייט.

— עט — האָט ער געזאָגט — אַ יידישע טאָכטער, נאָך דערצו אַ רביש אייניקל, טאָר נישט אַזוינס... ס'איז אַ גרויסע זינד מצער צו זיין אַ התן...

אַז דאָס האָט אויך קיין פעולה נישט געהאַט, איז ער איבערגעגאַנגען צו כעס. דאָס גאַנצע געדיכטעניש פון באָרד און פיאות האָט זיך ביי אים גע־טרייסלט פון צאָרן.

— חוצפה און העזה! — האָט ער געשריגן — עזות! דרך־ארץ!

אין זיין גרויסן צאָרן האָט ער אפילו פאַרגעסן ווער ער איז, וואו ער געפינט זיך און געלאָזט זיך אַראָפּקריכן פון בעט, כדי זי, די חצופה, אָנ־צולערנען, מיט כח זי לערנען דרך־ארץ האָבן פאַרן ניעשאַוועד. די וועלט איז נישט הפקר, די וועלט... אָבער דאָ האָבן אים די כוחות פאַרלאָזט, די פיס האָבן אים גענומען ציטערן, די הענט זיך טרייסלען. ער האָט מיטאַמאָל די אַלטקייט דערפילט, די זיקנה, און ער האָט גענומען קרעכצן, זיפצן, אַלט, צעבראָכן, נישט ווי אַ חתן אין זיין חופה־נאַכט, נאָר ווי אַן אַלטער זיידע, וואָס דאַרף רו, מנוחה.

זי איז איצט צוגעגאַנגען צו אים, די כלה. זי האָט אים געגלעט מיט רחמנות איבער דער יאַרמעלקע. אָבער ער איז געווען אַזוי שוואַך, אַזוי צעבראָכן, אַז ער האָט מער אַפילו נישט געקאָנט אויסשטרעקן צו איר אַ האַנט.

זי האָט אים אַרומגעדעקט מיט דעם שווערן איבערבעט, אַרויפגעלייגט אים אַ קישן אויף די פיס, און ער איז איינגעשלאָפן.

איצט, פאַרנדיק אין דער אויסגעבעטער קאַרעטע צוריק פון דער חתונה קיין ניעשאַווע, איז אים, דעם רבין, די גאַנצע נאַכט געשטאַנען פאַר די אויגן און זיין קאָפּ איז אים געווען שווער, בלייענדיק.

— אַריינגעפאַלן! — האָט אים געעגבערט אין קאָפּ — מיאוס אַריינ־געפאַלן.

די געזאַנגען פון די חסידים האָבן אים געשרויפט אין מוח, געררייצט, נישט ווי מען וואָלט זינגען, נאָר ווי מען וואָלט שפּאָטן פון אים. ער האָט שוין עטלעכע מאָל געוואָלט געבן אַ צייכן מיט דער האַנט, מען זאָל שווייגן, אָבער ער האָט זיך אָפּגעהאַלטן. צו וואָס אויסגעבן זיך? — האָט ער זיך גע־געטראַכט — קיינער דאַרף נישט וויסן פון זיין צער.

אַז ער וועט זיך נישט גטן איז געווען ביי אים קלאָר, זיצנדיק אויף דער טרייסלענדיקער קאַרעטע. ערשטנס, וואָלט עס נישט פּאַסן פאַר די חסידים. זיי האָבן אַזוי אויך געקוקט מיט חידוש אויף זיין פערטן מאָל חתונה האָבן. זיי האָבן נישט געזאָגט קעגן דעם, חלילה! זיי האָבן פאַר־שטאַנען, אַז מסתמא דאַרף אַזוי זיין. זיי זיינען טאַקע געקומען אויף דער חתונה, געבראַכט געלט, מתנות. וואָס פאַר אַ פּנים וועט עס האָבן, ער זאָל זיך איצט גטן? און וואָס וועלן זאָגן פרעמדע חסידים? מען וועט דאָך לאַכן אין די פויסטן. אין די גוט־יידישע הויפן, ביי די שונאים זיינע און נישט־פאַרגינערס, וועט מען קוועלן פון שמחה. ניין, מען דאַרף זיי נישט אָנטאָן אַזאַ נחת! פאַר קיין פאַל נישט!

צווייטנס, האָט ער עס נישט געקענט טאָן פאַרן אייגענעם הויף. זיי האָבן אים געוואָרנט, די קינדער זיינע, די זין ווי די טעכטער, אַז ער דאַרף מער נישט חתונה האָבן. ער האָט נישט געפאָלגט, איצט וועלן די אייגענע קינדער לאַכן פון אים, וועלן חוזק מאַכן. עס וועט מער קיין דרך־ארץ נישט זיין. דערצו טאָר נישט קומען.

דריטנס, איז זי אים טאַקע אַ שאָד געווען אויך, זי, דאָס ווייב זיינס, וואָס פאַרט איצט אין אַן אַנדער בריטשקע, אַרומגערינגלט מיט מחותנתטעס און רביצינס. אמת, זי האָט אים מצער געווען, שטאַרק ווי געטאָן, געפירט זיך גאָרנישט ווי אַ יידישע טאָכטער. ווער ווייסט, צי זי האָט אים, חלילה, נישט אין אַ קרענק אַריינגעבראַכט? ער איז אַן אַלטער מאַן, מען דאַרף אים נישט פייניקן, מען דאַרף זיין גוט צו אים. ווען מען פייניקט אים, ווערט ער שוואַך, ווי נעכטן. ווער ווייסט, צי צוליב קרענקונג זיינען נישט מיט־אַמאָל, חלילה, זיינע לעצטע כוחות פאַרשוואונדן. עפּעס פילט ער זיך פּלוצלינג אַזוי שוואַך, מיד, גאָרנישט ווי פריער פאַר דער חתונה. יאָ, אַ סך יידן, חסידים, האָבן אים געוואונטשן אינדערפרי ביים טיש אַ בן־זקונים.

די ברכה פון טויזנטער יידן איז נישט קיין קלייניקייט. אָבער ער פילט זיך מיד, שוואַך, אַלט, שטאַרק אַלט, און שולדיק איז זי, זי. וואו איז גאָר אַזוינס געהערט געוואָרן? סיידן, חלילה, צווישן גוים, אָדער צווישן פּראָסטע לייט באַלמעלאָכעס... הפקרות איז, נעבעך, אַריין צווישן יידן, אַפילו צווישן מיוחסים און רבישע קינדער...

ער האָט געפילט דעריבער אַ שנאה צו איר, צו דער, וואָס פּאָרט איצט אין אַ זייטיקער ברישקע, אַרומגערינגלט מיט מחותנתטעס און רביצינס, אָבער פון דער צווייטער זייט, וואָלט ער זי נישט געוואָלט דערווייטערן פון זיך. וואָס איז אים דען געבליבן איצט? די קינדער זיינען שונאים, וואַרטן שוין זיך צו צעטיילן מיט דער רביסטווע. ישראל־אביגדור דער גבאי איז אַ שונא און אַן עזות־פּנים. נישטאָ קיין איין נאָענטער מענטש. און זי איז אַזאַ יונגע, אַ יפת־תואר, זאָגן ווייבער. און ער האָט דעריבער נישט געשטערט די חסידים זינגען. פאַרקערט, ער האָט זיך געשטאַרקט אַליין אַ פרייי־לעך פּנים צו מאַכן. אַז אַלץ בלייבט ווי עס איז — איז ביי אים געווען פעסט. קיינער דאַרף נישט וויסן. ער האָט נאָר נישט געוואוסט, צי דאַרף ער אי־בעררײדן מיטן פעטער דעם שטאַמלער, צי נישט? אַ ווײלע האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז ער דאַרף עס טאָן. אים האָט זיך געוואָלט אויסבייזערן, אָפּ־ריידן זיך, שרייען אויף עמעצן. און אויף קיינעם, האָט ער געוואוסט, קען מען נישט אַזוי שרייען ווי אויף דעם שטאַמלער. אפשר וועט ער זיך איבער־ריידן מיט איר, האָט ער געקלערט, אָנבייזערן זיך אויף איר, און זי וועט בעסער ווערן. באַלד, אָבער, האָט ער זיך באַטראַכט, אַז דאָס וועט צו גאָר־נישט ברענגען. ער אַליין דאַרף זי איינגעמען, מיט אייגענע כוחות. דער עיקר איז נאָר, ער זאָל זיך נישט פילן אַזוי שוואַך, ער זאָל זיין מער זיכער ביי זיך. אפשר דאַרף מען גאָר צופאָרן צו אַ פּראָפעסאָר? אפשר שטאַרקן זיך? דער עיקר פאַר קיינעם נישט ריידן, נישט שפּל זיך מאַכן.

און ער האָט זיך געשטאַרקט, דער רבי ר׳ מלך, מיט ביטחון זיך אַרומ־געגאַרטלט, כדי צו פאַרגעסן זיך, האָט ער גענומען רויכערן ציגאַרן איינעם נאָכן אַנדערן.

— ישראל אביגדור — האָט ער אַלע מאָל געמונטערט דעם גבאי — פייער גיב, סרועלוויגדער!

ישראל אביגדור האָט אָנגעצונדן שוועבעלעך, פאַררויכערט די פאַר־לאָשענע ציגאַרן און געקוקט ביים שיין פון פייער מיט חוזקדיק־ממזרישע בליקן דעם רבין אין די אויגן אַריין.

פון די הויף־דינסטן האָט ער שוין געוואוסט, אַז צווישן די ווייבער, וואָס זיינען געקומען צומאַרגנס דער כלה גוט־מאָרגן ביטן, איז געקומען צו שטילע מחלוקת. עפּעס האָט מען זיך דאָרט צופיל ביים בעטגע־וואַנט געעסקט, אויף דער כלה אָנגעשריגן און געשושקעט זיך, געשושקעט.

ער האָט פאַרשטאַנען, ישראל אַביגדור, אַז דעם בעל־שמס קוואַל און די אָפּ־געשפּראָכענע עין־הרעס האָבן קיין גרויסע פּעולה נישט געהאַט. און ער האָט געקוקט מיט חוצפּהדיק־גנבישע אויגעלעך דעם רבין אין די אויגן אַריין.

— חתן, מאַך דיר אַ לב — האָט ער געטראַכט מיט הנאה און גענומען אַ שטאַרקן שמעק־טאַבאַק.

און דערנאָך האָט גאָר דער רבי פאַרקאַשערט דעם ספּאָדיק אָן אַ זייט, ווי תּמיד, ווען ער נעמט אָן אַ פּעסטן באַשלוס, און געזאָגט מיט קוראַזש:

— סרועלוויגדער, עך וויל, אַז די שבע־ברכות זאָלן געפּראַוועט ווערן גרויס, מיט שמחה. און טישן זאָל מען אין גרויסן בית־המדרש, הערסט, סרועלוויגדער !...

קאַפּיטל זיבן

איבער די גאַנצע זיבן טעג פון די שבע־ברכות, וואָס זיינען געפּראַוועט געוואָרן מיט גרויס פּאָמפּע אין ניעשאַווע, האָט דער פּעטער, דער שטאַמלער, און נאָך מער זיין ווייב, די מומע איידעלע, געלעבט אין כסדרדיקער שרעק פאַר זייער מלכּהלען, דער ניעשאַוווער יונגער רביצין. זיי האָבן געציטערט, זי זאָל אים נישט אָפּטאָן עפּעס אַ מיאוסע זאַך, עפּעס אַן אומדערוואַרט שטיקל, דער עיקר, זי זאָל נישט אַמאָל איבערלאָזן אַלץ און אַלעמען אין דער מיט שמחה און אַנטלויפן.

אין אומרואיקייט, אין שרעק פאַר דעם, האָבן אירע דערציער געלעבט די גאַנצע צייט, דורך די עטלעכע חדשים פון דער פאַרקנסונג, פון טאָג אָן, זינט דער פּעטער איז געקומען פון ניעשאַווע מיט דער בשורה, אַז דער רבי וויל זיך משדך זיין מיטן מיידל. צוזאַמען מיטן נחת, וואָס זיי האָבן דערלעבט, אויסצוגעבן זייער קרובה פאַרן ניעשאַווער, צו ווערן די מחותנים פון גרויסן רבין און דערמיט הייבן זייער אַראָפּגעפּאַלענעם אַנזען צווישן יידן, האָט זיי כסדר אַן אומרואיקייט געפּייניקט, אַ שרעק. זיי האָבן כסדר געציטערט, זי זאָל עפּעס נישט אָפּטאָן, מלכּהלע מזיק, זי זאָל קיין מיאוסן סקאַנדאַל נישט מאַכן און ברענגען זיך, מיט אירע דערציער און דעם ניע־שאַוווער הויף צו שפּאָט און צו שאַנד. זיי האָבן זיך זייער אייגן גליק נישט געטרויט.

אַז דער פּעטער דער שטאַמלער איז פּלוצלינג אַהיימגעקומען מיט דער גוטער בשורה, מיטן גליק־שידוך, האָט זיין ווייב איידעלע אים געהאַט נאָר איין־איינציק וואָרט צו זאָגן.

— שוטה! — האט זי אים געזאגט.

זי האט געטראגן די הויזן, די מומע איידעלע. געהאלטן זיך פאר א חכמה, און זי האט אפילו נישט געוואלט הערן, וואס דער מאן אירער האט מיט ברען געשטאמלט.

— פונקט א שידוך פאר מלכהלע מזיק — האט זי חוזק געמאכט — רייד מיט איר בעסער נישט דערפון, ווייל זי וועט דיר די בארד אויס־רייסן.

דער פעטער האט זי נישט געהערט. אן שום פארברייטונגען, פול מיט מורא פאר זיין ווייב, זי זאל אים נישט שטערן, איז ער צו צום מיידל און ארויס מיט לשון.

— מממזל טוב! — האט ער ארויסגעריסן פון זיך — מלכהלע, ווערסט ניעשאוור רביצין.

די מומע איידעלע איז אזש בלאס געווארן. זי האט דערווארט דאס ערגסטע. אבער מלכהלע האט בלויז גענומען לאכן. א ווילד געלעכטער איז זי באפאלן. זי האט נישט געפרעגט, ווער ער איז, דער ניעשאוור, ווי אלט ער איז, נאר זי האט בלויז געלאכט, געלאכט ווילד, צעלאזן, בויגנדיק זיך אין דרייען ביז דער ערד.

— מאמע! — האט זי גערופן און ווידער אריינגעפאלן אין געלעכטער.

— וואס כיכעסטו אזוי? — האט דער פעטער מער נישט געקענט איבער־טראגן דעם מיידלס געלעכטער — ווילסט נישט דעם ניעשאוור?

— כ׳וויל! כ׳וויל! — האט מלכהלע געשריגן — נאר וואו האט דער פעטער דעם לעקעך? כ׳וויל לעקעך...

דער פעטער איז אזוי גרויס געווארן ביי זיך פון זיין זיג, פון זיין ערשטן נצחון אין זיין לעבן, אז ער האט פארגעסן אין זיין שטענדיקער מורא פארן ווייב. אן אויסגעגלייכטער, א פעסטער ביי זיך, איז ער צוגעגאנגען נאענט צו זיין ווייב און איר צוויי פייגן הארט אין די אויגן אויסגעשטעלט.

— אריסטאטעלעס — האט ער געזאגט — ווער איז דער חכם און ווער איז דער נאר?

— הלואי דו זאלסט זיין דער חכם! — האט די מומע איידעלע פאר־גלאצט די אויגן — שפרינג נאך נישט קדוש באצייטנס...

דער שידוך איז געטאן געווארן.

אין מלכהלעס משפחה איז מען געווען גליקלעך, אבער רואיק איז מען נישט געווען. א משוגעת איז אויף דער מויד אנגעפאלן, האט מען אויסגע־טייטשט איר איינגיין אויפן שידוך, איינע פון מלכהלע מזיקס משוגעתן. מען האט נישט געגלויבט, עס זאל קומען צו א חתונה. מען האט זי גוט געקענט אין דער משפחה, מלכהלען. גענוג צרות האט מען שוין פון איר געהאט, פונקט ווי פון דער מוטער אירער. ביי זיבעצן יאר איז זי שוין

דריי מאָל געהאַט אַנטלאָפן פון פעטערס שטוב און דריי מאָל האָט מען זי בסוד צוריקגעבראַכט.

— טריפה בלוט — האָט מען וועגן איר גערעדט שטילערהייט אין דער משפחה — צוזאַמען מיט דער מילך פון דער ברוסט האָט זי דער מאַמעס טריפהנע בלוט אין זיך אַריינגעזויגן.

אויך די מוטער אירע, מלכהלעס, אַ רבישע טאָכטער און אַ רבישע שנור, איז פון שטוב אַנטלאָפן. סך־הכל מיט פופצן יאָר עלטער איז די מוטער געווען פון איר טאָכטער מלכהלע. צו פערצן יאָר זי האָט זי חתונה געהאַט און אין אַ יאָר אַרום האָט זי אַ טאָכטער געבאָרן. עלף יאָר נאָך דער חתונה, ווען מלכהלע איז שוין אַלט געווען גאַנצע צען יאָר און מען האָט איר שוין גענומען ריידן שידוכים, האָט זי, די פינף־און־צוואַנציק יאָריקע מוטער פון אַ כלה־מיידל, פּלוצלינג פאַרלאָזן דעם הויף, דעם מאַן און די טאָכטער און מיט אַן אונגאַ־רישן אָפיציר, אַ קאַוואַלעריסט פון שטאָטישן גאַרניזאָן, קיין בודאַפּעשט אַנטלאָפן.

די משפחה האָט זי פאַרשאָלטן, איר נאָמען אויסגעמעקט. דער מאַן אירער, אַ קרענקלעכער רבישער זון, איז פון חרפה און בענקשאַפט פון דער וועלט אַוועק. אָבער די זאַך איז געבליבן בסוד. אַפילו אין די רבישע הויפן האָט מען נישט געוואוסט פון דער מעשה. עס האָט געהייסן, אַז דאָס ווייבל זיצט אין אויסלאַנד, אַז זי איז קראַנק.

מלכהלע, די יתומה, איז אַריבער צו דער מומע איידעלע אויף דער־ציאונג. זי האָט נישט געהאַט קיין קינדער מיט איר מאַן דעם שטאַמלער, די מומע איידעלע, און זי האָט געוואָלט דאָס קינד נעמען צו זיך. אויך האָט דעם פעטערס שטוב געשמט פאַר אַ פרומע, אַ גאָטספאָרכטיקע, און די משפחה האָט געוואָלט די קליינע מלכהלע פאַר אַ פרומער כשרער טאָכטער דערציען.

ער האָט זיך טאַקע גלייך גענומען צו דער אַרבעט, דער פעטער, איינשפּאַנען זי אין יידישקייט, לייענען פאַר איר מוסר־ספרים און שטאַמלען שעהען־לאַנג וועגן גיהנום, וואו מען ברענט און מען בראָט. ער איז געווען אַ גרויסער למדן, דער פעטער, אין גיהנום, געוואוסט אַלע וועגן פון עולם־התוהו, געקענט אויסמאָלן אַלע בראָט־קעסלען מיט סמאָלע, אַלע שטעך־בעטלעך. אויך די מומע, אַ יידענע אַ פוילע, האָט זיך גענומען שאַפן מיט דער קליינער, געהייסן זיך כסדר צוטראָגן, דערלאַנגען, אויסטאָן די שיך, כדי דאָס מיידל צו האַלטן אין צוים, אַ געטרייע טאָכטער אַ יידישע פון איר צו מאַכן.

אָבער די קליינע האָט גלייך זיך אַוועקגעשטעלט האַרט אי קעגן פעטער, אי קעגן דער מומען. דעם פעטערס מעשות פון גיהנום האָט זי אַפילו נישט געוואָלט הערן.

— איך האָב עס שוין געהערט — האָט זי אים אָפּגעשניטן שאַרף און זיך אויסגעדרייט צו אים הינטערווײַלעכטס.

אויך דער מומען האָט זי נישט געוואָלט הערן, נישט געפאָלגט. צען מאָל האָט זי זי געקאָנט רופן, איידער זי האָט זיך אָפּגערופן. און אַפילו אַז די מומע האָט איר גענומען דערציילן מעשיות פון צדיקים, פון צדקניותן, האָט זי נישט געוואָלט הערן.

— לאָמיר די מומע אײדעלע בעסער עפּעס דערציילן וועגן דער מאַמען — האָט זי איבערגעריסן אין דער סאַמע מיט, ווען דער בעל־שם האָט זיך געראַנגלט מיט אַ וואָלקאָלאַק...

די מומע אײדעלע האָט איר נישט געלאָזט אויסריידן.

— רייד נישט וועגן „איר" — האָט זי באַפוילן — האָסט נישט מער קיין מאַמע. איך בין דײַן מאַמע.

— ניין, מײַן מאַמע איז מײַן מאַמע! — האָט די קליינע געטופּעט מיט די פיס — דו ביסט בלויז מײַן מומע.

און אין דער משפחה האָט מען אָנגעהויבן מורא האָבן פאַר דער קליינער.

— אינגאַנצן ס׳מאַמעלע, ימח־שמה! — האָט מען געמורמלט.

פונקט ווי די מוטער אירע, איז זי אויך געוואַקסן שנעל, גרויס, דין און שלאַנק, ווי אַ ריטל. אויגן האָט זי געהאַט שוואַרצע, שאַרפע, וואָס ביי זייער שוואַרצקייט, זײַנען זיי נישט יידיש. עפּעס ווילדס איז געלעגן אין זיי, ציגײַנערישס. אויך אירע האָר זײַנען געוואַקסן ווילד, שוואַרץ, אָזש בלוי פון שוואַרצקייט, אָבער נישט געקרייזלט, נאָר גלייך, אין גלאַטע שוואַרצע פּאַסמעס אַראָפּגעפאַלן. קיין איין קרייזעלע האָט זיך נישט געדרייט איר אַרום די שלייפן. פונקט אַזוי שאַרף, שוואַרץ און גלייך האָבן זיך געצייכנט אירע ברעמען, לאַנגע, שטרענגע ברעמען, וועלכע קומען זיך צונויף און פאַראייניקן זיך איבער דער גלייכער גראַדער נאָז, וואָס פאַרברייטערט זיך עטוואָס ביי די נערוועזע, באַוועגלעך־ציטערנדיקע נאָזלעכער.

יעדעס מאָל, ווען די מומע האָט געקעמט דער קליינער די האָר און געפלאָכטן אירע דיקע צעפּ, האָט זי נישט אויפגעהערט צו זיפצן.

— עפּעס פאַר קיין גראַשן יידישן חן האָט עס נישט אין זיך. זע נאָר די גלאַטע קודלעס, די שיקסישע פלייצעס די גלייכע... אינגאַנצן יענע...

„יענע" האָט מען געמיינט די מוטער אירע, וועלכע מען האָט נישט אָנגערופן ביים נאָמען. און פונקט ווי „יענע", האָט אויך מלכהלע נישט געשווינט קיינעם, נישט געלאָזט קיינעם הערשן איבער זיך, אַן עקשנטע געווען, אַ ווילדע דעספּאָטין, און משוגענע טעג געהאַט: טעג פון לאַכן, שפּרינגען און ווילדקייט, אָן קיין שום סיבה דערצו, און טעג פון פלוצ־לינגדיקן שווייגן, פאַרביטערטקייט און מעלאַנכאָליע, אָן קיין שום סיבה דערצו.

— אַ נישט־גוטס זיצט אין דעם קינד! — האָט די מומע אַפּט געזאָגט צום פּעטער — עפּעס אַ מזיק.

נישט גוטס איז געלעגן אין אַלע טעג אירע, אין די פריילעכע ווי אין די אומעטיקע. זי האָט ליב געהאַט זיך צו שפּילן, אָבער געשפּילט האָט זי זיך אויסטערליש, אַנדערש פון אַלע קינדער, שיר די שטוב נישט צע־טראָגן. זי האָט אַריינגענומען אַ פולע שטוב מיט קינדער. אַלע אַלטע לע־דערנע שטולן האָט זי איבערגעקערט, אַלע שופלעדער פון די טישן אַרויס־געצויגן, דעם פעטערס כתבים און פּאַפּירן מיט יחוס־בריוו פון זיי אַרויס־געוואָרפן און פון די שטולן מיט די שופלעדער געמאַכט אַ באַן, אַ שנעל־צוג, וואָס פאָרט ווייט, קיין אונגאַרן, קיין בודאַפּעשט, וואו די מאַמע איז.

אַ חוץ אין באַנען, האָט זי אויך ליב געהאַט שפּילן זיך אין חתונות. אַלע אַלטע זיידענע חתונה־קליידער דער מומעס האָט זי אַרויסגעשלעפּט פון די שאַפעס, אַלע קרינאָלינעס, פּוטערס, אַלטע היטן מיט קאָלירטע פע־דערן און פויגלען, און זיך אויסגעצירט אין זיי. וואו די מומע האָט ערגעץ געהאַט אַ קעסטעלע צירונג באַהאַלטן, אַ בראָש, אַ קייט, שנירלעך פּערל, אַ ציטער־שפּילקע, האָט זי זיך באַהאַנגען, אין די האָר פאַרשטעקט, און זיך פאַרשטעלט פאַר אַ כלה.

די מומע האָט געמאַכט קולות:

— מלכה, וועסט מעך בדלות שטעלן! מזיק, מאַכסט מיר אַ תל פון די קליידער. וואָס האָב עך דען, מ׳שטיינס געזאָגט, אַ חוץ די עטלעכע שמאַטעס?...

נאָר מלכהלע האָט זי נישט געהערט, געטאָן אירס, געשריגן, געהייסן די קינדער מאַכן קולות, קלאַפּן, זינגען, טאַנצן. די מומע, נישט געוואוינט צו קינדער, האָט געקרעכצט, אַז מען רייסט איר אָפּ די אויערן, אַז מען לאָזט איר נישט לייענען די מעשה־ביכלעך פון די צדיקים. מלכהלע האָט זיך דערפון נישט געמאַכט.

— קינדער, קלאַפּטס! — האָט זי באַפוילן — די באַן דאַרף גיך אָנ־קומען קיין בודאַפּעשט.

אויך די חתונות האָט זי געמאַכט אַזעלכע טומלדיקע, ביז איינמאָל זיינען שכנטעס זיך געקומען קלאָגן. אויף איינער אַ חתונה, אויף וועלכער מלכהלע איז געווען די כלה און אַן אַכט־יאָריק חדר־ייִנגל — דער חתן, האָט מלכהלע געהייסן צוויי חברטעס, מחותנתטעס, זיי זאָלן זיי ביידע, חתן־כלה, „לייגן פירן“. די קינדער האָבן עס דערציילט די מוטערס, און די ווייבער זיינען זיך געקומען קלאָגן צו איידעלען, דער רביצין.

— רביצין קרוין, אַ קינד זאָל אַזעלכעס וויסן...

עטלעכע טעג צייט האָט די מומע געוואָלט דערגיין ביים מיידל, וואו זי האָט פון אַזוינס געהערט, ווער עס האָט מיט איר וועגן אַזעלכעס גערעדט.

אָבער מלכהלע האָט געשוויגן. ביינאַכט האָט די מומע נישט געקענט שלאָפן, און זי האָט געוועקט דעם מאַן אירן פון שלאָף.

— הערסט — האָט זי אים געמונטערט, ציענדיק ביי דער יאַרמעלקע און נישט רופנדיק אים ביים נאָמען — הערסט, הלואי דאָס מיידל זאָל אונדז קיין חרפות און בושות נישט אָנטאָן!...

שפּעטער האָט זי געװוּמען, מלכהלע, ליב קריגן קליינע קינדער, אָבער אַזוי ווילד, אַז מאַמעס זיינען פאַר איר אַנטלאָפן. טאָמער פלעגט זי פּאַקן ערגעץ אַ קליין קינד, האָט זי עס אַזוי ווילד אויסגעקושט, אַזוי געדריקט און געקניפּט, אַז ס'קינד פלעגט זיך פאַרקייכן.

— דער מזיק גייט! — האָבן ווייבער געװוּמען שרייען, זעענדיק זי און אַנטלאָפן פון איר.

יונגע מוטערס האָבן אויסגעפונען, אַז זי האָט אַ בייז אויג, אַז זי איז אַן עין־הרע־ניצע, און איר נאָכגעשיקט קללות שטילערהייט:

— זאָלן דיר אין די אויגן, פעפער דיר אין נאָז...

וואו נאָר אַ קינד איז קראַנק געוואָרן, איז מען געקומען צו לויפן צו איידעלע דער רביצין, כדי אויסצורייסן אַ פרענדזל פון מלכהלעס שאַלעכל און עס פאַרברענען אין פייער פאַר אַ שלעכט אויג. פון אַלע שאַלעכלעך, וואָס די מומע האָט איר געקויפט, האָט מען אַ תל געמאַכט. די מומע האָט זיך שיר נישט באַגראָבן פאַר חרפה.

צו דרייצן יאָר איז זי דאָס ערשטע מאָל אַנטלאָפן פון דער היים.

אַן קליידער, אָן וועש, אָן אַ קרייצער אין קעשענע איז זי אויפגעזעסן אויף דער באַן און געלאָזט זיך קיין בודאַפּעשט צו דער מאַמען, פון וועלכער זי האָט גאָרנישט געוואוסט, אַפילו קיין אַדרעס אירן נישט געהאַט. מען האָט זי אויפגעזוכט, אין מיטן וועג האָט מען זי מיט פּאָליציי אַראָפּגענומען. די מומע האָט געמיינט, אַז דאָס מיידל וועט וויינען, פאַלן צו די פיס, איבער־בעטן. אָבער מלכהלע האָט אַפילו די אויגן נישט אַראָפּגעלאָזן. מיט פאַר־עקשנטע אויגן, אין וועלכע דער ערשטער הונגער האָט זיך געגעסט, האָט זי דער מומען אין די אויגן געקוקט און געזאָגט:

— כ'על ווידער אַנטלויפן... צו דער מאַמען...

דער פעטער מיט דער מומען האָבן גאַנצע טעג געװוּמען ריידן בייז אויף דער מוטער. זיי האָבן איר ווידעראַמאָל און נאָכאַמאָל דערציילט, ווי צוליב איר איז איר מאַן, מלכהלעס טאַטע, פון דער וועלט אַוועק. זיי האָבן איר אויסגערעכנט די חרפות און בושות, וואָס זי האָט דער גאַנצער משפחה אָנגעטאָן. זיי האָבן אויסגעמאָלט איר שטיינערן האַרץ, וואָס וויל אַפילו פון קיין אייגן קינד נישט וויסן. אָבער מלכהלען האָט עס נישט גערירט.

— כ'וויל צו דער מאַמען — האָט זי זיך געהאַלטן ביי אירס.

— וועסט דאָך מוזן ביי איר עסן חזיר,

— כ'וויל צו דער מאַמען...
— ווערסט דאָך מוזן זיין צווישן גויים.
— כ'וויל צו דער מאַמען...
— מען וועט דיך, חלילה, אָפּשמדן.
— כ'וויל צו דער מאַמען... כ'וועל אַנטלויפן!

זי האָט געהאַלטן וואָרט. צוויי מאָל איז זי נאָך געלאָפן פון שטוב. זי האָט די מוטער נישט געפונען. יענע איז ווי אַ שטיין אין וואַסער אַריין, פאַרשוואונדן, און מלכהלע האָט געמוזט צוריקקומען צו פעטער־און־מומע קיין פּרעמיסלע. אָבער פון דעמאָלט אָן האָט זי אָנגעהויבן שוויגן, מיט קיינעם קיין וואָרט נישט אויסגערעדט, מיט קיינעם זיך נישט געוואָלט באַגעגענען. נאָר גאַנצע טעג איז זי ביים פענצטער אָפּגעזעסן, נאָכגעקוקט די פעסטונג־אָפיצירן, וואָס האָבן זיך פון צייט צו צייט באַוויזן אין גאַס. לאַנג האָט זי זיי נאָכגעקוקט, יעדן אָפיציר, ביז ער איז געוואָרן אַלץ קלענער, קלענער און ענדלעך אינגאַנצן פאַרשוואונדן.

אין אַזאַ צייט איז דאָס דער פעטער געקומען פון ניעשאַווע און איר אַ מזל־טוב געבראַכט. פאַר דער משפּחה איז דאָס אַן אויסלייזונג געווען. אַן געלט, פּרעמד, שלעכט צו מענטשן, מיט נישט קיין גוטן נאָמען, וואָלט זי געמעגט פאַרזיצן ביזן גרויען צאָפּ — האָט די משפּחה געוואוסט — אָדער, חלילה, נעמען אַ באַלמעלאָכע.

— אַזאַ גליק — האָבן זיי געזאָגט.

אָבער זיי האָבן זיך דאָס גליק נישט געגלויבט.

— ווי דערלעבט איך שוין צו זען זי אונטער דער חופּה! — האָט די מומע איידעלע געגלאָצט מיט די אויגן צום פאַררויכערטן באַלקן — זכות־אָבות זאָלן נאָר ביישטיין!

זיי זיינען בייגעשטאַנען, די זכות־אָבות. זי האָט דערלעבט, די מומע איידעלע, מלכהלען צו זען אונטער דער חופּה. אפילו שבע־ברכות האָט זי שוין דערלעבט. אָבער איר אומרואיקייט איז נישט פאַרשוואונדן, פאַר־קערט, זי איז געוואַקסן מיט יעדער שעה, מיט יעדער מינוט.

— עפּעס גייט עס צו גליך, עך זאָל אין קיין בייזער שעה נישט האָבן אויסגערעדט — האָט זי כסדר געזאָגט איר מאַן — ס'האַרץ קלאַפּט מיר, עס זאָל נישט עפּעס געשען.

אָבער געשען איז גאָרנישט.

אַלץ איז געגאַנגען מיטן סאַמע גלייכסטן וועג. דורך די גאַנצע עטלעכע חדשים פאַרקנסונג האָט זי אפילו קיין איינציק מאָל נישט געפרעגט וועגן חתן אירן, מלכהלע. זי האָט זיך נאָר געפרייט ביי יעדער נייער כלה־מתנה, וואָס דער ניעשאַווער האָט איר צוגעשיקט. דער רבי האָט געשיקט אַ סך מתנות, נאָך אַלע זיינע דריי ווייבער איז אַ סך צירונג געבליבן, בריליאַנטענע

פינגערלעך, אויערינגען, דימענטענע בראָשן, ציטער־שפּילקעס, בראַסלעטן און אַפילו שטערן־ און ברוסט־טיכלעך, מיט איידל־שטיינער אויסגעשטיקט. דעם רבינס טעכטער האָבן די ירושה געוואָלט צונעמען, יעדער נאָך איר מאַמען, אָבער דער פֿאָטער האָט נישט געלאָזט. פון איין ווייב איז געבליבן פֿאַר דער צווייטער. נאָך דער דריטערס טויט, האָבן שוין אַלע טעכטער פון אַלע דריי ווייבער געוואָלט ירשנען זייערע מוטערס. אָבער דער רבי האָט אַלץ פֿאַרשלאָסן אין אייזערנעם קופערט אויף רעדלעך, וואָס איז געשטאַנען ביי אים אין שטוב, און דעם שליסל האָט ער געהאַלטן ביי זיך. ער האָט זיך נישט געאיילט. ער האָט זיך געהאַט זיינע אויסרעכענונגען. איצט האָט ער דאָס אַלץ געשיקט צו מלכהלען. און זי איז געווען גליקלעך. זי איז גאָרנישט מיד געוואָרן זיך צו שפּיגלען אין די בריליאַנטן. זי האָט זיך באַהאַנגען, באַפּוצט, געקוקט אין קליינעם שפּיגעלע, דאָס איינציקע, וואָס איז געווען ביי דער מומען אין שטוב. זי האָט זיך געבלאָזן, געמאַכט גרימאַסן פון אַ גרויס־אַרטיקער פּריצה. אויך אויף אויסשטייער האָט דער רבי אַ סך געלט געשיקט. ער האָט אַפילו געוואָלט שיקן פֿאַר דער כלה די קליידער, וואָס זיינען געבליבן נאָך די דריי ווייבער זיינע, אַ סך זיידענע און אַטלעסענע קליידער, אויך פוטערס. אָבער מלכהלע האָט נישט געוואָלט. עס האָט לאַנג געדויערט, ביז מען האָט דעם רבין געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז אַלטע קליידער קען מען מער נישט טראָגן, ווייל זיי זיינען מער נישט אין דער מאָדע, כאָטש זיי מעגן זיין נאָך גוט און פון זייד און סאַמעט.

— אַזוי? — האָט ער זיך געוואונדערט, הערנדיק די רייד פון דעם שטאַמלער, וואָס האָט זיי איבערגעזאָגט אַזוי, ווי זיין ווייב האָט אים אויס־געלערנט — גאָרנישט צו פֿאַרשטיין מיטן שכל, וואַ, וואַ, וואַ...

ער האָט דעריבער אַרויסגעשיקט געלט אויף אויסשטייער, אַ סך געלט. גאַנצע טעג איז זי אַרומגעלאָפן, די כלה, איבער די פּרעמיסלער שניט־קראָמען, אָנגעקויפט זיידנס, סאַמעט, אַטלעס, וואָלנס. געקויפט האָט זי סחורות פֿאַרביקע, העלע, אַזעלכע ווילדע און שטורמישע ווי זי אַליין. וואָס די סוחרים האָבן נישט געוויזן, האָט זי געהייסן אָפּשניידן. אַפילו דינגען זיך האָט זי דער מומען נישט געלאָזט.

— משוגענע — האָט די מומע זיך געבייזערט — וואָס טויג דיר אַזוי פיל שמאַטעס? אַן עבירה געלט.

— כ׳וויל — האָט מלכהלע געענטפערט.

דערנאָך זיינען שניידערס מיט זייערע מאַשינען געקומען צו דער מומען אין שטוב און גענייט די חתונה־קליידער אויפן אָרט. די מייסטערס האָבן געגאָרגלט זיך, געזונגען „יעלות“, ניגונים פון „גשם“. די יונגע געזעלן האָבן געזונגען דייטשמערישע ליבע־לידער און געוואָרפן אייגלעך צו דער כלה. דאָס קלאַפּן פון די מאַשינען, דאָס זינגען די לידער, דאָס כסדרדיקע

מעסטן די קליידער, דאָס אויסטאָן און אָנטאָן זיך, האָט זי מיט אַזאַ פרייד אָנגעפילט, אַז זי האָט אַזש געכאַפּט די מומע און אויסגעקושט איר ביידע באַקן.

— רוח, לאָז מיך אָפּ! — האָט די מומע זיך געבעטן — מאַכסט דאָך מיר צייכנס, משוגעת!

אויך די חתונה האָט איר פאַרשאַפט נחת. וועגן חתן האָט זי זיך אַפילו קיין איין איינציק מאָל נישט נאָכגעפרעגט, ווי אַזוי ער זעט אויס. אמת, אַז ביי דער ערשטער באַגעגעניש איז שוין געקומען צווישן איר מיטן אַלטן צו רייסעניש. פריער ביים אָפּגאָלן די האָר און שפּעטער, שפּעטער דאָרט אין דער פינצטערער שטוב. ער האָט זיך געבייזערט, דער אַלטער. אָך, ווי בייז ער איז געווען! די יאַרמעלקע האָט אַזש ביי אים זיך געהויבן. אָבער דאָס האָט איר נישט קיין האָר געאַרט. פאַרקערט, עס האָט איר נאָך פאַר־גענוגן פאַרשאַפט. לאַכן האָט זיך געגלוסט דערפון, שטאַרק לאַכן.

וועגן ווייטער, וועגן תכלית, האָט זי נישט געטראַכט. איר איז געפעלן דער עסק, דאָס טומלעניש, דאָס קאָכעניש אַרום איר. עס האָט איר גע־פרייט דאָס שטופּעניש פון די חסידים, דאָס גוידערן פון די אָנגעבלאָזענע מחותנתטעס, דאָס קלאַפּן פון די קאַפּעליעס, דאָס אַרומטאַנצן אַרום איר, דאָס אַרומשמאַיען.

דער וועג פון קיטעווע קיין ניעשאַווע איז געווען אַ פריילעכער. פון אַלע דערפער זיינען יידן אַרענדאַרן אַנטקעגנגעגאַנגען, ברכות נאָכגעשיקט. בענטשן זיך געלאָזט, קינדערשע קעפּלעך צום בענטשן צום רבין אונטער־געטראָגן און דערפאַר געשאָנקען פלעשער מילך מיט האָניק, אַרענדאַרקעס האָבן מלכהלען די הענט געכאַפּט קושן.

— ווי אַ קעניגין — האָבן זיי איר געזאָגט קאָמפּלימענטן — די שכינה רוט אויף איר...

פון ניעשאַווע איז די גאַנצע שטאָט אַנטקעגנגעקומען חתן־כלה.

יידן האָבן געטאַנצט, ווייבער האָבן מיט לייש־גאָלד באַפּוצטע האָניק־לעקעכס אַנטקעגנגעשפּרונגען. יינגלעך האָבן ליכט, הבדלות און פאַרביקע לאַמטערנדלעך אַנטקעגנגעטראָגן. מלכהלען איז אַזאַ ווילדע פרייד באַפאַלן, אַז זי האָט זיך גענומען הוידען אויף דער בריטשקע און פּאַטשן מיט די הענט. די מחותנתטעס פון חתנס צד האָבן זיך אָנגעבלאָזן, ווי די אינדיקעס, פאַר בושה.

מיט דער זעלבער קינדערשער פרייד, ווי זי האָט קינדוויז געפּראַוועט חתונות, אָנהענגענדיק אויף זיך דער מומעס אַלע שמאַטעס, פילדערנדיק און טומלענדיק — מיט דער זעלבער שמחה האָט זי איצט געפרייט זיך אויף איר אייגענער חתונה, געקוואָלן פון דער מוזיק, פון די ליכט, פון די קופּערטס בייע קליידער, וואָס פאַרן איר נאָך אויף עטלעכע וועגעלעך.

אין הויף האָבן דעם רבינס קינדער, טעכטער, שנורן, אייניקלעך, קרובות, באַגעגנט אַפּילו מלכהלען מיט שנאה, מיט שטילער פיינטשאַפט און קנאה, וואָס האָט אַרויסגעקוקט דורך דער געמאַכטער פריינטשאַפט און חניפה. אַלעמאָל איז אַן אַנדער טאָכטער צוגעגאַנגען צו איר, באַטראַכט אויף איר דאָס צירונג און זיך צעזיפצט.

— דער מאַמעס, זכרונה לברכה — האָט זיך אַלעמאָל אַן אַנדער ווייבעריש פּיסקל פאַרקרימט — טראָג געזונטערהייט...

אָבער דאָס איז מלכהלען געפעלן געוואָרן. זי האָט שוין אין די ערשטע טעג דערשמעקט, אַז מען האָט זיך דאָ פיינט אין הויף, איינס רעדט אויפן צווייטן, אַז עס זיינען פאַראַן אין הויף צדדים, טעכטער פון פאַרשידענע מאַמעס, שנורן, וואָס איינע דער אַנדערער פאַרגינט נישט, האַסט. שוין האָבן זיך אָנגעהויבן אַרום איר שאַרן מענטשן פוןביידע צדדים, געחנפהט, געשיט מיט שטעכווערטלעך, דערציילט סודות און גערעדט לשון־הרע, רכילות. זי האָט גלייך דערשמעקט די מחלוקת, רייסעניש, און דאָס איז איר געווען צום האַרצן. מלכהלע מזיק האָט דערשנאַפּט, אַז זי וועט דאָ קענען עפּעס טאָן, פאַרדרייען, אָנמאַכן אַ פייער, הערשן און רודערן די גאַנצע זיבן טעג פון די שבע־ברכות, ווי אַ פיש אין וואַסער. די מומע אײדעלע האָט קיין שום גרונט נישט געהאַט אומרואיק צו זיין. אומרואיק האָט זי ערשט געקענט זיין שפּעטער, נאָכדעם ווי זי מיטן מאַן אירן, דעם שטאַמלער, זיינען צוריק אַהיימגעפאָרן.

נאָך די זיבן טעג פרייד, טומל, פילדערניש, האָבן זיך רואיקע, נודנע טעג אָנגעהויבן. די חסידים זיינען זיך צעפאָרן, די קאַפּעליעס זיינען שטיל געוואָרן, און מלכהלע איז מיט זיך אַליין געבליבן, מיט זיך אַליין אין אַ גרויסער שווערער גוט־יידישער שטוב, אין וועלכער עס איז קיין שטיקל פאַרפוצונג נישטאָ, בלויז נאַקעטע ווענט, פאַרשטעלט מיט שווערע אַלט־מאָדישע שאַפעס, פולע מיט מילבן־צעפרעסענע קליידער פון דריי פריערדיקע ווייבער, וואָס האָבן דאָ געלעבט און געשטאָרבן. די פענצטער, גרויסע, פירשויביקע און נישט־געפוצטע, זיינען אַרויסגעגאַנגען צום הויף, צום ברודיקן שלעכט־געפלאַסטערטן פוסטן הויף. מלכהלע האָט די האַלבע פאַרהענגלעך פונאַנדערגענומען און אַ פאָר אויגן צו דער שויב צוגעקלעפּט. אָבער ס'איז גאָרנישט געווען וואָס צו זען, אַ חוץ אָפּגעריסענע ווענט, קרומע גאָרנס, געלאַטעטע דעכער, אַ ברונעם, וואָס הערט נישט אויף סקריפּען, אַ טשאַפּענדיק חסידל מיט אַ פאַרשמאלצעוואַטן קאַפּעלאַטש, אַ פאַרבלאָנדזשעטע קאַץ. מען זאָל דאָ אפילו אָפּזיצן יאָרן, האָט מלכהלע דערפילט, וועט מען דאָ קיין אַנדערע זאַך נישט זען. איר האָט גלייך אַ בענקעניש אַרומגענומען, אַ בענקעניש נאָך דער מומעס פענצטער אין פּרעמיסלע, דורך וועלכע מען זעט פעסטונג־אָפיצירן דורכגיין, אַ בענקעניש צו עפּעס ווייטס, צום פייפן פון

באַנגען, צו שוועבנדיקע קאָנדוקטאָרישע רויט־גרינע לאַמטערנדלעך אין דער נאַכט, צו ווייטקייט, צו בודאַפּעשט, וואו אַ מאַמע, אַ שוין פאַרגעסענע אומבאַקאַנטע מאַמע, איז ערגעץ מיט אַ פרעמדן קאַוואַלעריסט פאַראַן.

אין שטוב איז קיין שפּיגל נישט געווען, חלילה. אָבער מלכהלע האָט זיך אומעטום געזען, אין די זילבערנע טאַצן, פּושקעס, וואָס זיינען אומעטום געשטאַנען אָנגעשטעלט, אין צירונג און אויך אין קליינעם שפּיגעלע. דאָס איינציקע פאַרמעגן, וואָס זי האָט פון דער מומעס שטוב דאָ אַהער בגנבה מיטגעבראַכט. דער קאָפּ איז איר געווען קלענער, אָפּגעגאָלט, דאָס האָט איר אַ שטאָך געטאָן אין דער ברוסט, ווי מיט אַ דין, שאַרף מעסער.

זי האָט זיך אַליין אַ צונג באַוויזן.

— מאַלפּע — האָט זי געזאָגט צום ווייבל אין קליינעם שפּיגעלע.

אָבער באַלד האָט זי פאַררוקט דאָס שוואַרצע זיידענע טיכל ביז די ברעמען, ביז די געדיכטע ברעמען, וואָס קומען זיך צונויף איבער דער דינער באַוועגלעכער נאָז. זי האָט עטלעכע מינעס אויסגעשניטן און זי איז זיך געפעלן געוואָרן.

זי האָט נאָך נישט געוואוסט זיכער, וואָס אַזוינס זי וועט דאָ טאָן, וואָס עס וועט איר נאָך אין קאָפּ איינפאַלן. אָבער געדענקט האָט זי געגנוג. זי האָט גענומען דאָס צירונג אין דער האַנט, עס געוואויגן, געקוקט דערין, געשפּיגלט זיך דערמיט, און די ברילִיאַנטענע פייערלעך האָבן מיט אַ סך פרייד אין אירע שוואַרצע אויגן געפינקלט.

מיט אַזאַ אוצר — האָט איר געלייכט אין מוח — קען מען שוין אַוועק אין אַ נאַכט, ווען עס וועט נעמען שטאַרק ציען אַהין, צו ווייטקייטן, קיין בודאַפּעשט.

בלויז פון געדאַנק, וואָסער פּנים אַלע וועלן דאָ האָבן צומאָרגנס, ווען מען וועט געפינען אַ ליידיקע שטוב, בלויז פון פאַרשטעלן זיך דער מומעס איידעלעס דערשראָקן אויסזען און דעם פעטערס שטאַמלען, האָט זי זיך הויך צעלאַכט אין דער באַקעטער גוט־יידישער שטוב. אַזש די דינסט, אַ דיקע פאַרזעסענע, נאַר פריילעכע מויד, איז געקומען אַריינצולויפן.

— אוי, כ׳האָב זיך אַזוי דערשראָקן, רביצין — האָט זי געזאָגט, אונטער־האַלטנדיק זיך מיט די רויטע צעשטאָכענע הענט די ווייכע גרויסע ברוסטן.

— פאַרוואָס ? — האָט מלכהלע געפרעגט.

— יענע רעביצינס, דער רביצין צו לענגערע יאָר — האָט די מויד געזאָגט — האָבן קיינמאָל נישט געלאַכט. דאָ לאַכט מען דען אַמאָל ?

איר איז פון דער מוידס רייד שטאַרק אומעטיק געוואָרן, אין האַרץ איז געוואָרן קיל און די שטוב האָט גענומען שטיקן. די פרעמדע ווייטקייטן זיינען נענטער געוואָרן, גערופן.

אָבער מיט אַ מאָל האָט זי אַ מענטש דערזען אין הויף, אַ מענטש,

וועלכן זי האָט קיינמאָל נישט דערוואַרט דאָ צו באַגעגענען. און אין איין אויגנבליק האָט זי דערפילט, אַז איר אָרט איז דאָ, נישט אין די פּרעמדע ווייטן, נאָר אין דעם גרויסן אָפּגעשיילטן הויף, אַז אַלע אירע בענקשאַפטן זיינען גאָרנישט, אַז נאָר דאָ איז איר פּלאַץ, גליק און באַשערטקייט.

נאָך אַלע כיבודים, סעודות, נאָך אַלע פּאַרבעטעגישן, וואָס ווייבער און ווייבלעך, טעכטער און שנורן פון הויף, האָבן געמאַכט פאַר מלכהלען, דער נייער רביצין, און זי מיט אַ סך איינגעמאַכטס, חניפהלעך, שטעכווערטלעך און לעקעך מכבד געווען, איז זי צום לעצט פאַרבעטן געוואָרן צו סערעלען, דעם רבינס יינגסטער טאָכטער.

מער ווי אַלע האָט סערעלע געזוכט מלכהלעס פריינטשאַפט. זי האָט קיין שום אויסרעכענונגען נישט געהאַט, פון קיין פּאָליטיק נישט געוואוסט. צו יונג, תמעוואַטע און בלינד איבערגעגעבן צו איר נחומטשען איז זי געווען, זי זאָל זיך פאַרשטיין אויף אַזעלכע זאַכן. אַ שווערע, אַ גוטמוטיקע, איז איר יעדע שנאה און האַס געווען פרעמד, יעדע חניפה, קנאה און איבערגע־שפּיצטקייט ווייט. זי האָט בלויז געוואָלט האָבן אַ חברטע, אַ ווייבל אין די זעלבע יאָרן, ווי יעדער יונג ווייבל נאָך דער חתונה, וואָס האָט ליב דעם מאַן און קען נישט קיין מענער־געזעלשאַפט, וויל האָבן אַ נאָענטע חברטע, אַ פריינדין, פאַר וועמען זיך אויסצוריידן, פריידן און ליידן אויסצודערציילן און סודות אָנטרויען.

זי האָט אַ סך כיבוד אָנגעשטעלט, סערעלע, אַ סך קלאָשן מיט קלעפּעדיקע האָניק־קיכלעך, איינגעמאַכטסן כלערליי, ווישניקעס, זאַפּטן און מאַנדלען. זי האָט נישט געוואוסט וואָס צו ריידן מיט מלכהלען, געשעמט זיך, נישט געוואוסט ווי אַזוי זיך צו ווענדן צו איר. זי איז געווען פאַר איר אי אַ חברטע כמעט אין די אייגענע יאָרן, אי עפּעס העכערס, די פרוי פון איר טאַטן, איר שטיפמוטער. זי האָט נישט געקענט פועלן ביי זיך צו זיין מיט איר אויף „דו" און אויך נישט געקענט זי „אירצן". צוליב דעם האָט זי זיך נישט אויפגעהערט רויטלען, אָבער אַמאָל און ווידער אַמאָל געשפּילט זיך מיט דער פרעמדערס שנירלעך פּערל און גערעדט צו איר אין דער דריטער פער־זאָן די זעלבע עטלעכע אומזיניקע רייד:

— אוי ווי מיר, מלכהלע פאַרזוכט גאָרנישט פון איינגעמאַכטס... דער כיבוד מוז אודאי מלכהלען נישט שמעקן...

מלכהלען איז צוגעגעסן געוואָרן סיי דאָס נאַשן, סיי סערעלעס טוליען זיך צו איר, סיי אירע עטלעכע ווערטער, וואָס זיינען געווען פונקט אַזוי נודנע און קלעפּיק, ווי די איינגעמאַכטסן און די האָניק־קיכלעך.

זי האָט זיך געזעגנט און גענומען אַרויסגיין. נאָר אין דער טיר האָט זי זיך מיט נחומטשען, סערעלעס מאַן, באַגעגנט. אין דער זעלבער רגע, ווי זי איז אַרויס, איז ער אַריין.ביידע האָבן זיך געוואָלט אויסמיידן, נאָר

אַנשטאָט דעם זיך נאָך מער צוזאַמענגעשטויסן. די שבת־צו־נאַכטיקע שטוב ביי סערעלען איז בלויז מיט צוויי ליכט געווען באַלויכטן און מער אין שאָטן ווי אין ליכט געווען פאַרהילט.

אין אַ זיידן־געבלומטן שלאָפראָק, דורך וועלכן יעדער גליד פון זיין שלאַנקן קערפּער האָט אַרויסגעקוקט, אין אַן איבערגעלייגטן ווייכן ווייסן ראַכמאַניוקער קאָלנער אַרום ווייכן וואַרעמען ברוינעם האַלדז, איז ער גע־שטאַנען אין דער טיר אַ שלאַנקער, אַ חנעוודיקער, אין שבת־צו־נאַכטיקן שאָטן געהילט. קעגנאיבער אים, אין אַ שוואַרץ, לאַנג, זיידן קלייד, אין אַ שוואַרץ זיידן טיכל ביז די ברעמען, אַ שלאַנקע, אַ דינע, אַ ברוינהויטיקע איז געשטאַנען מלכהלע. ביידע זיינען זיי געבליבן צעטומלט אַ ווײַלע, דער־שראָקן, איינער דעם צווייטן האָט געוואָלט אויסמיידן, זאָגן עפּעס, נאָר ביידע האָבן זיי קיין וואָרט נישט געפונען. און מיטאַמאָל האָבן זיך ביידנס בליקן באַגעגנט. צוויי פּאָר אויגן, שוואַרצע, ברענענדיקע, באַגייסטערטע, האָבן אַ לייכט געטאָן איינס אין אַנדערן, אַ ברי געטאָן, אַ ווייע געגעבן מיט היימיש־קייט, גליק, און פאַרגליווערט געוואָרן, ווי היפּנאָטיזירט.

ראַטעווען האָט געקענט סערעלע. זי האָט נאָר געדאַרפט צוגיין, אַ וואָרט זאָגן. דערציילן איר מאַן, נחומטשען, אַז דאָס איז מלכהלע, די יונגע רביצין, און ביידע פון דער אומגעריכטער פאַרגליווערונג, פון וועלכער זיי האָבן קיין אויסוועג נישט געהאַט, אַרויסציען. אָבער זי איז געבליבן ווי אַ געליימטע אויפן אָרט. זי האָט געקוקט אַזוי פאַרשטיינערט, געשטאַנען מיט אַזעלכע אַראָפּגעלאָזטע הענט, ווי אַן אָרעמע פרוי, וואָס האָט אַ גלעזערנע כלי אַראָפּ־געלאָזט און זי באַטראַכט שטום די שאַרבנס ביי אירע פיס. דער ערשטער האָט נחומטשע דערוואַכט. מיט אַ פּלוצלינגדיקער באַוועגונג האָט ער זיך אַ לייג אַרויף געטאָן די שמאָלע יינגלערישע האַנט פאַר די אויגן, אָפּגע־רוקט זיך אָן אַ זייט און פאַרשעמט אַ וואָרט אַרויסגעזאָגט.

— גוט־וואָך — האָט ער געזאָגט שטיל.

דאָס וואָרט האָט מלכהלען פון איר פאַרגליווערונג אויפגעוועקט און אַ רויטקייט האָט באַגאָסן איר געזיכט פון די געדיכטע ברעמען ביז דעם הויך־צוגעשפּילעטן קראַגן פון איר שוואַרץ זיידן קלייד.

— מאַמע ! — האָט זי גערופן אין באַגייסטערונג.

זי איז באַלד גיך געלאָפן אַהיים, ווי מען וואָלט זיך געיאָגט, און באַפרייט זיך פון דעם ענגן צוגעשנורעוועטן קלייד, פון אַלע פישביינער און דראָטן. איר ברוסט איז געווען פול מיט גליק, מיט רחמנות און ליבע גלייכצייטיק צו דעם, וואָס זי האָט פּלוצלינג באַגעגנט. צוזאַמען מיט דעם פייער פון אַ מאַן, האָט ער אין איר אַ מוטערלעכע ליבע צו זיך אויפגעוועקט, ווי צו אַ קינד. זי האָט דערפילט אין זיך אַזאַ הייסן באַגער צו דעם יינגל אין זיידענעם געבלומטן שלאָפראָק, ווי מיט עטלעכע יאָר צוריק ביי דער מומען אין שטוב

צו פרעמדע קינדער, ווען מאַמעס פלעגן פון איר אַנטלויפן. איר האָט זיך געוואָלט צערטלען, צו דער ברוסט צודריקן, מיט פינגער אין לאָקן קרייזלען, און אָפּפערן זיך, ס׳גאַנצע לעבן אָפּגעבן.

אַ געפיל אַ נייער, אַ נאָך קיינמאָל נישט דורכגעפילטער, האָט איר גאַנצן קערפּער, פון די האָר־וואָרצלען ביז די נעגל פון די פיס־פינגער, אַנגעפילט: צוטוליען צו איר ברוסט אַ קינד, זיינס אַ קינד, וואָס זאָל זיין פונקט אַזוי חנעוודיק און שיין ווי ער, ווי יענער, וואָס זי האָט אים געזען אַ פרעמדן און אַזאַ נאָענטן צום ערשטן מאָל. דאָס געפיל איז ביי איר געוועזן אַזוי שטאַרק, אַזוי שמאַרציק, אַז זי האָט זיך אָפּגעדעקט די ברוסט, די יונגע האַרטע און צאַפּלדיקע קליינע ברוסט, און זי מיט ביידע הענט צאַרט אונטערגעהאַלטן, ווי זי וואָלט זויגן אַ נאַר־וואָס געבוירן קינד, וואָס קען נאָך אַליין די מאַמעס ברוסט נישט אָנכאַפּן.

און אויף זיין געלעגער ביי זיך אין שטוב איז געלעגן וואָך נחומטשע און געגליט, ווי אין פיבער. אויפן הויף האָבן חסידים געזונגען שפּעט ביינאַכט ביי דער מלוה־מלכה. עמעצער האָט געשעפּט וואַסער און דער פּלומפּ האָט געסקריפּעט אין דער נאַכט. אָבער נחומטשען האָט עס נישט אויפגערעגט ווי תמיד. ער האָט עס אַפילו נישט געהערט. ער האָט געזען זי, זי אין דער טיר. אירע ברענענדיקע אויגן האָבן אים געגליט. און ער האָט אויסגעשטעקט אַ האַנט צו סערעלען און פּלוצלינג זי גענומען צערטלען, צום ערשט זאַנפט, באַלד שטאַרקער און ווילדער.

קיינמאָל האָט נאָך סערעלע אַזוי פיל ליבע פון איר נחומטשען נישט געזען ווי אין דער דאָזיקער נאַכט. אין איר גליק האָט זי נישט געהערט, ווי ער רופט זי מיט אַן אַנדער נאָמען.

— מלכהלע — האָט ער זי גערופן הייס.

קאַפּיטל אַכט

נחומטשע האָט זיך אַריינגעלאָזט אין קבלה. ער האָט געלערנט:

— סוד הזיווג תלוי בשלמות — דער סוד פון דער באַהעפטונג הענגט אָפּ פון דער פאָלקאָמענקייט, עס זאָלן זיך ממש באַהעפטן די מענלעכע און ווייב־לעכע כוחות, צו ווערן איין לייב. און דער מאַן, דער באַשערטער פון דער מטרוניתא, וואָרט מיט לעכצנדיקע אויגן און מיט גרויסער בענקשאַפט צו דער צייט פון קומען פון דער שיינער און גלוסטיקער, און ער פאַלט צו מיט פרייד צו איר, און ער האַלדזט זי און טוט איר פאַרגעניגן אָן. און נאָך זיינע קושן, וואָס איז די באַהעפטונג פון די גייסטער, און נאָך דער אינערלעכער באַהעפּ־

טונג, קומט די אויסערלעכע באַהעפטונג — האַנט צו האַנט, מויל צו מויל, אויג צו אויג. און דער קוש פון ביידע פאַראייניקט זיך אין איין אָטעם. און די עלימתא־דשפירתא, די שיינע יונגפרוי אָן אויגן, וואָס אַלע אַנדערע קעגן איר זיינען העסלעך און שאָטנדיק, און אַלע מענגלעכע און ווייבלעכע כוחות אַהמען נאָך די ליבשאַפט פון דער מטרוניתא און באַהעפטן זיך און פאַר־אייניקן זיך...

קיין גמרא האָט ער נישט געקענט לערנען. זיין מלמד, ר׳ פתחיה זווילער, וואָס איז פאַרבליבן אין גיעשאַוועך הויף צו לערנען מיט אים, האָט מיט אים זיך אַוועקגעזעצט לערנען שווערע סוגיות, אָבער ער האָט קיין שום זאַך נישט אויפגענומען. די אויגן זיינע האָבן אַפילו די אותיות נישט געזען. געזען האָבן זיי בלויז זי, מלכהלען. ער האָט זי געזען אין די גרויסע בלעטער פון די ספרים, אין די אויסגעשניצטע לייבן איבערן ארון־קודש, אין די סאַ־מעטענע מענטעלעך פון די ספר־תורהס, אין פאַרגייענדיקן רויט־פייערדיקן הימל. אַפילו אין דעם גאָלד־אויסגעשטיקטן „יהוה" אויפן „שויתי" האָט ער זי געזען. די בלעטעלעך פון די קבלה־ספרים זיינען אים נאָענט געווען, גערעדט צו אים.

ר׳ פתחיה, דער ייד מיט דער שיטערער העלער באָרד, וואָס ווערט קיין־מאָל נישט גרוי, האָט נחומטשען נישט דערקענט. ער איז כסדר געווען פאַר־טראַכט, פאַרקלערט, פאַרטאָן ערגעץ. אין מיטן בעסטן לערנען, ביים סאַמע שווערסטן געדאַנק, ווען מען דאַרף שטאַרק צולייגן קאָפּ, האָט נחומטשע מיט אַמאָל אָנגעשטעלט זיינע אויגן, פאַרטראַכט זיך אויף אַ נאַרישקייט, אויף אַ זשומענדיקער פליג, אויף אַ קרומען זייל זון, אויף אַ פאַרבייפליענדיקן פויגל, וואָס שלאָגט זיך אָן מיט אַ שפּיץ פליגל אין בית־המדרש־פענצטער.

— נחומטשע — האָט ר׳ פתחיה געזאָגט שטיל — וואָס קוקסטו ?

— גאָרנישט — האָט נחומטשע געענטפערט, ווי מען וואָלט אים פון שלאָף אויפגעוועקט — פאַרטראַכט זיך.

ער האָט אָפטמאָל נישט געוואוסט רעכט, וואו מען האַלט, ווי אַ חדר־יינגל. ר׳ פתחיא האָט געליטן. אַ ייד אַ מרה־שחורהניק, אַ מוסרניק, וואָס שטענדיק שטייט אים דאָס גיהנום פאַר די אויגן, האָט ער גוט געוואוסט, וואָסער גרויסע זינד עס איז אין איבעררייסן דאָס לערנען צוליב נאַרישקייטן, דאָס אויסבייטן די הייליקע תורה, וואָס איז אייביק, צוליב זאַכן, וואָס האָבן קיין ווערט נישט. ער האָט נישט איינמאָל דערציילט נחומטשען וועגן ווילנער גאון, וואָס האָט געהאַלטן ביים לערנען די פיס אין קאַלטן וואַסער, אַבי ער זאָל נישט פאַרשלאָפן ווערן, נישט פאַרטראַכטן זיך. אַנדערע צדיקים זיינען געווען, וואָס האָבן זיך די אויגן אויסגעשטאָכן אַבי נישט לאָזן זיך פירן פון יצר־הרע, וואָס לאָקערט נאָר אויף דעם מענטשנס אויג.

ער האָט זיך נישט געבייזערט, ר׳ פתחיה. ער האָט געלעבט לויט

די מוסר־ספרים, ער האָט געשטאַרקט זיך איבער אַלע מענטשלעכע טבעס, געוואוינהייטן. ער האָט געוואוסט, אַז כעס איז אַ מיאוסע מידה, אַז צערנען איז אַזוי גוט ווי דינען די עבודה־זרה. ער האָט אויך געוואוסט, אַז אַ כעסן טאָר קיין מלמד נישט זיין. פון אַלע יאָרן זיינע, ווי נאָר ער איז אַ מלמד געוואָרן, האָט ער זיינע תלמידים, וויפיל זיי האָבן אים נישט געפּייניקט, קיין קרום וואָרט נישט געזאָגט. ער האָט זיי בלויז מוסר געלערנט. אויף נחומטשען האָט ער קיינמאָל, אַפילו אין ראַכמאַניוועקער הויף, קיין הויך נישט געגעבן, נאָך דערצו איצט, ווען ער איז שוין אַ ניעשאָוועער אײדעם געווען. ער האָט בלויז פון צייט צו צייט גענומען פאַר אים לייענען אַ בלעטל מוסר.

נחומטשען האָט זיין מלמדס מוסר ביזן מאַרך דורכגענומען. ער האָט געהאַט, ר׳ פּתחיה, אַ שטים, וואָס האָט געשמעקט מיט טרויער, מיט טויט. דורך זיינע בלאַסע דינע ליפּן, וואָס קוקן אַרויס דורכזיכטיק דורך די פאַרב־לאָזע העלע באָרד און וואָנסן, האָבן די ווערטער זיינע אַרויסגעגליטשט זיך, ווי פון אַ קבר אַרויס. זיין פּרק, וואָס ער פלעגט לערנען אין הייסע זומערדיקע שבתים נאָכן שלאָף, האָט מיט טרויער אָנגעפילט, מיט דער גאַנצער נישטי־קייט פון נאַרישן לעבן.

מיט דעם זעלבן ניגון האָט ער איצט אָפּט פאַר נחומטשען שטיקער מוסר געלערנט. יעדעס מאָל, ווען נחומטשע האָט זיך פאַרטראַכט, האָט ער גענומען מורמלען:

— רבי חנינא בן חכינאי אומר, רבי חנינא דער זון פון חכינאי זאָגט, אַז עמעצער כאַפּט זיך אויף ביינאַכט און אַז עמעצער גייט אַליין אין וועג און ער קערט אָפּ זיין האַרץ אויף ליידיקגיין, איז ער זיך שולדיק אין זיין לעבן. רבי יעקב אומר, רבי יעקב האָט געזאָגט, אַז איינער גייט אין וועג און ער רייסט איבער זיין לערנען און ער זאָגט, ווי שיין איז דער בוים, ווי שיין איז דער אַקער, שטייט אויף אים געשריבן, אַז ער איז שולדיק אין זיין לעבן.

נחומטשע האָט אַ ציטער געטאָן, זיך גענומען שאָקלען, כדי צו פאַר־טרייבן יעדן געדאַנק, כדי אַריינצוטאָן זיך אין דער תורה. ער האָט פאַר־לייגט די האַנט פאַר די אויגן, זיי זאָלן גאָרנישט נישט זען. אָבער וואָס מער ער האָט פאַרשטעלט, אַלץ ווייטער האָבן זיי געזען, געזען נאַרישקייטן, פּוסטע זאַכן.

אויפן רבינס הויף זיינען קיין ביימער נישט געווען. אָבער אַביסל ווײ־טער, אויסגעלייגט ווי אויף דער האַנט־פלאַך, בלויז עטלעכע טריט פון הויף, האָבן זיך געצויגן שוואַרצע צעאַקערטע פעלדער, אויף וועלכע מען זעט כמעט שטענדיק אַ געבויגענעם פּויער נאָכגיין נאָך זיין פערדל און אַקער־אייזן. אַמאָל שטעלט זיך אַ בושעל אַוועק אויף איין דינעם רויטן פוס, שטייט אַזוי שעהן־לאַנג, ווי מען וואָלט אים געדונגען דערצו, און קוקט. פּונקט

אַזוי ווי דער בושעל, אָן ציל, אָן צוועק, האָט אויך נחומטשע געקענט אַזוי אָפּזיצן שעהן־לאַנג און קוקן אויף די טאָליקע פעלדער, אויף די פּעקלעך וואַטע, וואָס ליגן אין הימל און פרעגלען זיך אין דער זון.

פון אַ זייט, באַרג־אַרויף, האָבן זיך געשפּרייט לאָנקעס, גרינע, פייכטע, אין וועלכע ס'הערט נישט אויף זשומען, פייפן, גרילצן און קוואַקען. פרעש האַלטן אין איין ברומען. דאָס שטילע זשומען האָט אים קיין רגע נישט אָפּגעלאָזן, אין אַלע ביינער אים אַריינגעקראָכן, געצויגן צו זיך, ווי ליכט ציט די נאַכט־פליגעלעך. פונקט אַזוי האָבן אים געצויגן די שטומע באַשע־פענישן אויף די לאָנקעס, די געלאַטעטע קי, צוגעבונדענע מיט דעם קאָפּ צום פאָדערשטן פוס, די גרויס־הערנערדיקע ביקעס, וואָס די פאַסטוכער העגגען זיי אָן אַ פלאָקן פאַר די פיס, זיי איינצוהאַלטן אין לויפן, די גע־פענטעטע פויערישע פערדלעך מיט די קורצע פיס און לאַנגע עקן, די ווייסע טרייסלענדיקע שעפּסעלעך און די סטאַדעס גענדז, וואָס לאָזן זיך איבערן טייכל.

הונדערטער מאָל האָט ער אָפּגעמאַכט ביי זיך, ער זאָל אויף די אַלע זאַכן נישט קוקן. וואָס איז דען דאָ צו קוקן דערויף? און וויפיל איז דער שיעור דאָס צו זען? אָבער ער האָט די אויגן נישט געקענט אָפּרייסן פון פענצטער. זיי זיינען גאָרנישט מיד געוואָרן צו טונקען זיך אין גרינקייט פון די פעלדער, אין ווייסקייט פון די גענדז, אין געלקייט פון די פעלד־בלומען. אַ גוואַלדיקע פרייד האָט אים אַרומגענומען, אַן אומפאַרשטענדלעכע פרייד. אין יעדער פלעק זון, וואָס לייגט זיך אַוועק אויף אַ פערדישן קאָפּ, אין יעדער וואַסערל, וואָס זילבערט זיך אַרויס פון גרינקייט, אין יעדער וואַרעמען קואישן פלעק האָט ער פלוצלינגדיק גליק דערזען. אַלץ האָט צו אים גערעדט, סודות איינגערוימט, דערציילט וועגן איר, וואָס זיצט דאָרט אין די שטובן, וועגן מלכהלען. אין דעם פייפן פון די פאַסטוכישע פליייטלעך, אין דעם קנאַלן פון זייערע בייטשן האָט ער איר נאָמען געהערט.

אָפטמאָל זיינען די באַשעפענישן אויף די לאָנקעס אומרואיק געוואָרן, ווילד. מערסטנס נאָך אַ לאַנגן רעגן, ווען די זון הייבט מיטאַמאָל אָן שיינען שטאַרק פון איין אָרט צווישן וואָלקנס אַרויס און אַ שאַרפער פייל־און־בויגן שניידט איבער דעם ברייטן הימל פון איין עק ביזן צווייטן. געפענטעטע קליאַ־טשעס הירזשען דאַן מיט גרויס בענקשאַפט, רופן אַזוי לאַנג אין דער פייכטער אָנגעזאָפּטער לופט, ביז אַן אָגער אין אַ שטאַל, וואָס מען לאָזט אים נישט אַרויס צוליב זיין זכרשן ווערט מיט די קליאַטשעס, רייסט אויף די פּאַר־שפּאַרטע טיר אין שטאַל און לאָזט זיך אַרויס מיט אַזאַ ווילדקייט צו דער ערשטער געפענטעטער קליאַטשע, אַז די פאַסטעכער קענען אים מיט קיינע בייטשן און שטעקנס נישט אָפּטרייבן.

יונגע ביקלעך, וואָס האָבן ביז איצט געשפּילט זיך בלויז אין לויפן מיט אַ פאַרריסן עקל איבער דער לאָנקע פון איין געפּאָלכטענעם פלויט ביז אַ

צווייטן, דערפילן מיטאַמאָל רייפקייט און זיי כאַפּן זיך צו זייערע אייגענע מוטערס, ביי וועלכע זיי האָבן אין פרילינג ערשט די מילך געזויגן. אַפילו די שווערע נישט־געשווירענע צאַפּעס נעמען יאָגן די דערשראָקענע שעפּ־סעלעך און מעקען מיט פאַרבענקטע קולות.

נחומטשע ווייסט, אַז ער דאַרף נישט קוקן אויף דעם אַלעם, אַז דערמיט פאַראומרייניקט מען די אויגן, דערפאַר דאַרף מען פאַסטן טעג דערנאָך. ער ווייסט, אַז ער איז שוין נישט קיין יינגל, אַז ער איז אַ מאַן פון אַ ווייב. ער פאַרלייגט די הענט אויף די אויגן, אָבער דער דראַנג צום פייכטן צעפּאַרעטן פעלד, וואָס איז אָנגעגליט, איז שטאַרקער פון זיין ווייכער האַנט. זיין בלוט צינדט זיך אָן, די אויגן ווערן ביי אים גרעסער, טאָפּלט ברייט און ווייטזיכטיק. ער זעט ביזן רונדן פיאָלעטענעם גאַרטל, וואָס נעמט אַרום דעם צעשרפּהטן הימל.

ער זעט אויך ווי די פאַסטוכער ווערן אַזוי אומרואיק ווי די בהמות. זיי לאָזן די בהמות קריכן אין פרעמדע לאָנקעס, איבער געאַקערטע פעלדער, און אַליין הויבן זיי זיך אָן יאָגן נאָך די פאַסטושקעס, דריקן זיי און וואַרפן זיי אין די קוסטעס. די שיקסעס אַנטלויפן, וואַרפן פון זיך אַראָפּ די קליידער און וואַרפן זיך אין טייכל אַריין שווימען מיט הילכיקע געשרייען און גע־לעכטערס. און איינע אַ פאַסטוכין, אַן עלטערע שיקסע, וואָס צוליב איר נאַ־רישקייט פּאַשעט זי נאָך אַלץ גענדז, כאָטש זי וואָלט שוין לאַנג געמעגט חתונה האָבן, דעקט זיך גאָר אויף ביזן גאַרטל און ווייזט איר ווייס לייב דער אַרו־מיקער וועלט.

אַ גוואַלדיקע בענקשאַפט נעמט אים אַרום, אַ באַגער, וואָס ציט אָן זיינע אָדערן ווי שטריק. זי וואַקסט פאַר אים אויס, מלכהלע, אַזוי שאַרף, אַזוי קלאָר, ווי זי וואָלט אים געשטאַנען פאַר די אויגן. ער האַלדזט זי, קושט זי, שטרעקט אויס די הענט צו איר, נאָר אַז זיי געפינען נישט קיין אָנהאַלט, קומט ער צו זיך און ער לויפט אַוועק פון פענצטער.

ער האָט געליטן, געפילט, אַז ער זינדיקט, אַז ער זינקט איינגאַנצן דאָ אין דעם הויף. ער האָט געוואוסט פון די ספרים, אַז זינדיקן אין געדאַנק, איז דאָס אייגענע ווי זינדיקן באמת. ער האָט געוואוסט, אַז נישט נאָר פאַר זינדיקן, אַפילו פאַר באַגערן אַ פרעמד ווייב איז דער גיהנום צו קליין. נאָך דערצו פאַר באַ־גערן די פרוי פון אייגענעם שווער, די שטיפמוטער פון זיין אייגן ווייב.

ער האָט גענומען לערנען מוסר־ספרים.

און שדים זיינען פאַראַן — האָט ער געלערנט אויפן קול — וואָס האָבן צו טויזנט אויגן פון אַלע זייטן און וואָס פאַרפייניקן דעם זינדיקן בלויז מיט קוקן אויף דעם מענטש, און פייערן זיינען דאָ, וואָס רופן זיך טויט און פינצטערניש און קלאָג און אָפּגרונט און נאָך פיל, און דאָס קלענסטע פייער ברענט זעכציק מאָל זעכציק שטאַרקער פון דעם גרעסטן פייער, און דאָס

געשריי פון די זינדיקע טויט נאָך מער ווי פון דעם ברענען, און די בושה איז גרויס, דען דער מענטש האָט אַוועקגעגעבן פאַר איין מינוט נאַרישן פאַרגעניגן אַזוי פיל יסורים, און דאָס שפּאָטן פון די שדים איז זייער שטאַרק און דער צער איז גרויס.

אַ גרויל האָט אים אַרומגענומען. ער האָט זיך די אייגענע הענט באַ־טראַכט, די דינע צאַרטע הענט, וואָס קענען קיין ווייטיק נישט פאַרטראָגן, וואָס דער מינדסטער צופעליקער שטאָך, קלעם אין אַ פינגער ברענגט צו די גרעסטע שמערצן. ער האָט געזען ווי די ווייכע פינגער זיינע מוזן הייסע קוילן שאַרן, ווי זיי ווערן מיט אָנגעגליטע שפּיזן אונטער די נעגל געשטאָכן. דאָס בלוט איז אים פאַרשטאַנען געוואָרן.

און עס איז געווען אַ מענטש אַ גאָלדשמיד — האָט ער געלערנט — וואָס האָט תמיד געהאַט צו טאָן מיט פּרויענצימער, דען ער האָט פאַר זיי צירונג געמאַכט, און ווייל ער איז נישט געווען אָפּגעהיט און ער האָט די ווייבער ביי די הענט גענומען און פּערל אויף זייערע נאַקעטע העלדזער אָנגעהאָנגען, און ווייל די ווייבער האָבן צו אים געגלוסט, דען ער איז אַ שיינער מאַן געווען, האָט אים לילית גענומען אין אירע הענט, און זי איז געקומען צו אים יעדעס מאָל, ווען ער האָט זי נאָר אין געדאַנק גערופן, און אַ נאַקעטע, אַ גלוסטיקע, האָט זי זיך פאַר אים געשטעלט, און אויף אַ גאָלדן בעט האָט איר גלוסטיק לייב געלייגט, און מיט גלוסטיקע רייד אים גערופן, און ער האָט מיט איר געזינדיקט, און זי מטמא געווען. און נאָך זיין טויט, רחמנא ליצלן, זיינען מיליאָנען שדים אים נאָכגעלאָפן, און אים טאַטע גערופן, דען ער האָט זיי געבוירן, און זיין בושה איז געווען נאָך ערגער, ווי דאָס פייער פון גיהנום, וואָס איז זעכציק מאָל שטאַרקער פון אונדזער פייער, און זיין צער איז געווען גרויס.

ער האָט פאַרמאַכט די אויגן, אויסגעמאָלט זיך דעם זינדיקן גאָלדשמיד, וואָס מיליאָנען שדים לויפן נאָך נאָך זיין לויה און רופן אים טאַטע. אָבער געזען האָט ער גאָר זי, לילית, וואָס גייט אין זיידנס, טראָגט אַ שוואַרץ טיכל אויפן קאָפּ ביז די אויגן. אויגן האָט זי שוואַרצע, זיי לייכטן. ער רופט זי און זי קומט צו אים, אַ גלוסטיקע, אַ נאַקעטע, און אויף אַ גאָלדן בעט לייגט זי איר גלוסטיק לייב און מיט גלוסטיקע רייד רופט זי אים און ער זינדיקט מיט איר און ער רופט זי מלכהלע, מלכהלע...

נאָך מער ווי אין די טעג, זיינען די נעכט זיינע געווען אויסגעפילט מיט איר, מיט דער פרעמדער, וואָס דער רבי האָט אַהער געבראַכט.

אין די חלומות זיינע איז זי נישט דאָס ווייב פון ניעשאַווער רבין געווען, נאָר די טאָכטער זיינע, די כלה פון אים, נחומטשען. אַ גרויסע חתונה ווערט געפּראַוועט, ער זיצט ביים טיש, זאָגט אַ פשטל, דערנאָך פאַרדעקט ער איר פּנים מיט אַן אַטלעסן טיכל. דאָס טיכל פאַלט אַראָפּ און די ווייבער קרעכצן.

דערנאָך זיצן זיי אין אַ באַזונדערער שטוב און עסן די גילדענע יויך פון איין שיסעלע, דערנאָך נעמען אים צוויי זקנים אונטער די הענט און פירן אים אַריין צו איר אין שטוב און זיי פאַרהאַקן הינטער אים די טיר. סערעלע ווידער איז די טאָכטער פון פעטער דעם שטאַמלער. אַ קראַנקע איז זי. זי שטאַרבט. דער ניעשאַוועער ווערט גאָר אַ קברן, ער גראָבט פאַר איר אַ קבר מיט אַ גרויסער לאָפּעטע. ער, נחומטשע, באַוויינט זי. אָבער מלכהלע זיין ווייב ווישט אים אויס די אויגן, פונקט ווי זיין מאַמע, ווען ער איז אַ קליין יינגל געוועז, און זי זאָגט אים, אַז אַ חתן טאָר נישט וויינען...

ער האָט גענומען פאַר יעדן מאָל שלאָפן־גיין זאָגן פאַרשידענע תפלות, וואָס היטן אָפּ פון בייזע חלומות, באַשווערן מלאכים, וואָס זיינען געזעצט אָפּ־צוהיטן דעם שלאָף. אָבער די חלומות האָבן זיך איבערגעחזרט, כמעט שטענ־דיק געוועז די זעלבע. אויף צומאָרגנס האָט ער זיך געפילט שולדיק פאַר סערעלען, געשעמט זיך פאַר איר, ווי זי וואָלט וויסן זיינע נאַכטיקע זעאונגען.

ער האָט געפאַסט, געפייניקט זיך.

סערעלע האָט געליטן. זי האָט פאַר אים די שענסטע פלעצעלעך מיט ציבעלעס אויסגעקליבן, די סאַמע אויסגעבאַקנסטע, מיט מאָן און קימל באַ־שאָטן, ווי ער האָט ליב געהאַט. אָבער ער האָט נישט געוואָלט עסן.

— כ'האָב אַ שלעכטן חלום געהאַט — האָט ער געזאָגט — איך וויל פאַסטן.

ער איז געוואָרן אויסגעדאַרט, די אויגן זיינען ביי אים טאָפּלט גרויס געוואָרן, גרויס און ברענענדיק, אין ברוין־און־בלויע רעדער געראַמט. סערעלע האָט גענומען מורא האָבן פאַר איר מאַן. זי האָט געוואָלט ריידן מיט אים, אויספרעגן אים, אָבער זי האָט קיין ווערטער ניט געהאַט, נישט געוואוסט ווי אַזוי צו ריידן מיט אים. זי האָט געוואָגט טאָן אַ זאָך, פאַרוואָס זי האָט זיך אַליין דערשראָקן. זי האָט צו איר שוויגער קיין ראַכמאַניוועקע וועגן נחומטשעס פאַסטן אָנגעשריבן. די מוטער זיינע האָט אים אַ לאַנגן לשון־קודש בריוו אָנגעשריבן, געבעטן אים, ער זאָל זיך אָפּהיטן דאָס געזונט, נישט דערוועגן זיך פייניקן. זי האָט אים אויך געשריבן, אַז ער זאָל אַהיימקומען קיין ראַכמאַ־ניוועקע, כאָטש עס איז ערשט עטלעכע חדשים נאָך דער חתונה.

— קינד־לעבן — האָט זי פאַרענדיקט אין יידיש, ווי אַלע מאָל, ווען זי האָט געוואָלט אויסגיסן איר מאַמישע צערטלעכקייט — קום צו דער מאַמען דיינער, מיר זאָל זיין פאַר דיין קלענסט ביינדעלע, פאַר דיין מינדסט נעגעלע.

פאַסטן האָט ער טאַקע אויפגעהערט. וואָרעם נאָך מער ווי אין די טעג פון עסן, האָט זיין קאָפּ, זיינע געדאַנקען, אין די טעג פון פאַסטן געאַרבעט, אים די זינדיקסטע געשטאַלטן געוויזן. אָבער אַהיימגעפאָרן קיין ראַכמאַניוועקע איז ער נישט. פונקט ווי פריער איז אים אַלץ אין ניעשאַוועער הויף געוועזן מיאוס, האָט אים אַלץ געררייצט, אַזוי איז אים אַלץ דאָ געוואָרן איצט אייגן,

גנאַנט, די אָפּגעריסענע ווענט, דער סקריפּענדיקער פּלומפּ, די שפּיציקע שטיינער, יעדער שויב פון אַ פענצטער, יעדער קליאַמקע פון אַ טיר. אַלץ איז געווען אַ טייל פון איר. שעהן לאַנג האָט ער געקענט אָפּזיצן ביים פענצטער פון זיין לערן־שטיבל אויפן גאָרן און קוקן, קוקן אַזוי לאַנג, ביז זי וועט פאַרבייגיין אַמאָל איבערן הויף. פונקט ווי פריער איז ער קיינמאָל צום שווער זיינעם נישט אַריינגעגאַנגען, נישט געוואָלט זען אים, אַזוי האָט ער איצט אָפּט גענומען אַריינגיין צו אים, לייען אַ ספר, שמועסן אין לערנען, אַבי צו זיין נענטער צו איר. מלכהלען, צו פילן, אַז הינטער דער וואַנט זיצט זי. דאָס אַליין האָט אים אָנגעפילט מיט אַ ציטער.

זי איז שוין שטענדיק אַריינגעקומען אין שטוב צום רבין, מלכהלע, ווען נחומטשע איז געקומען. פלוצלינג פלעגט זי דעם רבין שטאַרק געטריי ווערן און אים אַריינטראָגן אַ גלאָז מילך, זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ, אָדער געבראַכט אים די רפואות, וואָס ער דאַרף נעמען.

— פאַמעלעך, פאַמעלעך — האָט דער רבי געזאָגט צערטלעך, אַליין נישט וויסנדיק, וואָס אַזוינס צו זאָגן — האָסט זיך אַליין מטריח געווען.

נחומטשע האָט אויף איר נישט געקוקט, מורא געהאַט די אויגן אויפֿצוהויבן. דאָס האַרץ האָט כמעט אויפגעהערט קלאַפּן ביי אים. אָבער זי האָט אויף אים יאָ געקוקט. ער האָט דאָס געפיל, און אַפילו אַזוי נאָענט איז זי לעבן אים פאַרבייגעגאַנגען, אַז זי האָט אים מיט אַ שלעפּ פון קלייד אין די קניען באַרירט, מיט אַ ווינט פון פלינקן דורכשוועבן איבער זיין צעהיצט פנים אַ ווייע געטאָן. טעג דערנאָך האָט דאָס אין זיין בלוט אַרומגעקרייזט, געברענט און אָנגעפילט דערביי מיט תענוג.

אַמאָל האָט זי אַפילו אין זיין האַנט זיך איינגעקלאַמערט, ביים רבין אין שטוב טאַקע. צופרידן דערפון, וואָס דער אידעם זיינער קומט צו אים שמועסן און לערנען, האָט דער ניעשאַוועד געהייסן מלכהלען, זי זאָל כיבוד פאַר נחומטשען שטעלן, ווין און האָניק־לעקעך. זי האָט דעם כיבוד צוגעטראָגן, נאָר זי האָט זיך אין איר אויפרעגונג אין אייגענעם שלעפּ פון קלייד פאַרטשעפּעט און שיר נישט געפאַלן. זי האָט פלינק די האַנט אויסגעשטרעקט, געוואָלט זיך אין דער שטול אָנכאַפּן, נאָר אָנגעכאַפּט האָט זי זיך אין זיין האַנט און אַזוי זיך איינגעקלאַמערט אין איר, אַז זי האָט זיך אַ ווילע נישט געקענט פון איר אָפּרייסן. פונקט אַזוי פאַרשטיינערט איז נחומטשע געשטאַנען און נישט געטאָן קיין זאַך איר אַרויסצוהעלפן. ערשט דער רבי איז צו און אומגעשיקט זי ביי דער האַנט אַוועקגעפירט.

— אוי — האָט זי אַ זיפץ געטאָן, אַרויסלאָזנדיק די פלאַש ווין פון דער האַנט.

— אַ כפרה דער ווין — האָט דער רבי געזאָגט — האָסט דיר גאָרנישט נישט געטאָן?

זי איז אַנטלאָפן פון שטוב, ווי מען וואָלט זי געטריבן.

גאַנצע אַכט טעג צייט האָט ער זיך ביים שווער זיינעם נישט געוויזן. ער האָט זיך געריבן די האַנט, וואו זי האָט זיך מיט אירע פינגער איינגעקלאַמערט, געוואַשן אַ סך מיט וואַסער, ווי ער וואָלט וועלן דאָס פייער פון דאָרט פאַרלעשן. אָבער אין דער שטיל, אין דער מיט לערנען, אין דער סאַמע מיט מוסר לערנען, האָט ער פּלוצלינג גענומען גלעטן צערטלעך די אייגענע האַנט זיינע, ווי דאָס וואָלט אַ פרעמדע האַנט געווען, און איינמאָל איר אַפילו אַ פאַרשעמטן קוש געטאָן.

ער האָט ווידער גענומען גיין צום שווער אין שטוב, געדרייט זיך איבער דעם הויף, אַבי בלויז פאַר דעם פענצטער פון איר שטוב פאַרבייצוגיין. ער האָט מקנא געווען די שוועלן, וואָס פירן צו איר שטוב, די ווייסע קאַץ, וואָס זיצט פאַר איר טיר. ער האָט אויפגעהערט לערנען מיט דעם מלמד זיינעם, ער איז אומגעגאַנגען אַ פאַרטראַכטער, ער האָט נישט געהערט, וואָס מען רעדט צו אים, ער האָט נישט געענטפערט אויף פראַגן, נישט געזען, וואָס עס טוט זיך פאַר די אויגן. איינמאָל האָט ער פאַרגעסן אויסצוגיין שמונה־עשרה אַ צייט לאַנג. יידן האָבן אויף אים געקוקט, געוואַרט, נאָר ער האָט נישט געפילט. ערשט ווען דער חזן האָט שוין מער נישט געקענט וואַרטן און גענומען זאָגן די הויכע שמונה־עשרה, האָט ער זיך אויפגעכאַפּט פון זיין פאַרטראַכטקייט און אַ פאַרשעמטער געמאַכט דריי טריט הינטער זיך.

אַ צווייט מאָל האָט ער נישט געהערט, ווי דער שמש רופט אים אויף צו דער ספר־תורה, אַזוי, אַז יידן אין בית־המדרש האָבן אים גענומען רופן פון אַלע זייטן:

— ר' נחום, שלישי —

ביים רבינס טיש האָט ער נישט אָנגערופן זיך, ווען מען האָט אים געטיילט ווין, שיריים. און ביים עסן אין שטוב איז ער גאָר געזעסן ווי אַן אָרעמער ישיבה־בחור ביי אַ פרעמדן טיש. ער האָט פאַרגעסן צוצושיטן זיך זאַלץ, ער האָט געטרונקען טיי אָן צוקער.

סערעלען האָט עפּעס געשראָקן, אָבער זי האָט זיך געשעמט ריידן מיט אים. זי האָט מורא געהאַט, נישט געוואוסט ווי אַזוי אָנצוהויבן. זי האָט קיין ווערטער נישט געהאַט.

— אפשר רופן דעם דאָקטאָר? — האָט זי יעדער מאָל געפרעגט און יעדער מאָל געבליבן אָן ענטפער.

אויך אין די נעכט איז ער נישט געווען צו איר אַזוי ווי ער האָט עס געדאַרפט זיין, לויט די דינים פון די ספרימלעך, וואָס זי האָט אויף אויסווייניק געקענט.

זי האָט אין די טבילה־נעכט געזאָגט אַלע געבעטן, וואָס זיינען נאָר דאָ, אַבי צו געפינען לייטזעליקייט אין די אויגן פון איר באַשערטן. זי האָט אים

מיט אַ סך שטומע אָנצוהערענישן פון פרעמדע ווייבער געגעבן צו פאַרשטיין אַז ער מעג זיין נאָענט מיט איר. אָבער קיין שום זאַך איז צו זיינע אויגן נישט דערגאַנגען, האָט צו זיינע אויערן נישט אָנגעשלאָגן.

און אַמאָל, פּלוצלינג, האָט ער גאָר גענומען זי צערטלען, קושן אַזוי הייס,ליידנשאַפטלעך, אַז זי האָט מורא געקריגן פאַר אים. זי איז פון שרעק פאַרשטאַרט געוואָרן און זי האָט גאָרנישט געוואוסט ווי אַזוי צו ענטפערן דערויף. אין אירע ספרימלעך אין עברי־טייטש איז גאָרנישט געווען וועגן אַזעלכע משונהדיקע פּירונגען. זי האָט געפילט, אַז זי דאַרף זיך מיט עמעצן איבעררעדן וועגן דעם, דורכשמועסן זיך, אַן עצה זיך האַלטן. אָבער זי האָט נישט געהאַט מיט וועמען. דער פאָטער איז געווען פרעמד, ווייט. קיין מוטער האָט זי נישט געהאַט. די שוועסטער זיינען געווען פון אַנדערע מאַמעס, עלטערע אַ סך פון איר, אָפּגעזונדערטע.

און זי האָט זיך דעריבער אין מלכהלען אָנגעכאַפּט, פאַרטרויט זיך פאַר איר, סודות דערציילט. מיט רויטע פאַרבן אין די באַקן האָט זי אויס־דערציילט איר צער, אומרואיקייט, אַלע נחומטשעס געוואוינהייטן, מאָדנע געננג און פּירעכצן.

קיינער האָט זי נישט אַזוי אויסגעהערט, ווי זי, די דאָזיקע יונג שטיפ־מאַמע אירע, וואָס אַלע אין הויף האָבן זי פיינט געהאַט, געהאַלטן פאַר אַ מרשעת. יעדער וואָרט אירס האָט זי געשלונגען.

— כ'האָב דיך אַזוי ליב, סערעלע — האָט זי איר הייס געפליסטערט, קושנדיק און האַלדזנדיק — דערצייל, קרוין, ווי פאַר אַ שוועסטער אַן אייגענע...

קאַפּיטל ניין

מלכהלע, די יונגע רביצין, האָט מער געוואוינט ביי סערעלען אין שטוב, ווי ביי זיך. זי פלעגט נאָר אַריינגיין צו זיך אָפּעסן און נעכטיקן. דעם איבעריקן טאָג איז זי אָפּגעזעסן ביי איר שטיף־טאָכטער.

ווי אַמאָל ביי דעם פעטער אין שטוב, האָט זי דאָ אויך אַלץ איבער־געדרייט מיטן קאָפּ אַראָפּ און פיס אַרויף. זי האָט איבערגעשטעלט דאָס מעבל, פאַרפּוצט די פענצטער מיט פאַרהאַנגען, זי האָט אָנגעהאַנגען אַלערליי שמאָכטעס און שמאַטעס, איבערגעהאַנגען די קליידער, און אַלץ מיט אַזאַ ברען, מיט אַזאַ קאָכעניש, אַז סערעלע איז געבליבן שטיין ווי אַ גולם אין איר אייגענער שטוב.

— ווּעסט זען, סערעלע — האָט מלכהלע גערעדט מיט ברען — אַפילו

לאַנדשאַפטן וועל איך דיר אויסנייען און אויסהענגען אויף די ווענט. אַ שפּיגל וועט מען אַריינשטעלן...

סערעלע האָט זיך דערשראָקן:

— מלכהלע, וואָס רעדסטו? אין ניעשאַווע טאָר מען נישט אַזעלכענע זאַכן... דער טאַטע, זאָל לעבן, וועט זיך דערוויסן...

— זאָל ער זיך דערוויסן — איז מלכהלע נישט נתפּעל געוואָרן — עס וועט זיין אַזוי שיין...

אַז זי איז פאַרטיק געוואָרן מיט די שטובן, האָט זי זיך גענומען סערעלען אַליין פּוצן און איבערמאַכן. זי האָט זיך געביטן מיט איר מיט די קליידער, איבערגעטאָן זיי, געפּוצט זיך און סערעלען, געמאַכט גרימאַסן, גענומען דעם שלעפּ אין דער האַנט אַרייַן, ווי עס טוען די דאַמען אין די דייטשישע ראָמאַנען־ביכלעך, געפאָכעט זיך מיט אַ פעכער און גאָר געכאַפּט סערעלען פאַר דער דיקער טאַליע און גענומען מיט איר זיך דרייען אין אַ קאַדריל. זי האָט נישט מיטגעהאָלפן, סערעלע. קיין אַנדער טאַנץ, ווי אַ מצוה־טענצל ביי אַ רויטער קעשענע־פאַטשיילע, האָט זי נישט געקענט. מלכהלע האָט געשוועבט אין דער לופטן, געדרייט זיך מיט ווילדער גיכקייט, און אַז סערעלען האָט זיך דער קאָפּ פאַרדרייט און זי איז געפאַלן, איז איר, מלכהלען, אַזאַ געלעכטער באַפאַלן, אַז מען האָט אירע קולות געהערט איבערן גאַנצן הויף.

סערעלע האָט זיך איןביידע אָנגעבלאָזענע באַקן, ווי אַן אַלטע יידענע, געקנייפּט.

— מלכהלע, מען טאָר נישט אַזוי לאַכן... נחומטשע וועט נאָך דערהערן...

— ס'וועט אים גאָרנישט שאַטן — האָט מלכהלע געענטפערט און נאָך שטאַרקער געלאַכט.

זי האָט סערעלען אַראָפּגעריסן דעם אַטלאַסענעם טשיפּיק מיט אַלע קאַרשן און בלומען פון קאָפּ און איר אַ זיידן טיכל אָנגעטאָן, מיט שלייפן פאַרפּוצט און מיט שפּילקעס פאַרטשעפּעט. סערעלע האָט מיט אומרואיקייט געקוקט אויף מלכהלעס משוגעתן, וואָס פאַסן גאָרנישט פאַרן ניעשאַווער הויף, אָבער זי איז געווען נישט דרייסט זיך קעגנצושטעלן. זי האָט נישט געוואַגט זאָגן אַ וואָרט קעגן דער געשיקטער מלכהלע. זי האָט זיך בלויז צוגעהאַלטן מיט ביידע הענט דעם געגאָלטן קאָפּ דורך דער צייט, ווען זי איז אין בלויזן קאָפּ געבליבן, ווי אַ פרומער ייד, וואָס פאַרלירט די יאַר־מעלקע.

— וואָס האַלטסטו דיך צו דעם קאָפּ? — האָט מלכהלע געלאַכט.

— אַ יידישע טאָכטער — האָט סערעלע געלערנט מיט אַ ניגון — טאָר נישט באַווייזן דעם בלויזן קאָפּ אַפילו פאַר די ווענט.

מלכהלע האָט אויף צו־להכעיס זי געלאָזט שטיין אַזוי און זי האָט זיך געקאַטשעט פון געלעכטער פון אירע טרעפ.

— ווי אַן אָפּגעשוירענער שעפּס זעסטו אויס — האָט זי זיך מיט איר געבייצט — מעעע!

זי האָט אַלץ געטאָן, אַבי די סערעלע צו דערצערנען, בייז מאַכן. קריגן זיך האָט סערעלע נישט געקענט, ריידן אויך נישט. בלויז וויינען האָט זי געקענט, וויינען שווער, נאַריש. דעמאָלט פלעגט מלכהלע צו איר צופאַלן, נעמען זי קושן, דריקן, שיר נישט אויפעסן, און אַרומטאַנצן אַרום איר. זי האָט איר אַרומגענומען דעם שטערן מיט זיידענע בענדער, אָנגעמאָסטן איר אַלע חתונה־קליידער, דאָס צירונג אָנגעהאַנגען און זיך באַגייסטערט:

— סערעלע, ווי אַ פּרינצעסין וועסטו ביי מיר אויסזען. נחומטשע וועט דיך נישט דערקענען.

— ער קוקט נישט אויף מיר — האָט סערעלע געזאָגט — ער איז פאַרטאָן שטענדיק אין לערנען.

— ער וועט שוין קוקן, וועסט זען — האָט מלכהלע געענטפערט מיט אַ געלעכטער — טו נאָר, וואָס איך וועל דיך הייסן...

זי האָט גענומען איינפירן נייע געוואוינהייטן. זי האָט געהייסן סערעלען, נישט אַריינטראָגן איר מאַן די טיי צו אים אין לערן־שטיבל אויפן גאַרן, נאָר ביי זיך אין שטוב. סערעלע האָט מורא געהאַט. נאָר מלכהלע האָט איר באַפוילן.

— ביסט אַ נאַרעלע — האָט זי איר געזאָגט — ביי זיי אין ראַכמאַ־ניווקע פירט מען זיך נישט אַזוי צלאָפּיש, ווי אין ניעשאַווע. ביי זיי רעדט מען מיט ווייבער. אַז דו ווילסט נחומטשע זאָל דיך ליב האָבן, דאַרפסטו זיך פירן מיט אים ווי ביי זיי אין דערהיים. פאָלג מיך!

דאָס האָט געווירקט. נחומטשע האָט זיך נישט קעגנגעשטעלט. מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן איז ער אַריינגעקומען, געזאָגט גאָט־העלף, און זיך ביים טיש אַוועקגעזעצט. און מלכהלע האָט זיך אויך צוגעזעצט צום טיש, טאַקע לעבן סערעלען. זי האָט זיך מיט איר אין איין זיידן טיכל איינגעהילט, און נחומטשען מיט די אויגן געגעסן.

— אָט דאָ שטייט איינגעמאַכטס — האָט זי געזאָגט און אים אונטער־גערוקט טעצעלעך, ווי אַ באַלעבאָסטע — און מאָן־קיכעלעך זיינען דאָ...

נחומטשע האָט געשוויגן. אין ניעשאַווע האָט מען מיט קיין ווייבער נישט גערעדט, נישט געזעסן ביי איין טיש. אָבער מלכהלע האָט שוין אויסגעזוכט אַלערליי וועגן, ווי אַזוי אַריינצוציען אין אַ שמועס. געבוירן און דערצויגן אין רבישע הויפן, האָט זי גוט געקענט אַלע שידוכים, קרובהשאַפט און יחוס פון די רבישע גאַליצישע און רוסישע הויפן, וואָס זיינען צווישן זיך געקניפּט

און געבונדן, און זי האָט דורכאויס געוואָלט דערגיין די קרובהשאַפט צווישן זיך און דעם ראַכמאַניווקער הויף.

— אויב דער ריזשינער האָט זיך משדך געווען מיט דעם קאַרלינער — האָט זי געזאָגט מיט גוט־יידישער געניטשאַפט — קומט אויס, אַז איך מיט נחומטשען זיינען קרובים פון דער מאַמעס צד...

סערעלע האָט געפלאַמט אינגאַנצן. זי האָט געקוקט אויף מלכהלען ווי אויף אַ וואונדער. דאָס, וואָס זי, אַן אייגן ווייב, וואָלט בשום־אופן נישט געוואָגט צו ריידן, רעדט זי, אַ פרעמדע, אַזוי גלייך און אָן בושה. אַפילו ביים נאָמען רופט זי אים — נחומטשע, דאָס, וואָס זי האָט נאָך ביז היינט נישט אַרויסגעזאָגט. און נאָך גרעסער איז דער וואונדער, וואָס ער, דער מאַן אירער, ענטפערט איר. אמת, ער האַלט אַראָפּגעלאָזט די אויגן, ער ענטפערט האַלבע ווערטער, שטילע, אָבער ער ענטפערט.

פון דעמאָלט אָן איז יעדן טאָג געשטעלט געוואָרן טיי, און זי, מלכהלע, איז געוואָרן דאָ אין שטוב די באַלעבאָסטע. זי האָט אַזוי מיט אַלץ געשאַפט, סערעלען מיט שליחותן געשיקט, גלייך די שטוב וואָלט געווען אירע און סערעלע איר דינסט.

זי האָט אַפילו אַזוי געמאַכט, אַז תמיד איז איר אויסגעקומען צו בלייבן אויף אַ ווײַלע אין שטוב אַליין מיט נחומטשען. זי האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אי פון פעטערס שטוב, אי פון רבינס הויף, אַז אַ ייד טאָר נישט בלייבן אַליין מיט קיין פרוי, נאָך דערצו מיט אַ ווייב פון אַ מאַן. אָבער דוקא דערפאַר האָט זי אַלץ געטאָן, אַבי צו בלייבן אַליין מיט נחומטשען און קווע‌לן פון גליק, ווען ער קאָרטשעט זיך אין בושה און אין פּיין.

זי האָט שוין שטענדיק געפונען אַ מיטל ווי אַזוי אַרויסצושיקן סערעלען פון שטוב. דאָ האָט אויסגעפעלט מאַלינע־זאַפט, דאָ האָט מען געדאַרפט ברענגען האָניק־לעקעך, וואָס שטייט פאַרשלאָסן אין אַן אַלמער אין הויז. דאָ איז מלכהלען פלוצלינג קאַלט געוואָרן, און מיט אַלע זיסקייטן, וואָס זי האָט נאָר געקענט אַרויסברענגען, האָט זי זיך צוגעטוליעט צו סערעלען און איר געבעטן:

— סעערלע קרוין, וועסט מיר אויסזוכן אַ טיכל.

סערעלע האָט געוואוסט פון די ספרימלעך, אַז מען טאָר נישט אַרויסגיין פון שטוב אין אַזאַ פאַל, אַז ס׳איז נישט גלייך, אַז איר נחומטשע קען דער־פאַר פאַראיבל האָבן, וואָס מען האָט אים געלאָזט זיצן אַליין, האָבן יחוד מיט אַן אשת־איש. אָבער זי האָט זיך נישט געקענט קעגנשטעלן. זי האָט בכלל נישט געקענט זאָגן אַנדערש, ווי עמעצער זאָגט, נאָך דערצו קעגן מלכהלען, דער גרויסשטאָטישער, דער קלוגער, און נאָך אין קעגנוואַרט פון איר מאַן. זי האָט גאָרנישט ניט געקענט ריידן. אַ שטומע, אַ פאַרלוירענע, איז זי גע־

גאַנגען מיט שווערע טריט אַרויס אין דער אַנדערער שטוב, אָדער אין הויז אַרויס, וואו די אַלמערס שטייען, און געפּאָלגט, וואָס מען האָט איר געהייסן.

גיך, געשיקט, האָט זי זיך צוגערוקט, מלכהלע, צו נחומטשען. זי האָט אים אַריינגעשיט צוקער אין דער טיי, צוגעטראָגן די טעצעלעך, און אַזוי זיך אַרומגעדרייט אַרום אים, אַז זי האָט אים באַרירט זיין פּנים מיט אַ ווייכן סאַמעטענעם גלעט פון אַן אַרבל, צוגעשפּאַרט אים מיט אַ פוס צו דער קני, אַנגעשטויסן לייכט מיט איר האַנט אין זיינער.

— עס ווערט קאַלט די טיי, נחומטשע — האָט זי געפּליסטערט, אויס־זינגענדיק זיין נאָמען מיט אַזויפיל ליבשאַפט און וואַרעמקייט, אַז אים איז אַלץ געפאַלן פון די הענט.

אַמאָל האָט ער אַפּילו דאָס גלאָז איבערגעקערט. זי האָט גענומען מאַכן אָרדנונג אויפן טיש און פאַרביי זיינע אויערן געשעפּטשעט זיין נאָמען. זי האָט זיך געשפּילט מיט זיין פאַרלוירנקייט, ספּעציעל געוואָרט לעבן אים, כאָטש עס האָבן זיך געהערט די שאַרנדיקע שווערע טריט פון סערעלעס לויזע שיך. ערשט צו דער לעצטער מינוט האָט זי אַזאַ פלינקן קעצישן שפּרונג געטאָן, אַז סערעלע האָט זי געטראָפן זיצן פּונקט אַזוי אויף דעם זעלבן אָרט, ווי בעת זי איז אַרויס אויף אַ ווילע.

— סערעלע — האָט זי געזאָגט — דיין מאַן האָט איבערגעקערט דאָס גלאָז. וועסט אים געבן אַנדערע טיי.

דאָס שפּילן זיך מיט נחומטשען און מיט דער שווערער גוטמוטיקער סערעלען האָט איר אַזוי פיל פרייד פאַרשאַפט, אַזוי פיל לוסט, אַז זי האָט מיט יעדן טאָג מער אין סערעלעס קעגנוואַרט, די געשיקטסטע און דין־ראַפּי־נירטסטע באַציאונגען מיט דעם ברוין־הויטיקן געשניצטן יונגנמאַנטשיקל אַנגעקניפּט. מיט טויזנטער געהיימע וועגן, וואָס ווייבער האָבן אין זייער רשות אַרויסצוואווייזן צערטלעכקייטן און פאַרליבטקייט צו דעם, וואָס זיי באַ־גערן, האָט זי זיך באַנוצט אין אירע אָפטע וויזיטן ביי סערעלען אין שטוב, מיט שטומע צערטלעכקייטן, אַנצוהערעגישן, וואָס זיינען פאַר דער פאַר־שלאָפענער סערעלען געבליבן אומבאַמערקט, וואָס האָבן בלויז געפירט צו אים, דעם עמפּפינדלעכן מאַן אירן.

די וויזיטן זיינען איר געוואָרן ווייניק, און אין איר דרייסטקייט און לוסט צו ריזיקירן, איז זי וויטער געגאַנגען און געזוכט זיך צו טרעפן מיט אים אויג אויף אויג, אויסערן הויז. זי האָט שטענדיק געהאַלטן אויפן אויג זיין לערן־שטיבל אויפן גאָרן. זי האָט זיך אויסגעזוכט פאַרשידענע וועגן און געגנג פאַרביי זיין פענצטער, אַבי צו זען, ווי יעדער מאָל גיבן זיך די פאַרהענגלעך פון זיין פענצטער אַ רוק פונאַנדער און אַ פּאָר שוואַרצע אויגן גיבן אַ בריי פון הינטער דער שויב. זי האָט געוואוסט, ווען ער גייט אַוועק און ווען ער קומט צוריק. זי האָט געוואוסט, אַז ער גייט יעדן טאָג אַרויס

צו די פעלדער, שפּאַצירט אַרום לאַנג איבער די וועגן, איבער די בערגלעך, פאַרביי דעם וואַסער. און זי האָט אויך גענומען מאַכן די זעלבע שפּאַצירן פון אַ צווייטער זייט, אַזוי, אַז זי זאָל אים טרעפן אין וועג.

— נחומטשע — האָט זי אים געפּליסטערט, פאַרבייגייענדיק.

ער איז מיט גיכע טריט אַוועקגעלאָפן אַהיים. ער האָט אָפּגעמאַכט ביי זיך, ער זאָל מער דאָ נישט גיין, אָדער ער זאָל זיין מלמד ר' פּתחיה מיט־נעמען און שמועסן מיט אים אין לערנען. אָבער צומאָרגנס איז ער ווידער געגאַנגען אַליין אין דער זעלבער שעה, אויפן זעלבן אָרט, אַבי צו דערהערן דאָס דאָזיקע פליסטערנדיקע וואָרט. ביז עס איז געקומען צו דעם, אַז ער האָט אויפגעהערט אַרויסגיין פון הויף.

אין אַ שפּעטן אלול־טאָג, ווען עס איז נאָך געווען זייער הייס, ווי אין תמוז, איז ער אַרויס הינטער דעם שטעטל, נחומטשע. אויף די וועגן האָבן זיך ווייסע פעדעם געצויגן אין דער לופט, די ערשטע סימנים פון סוף־זומער, און בושעלס האָבן זיך געטראָגן פון דאָרפישן דאַך צו דאַך. אין די סעדער האָבן די צייטיקע עפּל און באַרן געגרויטלט זיך פון גרינקייט אַרויס. אויף די פעלדער האָבן פויערים געשניטן היי און אויסגעלייגט סטויגעס. די לופט האָט געשמעקט, און נחומטשע איז געגאַנגען אַלץ ווייטער און ווייטער, ביז ער איז אַרויס אַרויס אין וואַלד אַריין, וואָס פירט אַוועק ווייט ערגעץ ביז אין די בערג אַריין. ער האָט זיך צוגעקוקט צו די מוראַשקעס־נעסטן, וואָס הייבן זיך אונטער די ביימער, ער האָט פאַרריסן דעם קאָפּ צו די פּיקהאָלצן, וואָס קלאַפּן מיט די שנאָבלען אין די שטאַמען פון די ביימער, און ער האָט אויך נאָכגעקוקט די רויטע און שוואַרצע וועווריקעס, וואָס שפּרינגען איבער־געשראָקענע פון בוים צו בוים, ווי מיטאַמאָל האָט אַ ווינט גענומען דרייען מיט די נאָדלען פון די סאָסנעס און באַלד דערנאָך האָט אַ שלאַקס־רעגן זיך אַראָפּגעלאָזט, אַ רעגן אַ שטאַרקער, אַ שטורעמדיקער, באַגלייט מיט דונערן און בליצן, מיט שווערע דונערן און בליצן, ווי נאָר עס טרעפן אַזעלכע אין די לעצטע הייסע טעג פון אַ שפּעטן זומער.

נחומטשע האָט זיך באַהאַלטן אין אַ בוים, אין אַן אַלטן פאַרטריקנטן בוים, וואָס די צייט און די דונערן האָבן פון אים דאָס אינגעווייד אויסגעריסן. ער האָט זיך אַריינגעטוליעט אין זיין אויסגעהוילטקייט אַריין. ער האָט גע־וואַשן די הענט אין רעגן און אַ ברכה איבער דעם דונער געמאַכט. פּלוצלינג איז מלכהלע אויסגעוואַקסן לעבן בוים אַ נאַסע, אַ דערשראָקענע, און זי האָט זיך אין הוילקייט פון בוים אַריינגעשאַרט, האַרט צו אים זיך צוגערוקט.

— נחומטשע — האָט זי געזאָגט, האַלטנדיק זיך די האַנט ביים האַרץ און אָפּשאָקלענדיק זיך פון נאַסקייט — אַ שלאַקס־רעגן האָט מיך געטראָפן... כ'האָב אַזוי מורא.

ער האָט זי נישט געפרעגט פון וואַנען זי קומט דאָ, ווי אַזוי זי קומט דאָ.

ער האָט בלויז געפילט, ווי דאָס בלוט פון זיין קערפּער לויפט אין אים אַרום, לויפט פון האָר־וואָרצלען ביז די טריט פון די פיס.

אַ ווייל זיינען זיי געשטאַנען שווייגנדיק. זיי האָבן געקוקט אויף די שנירן רעגן, וואָס גיסן פון הימל, אויף די ריטשקעלעך און וואַסערלעך, וואָס יאָגן אויף דער ערד מיט אַ געפילדער, און זיי האָבן געשוויגן. נאָר באַלד האָט ווידער אָנגעהויבן דונערן, און ביי יעדן דונער האָט מלכהלע אויפסניי זיך אָנגעכאַפּט אין נחומטשעס האַנט.

— כ'האָב מורא — האָט זי געזאָגט.

נחומטשע האָט אויסגערעדט עטלעכע ווערטער.

— מען דאַרף נישט מורא האָבן — האָט ער געזאָגט — מען דאַרף זיך וואַשן די הענט און מאַכן אַ ברכה.

זי האָט אים געפאָלגט. זי האָט אויסגעשטרעקט די הענט צום רעגן, געשפּילט זיך מיטן פליסנדיקן וואַסער, וואָס פאַלט מיט אַ רעש אויף איר‍ע הייסע הענט, און זי האָט זיך גענומען דערמאָנען, וואָסער ברכה מען מאַכט איבער אַ דונער. נאָר אין דער רגע האָט אַ בליץ געשפּאָלטן די וועלט אויף צוויי העלפטן און אַ צייט אַלץ אַרום באַדעקט מיט אַ גוואַלדיק ליכט. באַלד דערנאָך איז געקומען אַ דונער, אַ שטאַרקער, לאַנגדויערנדיקער דונער, וואָס ברעכט זיך אין דער מיט, כדי אויסצוקנאַלן באַלד נאָך הילכיקער און פאַרכטיקער, אַרויסרופנדיק אָן אַ שיעור ווידער־קולות אין דער שווערער לופט. און מלכהלע האָט זיך איינגעקלאַמערט אין נחומטשעס האַלדז, געדריקט זיך ווי אַ קינד אין גרויס שרעק צו דער מוטער.

— גאָט אין הימל — האָט זי געמורמלט — מאַ־מע!

ער האָט זיך אַרויסגעריסן. אַ צווייטער בליץ האָט געטאָן, אַ בליץ, וואָס האָט ווי אַ ריזיקע פייערדיקע רוט אויסגעזען, גאָטס רוט, וואָס שמייסט זינדיקע און רשעים. אַ ציטערניש איז אים באַפאַלן אין דעם אויסגעפּוילטן בוים, אין דעם שטורמישן אלול־טאָג, לעבן איר, דעם ווייב פון זיין שוועך. ער האָט נישט געקוקט אויף דעם רעגן, אויף די בליצן און ער איז געלאָפן. זי האָט אים נאָכגעשריען, געבעטן:

— נחומטשע, עס דונערט! כ'האָב מורא.

אין רעגן איז זי אים נאָכגעלאָפן. נאָר ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט, געיאָגט אַהיים.

אַז ער איז אַ נאַסער, אַ דורכגעווייקטער, אַ דערשראָקענער געקומען אין הויף, האָבן שוין יידן געדאַוונט מנחה און געזאָגט דאָס קאַפּיטל תהילים פון ראש־חודש אלול.

ביינאַכט האָט ער געגליט פון היץ. סערעלע האָט צו אים דעם דאָקטאָר געבראַכט.

אַז ער איז געזונט געוואָרן, איז ער נאָך מער שווייגנדיקער געוואָרן, ער

איז גאָר אינגאַנצן פון זיין שטיבל אויפן גאַרן נישט אַרויס. מלכהלע איז, ווי שטענדיק, געקומען צו סערעלען, געוואַרט, געוואָלט אים זען בלויז. נאָר ער האָט זיך נישט געוויזן. ער האָט אויסגעמיטן די אייגענע שטוב. מלכהלע האָט טעג־טעגלעך זיך געלאָזט שפּאַצירן, געגאַנגען אַוועק ביזן וואַלד. זי האָט דעם זעלבן אויסגעהוילטן בוים אויסגעזוכט באַהאַלטן זיך דאָרט און גע־וואַרט, געוואַרט, כאָטש זי האָט געוואוסט, אַז ער וועט נישט קומען.

דורך דער גאַנצער צייט פון די ימים־נוראים האָט ער זיך קיין איין איינ־ציק מאָל נישט געוויזן, קיין איין מאָל אַפילו צום שווער זיינעם נישט אַריינ־געקומען.

בלויז צו סערעלען איז ער געוואָרן נאָענטער, אייגענער, גערעדט האָט ער מיט איר נישט, אָבער געפּירט האָט ער זיך מיט איר, ווי זי האָט עס געוואוסט פון די ספרימלעך, ווי אַ מאַן דאַרף זיך פירן. מיט רויטע פאַרבי אין די אָנגעבלאָזענע באַקן האָט זי דערציילט דערפון מלכהלען.

— ר׳איז גאָר אַן אַנדערער געוואָרן — האָט זי געזאָגט — פון ד׳ער קראַנקהייט אָן.

מלכהלע האָט נישט אָפּגעלאָזט. זי האָט אַלץ געדרייט זיך פאַר זיינע פענצטער, געקומען צו סערעלען אין שטוב. זי האָט נאָר געוואַרט, דער פאַרכטיקער חודש אלול זאָל אַריבער, אַלע יום־טובים, און דעמאָלט וועט ער צוריק ווערן דער אייגענער. זי איז געווען זיכער אין דעם. מיט טויזנטער געדאַנקען אין די נעכט איז זי געווען פול, מיט געדאַנקען, ווי אַזוי צו דערנענטערן זיך צו אים, צו דעם, צוליב וועמען איר זיצן דאָ אין ניעשאַוווער הויף האָט אַ זין.

אָבער פון ראַכמאַניוקער הויף איז פלוצלינג אַ ספּעציעלער שליח גע־קומען נאָך נחומטשען, אים אַהיימצופירן צו די עלטערן.

זיי האָבן זיך שוין נישט געקענט דערוואַרטן אין דער היים אויף נחומ־טשען. אויף אַלע בריוו פון די עלטערן, ער זאָל אַהיימקומען, האָט ער אַן אויסמיידנדיקן ענטפער געגעבן. און די ראַכמאַניוקער רביצין האָט אַריינ־גערופן צו זיך מאָטיע־גדול דעם גבאי, זי האָט אים געגעבן געלט אויף אַן אויסלענדישן פּאַס, אויף הוצאות, און זי האָט אים אָנגעזאָגט, ער זאָל אָן נחומטשען נישט קומען גאָר אין הויף אַריין.

מאָטיע גדול איז געפאָרן מיט גרויס חשק. זיין שנאה צו די גאַליצישע גוטע־יידן איז געוואָרן אַלע מאָל שטאַרקער. ער איז ביי זיך געווען קעגן דעם שידוך, כאָטש ער האָט וועגן דעם נישט גערעדט. ער האָט נאָך אויך גוט געדענקט דעם אָפּשניט, וואָס ער האָט געכאַפּט אויף דער חתונה פון ניע־שאַווערס גבאי, און ער האָט געוואָלט נחומטשען דעם רבינס אַרויסנעמען וואָס גיכער פון די קירה״שע שרייערס, די פרא־אדמס. ער איז גלייך אַראָפּ־

געקומען אין הויף אַריין קיין ניעשאַווע מיט אַ כעס, אַ ברוגז, און ער האָט געגומען יאָגן נחומטשען, ווי עס וואָלט געברענט.

— אַזוי, אַזוי — האָט ער געמוסרט דעם רבינס זון, ווי נאָר ער האָט אים שלום־עליכם אָפּגעבן — אַזוי באַזעצט מען זיך דאָס אין ניעשאַווע, אַז מען פאַרגעסט גאָר טאַטע־מאַמע, דעם ראַכמאַניווקער הויף... די רביצין, זאָל לעבן, גייט דאָך אויס נאָך דיר...

אין ניעשאַווע האָט מען דעם פרעמדן מכבד געווען, געבעטן אים ער זאָל צוואַרטן אַביסל. אָבער ער האָט נישט געוואָלט הערן. אפילו עסן האָט ער נישט געוואָלט אין הויף. ער האָט זיך בלויז אַרומגעדרייט מיט ר׳ פּתחיה מלמד, דעם איינציקן ראַכמאַניווקער, וואָס האָט זיך דאָ אַרומגעוואַלגערט, און ער האָט געטריבן:

— גיכער, גיכער, איך אייל זיך.

אין הויף האָט מען גענומען צוגרייטן צו דער נסיעה, באַקן לעקעך, קיכעלעך, אויסזידן הינער, אָנגיסן פלעשלעך זאַפט, איינגעמאַכטס איינפּאַקן אין גלעזער, גלייך מען וואָלט געדאַרפט אַרויסשיקן נחומטשען אויף יענער זייט וועלט. סערעלע האָט זיך געפּאַרעט, געטומלט. זי האָט געוואָלט ווייזן איר שוויגער, דער גרויסאַרטיקער רביצין אין רוסלאַנד, אַז אין ניעשאַווע ווייסט מען ווי אַזוי צו באַהאַנדלען אַן איידעם אויף קעסט, און זי האָט אָנגעפּאַקט אָן אַ שיעור עסנוואַרג, נאַשעריייען. נאָר מאָטיע גדול האָט גאָר נישט געלאָזט מיטנעמען.

— מען דאַרף נישט, נישט נויטיק — האָט ער געזאָגט מיט כעס — איך האָב אַליין מיטגעבראַכט פון ראַכמאַניווקע, געלויבט צו גאָט...

דערפאַר האָט ער געהייסן אַלע מלבושים און וועש איינפּאַקן, אַלע פוטערס אַפילו.

— וועסט זיי דאַרפן, נחומטשע — האָט ער געזאָגט מיט אַ מיין — די רביצין, זאָל לעבן, וועט דיך נישט לאָזן אַזוי גיך צוריקפאָרן קיין ניעשאַווע. ס׳ברענט נישט.

אויך ר׳ פּתחיה מלמד האָט ער מיטגענומען מיט זיך.

סערעלע איז אַרומגעגאַנגען מיט פולע אויגן טרערן. די שוועסטער אירע, וואָס אַזוי זעען זיי זי כמעט נישט, האַלטן זיך פון דערווייטנס, האָבן זי גענומען איצט עסן, פאַרוואָס די שוויגער האָט זי נישט פאַרבעטן צוזאַמען מיט נחומטשען קיין ראַכמאַניווקע.

— ס׳פּאַסט איר נישט, דער פּריצהטע — האָבן זיי גערעדט מיט גאַל.

זי האָט געוואָלט פרעגן ביי נחומטשען, ווען ער וועט קומען, זי האָט אים געוואָלט זאָגן, אַז זי וועט בענקען נאָך אים, ער זאָל איר שרייבן בריוו.

נאָר זי האָט זיך געשעמט, נישט געוואַגט, נישט געוואוסט ווי אַזוי אָנצו־הויבן. נאָכדעם ווי ער האָט זיך געזעגנט, נחומטשע, מיט דעם שווער, מיט די שוואָגערס, האָט ער זיך אויך געזעגנט מיט סערעלען. אָן איין וואָרט אויסצורײדן, אָן דער האַנט זיך צו דערלאַנגען, האָבן זיי זיך געזעגנט שטום, אפילו ביי די נעמען זיך נישט אָנגערופן.

— זיי געזונט! — האָט נחומטשע געזאָגט ביי דער טיר.

— פאָר געזונט — האָט סערעלע געענטפערט אַ פאַרשעמטע, אַ רויטע — זאָלסט זיך גוט אָרומהילן דעם האַלדז, זאָלסט זיך, חלילה, נישט פאַרקילן...

אויך מיט מלכהלען האָט ער זיך אַזוי געזעגנט, שטיל די ווערטער אַרויס־גערעדט, נישט אויפהויבנדיק די אויגן פון דער ערד.

זי איז אַזוי פאַרשטיינערט געווען, די סערעלע, אַז זי האָט אַפילו נישט געוואוסט, אַז זי דאַרף באַגלייטן דעם אָפּפאָרנדיקן מאַן אירן. ערשט מלכהלע האָט זי גענומען פאַר דער האַנט און זי אַ ריס געטאָן מיט זיך.

— קום, מיר וועלן אַרויסגיין מיטן וועג אַ שטיקל.

זי איז מיטגעגאַנגען און געקוקט אויף דער באַלעגאָלישער בריטשקע, וואָס שלעפּט זיך איבער די בלאָטעס, און אויף דער שמאָלער זיידענער פּלייצע פון נחומטשען, וואָס דערווייטערט זיך אַלץ מער. זי האָט זי פעסט געהאַלטן ביי דער האַנט, מלכהלע, אַזוי, אַז זי האָט קוים געקענט מיטהאַלטן מיט איר פלינקן גאַנג.

ערשט ווען די פערד זיינען אַרויס אויפן שאָסיי און גענומען גיך לויפן, איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַלץ אין שטויב געהילט, האָט זיך מלכהלע, אַ מידע, אַוועקגעזעצט אויף אַ שטיין, וואָס ליגט אין וועג, און זי האָט זיך הויך צע־וויינט.

סערעלע איז געשטאַנען אַ פאַרגלאָצטע, אָן איבערראַשטע, און נישט געוואוסט וואָס עס טוט זיך אַזוינס מיט דער מלכהלען. ענדלעך איז איר געקומען אַ געדאַנק אין קאָפּ אַריין, אַ ווייבערישער געדאַנק, און זי האָט זיך צוגעבויגן צו מלכהלען און איר געפרעגט:

— מלכהלע, אפשר ביסטו פאַרגאַנגען אין טראָגן? שעם זיך נישט, מלכהלע. דער טאַטע זאָל לעבן, וועט זיך זייער פרייען...

מלכהלע האָט אין מיטן וויינען זיך פונאַנדערגעלאַכט. זי האָט געלאַכט הויך, לאַנג, היסטעריש, גאָרנישט זיך איינצוהאַלטן.

— מאַמעלעך — האָט זי געגרופן, און ווידער אין אַ נייעם געלעכטער אויסגעבראָכן.

קאַפּיטל צען

שווערע טעג, פול מיט פּיין, אומרו און פאַרצווייפלונג, האָבן זיך אָנגעהויבן פאַר מלכהלען אין ניעשאַווער הויף, טעג אָן אַ זין.

בייטאָג איז זי געזעסן ביי סערעלען. אָבער אַמאָל און ווידער אַמאָל געגעסן אירע קלעפּיקע איינגעמאַכטסן, געהערט די זעלבע שווערע רייד אירע. אָבער דאָס זיצן האָט קיין טעם נישט געהאַט איצט. איין מאָל אין וואָך פלעגט פון נחומטשען אַ בריוו פון ראַכמאַניוועקע אָנקומען. סערעלע האָט אים געגעבן מלכהלען איבערצולייענען. מאָגערע זיינען געווען די בריוו, פון עטלעכע ווערטער בלויז, וועגן געזונט און גרוסן פאַר אַלע. אָבער מלכהלע פלעגט זיך צוכאַפּן מיט גרויס ברען צו די דאָזיקע קאַרגע בריוולעך, צענדליקער מאָל האָט זי זיי געלייענט.

נאָך מער באַשעפטיקט איז זי געווען ביים שרייבן בריוו פאַר סערעלען צו נחומטשען. סערעלע האָט זיך שטאַרק געוואָלט אויספּיינען פאַר איר גרויסאַרטיקער שוויגער, וויזן איר, אַז זי איז נישט אַזאַ נאַרישע, ווי זי האַלט זי. קיין גרויסע שרייבערין איז זי נישט געווען. אויסער דעם, וואָס דאָס כתב אירס איז געווען אומגעלומפּערט, קרום, קאָטשערעס און לאַפּעטעס, פּונקט ווי דאָס כתב פון איר טאַטן, האָט זי אויך צו קיין שום זאַך זיך נישט געקענט דערטראַכטן. פון ווייבערישן לערער אירן, דעם לעמבערגער ייד, וואָס האָט זי געלערנט אַמאָל פון אַ דייטשמערישן בריוונשטעלער שרייבן אַ שורה־גריזל און אונטערשרייבן זיך אויף לשון־קודש „ממני שרה סערעל בת הרב הקודש מניעשאַווע", האָט זי זיך מער גאָרנישט אויסגעלערנט. און מלכהלע האָט פאַר איר געשריבן די בריוו.

לאַנגע בריוו האָט זי געשריבן, מלכהלע, בריוו, וואָס זי האָט אין אירע נעכט צוזאַמענגעשטעלט אין די געדאַנקען, בריוו פול מיט איידעלע אָנצוהערענישן וועגן בענקשאַפט, וועגן איבערגעבנקייט, באַהאַלטענער ליבע. איר גאַנץ לעבן האָט זי אין די פרעמדע בריוו אַריינגעלייגט. סערעלע האָט די בריוו איבערגעשריבן מיט אירע קאָטשערעס און לאַפּעטעס. וואָס מער זי האָט זיך באַמיט צו שרייבן שיין, אַלץ מער פלעקן און קלעקן האָט זי געמאַכט. מלכהלע האָט איר פאַרריכט, צוגעשריבן, אויסגעמעקט, און דערנאָך זיינען זיי ביידע געגאַנגען צו דער פּאָסט און מיט קלאַפּנדיקע הערצער דעם בריוו אַריינגעלאָזט אין קעסטל.

אין די טרוקענע טעג איז זי אַרומגעגאַנגען, מלכהלע, איבער די וועגן, איבער די זעלבע פעלדער, וואו זי פלעגט זיך מיט נחומטשען באַגעגענען. אָבער באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן טעג שווערע, נאַסע, ווען דער הימל הענגט איבער דער וועלט ווי אַ נאַסע שמאַטע, די וואָלקנדיקע ביימער הערן נישט אויף רוישן און וויינען, און די שוואַרצע ערד איז אַזוי ווייך, אַז ווייבער טוען

שטיוול אָן. אין הויף איז פּוסט. איבער די שלעכטע וועטערן קומען וויניק חסידים. אַלץ איז איינגעהילט אין נעפּל, קויט, פייכטקייט, בלויז פאַרבלאָנ־דזשעטע, אויסגעשמירטע חזירים שאַרן זיך איבערן הויף, קראַצן זיך אין די ווענט און כריוקען מיאוס. די טעג ווערן קלענער און קלענער. איידער מען קוקט זיך אום, איז נאַכט. די ליכט און די טונקעלע נאַכט־לאָמפּן וואַרפן מער שאָטן ווי ליכט, און מלכהלע איז אַרומגעגאַנגען אַ פרעמדע, אַ פאַרלוירענע, אַ צאַרנדיקע, ווי אַ חיה אין אַ שטייג.

דער ניעשאַווער האָט איצט צו איר מער ליבשאַפט און געטרייקייט אַרויסגעוויזן ווי ביז איצט.

פריי פון יום־טובים, פון חסידים, האָט ער זיך פרי געלייגט שלאָפן. פון די פייכטקייטן און רעגנס האָט ער דערפילט שמערצן אין זיינע אַלטע ביינער, קאַלטקייט, און ער האָט געוואָלט אַביסל נחת געפינען ביי דעם פערטן ווייב זיינעם, וואָס ער האָט אויף איר אַזויפיל זיך געלאָזט קאָסטן, אַ פאַרמעגן געפּטרט.

— נו, — האָט ער געזאָגט, געגעצנדיק נאָך דעם קריאת־שמע לייענען — ווינטער דאַרף מען גיין פרי שלאָפן.

זי האָט אים נישט געענטפערט. זי איז אַריינגעגאַנגען צו זיך אין שטוב און זיך אַוועקגעזעצט אַליין אין דער שטיל, צוהערנדיק זיך מיט הנאה צו זיין שווערן קרעכצן און אויקען.

זי האָט אים פיינט געהאַט. פונקט ווי נחומטשע האָט, אין זיין באַגער צו מלכהלען, זיין ווייב נישט געהאַסט, פאַרקערט, ווי יעדער מאַן, וואָס האָט ליב אַ פרעמדע, האָט ער זיך פאַר זיין ווייב געפילט שולדיק, זינדיק, מיטלייד געהאַט צו איר און איר זיין גרויסע ליבע אַרויסגעוויזן, — אַזוי האָט מלכהלע, ווי יעדער פרוי, וואָס האָט ליב אַן אַנדערן, איר מאַן געהאַסט, פיינט געהאַט, גאָר קיין רחמנות, מיטלייד צו אים נישט געפילט.

זי האָט זיך אויסגעבעט אין אַן אַנדער חדר, אַנטלאָפן פון אים. אין מיטן דער נאַכט האָט זי גאָר גענומען דאָס בעטגעוואַנט פון איר בעט, אויס־געלייגט עס אויף דער ערד און זיך איבערגעדעקט מיט דער פערענע איבערן קאָפּ.

דער ניעשאַווער האָט געפילט, ווי זיין האַריק האַרץ הערט אויף צו שלאָגן, דאָס לעבן שטעלט זיך אָפּ פון צער.

— מלכהלע — האָט ער גערופן מיט אַ פאַרדומפן קול — מלכהלע, עס איז נישט דער שטייגער אַזוי צו ליגן אויף דער ערד. וועסט זיך נאָך פאַרקילן...

דאָס איז געווען דאָס איינציקע, וואָס ער האָט געקענט זאָגן. קיין אַנ־דערע ווערטער האָט ער פאַר איר נישט געפונען.

זי האָט זיך צו אים נישט אָפּגערופן.

אָפּטמאָל האָט זי גאָר חוזק געמאַכט פון אים, גערייצט אים, געערגערט. און דערנאָך, ווען ער איז שוין געווען אַ מידער, אַ דערשלאָגענער, פון די פיס געפאַלן, האָט זי זיך דערנענטערט צו אים, כדי חוזק צו מאַכן פון זיין אַלטקייט, דערנידעריקן אים. ער האָט אויסגעזען זייער נישטיק, דער דאָזיקער אַלטער מאַן, וועלכן טויזנטער מענטשן פאַרהייליקן, זוכן זיין הילף. זייער קאַמיש און נישטיק האָט ער אויסגעזען מיט זיינע צעפלאָסענע פיאות, מיט זיין גאַנצער שווערקייט און פעט־לייביקייט. ער איז ענלעך געווען צו די שטיינער־נע פיגורן מיט די ציגענע פיס, וואָס זי, מלכהלע, פלעגט זען אין פּרעמיסלער שטאָט־גאָרטן. פון דעם געדאַנק האָט זי זיך הויך פונאַנדערגעלאַכט.

ער איז געווען פאַרצווייפלט, דער רבי. ער האָט אַלץ איבערגעלייגט אין זיין קאָפּ און בשום־אופן נישט געקענט דערגיין, וואָס אַזוינס זי וויל. ער האָט איר אַזוי פיל כבוד אָנגעטאָן, אַ מיידל אָן אַ קרייצער נדן גענומען, באַקליידט און באַנייט, צירונג אַ סך געגעבן, פאַר גיעשאַוואָער רביצין גע־מאַכט. וואָס נאָך וויל זי? נאָך לאַנגע טראַכטענישן האָט ער זיך דער־קלערט, אַז זי וויל אודאי זיך פאַרזיכערן. אַ יונגע, אַ נאַרישע, האָט זי מורא, אַז איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, נאָך זיין פּטירה, וועלן זי די יורשים פון הויף נישט מקרב זיין, אַרויסטרייבן זי אָן קיין שום טענה־ומענה. דאָס איז עס — איז אים ליכטיק געוואָרן אין קאָפּ — און זי איז אפשר טאַקע גערעכט אויך. וואָרעם די קינדער זיינע וואַרטן נאָר אויף דער רביסטווע. נישט קיין געטרייע קינדער. אודאי אַזוי, מיינט זי דאָס — איז ער געווען ביי זיך זיכער — זי וויל, מען זאָל זי פאַרזיכערן, אָפּשרייבן איר אַ חלק פון הויף, געלט. דערפאַר איז זי דאָס ברוגז, דערפאַר איז זי אַזוי שלעכט צו אים. אַ נקבה, שעמט זי זיך צו זאָגן אים.

דאָס האָט אים אַזוי די אויגן געעפנט, אַז גלייך האָט ער גערופן צו זיך דעם גבאי ישראל אביגדור און אים געשיקט נאָך דעם שטעטלשן נאָטאַר. שעהן לאַנג איז ער מיט דעם גוי אָפּגעזעסן. ער האָט געלאָזט פאַרשרייבן אויף זיין פערט ווייב אַ טייל הויז, צירונג, געלט אַ סך. דערנאָך האָט ער מיט ישראל אַביגדורן גענומען בראנפן און לעקעך, און ער איז געווען זייער אויפגערוימט.

— געלויבט דער אייבערשטער — האָט ער געברומט מיט שמחה אַ סך מאָל, פול מיט בטחון.

דאָס מאָל איז ער זייער פרי געגאַנגען שלאָפן. ער האָט לאַנג קריאת־שמע געזאָגט, עטלעכע זייטיקע תפילות אויך, און ער האָט געשמייכלט צו מלכהלען מיט דער גאַנצער געדיכטער האַריקייט זיינער. אַלע געקרייזלטע האָר פון זיין באָרד און וואָנסן, ברעמען, אויערן און נאָז האָבן געקוואָלן.

— מלכהלע — האָט ער געזאָגט — ביסט, ברוך־השם, אַ נגידית, אַ שיינע נגידית...

אָבער מלכהלע האָט זיך דערפון נישט געמאַכט. פאַר קיין איין קרייצער דאַנקבאַרקייט האָט זי אים פאַר זיין גרויס גוטס נישט אָפּגעצאָלט. ער איז געווען פאַרצווייפלט.

ערגער פון אַלץ איז געווען דאָס, וואָס ער האָט מיט קיינעם נישט געקענט ריידן וועגן דעם, קיינעם וועגן זיין צער נישט געקענט דערציילן, קיינעם קיין עצה נישט געקענט פרעגן. ער, וואָס האָט אַזוי פיל מענטשן עצות געגעבן, איז געווען איצט עלנט, אַליין, איינער אַליין צווישן אַלע זיינע קינדער, נאָענטע, טויזנטער חסידים, איינער אַליין מיט זיין בושה, ווייטיק און הילפלאָזיקייט קעגן דער אָרעמער יתומה, וואָס ער האָט אַזוי גליקלעך געמאַכט.

— אַ נישט־גוטס זיצט אין איר — האָט ער צו זיך אַליין געברומט.

ער האָט דעם אַפּעטיט פאַרלוירן, נישט געקענט שלאָפן. אַפילו די ציגאַרן האָבן אים נישט געשמעקט. אַ חוץ ביטערקייט האָט ער אין זיי גאָרנישט נישט געפילט. ער האָט זיך גענומען דאָקטאָרן, גיין אין קאַלטע מקוות, שלינגען פילן. כדי צו פאַרגעסן אין זיין אומגליק, איז ער איבער דער וועלט געפאָרן, געלט ביי חסידים זאַמלען. ער האָט אַ סך געלט גע־זאַמלט, געפּאָדערט, שטרענג געווען צו די געבער. אין געלט האָט ער זיין ווייטיק פאַרגעסן.

און פאַר מלכהלען האָבן זיך געצויגן טעג לאַנגווייליקע, אומזיניקע, טעג פול מיט אומעט און פוסטקייט. זייער לאַנג און אויסזיכטלאָז זיינען געווען די נעכט, די לאַנגע ווינטער־נעכט. אין די וועגנט האָט געקנאַקט, די געפרוי־רענע פענצטער האָבן געסקריפּעט פון פראָסט. זי איז געלעגן וואַך, גאָרנישט, אַפילו אויף קיין איין מינוט, די אויגן צו שליסן. זי האָט דאָס קישן געביסן, געוויינט, געוויינט פון שטאַרקער בענקשאַפט און באַגער, צו דעם, וואָס איז איצט אַזוי ווייט, ערגעץ אין יענער זייט גרענעץ. אַ ווילדע פלעגט זי זיך אים פאָרשטעלן אין געדאַנק, מיט איין פאַרמאַכט אויג אַרויסרופן זיין געזיכט, זיין דינעם געשניצטן קערפּער. זי האָט אַזוי קלאָר אים דערזען, אַז זי האָט גענומען קושן דאָס קישן, וואָס האָט ביי איר זיין פנים אָנגענומען.

באַלד איז זי אַריין אין כעס אויף אים, וואָס ער האָט זי איבערגעלאָזט אַליין אין איר בענקשאַפט, און זי האָט אים געהאַסט, די פויסטן געבײַלט. אויך אין די חלומות האָט זי אים געזען, אין אירע העפטערייען, אין די ביכלעך, וואָס זי האָט בגנבה געלייענט. אָבער זינלעכער, גלוסטיקער פון נחומטשען, נישט פאַרשאַרפט דעם מוח פון לערנען, ניט אויסגעאיידלט פון ספרים, קבלה, איז איר דראַנג געווען אַ קרעפטיקערער, אַ מגושמדיקער, וואָס לאָזט זיך נישט פאַרדעקן מיט חלומות, וואָס לאָזט זיך נישט פאַרבייטן מיט געדאַנקען. אַ פייער האָט געברענט אין אירע בלוטן און געזוכט זיך צו לעשן.

געווען נעכט פון וואַרטן. מיט אָפענע אויערן האָט זי זיך צוגעהערט

צו יעדן שאָרך, וואָס קומט פון דער שטילקייט, צו יעדן קלאַנג, מיט וועלכע די נעכט זיינען אַזוי פול. זי האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דער, אויף וועמען זי וואַרט, וועט דאָ נישט קומען, אַז ער איז ערגעץ ווייט, ווייט, אַז קיינער וועט דאָ נישט קומען אין דעם דאָזיקן שרעקלעכן הויף. דאָך איז זי געלעגן מיט אָפענע אויגן און יעדן קלאַנג, יעדן שאָרך אויפגעכאַפּט. זי האָט געוואַרט אויף אַ נס.

געוועזן נעכט פון צאָרן. אַ ווילדער צאָרן האָט זי אַרומגענומען, אויף דעם הויף, אויף דער מומען, וואָס האָט זי דאָ פאַרקויפט, אויף דער מוטער, וואָס זיצט ערגעץ אין דער פרעמד מיט אַ פרעמדן מאַן, אויף אַלע באַקאַנטע, אַפילו אויף אים, נחומטשען, וואָס איז אַזוי טויב צו אירע רופן. זי האָט אין כעס אָראָפּגעריסן פון וואַנט דעם אַלטמאָדישן זייגער, דעם שונא פון שלאָפלאָזע, וואָס הערט נישט אויף צו קלאַפּן זיין אייביק נודנעם קלאַפּן און וואָס פון איין קלונג זיינעם ביז דעם צווייטן דויערן נישט שעהען, נאָר אייביקייטן. זי האָט צעריסן די עטלעכע דייטשע ביכלעך אירע, וואָס זי האָט שוין צענדליקער מאָל דורכגעלייענט. מיט גוואַלדיקן האַס האָט זי געריסן די גלאַטיקע בלעטלעך מיט די גאָטישע בוכשטאַבן, די אויסגעמאָלטע דזשענטלמענער אין צילינדערס און די דאַמען אין די שפּיצן.

געוועזן נעכט פון מיטלייד, פון רחמנות צו זיך אַליין. אין מיטן נאַכט איז זי אַרויס פון בעט, זי האָט זיך די טייערסטע קליידער אָנגעטאָן, די שענסטע צירונג אויף זיך אָנגעהאָנגען און אַליין זיך לאַנג באַוואונדערט. קיין שפּיגל איז אין שטוב נישט געווען, בלויז אַ קליין שפּיגעלע. זי האָט פאַרהויבן דעם שלעפּ, אַליין טאַנצן געגאַנגען, טאַנצן גיך, שנעל, ביז דער קאָפּ האָט זיך איר פאַרדרייט און אַזוי, אין די קליידער, האָט זי זיך אין בעט אַריינגעוואָרפן און אַליין זיך באַוויינט, מיט האַרץ, אויפן גאַנצן קול.

אַמאָל האָט זי די פענצטער געעפנט. אין בלויזן העמד האָט זי זיך ביים אָפענעם פענצטער אָוועקגעזעצט און געקוקט מיט גרויסע אויגן אויף דעם ווייסן אָנגעשאָטענעם שניי, וואָס ליגט באַלויכטן פון דער לבנה. זי האָט זיך געוואָלט פאַרקילן, שטאַרבן.

זי האָט גענומען פאַרשטעלן זיך די אַלע דריי פריערדיקע ווייבער, וואָס האָבן דאָ אַמאָל געלעבט און געשטאָרבן, וואָס זיינען אפשר דאָ אַמאָל געלעגן אַזעלכע טרויעריקע און איינזאַמע, ווי זי. זי האָט זיך אַליין דערזען אַ טויטע, מענטשן גייען נאָך נאָך איר לויה. אויך נחומטשע גייט נאָך. אירע קליידער בלייבן אין די שאַפעס, צוזאַמען מיט די קליידער פון די פריערדיקע ווייבער. מילבן פרעסן זיי.

דאָס האָט זי מיט אַ ווייטיק אַרומגענומען, מיט אַזאַ שאַרפן שמערץ, אַז זי איז צוגעלאָפן צו די שאַפעס, זי האָט אַלע מילב־צעפרעסענע קליי־

דער פון די פריערדיקע ווייבער אַרויסגעוואָרפן און צעריסן זיי, געפליקט גיך, גיך, ווי זי וואָלט אין פרעמדע האָר פון אַ פרוי אַ שונא געריסן.

זי האָט אויף זיך אַליין גרויס רחמנות געקראָגן, מיטלייד אויף איר יונג לייב. זי האָט זיך אינגאַנצן נאַקעט אויסגעטאָן, זי האָט זיך די שלאַנקע פיס געצערטלט, די פאַררונדיקייטן פון די אַקסלען, די יונגע שטייפע קליי־נע בריסטן, יעדער וואָרצעלע באַזונדער. טרערן האָבן זיך פון אירע אויגן געגאָסן.

זי האָט גענומען שלאָפן ביי סערעלען, מיט איר אין איין בעט.

זי האָט נישט אויפגעהערט ריידן, שושקען, פּלוידערן, מיטאַמאָל דריקן זי, האַלדזן און קושן, פּליסטערנדיק דערביי, ווי אַמאָל, ווען זי פלעגט קינדער אַזוי באַפאַלן:

— סערעניו, כ'וועל דיך אויפעסן.

סערעלע האָט זיך געשראָקן פאַר איר.

אַמאָל האָט זי די דינסט אַריינגענומען צו זיך צו שלאָפן. זי האָט איר קיין רגע נישט געלאָזט די אויגן צומאַכן. דאָ האָט זי איר אַוועקגעשאָנקען אַ קלייד, און נישט אַנדערש געוואָלט, נאָר זי זאָל עס אין מיטן דער נאַכט אָנטאָן. דאָ האָט זי איר גענומען אויספרעגן, צי זי האָט שוין אַמאָל אַ חתן געהאָט. און דאָ פלעגט זי איר גאָר כאַפּן פאַר דער טאַליע און דרייען זיך מיט איר אין אַ ראָד.

די מויד מיט די גרויסע צעיוירענע בריסטן האָט נישט געוואָגט זיך צו דערנענטערן צו דער רביצין, נאָר מלכהלע האָט זי גענומען מיט גוואַלד.

איין מאָל האָט זי אַפילו אַרויסגענומען דעם רבינס מלבושים פון שאַפע, זי האָט זיך אין זיין וואָכעדיקן שלאָפראָק אָנגעטאָן, דעם ספּאָדעק אויפן קאָפּ אַרויפגעזעצט און געהייסן דער דינסט, זי זאָל זיך לאָזן בענטשן פון איר.

דער דינסט איז אַ ווילד געלעכטער באַפאַלן.

— גאָטעניו — האָט זי געהירזשעט — ווען מענטשן זאָלן דאָס זען!...

האָט זיך מלכהלע אָנגעשטעקט פון דער מוידס געלעכטער און צו־זאַמען מיט איר גענומען לאַכן, לאַכן ווילד, בויגנדיק זיך אין דרייען. ווען איינע האָט אויפגעהערט, האָט די אַנדערע אָנגעהויבן.

שפּעטער האָט זי צו דער מומע איידעלע געשריבן אַ בריוו, זי זאָל קומען צו איר. די מומע איידעלע איז געקומען. אָבער זי האָט איר גלייך גענומען לערנען מוסר, דערציילן מעשיות און מופתים פון גוטע־יידן. דערצו האָט זי געוואָלט שטאַרק וויסן, ווען זי וועט פאַרגיין אין טראָגן. און מלכהלע האָט זי אַוועקגעשיקט ווי אַמגיכסטן. זי האָט איר פולע פּעק מיט קליידער מיטגעגעבן און פאַרטריבן.

איינע אַליין האָט זי געגומען אַרומקריכן איבער די פאַרשנייטע פעל־דער, איבער די פאַרשאָטענע וועגן. זי האָט זיך צוגעקוקט צו די איינצלנע נאַקעטע טאָפּאָליען־ביימער, וואָס שפּיזן מיט זייערע פאַרריסענע צווייגן אין דער גרינלעך־געפרוירענער לופט. זי האָט באַטראַכט יעדן קאַלטן פליגל פון אַ ווינט־מיל, וואָס צייכנט זיך שטייף אויפן רויטלעך־געפרוי־רענעם הימל. זי האָט אויסגעהערט אַלע קראַקערייען פון די שוואַרצע מחנות קראָען, וואָס שפּרינגען איבערן שניי, מאַכן אסיפות און פּלוצלינג לאָזן זיי זיך מיט גיכער, איילנדיקער קראַקעריי ווייט ערגעץ אַוועק.

אַ שוואַרץ־געהילטע, איבערן שניי אַרומבלאָנקענדיק, האָט זי אַליין ווי אַ קראָ אויסגעזען. זי האָט אַפילו גענומען שפּרינגען ווי זיי, און מיט די הענט אין דער לופטן ווי מיט אַ פּאָר פליגל געפּאַכעט, ווי זי וואָלט מיט די שוואַרצע פייגל וועלן מיטפליען. פויערים האָבן זיך געשראָקן פאַר איר, געטראַכט וועגן כישוף און זיך געצלמט.

די ווייטקייטן, וועלכע האָבן זי תמיד געצויגן, האָבן צוריק גענומען שפּרייטן זיך פאַר די אויגן. עס האָט געצויגן צו ווייטע פייפן פון באַנען, צו קאָנדוקטאָרישע רויטע לאָמטערנדלעך, וואָס שאַרן זיך אין דער נאַכט, און צו פרעמדע ווייטע שטעט, ווייט, ווייט, וואו אַ מאַמע געפינט זיך ערגעץ מיט אַ פרעמדן מאַן.

זי האָט גענומען טראַכטן וועגן אַנטלויפן. זי האָט נאָר געוואַרט ביז פרילינג. אָבער צו פרילינג, פאַר פסח, איז אַ טעלעגראַמע אָנגעקומען אין הויף פון ראַכמאַניווקע, אַז נחומטשע איז אַרויסגעפאָרן.

מלכהלע איז אַרויפגעפאַלן סערעלען אויפן האַלדז און איר אַזוי ווילד גענומען קושן, אַז סערעלע האָט די גרויסע וואַסערדיקע אויגן אויסגע־קוילערט ווי אַ קאַלב.

— גיי, גיי — האָט זי געזאָגט בייז — האָסט מיך שיר גישט דערוואָרגן.

קאַפּיטל עלף

אַ פולער פרילינג, אַ גאַנצער און אַן אָנגעזאַפּטער, ווי אַ צייטיקער עפּל, האָט זיך געבראַכט צוטראָגן פון די אַרומיקע בערג און אָנגעפילט ניעשאַווע מיט דעם פריילעכן געפילדער פון צעגאַנגענעם שניי, פון געדרייטע פליוס־קענדיקע ריטשקעלעך וואַסער, וואָס לויכטן אין דער זון, ווי צעגאָסענער זילבער. פאַרפוילטע שטיקלעך צווייגן, קיזעלשטיינדלעך, ביינער פון אַן אַרומגעפרעסענעם פויגל, צוזאַמען מיט פאַרוועלקטע נאָדלען און פאַרדאַר־טע שישקעס פון סאָסנעס האָבן זיך געטראָגן פון אַרומיקע בערג און גע־

בראַכט גרויסן פון באַהאַלטן גליק, פון דערוואַכנדיקע האָפענונגען און פון געזונטער פרייד, צוליב וועלכער עס איז כדאי צו לעבן אויף דער וועלט.

ער איז געפלאָסן, דער פרילינג, פון אַלע לעכער, פון אַלע שפּאַלטן אין דער ערד, פון יעדער בערגל מיסט, פון יעדער קופּע פאַרדאַרטע בלע־טער. די זון האָט זיך געלייגט אויף אַלע פאַרלאַטעטע דעכער, געבאָדן זיך אין יעדער ריטשקעלע וואַסער, געשפּילט זיך מיט דעם שפּיציקן רויטן דאַך פון דער שול, מיט די שוואַרצע אייזערנע צלמים פון דער קאַטוילישער קירך און מיט די פאַרגילדעטע קופּאָלן פון קליינעם רוטענישן צערקווּעלע.

פאַרטאָג האָבן די שוואַרצע צעאַקערטע פעלדער געפאַרעט. צוזאַמען מיט די צעשרפּהטע זונען־אויפגאַנגען האָבן זיך גרינע גרעזלעך אַרויס־געפּיקט פון דער צעוואַרעמטער שוואַרצער ערד. פון די צעפּלאָסענע שנייען אַרויס האָט זיך גרינער ווינטער־קאָרן אַרויסגעשיילט, אַזאַ גרינער און ליכטיקער, אַז פּויערים האָבן גאָט געבענטשט און מיט שטיקער ערד די פישטשענדיקע פייגל געגומען טרייבן. שניי־בלימעלעך האָבן באַשיידן קעפּלעך מיט נייגעריקייט אַרויסגעשטעקט. און איינצלנע בושלען, ווייטע, פון וואַרעמע לענדער צוריקקומענדיקע, האָבן זיך געדרייט אין רעדער אין דער לויטערקייט פון הימלען, אַרומגעשמעקט שטרויענע דעכער פון כאַטעס און שייערן און געלאָזט זיך צוריק, קלאַפּנדיק הילכיק מיטן שנאָבל, אָנזאָגן יעדער זייניקע די בשורה, אַז זומער קומט.

יינגלעך האָבן זיי באַגעגנט מיט שמחה, מיט פּאַטשן אין די הענט.

— באַטשאַן המלך, די נעסט ברענט!

אין די נעכט האָבן די פרעש פון די זומפּן געגומען לאָזן הערן זייער קוואַקעריי. וואַרעמע רעגנס האָבן ווייך געוואַשן דעכער, טראָפּנס רעגן האָבן געקלונגען אין אונטערגעשטעלטע פעסלעך, אין ערדענע טעפּ, וואָס מיידלעך שטעלן אַרויס, כדי צו וואַשן מיטן ווייכן רעגן־וואַסער די געדיכטע האָר און שווערע צעפּ.

פּונקט אַזוי צייטיק, אָנגעזאַפּט און פול האָט אויפגעוואַכט דער פרי־לינג אין מלכהלעס צאַפּלדיקער ברוסט, האָט פונאַנדערגעבליט זיך, גע־שפּאַרט.

נחומטשע איז צוריקגעקומען פון ראַכמאַניווקע אַן אויסגעוואַקסענער, אַ לויטערער. די מוטער זיינע, די רביצין, האָט אים דאַרט שטאַרק אָפּגע־היט, געקעכלט אים. נאָך אין בעט האָט זי אים צוגעטראָגן פּוטער־קוכן, מילך.

— עס, קינד, עס — האָט זי אים געבעטן — רבישע קינדער מעגן זיך דערכאַפּן דאָס האַרץ פאַרן דאַווענען. דער טאַטע איז דיר מתיר.

אַז ער האָט זיך איינגעשפּאַרט, האָט זי אים געצוואונגען.

— פאָלגן אַ מאַמע — האָט זי געזאָגט — איז מער מצוה ווי נישט

עסן פאַרן דאַוונען. כיבוד־אם איז אַ מצוה אין דער תורה, און נישט־עסן פאַרן דאַוונען איז בלויז אַ מנהג.

דערויף האָט נחומטשע נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן און ער האָט געפאָלגט. זי האָט אים נישט געלאָזט פאַסטן אַפילו אין אסתר־תענית און אין עשרה־בטבת.

— רבישע קינדער — האָט זי געזאָגט, ווי שטענדיק — פאַסטן נישט. דער טאַטע איז דיר מתיר...

ער איז געוואָרן פולער, אויסגעוואַקסענער, אפילו אַ לייכטער טונקעלער פוך, אַזאַ ווייכער און דינער, ווי ביי שוואַרץ־חנעוודיקע מיידלעך, האָט זיך באַוויזן אויף זיין אויבערשטער ליפּ, וואָס האָט אים צוגעגעבן דעם ערשטן חן פון מענלעכקייט. זיינע אויגן זיינען געוואָרן נאָך שוואַרצער, ברענענ־דיקער, אַזוי, אַז וויפיל מאָל מלכהלע האָט זיך מיט זיי באַגעגנט אויף אַ ווײַלע ביי סערעלען אין שטוב, האָט זי דערפילט אַ ברי אויף זיך. דאָס האָט איר אַזאַ צוק אין דער שטייפער ברוסט געגעבן, אַז זי האָט זיך צוגעלייגט די האַנט צו דער שמערצנדיקער ברוסט, ווי זי וואָלט וועלן דער־מיט לינדערן דעם זיסן ווייטיק.

גערעדט האָבן זיי קיינמאָל נישט. אויך איז ער קיינמאָל נישט אַרויס צו די פעלדער, אויף די וועגן. זי האָט יעדן טאָג אויפסניי דורכגעמאַכט אַלע וועגן, שטעגן, אויסגעקוקט אים, אָבער ער איז נישט געקומען. פונדעסט־וועגן האָט זי געוואוסט, אַז ער בענקט נאָך איר, אַז ער גאַרט נאָך איר, אַז ער גייט נאָך איר אויס. זי האָט עס אַרויסגעפילט, געזען עס אין יעדער זיין טראַט, אין יעדער ריר, אין יעדער באַהאַלטענעם קוק פון זיינע אויגן.

נאָך דעם פריען פרילינג זיינען הייסע טעג אָנגעקומען, טעג פון אַ סך זון, מיט קורצע און געדיכטע רעגנס און דונערן און בליצן, וואָס האָבן די לופט אָנגעגליט, עלעקטריזירט.

פון דער ווייטער פעסטונג־שטאָט איז אַ סך מיליטער אַראָפּגעקומען, פוסגייער און רייטער, וואָס האָבן זייערע לאַגערן אַרום ניעשאַווע אויס־געשפּרייט און אויף מאַנעוורעס געגאַנגען. גאָר גרויסע מאַנעוורעס זיינען דאָס געווען, אויף וועלכע עס זיינען פּרינצן פון וויענער קייזערלעכן הויף געקומען. גאַנצע טעג האָט מען געשאָסן, געטראָמייטערט, ביינאַכט האָט מען ראַקעטן געלאָזט. איבערן שטעטל האָבן זיך סאָלדאַטן געשאַרט. אונגאַ־רישע אויסגעפּוצטע און פאַרביקע הוזאַרן, יונגען מיט שוואַרצע הייסע אויגן און קויל־שוואַרצע וואָנסעס, האָבן געקלונגען מיט די שפּאָרן, מיט די לאַנגע נאָכהענגענדיקע שווערדן.

יונגע אָפיצירן, פריילעכע, מיט מעדאַלן באַהאָנגענע, מיט מאָנאָקלען אין איין אויג, האָבן איבער דעם שטעטל אַרומגעשפּאַנט, געפּרייט זיך איבער די מאָדנע יידן מיט די לאַקן ביי די שלייפן, מיט די בענדלעך, וואָס העגנען

זיך זיי נאָך איבער די שטיוול. אין אַלע קראָמען, געוועלבן זיינען זיי געווען פול. זיי האָבן געקויפט אַלערליי שמאָכטעס, צאַצקעס, שאָקאָלאַד, ציגאַרעטן, נישט געדונגען זיך, אָפטמאָל קיין אויסגאָב נישט געוואָלט נעמען, און דערביי געקניפּט די בעקלעך פון שיינע יידישע טעכטער.

— היבש, שוואַרצקאָפּף, זייער היבש.

מאַמעס האָבן זיך נישט קעגנגעשטעלט, געשמייכלט בלויז. ערשט ביים אַרויסגיין פון די אָפיצירן, האָבן זיי די טעכטער גענומען טרייבן אַהיים און זאָגן:

— די כפרה זאָלן זיי נאָר זיין פאַר מיין קינד, טאַטע אין הימל...

אומעטום זיינען זיי געווען פול. אומעטום האָט דאָס פרעמדע מיליטער אַריינגעטראָגן פרייד, טומל, גהזאַנג און געלעכטער. אויף די וועגן, וואו מלכהלע איז געגאַנגען, האָבן איר אָפיצירן נאָכגעקוקט, מיט פעלד־לאָר־נעטעס זי באַטראַכט.

— וואַרום זאָ איינזאַם, שיינעס פרויליין? — האָבן זיי איר נאָכגעשריען און גערופן מיט איין הענטשקע צו זיך.

צוליב דעם מיליטער האָט זיך אָ קאַרוזעלע קיין ניעשאַווע געבראַכט צו שלעפּן. גאַנצע טעג האָט שרייענדיקע מוזיק געשפּילט און סאָלדאַטן מיט שיקסעס האָבן זיך געיאָגט אויף הילצערנע פערדלעך און אויף אַלערליי מאָדנע חיות און פיפערנאָטערס. אַ פּאַר פאַלק, אַ שוואַרצס, אַן אָפּגעברענטס, ווי די ציגיינער, איז פון ערגעץ אָנגעקומען, אויף אַ גרויסן פּלאַץ אַ גרויס געצעלט פאַרצויגן, באַלויכטן עס מיט אַ סך פּאַפּירענע קאָלירטע לעמפּלעך און דאָרט אַ לאַגער־קאַבאַרעט פאַר אָפיצירן געמאַכט, וואו מען האָט פאַר־קויפט וויין, אַ פידל האָט געשפּילט און נקבות האָבן געזונגען.

מען האָט זיך גלייך דערוואוסט אין ניעשאַווע, אַז דאָס פּאָר־פאָלק, וואָס זעט אויס ווי ציגיינער און רעדט אויף דייטש, אונגאַריש, פּויליש, טשעכיש, רומעניש, סערביש און אַפילו אויף טערקיש און ציגיינעריש, זיינען גאָר יידן פון דער בוקאָווינע. דער רבי האָט גלייך דערפילט אַ זינד אין שטעטל. מען האָט שלעכטע זאַכן פון דעם לייוועגטנעם געצעלט דערציילט, און ער האָט געשיקט ישראל־אביגדורן, דעם גבאי, ער זאָל דעם פרעמדן ברענגען צו אים. אָבער דער שוואַרצער ייד, וואָס זעט אויס ווי אַ ציגיינער, האָט נישט געוואָלט קומען און בלויז געהייסן זאָגן דעם רבין, אַז ער מישט זיך נישט צום רבינס געשעפטן, און דעריבער זאָל דער רבי זיך צו זיינע געשעפטן אויך נישט מישן.

פאַרקערט, די מוזיק מיט די געזאַנגען פון די מיידן האָבן זיך נאָך מער געשטאַרקט, אין אַלע יידישע שטובן אַריינגעדרונגען, ביזן רבינס הויף.

— איי, איי — האָט דער רבי געזיפצט אין די נעכט, געשטערט אין שלאָף פון די קולות, געזאַנגען און געלעכטערס — הפקרות, נעבעך...

פונקט אַזוי האָט נישט געקענט צוטאָן קיין אויג מלכהלע ביי זיך אין שטוב. די קולות האָבן גערופן, געוועקט, דאָס בלוט אָנגעצונדן, קיין מנוחה נישט געגעבן.

אין דעם שטילן שטעטל האָבן זיך פרעמדע מענטשן אַריינגעריסן, פרעמדע רייד, געלעכטערן, וואָס דערציילן פון ווייטן, פון פייפערייען פון באַנען, פון קאָנדוקטאָרישע רויטע און גרינע לאַמטערנדלעך, וואָס שאַרן זיך אין דער נאַכט. דאָס האָט איר דערמאָנט אָן איר פרעמדער מאַמען, וואָס איז ערגעץ מיט אַ פרעמדן מאַן אין אַ ווייטער, גרויסער שטאָט.

צוליב דעם לאַגער און באַוועגונג האָבן זיך אַלערליי הענדלער, קונצנמאַכער און וואַנדערער גענומען ווייזן. יידן האָבן אין דער תורה פאַרגעסן און געהאַנדלט, געוואַנדלט. אינם רביס הויף זיינען אַלעמאָל אַנדערע מיליטער־לייט געקומען, צו זען דעם וואונדער־ראַבי.

מלכהלע האָט געבריט אין די הייסע נעכט. זי האָט אַרויסגעוואָרפן פון בעט אירן די שווערע פערענע, זי האָט זיך אַפּגעדעקט אינגאַנצן. אַלץ איז אויף איר הייס לייב שווער געווען, געלאַסטעט. אַ וואַכע, אַ געשפּאַנטע, איז זי געלעגן מיט אָפענע אויגן, וואָס בלאָנקען ערגעץ אין ווייטן, מיט אויפגעשפּיצטע אויערן צו אַלע שאָרכן און קלאַנגען אין דער נאַכט. ווי אַ הונט אין זיין רייפקייט האָט זי נאָכגעשפּירט נאָך עפּעס, וואָס דאַרף קומען, וואָס מוז קומען און זי דערלייזן.

— נחומטשע — האָט זי גערופן הייס — נחומטשע, קום צו מיר!

און אין דער ערשטער שבועות־נאַכט, אַז עס איז געקומען, און די בענקשאַפט אירע האָט איר אַזוי צוגעשפּאַרט, אַז איר האָט אָנגעהויבן אויספעלן אָטעם, האָט זי זיך גיך אויף איר געלעגער אָנגעטאָן און זי איז אַרויס פון שטוב אין דער סאַמעט־שוואַרצער נאַכט.

אַ פינצטערע איז געווען די נאַכט, אָן איין שטערן, אָן אַ מינדס פּענעצל לבנה, אָבער אַ געדיכטע, אַ פולע, אָן אָנגעזאַפּטע, פול מיט ריחות פון בעז און בליענדיקער אַקאַציע, וואָס מאַכט שיכור, פול מיט איינגעהאַלטענע זשומערייען, פול מיט ריחות פון פעלד און געשניטענער לאָנקע.

אַ גאַנצן טאָג האָבן פאַרבענקטע טראָמייטן און בלאָזערייען פון פּאָסטוכישע הערנער געטראָגן זיך אין דער לופטן. דער גראַף אלכא האָט אין זיין שלאָס איינגעאָרדנט אַ באַל פאַר די הויכע וויענער געסט, פאַר די פרינצן און פאַר די אָפיצירן פון לאַגער. אויך אַ יאַגד איז פריער אין די וועלדער פאָרגעקומען. הונדערטער פּויערים, און אַפילו אַ טייל פראָסטע יידן, האָבן דעם וואַלד אַרומגערינגלט און די האָזן נישט געלאָזט אַנטלויפן, צוריק זיי מיט שטעקנס געיאָגט. הינט האָבן געבילט, טראָמייטן האָבן געבלאָזן, ביקסן האָבן געקנאַלט מיט אַ סך ווידער־קולות. אין אָוונט האָט מען ראַקעטן געלאָזט.

אין רבינס בית־המדרש איז ליכטיק געווען. יידן האָבן תיקון־שבועות געזאָגט. מלכהלע האָט זייערע געבעטן נישט געהערט. געהערט האָט זי בלויז די שטימען פון דער שוואַרץ־סאַמעטענער נאַכט. מיט ציטערנדיקע נאָזלעכער האָט זי איינגעזאַפּט אין זיך די פאַרשיכורנדיקע ריחות פון בעז און אַקאַציע, די סודותדיקע שושקערייען פון דער שטילקייט, דאָס גרילן פון אַ נאַכטיקער פעלד־גריל. זי איז אַרויס צו די פעלדער. זי איז געגאַנגען מיט אָפענע וואַנזיניקע אויגן, וואָס זעען אַלץ און גאָרנישט. גלי־ווערים האָבן, ווי שוועבנדיקע פייערלעך, געפלאַטערט אין דער פינצטערניש, געשפּאָלטן דעם סאַמעטענעם חושך. פאַרפוילט האָלץ האָט פאַרפירעריש מיט פאָספאָר־גלאַנץ געלויכטן. עפּעס אַ פרעמדער פויגל, אַן אומבאַקאַנטער האָט געשריגן מיט אַ משונהדיק קול ערגעץ. מיסטישעס איז געלעגן אין דער ברייטער ריזיקער אומענדלעכער שוואַרצקייט.

צום ערשטן איז זי געגאַנגען גיך, איילנדיק, ווי זי וואָלט ערגעץ געהאַט צוצוקומען. זי איז אָפּגעגאַנגען אַ שטיקל וועג. אָבער הינט האָבן אָנגעהויבן נאָענט צו בילן, רייסן זיך. אַ הירזשען פון אַ פערד, וואָס פּאַשעט זיך אַ גאַנצע נאַכט אויף דער לאָנקע, האָט געציטערט, געפלאָכטענע פאַרקאַנעס האָבן זיך געבראָכן. און זי האָט זיך אומרואיק אומגעקערט און צוריק אַוועק צום הויף.

אין אַ ווינקל ביי דער גרויסער הויפישער סוכה האָט אין אַ נידעריקער וואַנט־לאַמטערנע אַ טריפנדיק שטיקל ליכט געברענט. אַליין נישט וויסנדיק פאַרוואָס, האָט זי עס אין דער האַנט גענומען. אין דער סוכה איז די טיר געשטאַנען האָפן. זי איז אַריינגעגאַנגען. אין דער גאַנז האָט אַ שטיקנדיקער ריח אַ זעץ געטאָן. אַ חוץ די שטענדיקע קאָזאַקישע מונדירן, וואָס זיינען דאָרט געלעגן פון חתונה צו חתונה און געשימלט, אַ חוץ אַלערליי שמאַטעס און קליידער, זויערע פעסער און פאַרפוילטע ראָגאָזשעס, זיינען אויך דאָרט שמוציקע שטרוי־זעק געלעגן אויסגעלייגט, שטרוי־זעק, אויף וועלכע עס שלאָפן אָרעמע חסידים אין די יום־טובים. אויף שבועות זיינען די שטרוי־זעק געלעגן געדיכט. דאָס האָט צום קאָפּ צוגעשלאָגן, צו מלכהלעס וואַנזיניקן קאָפּ, וואָס איז געווען פאַרשיכורט פון די שטילע שאָרכן, פון דער סאַמעטענער נאַכט־שוואַרצקייט, פון די שאַרפע בעז־ און אַקאַציע־ריחות.

דער גאַנצער עיפּוש, פאַרדומפּנקייט און אומזין פון הויף, פון ניעשאַווע, האָט איר אַ בלאָז געטאָן. אין קאָפּ האָט געגומען דרייען. פון דער שווערער שטיקעניש און געדיכטער לופט האָט דאָס שטיקל ליכט אין איר האַנט אָנגעהויבן טריפן, צאַנקען. דער הייסער חלב האָט געבריט אירע פינגער. אַ פייער־פלעמל האָט אַ ביס געגעבן. זי האָט אַ בליק געגעבן אַרום זיך, אַ פרעמדן בליק, ווי עמעצער דערזעט זיך אין אַ פרעמד אָרט. און זי האָט דאָס שטיקל ברענענדיקע ליכט אין פאַרפוילטן שטרוי אַוועקגעוואָרפן. זי

איז געבליבן שטיין אַ ווײַלע מיט אַן אײַנגעהאַלטענעם אָטעם, אין אַ פּאָר־געפּלטער דערוואַרטונג. ביי דער ערשטער פייער־צונג, וואָס האָט זיך אויסגעבויגן צו איר זייט, ווי די צונג וואָלט וועלן אַ לעק טאָן, האָט מלכהלע האַסטיק פאַרלאָזן די סוכּה, מיט שטילע קעציקע טריט אַרײַנגעשלײַכט זיך צו זיך אין שטוב און צוגעלייגט אַ פּאָר אויפגעריסענע אויגן צו דער פינצטערער שויב פון פענצטער.

ווען די יידן אין בית־המדרש האָבן די ערשטע פלאַמען דורך די גרויסע רונדע פענצטער דערזען, איז שוין די שׂרפה געווען גרויס.

— יידן, די ספר־תורהס ראַטעווען! — האָבן קולות געשפּאָלטן די לופט.

ווי ביי אַלע יידישע שׂריפות אין די קליינע שטעטלעך, זײַנען די קולות געווען גרעסער ווי דאָס ראַטעווען. זיידענע יונגעלייטלעך, לומדים, בית־המדרש בחורים, נישט געוואוינט קיינמאָל עפּעס צו טאָן, מיט די הענט צו רירן, האָבן זיי זיך געשטויסן, געטוליעט זיך ווי די שעפּסן איינער צום אַנדערן, געגוואַלדעוועט און נישט געריירט זיך פון אָרט, שרייענדיק בלויז אויפן פייער, וואָס שלינגט מיט רויטע צונגען אַלץ אַרום זיך. ביז די באַלמעלאָכעס און באַלעגאָלעס זײַנען געקומען, איז שוין אַ האַלבער הויף אין פלאַמען געשטאַנען. פון דאָ און דאָרט איז בלויז אַ צעפלאַמטער ייד מיט אַ צוגעטוליעטער ספר־תורה געלאָפן ווילד.

אין דער קירך האָבן די גלעקער זיך צעקלונגען מיט שווערע קלאַנגען. ווייבער מיט קינדער האָבן געשריגן אין דער נאַכט:

— יידן, געוואַאַאַלד !...

מלכהלע איז אַרומגעלאָפן אַ שווייגנדיקע, אַ וואַנזיניקע, אַ פאַרשיכורטע. זי האָט זיך געשלייכט פון אָרט צו אָרט, פון ווינקל צו ווינקל און מיט גרויסע אויפגעריסענע און שוואַרצע משוגענע אויגן, אין וועלכע די שׂריפה האָט זיך פריילעך געשפּילט, געברענט, האָט זי געזוכט, געזוכט דעם, וועמען זי האָט אין די לאַנגע נעכט גערופן. מיט אָפענע אויגן, וואָס זעען קיין שום זאַך ניט, אַ חוץ אים, איז זי אין דער פייער־באַלויכטענער נאַכט אַרומגעלאָפן ווי אַ חיה, וואָס איז פול געוואָרן אין איר רייפקייט. און זי האָט אים געפונען.

הינטערן בית־המדרש, אָפּגערוקט צו די פעלדער צו, איז נחומטשע איינער אַליין געשטאַנען און מיט פאַרקלעמטע הענט עפּעס אַ צעריסן ספרל געדריקט צו דער ברוסט.

אין גרויסן טומל און שרעק האָט ער געכאַפּט דאָס ערשטע, וואָס איז אים געקומען אונטער דער האַנט, אַליין נישט ווייסנדיק וואָס.

זי איז צו צו אים מיט פעסטע טריט. זי האָט אים ביי דער האַנט אָנגענומען. ווי אַ מאַמע אַ קינד, האָט זי באַפוילן:

— קום!

ער איז געגאַנגען.

זיי זיינען געגאַנגען גיך, שווייגנדיק, האַנט אין האַנט. זיי זיינען געגאַנגען גלייך, מיט די פעלדער אַרויס, צום וואַלד, ווי דעמאָלט ביים שלאַקס־רעגן. קיין איין וואָרט האָבן זיי נישט אַרויסגערעדט. דאָס פייער פון דער שריפה האָט זיי באַלויכטן דעם וועג.

די נאַכט האָט געלעבט איר שטום נאַכט־לעבן. אַ לייכט־בלאָזנדיק ווינטל האָט געדרייט זיך און געסודעט זיך מיט רויט־באַזוימטע נאָדלען פון די שוואַרץ־געשלייערטע שטאַמען. דאָ און דאָרט האָט אַ שאָרך געטאָן. אַ שישקע איז אַראָפּגעפאַלן. זיי זיינען געגאַנגען זיכער, שטום, טרעטנדיק אויף נאָדלען, ברעכנדיק צווייגן. אַז זיי זיינען צוגעקומען צום בערגל, וואו דער אויסגעהוילטער בוים איז געשטאַנען, צום בוים, צו וועלכן זי איז אַזויפיל מאָל געגאַנגען, אַזוי אַז די טריט אַליין האָבן שוין דאָרט געטראָפן, האָבן זיי זיך אַוועקגעזעצט אויף דער ערד. שטום, בלויז מיט אַ ברום, ווי שטומע פולע באַשעפענישן, זיינען זיי צוגעפאַלן צו זיך און געוואָרן איינס.

זי האָט געשריגן אין איר ערשט גליק, געשריגן אין דער געדיכטער סוף־פרילינג נאַכט, וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט ריחות פון בעז און בליענדיקער אַקאַציע.

דער הימל האָט זיך אַלץ ברייטער געצונדן, פון פייער פאַרכאַפּט געוואָרן.

קאַפּיטל צוועלף

אין ניעשאַווער הויף איז געווען פוסט, חושך.

אויפן אָרט פון גרויסן בית־המדרש זענען איצט געשטאַנען בלויז הויכע שוואַרצע קוימענס, ווי שטומע עדות פון דער שריפה, פאַררייסנדיק די טרויעריקע קעפ צום בלויען זוניקן הימל. קראָען האָבן כסדר געוואוינט אויף די שפּיצן פון די וויסטע קוימענס און געקראַקעט שלעכטע בשורות אין דער וועלט אַריין. פון דעם רבינס הויז זענען צוויי פליגל מיט רויך אָפּגעגאַנגען. שטיקער איבערלעכע ווענט האָבן געקוקט ווי נאַקעטע אַרום זיך מיט זייערע פאַררויכערטע טאַפּעטן. די איבעריקע פליגל, וואָס די באַלמעלאַכעס און באַלעגאָלעס האָבן אין שבועות אָפּגעראַטעוועט, זענען געווען פאַררויכערט, פאַרזעגנקט און געשפּרייט אַרום זיך ריחות פון קויל, רויך.

דער רבי מיט מערסטנס קינדער און קינדס־קינדער זענען זיך צעפאָרן אין וואַרעמבעדער. ערשטנס, האָט ער זיך געפילט נישט מיט אַלעמען, דער רבי. די געלענקען האָבן אים געבראָכן. פון עגמת־נפש און פון דער שריפה איז אים דאָס האַרץ אַביסל שלאַבעריק געוואָרן, און די דאָקטוירים האָבן אים פאַרשריבן וואַרעמבעדער, עטלעכע וואַרעמבעדער, בלאָטע־בעדער פאַר די געלענקען, וואָס דערפון ווערט נאָך מער אפגעשוואַכט דאָס האַרץ, און דערנאָך קוואַלן פארן האַרץ, וואָס איז אפגעשוואכט פון דער בלאָטע און פון עגמת־נפש. צווייטנס, האָט ער אויך געדאַרפט זאַמלען געלט אין די וואַרעמ־בעדער, וואוהין עס קומען זיך אָן אַ סך גבירים און „דייטשן" פון גאַר דער וועלט.

קיינמאָל האָט ער נאָך נישט געדאַרפט אַזוי פיל געלט, ווי איצט. דאָס בית־המדרש איז געווען פארברענט און מען האָט געדארפט בויען אַן אנדערס. אויך אַ האַלבער הויף איז מיטן פייער אַוועק, צוזאַמען מיטן מעבל, מלבושים, וועש און כלים. אָבער ערגער פון אַלץ איז געווען דאָס, וואָס אַ סך געלט, שווערע טויזנטער רייניש, זענען אין דער שריפה פאַרפאַלן געוואָרן. אין דער גראָבער גמרא חולין, וואס איז געשטאַנען אין שטוב פארשלאָסן אין אַלמער, האָט ער בסוד געהאַט אָפּגעשפּאָרט געלט, אין די גוטע טויזנטער רייניש, אין גרויסע פּאַפּיר־באַנקנאָטן. קיינער האָט דערפון נישט גע־וואוסט. ער האָט די גמרא חולין געהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ.

זיין שטוב איז אפילו ביי דער שריפה גאָרנישט געשען, דאָס פייער האָט אהין נישט דערגרייכט. אבער ישראל אביגדור האָט פון דאָרט די ספרים געראַטעוועט. קיין שום זאַך האָט ער אַזוי נישט געראַטעוועט, ווי דעם רבינס ספרים, איבערהויפּט די, וואס שטייען אין פארשלאָסענעם אַלמער. ער האָט מיט גרויס גבורה דאָס שלאָס אויפגעריסן, די ספרים ארויסגעטראָגן און אַוועקגעשיקט זיי אַהיים צו זיך אין שטוב, וואָס ליגט ווייט פון הויף. ער האָט זיי אָפּגעבראַכט דערנאָך, די ספרים, קיין איין ספר האָט נישט געפעלט. דער רבי האָט זיך דאָס ערשטע געכאַפּט צו דער גמרא חולין. מיט ציטער־דיקע הענט האָט ער גענומען בלעטערן, אָבער קיין פּרוטה איז דאָרט צווישן די בעלטער מער נישט געווען. אַלץ איז געווען, יעדער רבינס האָר פון דער באָרד, וואָס ער האָט דאָרט אריינבאַהאַלטן אין די בלעטער, יעדער ביסל שמעק־טאַבאַק, וואס ער האָט פארשאָטן, יעדער אַלטע ציצה, וואָס ער האָט דאָרט אַריינגעלייגט, נאָר נישט די באַנקנאָטן, קיין איינער אַפילו נישט.

דער ניעשאַוועד האָט ישראל־אביגדורן געפרעגט, געפאָרשט, געבייזערט זיך אויף אים. ער האָט אים שיר נישט מיט די אויסגעקוילערטע אויגן אויפגעגעסן אַ לעבעדיקן. אָבער ישראל־אביגדור האָט אַפילו קיין פינטל מיט די אויגן נישט געטאָן.

— אַז דער רבי איז מיך חושד — האָט ער געזאָגט אַ באַליידיקטער — קען איך, נאָך דרייסיק יאָר גבאות, אַוועקגיין... עד קען שווערן, עד.

דער ניעשאַווער האָט אים באַטראַכט מיט איין אויג, לאַנג אים דורכ־גענומען און פאַר צאָרן אפשר צען מאָל געפּאַטשט מיט די ליפּן אין פאַר־לאָשענעם ציגאַר.

— מוחל דיר דיינע שבועות... — האָט ער געברומט מיט אומגלויבן — גיב פייער, גיב, זעסט נישט, אַז דער ציגאַר האָט זיך פאַרלאָשן?

ישראל אביגדור האָט גיך, מיט פּלוצלינגדיקן איבערגעטריבענעם דרך־ארץ, צוגעטראָגן דעם רבין פייער און געלאָזט זיך אָנפּיפּען פולע אויגן רויך.

— ביז ימים נוראים, מען זאָל עס דערלעבן — האָט ער געזאָגט מיט טריישאַפט — וועט מען אויפשטעלן אַ דערווייליק הילצערן בית־מדרש. צום צווייטן זומער, אם ירצה השם, וועט מען מויערן אַ גרויס בית־מדרש, אַ טאָפּלט־גרעסער, ווי דאָס אָפּגעברענטע, עטלעכע טויזנט יידן, קיין עין־הרע, זאָלן אַריין.

— ביסט אַן עם־הארץ, ישראל אביגדור — האָט דער רבי אים גע־זידלט — ווייסט נישט, אַז מען טאָר נישט צעגעמען איין מקום־קדוש ביז מען בויט נישט פריער אויס אַן אַנדערס?

ער איז געבליבן, ישראל אביגדור, ווי שטענדיק. דער רבי האָט זיך אָן אים נישט געקענט באַגיין. נאָך דערצו, ווען מען האָט זיך געגרייט אין וועג. און ער האָט די רייזע צוגעגרייט מיט גרויס ברען. ער האָט געקראָגן אַ ספּעציעלן וואַגאָן פאַרן רבין און די זאַכן. אַלץ, וואָס איז געבליבן נאָך דער שריפה, האָט ער געלאָזט איינפּאַקן, מלבושים, וועש, ספרים, זילבערן־געשיר, פּוטערס אַפילו, טאָמער וועט זיין קיל. אויך אַ שוחט איז מיט־געפאָרן, אַ קעכין, אַ משרת. ער האָט זיך נישט פאַרלאָזט, דער ניעשאַווער, אויף קיין פרעמדער שחיטה, אויף פרעמדע קיכן, נאָך דערצו אויף די גע־גאָלטע דייטשן פון די גויאישע וואַרעמבעדער.

אויך דעם רבינס זין מיט זייערע ווייבער און קינדער זיינען זיך צעפאָרן — יעדער אין אַן אַנדער באָד. אין פרעמדע ערטער האָבן זיי, יעדער פאַר זיך, רביסטווע געפירט, טישן געמאַכט, תורה געזאָגט, שיריים געטיילט און געלט גענומען. איבערהויפּט האָט מען געמאַכט געלט אין די וואַרמבעדער, וואו עס זיינען דאָ קוואַלן פאַר עקרות. נאָך דער שריפה אין הויף האָבן יידן געגרן געלט געגעבן.

צוזאַמען מיט די ברידער, צו אַ קוואַל פאַר ווייבער, וואָס ווילן האָבן קינדער, איז אויך סערעלע געפאָרן.

זי האָט נאָכן יאָר פון דער חתונה אירער קיין קינד נישט געהאַט, אַפילו אין טראָגן נישט פאַרגאַנגען. דאָס האָט זי זייער באַאומרואיקט. דערצו האָבן

איר די עלטערע שוועסטער, גרויסע קינדלעריגס, געפרעגט ביי יעדער געלעגנהייט:

— גאַרנישט, סערעלע?

— גאַרנישט — האָט סערעלע געזאָגט מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ.

— עד אין דיינע יאָרן — האָט זיך יעדע פון זיי באַרימט — האָב שוין געטראָגן מיטן צווייטן... וואָס איז די מעשה?...

סערעלע האָט זיך עס צום האַרץ גענומען און זי האָט אָפּגעמאַכט ביי זיך, מיטצופאָרן צו די קוואַלן.

— אַוודאי — האָט דער גיעשאַוווער איר צוגעשאָקלט — פאַר, און זאָל דער אייבערשטער העלפן.

אויך מלכהלע איז מיטגעפאָרן. דער גיעשאַוווער האָט שטאַרק מורא געהאַט, אַז זי וועט נישט וועלן פאָרן, אַז זי וועט אים זאָגן עזות. נאָר אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז זי איז גערן איינגעגאַנגען. זי איז גאָר גוט געוואָרן צו אים. דער גיעשאַוווער האָט אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז דערפאַר וועט ער באַלד נאָך די בעדער זיך לאָזן איבער דער וועלט, צו אַלע חסידים זיינע, און אַ סך געלט מאַכן, בייע זאַכן איינקויפן פאַר איר, ניי צירונג, אויך געלט איר אָפּשרייבן. עס קומט איר.

אַ טאָג פאַר דעם רבינס נסיעה זיינען אַ סך יידן פון די נאָענטע שטעטלעך אָנגעקומען זיך געזעגענען. מען האָט אַ סך לעקעכער אָנגעבאַקן, מתנות מיטגעשיקט. גאַנץ גיעשאַווע איז אַרויס עטלעכע קילאָמעטער באַגלייטן דעם רבין. בחורים זיינען נאָך דער קאַרעטע נאָכגעלאָפן און פון קוטשער בייטשן געכאַפּט. און באַלד דערנאָך איז אַ פוסטקייט אויפן הויף אָנגעפאַלן, אַ מרה־שחורה. קיין חסידים זיינען מער נישט געקומען, די יושבים זיינען זיך צעקראָכן, צעפאָרן. בלויז אַ מנין שלים־מזלדיקע יושבימלעך, וואָס טויגן נישט צו קיין זאַך, האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט איבערן אָפּגעברענטן הויף, געשאַרט זיך הונגעריקע אַרום דער קיך. די דינסטן און משרתים האָבן נישט געוואָלט טאָן קיין זאַך, זיי זיינען געלעגן אין די קיכן און געדרימלט, מלכהלעס דינסט, די גראָבע לאַכעדיקע מויד, וואָס האָט געדאַרפט היטן דער רביצינס שטובן, האָט איבערגעלאָזט די דירה אויף הפקר. אין אַ וויטן דאָרף ביי גיעשאַווע איז ביי אַ ייד אַ טעפּער זיין יידענע געשטאָרבן און איבערגעלאָזט אים אַ סך קינדער, איינס קלענער פון אַנדערן. די פאַרזעסענע מויד האָט דערפילט, אַז זי קאָן נאָך אויפגעריכט ווערן און גיין, ביי אירע פערציק יאָר, מיטן טעפּער צו דער חופּה. זי איז דעריבער צו אים אָפּט אין דאָרף אַרויסגעגאַנגען, זי האָט דאָרט די ליימענע פּאָדלאָגע פון זיין שטיבל אויסגעקערט, די קינדער די קעפּלעך אויסגעצוואָגן און דעם אלמן אַ לאַטע אויף די הויזן צוגענייט, זיפצנדיק דערביי כסדר:

— אַז אַ מאַנצביל, מ'שטיינס־געזאָגט, איז אַליין...

איבערן הויף האָבן זיך באַלמעלאָכעס אַרומגעדרייט, מען האָט גע־לאָשן קאַלך, געגראָבן גריבער, געקלאַפּט, געגרייט בויען. אין די אונטן איז געווען חושך, וויסט, ווי אויף אַ בית־עולם. פּונקט אַזוי חושך, וויסט און פול מיט מרה־שחורה איז געווען נחומטשע, וואָס איז איינער אַליין פאַרבליבן אין הויף אויף זיין גאָרן־שטיבל, וואָס די שריפה האָט עס אויסגעמיטן.

ער האָט נישט געוואָלט פאָרן אין ערגעץ, וויפיל מען האָט אים נישט געבעטן, וויפיל דער רבי האָט מיט אים נישט איינגעטענהט.

— איך וויל בלייבן אין הויף — האָט ער געזאָגט — איך דאַרף אַזוי.

און גאַנצע טעג איז ער אָפּגעזעסן אין זיין לערן־שטיבל אויפן גאָרן. ער איז נישט אַראָפּגעגאַנגען דאַווענען מיט מנין מיט די יושבים, ער האָט זיך אויף דער גאַס נישט געוויזן, ער האָט ווינציק געגעסן, אָפּטמאָל אינ־גאַנצן זיך נישט צוגערירט צום עסן, וואָס איינער פון די יושבים האָט אים אַרויפגעטראָגן פון דער קיך, און בלויז געקוקט אין די ספרים אָדער גאָר שעהנווייז געזעסן אומבאַוועגלעך אויף אַן אָרט און געקוקט מיט פינצטערע בליקן אויף די שטומע קוימענס, וואָס זיינען געבליבן נאָך דער שריפה.

און גרעסער פון אַלע זינד אויף דער וועלט — האָט ער געלערנט אין די ספרים — איז די זינד פון טאָן אומווירדיקייט מיט אַ פּרוי פון אַ מאַן. דען אַ מאַן, וואָס אַנטפּלעקט די שאַנד פון זיין חבר — זאָגט די הייליקע תורה — איז געטויט זאָל ער ווערן, אי דער מאַן, אי די פּרוי, וואָס האָט אָפּגעקערט, זאָלן זייביידע פאַרטיליקט ווערן פון פאָלק. און ווי איז צו די רשעים, וואָס זינדיקן מיט פרעמדע ווייבער, דען זיי בעטן אויף זיך דעם גיהנום אויף יענער וועלט, אָבער מען לאָזט זיי נישט אַריין, דען זייער אומווירדיקייט איז זייער גרויס, און מען וואַרפט זיי אין כף־הקלע פון איין עק וועלט ביז דעם צווייטן, און זיי ווערן מגולגל אין בהמות און חיות און עופות און שרצים און אין פיש און אין שפּראָצונגען, און זייער צער איז גרויס און נאָך גרעסער די בושה. און ווען זיי שטאַרבן און די ערד דעקט זיי צו, קומען שדים אין געשטאַלט פון אָקסן און טרעטן זיי מיט די פיס, און דער מלאך־הדומה קלאַפּט אָן מיט אַ פייערדיקער רוט אין קבר און שרייט: ווער ביסטו, רשע, און ווי איז דיין נאָמען? און די רשעים, וואָס האָבן פאַראומרייניקט דאָס יידישע פאָלק, בפרט די, וואָס האָבן ממזרים געבערענגט אין קהל, פאַרגעסן זייערע נעמען. דעמאָלט קומען שדים אַזויפיל, ווי דאָס זאַמד פון ים, און זיי שלאָגן און זיי פייניקן און זיי שפּעטן, אַז מען הערט די קולות פון געפייניקטן פיר הונדערט מייל אויף פיר הונדערט מייל, און דער רשע וויל תשובה טאָן, אָבער די רוחות לאַכן פון אים, דען זיי זאָגן, איצט איז שוין צו־שפּעט.

נאַכט ביי נאַכט האָט ער שריפות געזען, פייער־פלאַמען. דער ניעשאַ־

ווער הויף האָט געברענט. וואו דאָס בית־המדרש איז געשטאַנען, איז מיט־אַמאָל דאָס גיהנום געוואָרן. מלאכים שטייען אין גיהנום אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס און זאָגן תיקון־שבועות. דער רבי שטייט מיט זיי. נאָר מיטאַמאָל קומען רוחות אָן און שפּעטן פון דעם רבין, זיי פירן אים אין אַ וואַלד אַוועק, צו אַ בוים אָן אויסגעהוילטן. ער מיט מלכהלען, נאַקעטע אינגאַנצן, לויפן, יידן יאָגן זיי נאָך, פירן זיי אַוועק קיין ירושלים, וואו דאָס בית־המקדש שטייט, און כוהנים זיצן פאַרן טויער פון שטאָט. דער רבי שרייט צו די כוהנים, ווייזט אָן אויף מלכהלען, אַז זי האָט געזינדיקט. מלכהלע לייקנט. דעמאָלט הייבט זיך אויף דער כהן, אַ ייד מיט אַ שוואַרצער באָרד ביזן גאַרטל, אַ בייזער זייער, און גיט מלכהלען צו טרינקען ביטער־וואַסער, און ער שעלט הויך, און ער שרייט, אויב דו האָסט געזינדיקט און פאַראומ־רייניקט זיך, און דו האָסט געטאָן אַ פעלשונג אין דיין מאַן, זאָל דאָס וואַסער מאַכן געשוואָלן דיין בויך, און דיין דיך זאָל אַרויספאַלן, און דו זאָלסט זיין אַ קללה און אַ פלוך צווישן דיין פאָלק. זי שרייט: נחום, נחומטשע! ער וויל זי פאַרשטעלן, נאָר די יידן כאַפּן שטיינער און וואַרפן אויף אים און שרייען: פאַרטיליקט זאָל ווערן דער מאַן, וואָס האָט אַנטפּלעקט די שאַנד פון אַ ווייב פון אַ מאַן, זיין בלוט אין אים!...

מיט אַ יאָמערלעך געשריי פלעגט ער זיך אויפכאַפּן פון שלאָף און קאָר־טשען זיך אינגאַנצן אין ווייטיק.

אויך אויף דער וואַך האָט ער זעאונגען געהאַט. איבערהויפּט אין די פאַרנאַכטן, ווען ער איז געזעסן איינער אַליין אין דער טונקלקייט פון צו־פאַלנדיקן אָוונט און די שטומע קוימענס האָבן צו אים אין פענצטער אַריינ־געקוקט. שטימען פאַרהוילענע, ווייטע, האָבן זיך געטראָגן צו אים פון די פינצטערע ווינקלען. געשטאַלטן זיינען געקומען נישט דורך דער טיר און גערעדט צו אים אין דער טונקלקייט.

און בלינד איז דער — האָט איין געשטאַלט געזאָגט, — וואָס מיינט, אַז ווען מען ווערט געשטרויכלט, איז שוין קיין האָפענונג נישטאָ, דען גאָט איז אַ דערבאַרמדיקער, און ער האָט דעם מענטש געגעבן די ברירה גוט צו מאַכן דאָס, וואָס ער האָט קאַליע געמאַכט. און אַפילו ווען דיינע זינד זיינען רויט, ווי רויטער פּאָדים, קאָנען זיי דורך תשובה און פּיין ווערן אָפּגעוואַשן און ווייס ווי שניי. און פּייניקן דאַרף דער זינדער זיין גוף, און פאַסטן, און אַש אויף דעם קאָפּ שיטן, און חרטה האָבן מיטן גאַנצן האַרץ, דען אַזוי ווי פייער רייניקט דעם ראָסט פון אייזן, אַזוי רייניקן יסורים דעם זינדיקן גוף פון עבירות. און עס איז בעסער צו פּייניקן דעם גוף אויף דער וועלט, ווי לאַנג עס איז נישט שפּעט, איידער צו ליידן טויזנטער מאָל שטאַרקער אויף יענער וועלט...

דער שוטה מיינט — האָט די אַנדערע געשטאַלט געלאַכט — אַז מיט

פייניקן און פאַסטן קאָן מען זיך דערנעענטערן צו דער גאַנצקייט. נאַראָנים, זיי וויסן נישט, אַז די מחשבה, דער מענטשלעכער געדאַנק איז טויזנט מאָל שטאַרקער פון דער זינד אַליין, און דאָס טראַכטן וועגן זינד, וואָס מען טוט נישט, איז פיל ערגער, ווי די זינד, וואָס מען טוט, דען די זינד איז נישט דויערהאַפט און דער געדאַנק איז שטענדיק. דען ווען דער מענטש האָט דעם יצר־הרע נאָכגעגעבן און איז זאַט, האָט ער שוין מער די זינד נישט אין זיך, ער האָט זיך פון איר באַפרייט, און דער קאָפּ איז ריין, און דער מוח איז לויטער, און מען קאָן פאַרשטיין די העכערע זאַכן. אָבער, ווען דער מענטש פאַסט און טראַכט נאָר וועגן עסן, ווען דער מענטש שיידט זיך אָפּ פון לוסט און ווייבער און טראַכט נאָר וועגן אומווירדיקייט, איז פינצטער זיין געדאַנק, איז אומריין זיין מוח, און ער קאָן נישט גאָט דינען, און ער איז איינגעטונקען אין שלעכטע געדאַנקען און מרה־שחורה, וואָס איז געגליכן צו טומאה. און געוועז זיינען צדיקים, וואָס האָבן געוואָלט ברענגען די אויסלייזונג דורך עבירות, דען משיח קאָן נאָר קומען, ווען אַלע וועלן זיין גערעכט אָדער אַלע וועלן זיין אומגערעכט, און ווייל אויך די זינד זיינען פון גאָט, און אויך די סטרא־אחרא, די אומריינע כוחות זיינען אַ טייל פון דער גאָטהייט, איז גאָט דאָ אויך אין דער זינד, ווייל אין אַלץ איז גאָט, און עס שטייט געשריבן, איך וועל רוען אין אייך אין אייער טומאה... און אַזוי ווי מען קאָן נישט ווייס מאַכן קיין שוואַרצקייט, אַזוי קאָן מען נישט אינגאַנצן ריין מאַכן דאָס, וואָס מען האָט איינגעריכט, דעריבער קאָן מען אויסרייניקן זיך פון דער אומריינקייט דערמיט, וואָס מען שפייט די זינד אויס פון זיך, מען עסט זיך איבער מיט איר, ווי דער פרעסער, וואָס פרעסט אַזוי לאַנג, ביז ער ברעכט אויס, און מען קומט צו דער גאָטהייט.

ער האָט געבלאַנדזשעט, אַליין נישט געוואוסט, וואָס צו טאָן מיט זיך.

עס זיינען געווען טעג, ווען ער האָט זיך גענומען פייניקן. ער האָט נישט פאַרזוכט קיין פלייש אַפילו אין שבת. אין די קילסטע טעג איז ער אין די קאַלטסטע מקוות געגאַנגען. ער האָט זיך אויך נישט צוגערירט צו זיין געלעגער, נאָר געשלאָפן אויף דער הוילער ערד. אויף שבת האָט ער קיין העמד נישט איבערגעטאָן.

עס זיינען געווען טעג, ווען ער האָט נישט געדאַוונט, די תפילין אויפן קאָפּ נישט אָנגעטאָן, ווייל ער האָט נישט געוואָלט דעם של־ראש אויף זיין זינדיקן קאָפּ פאַרשוועכן, ווייל ער האָט מורא געהאַט מיט זיינע אומריינע ליפּן אַ יידיש וואָרט אַרויסצוזאָגן. גיי, זיי דיך מטמא, האָבן שטימען צו אים גערעדט, ווייל צו דער ריינקייט וועסטו שוין מער נישט קומען. לייקן, טרייב זנות, דען אין דער טומאה וועל איך רוען צווישן אייך, שטייט גע־שריבן.

צוויי כוחות האָבן אין אים מלחמה געהאַלטן, איינמאָל האָט זיך איין

כוח געשטאַרקט, באַלד — אַ צווייטער. און אַמאָל האָבןביידע כוחות צוזאַמען גלייך געוועלטיקט איבער אים, די קדושה מיט דער טומאה צוזאַמען, אַזוי, אַז ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואָס ער איז און ווער ער איז. אין מיטן דאַוונען, אין דער גרעסטער תשובה, האָט ער פּלוצלינג אַראָפּגענומען די תפילין פון קאָפּ, ער איז אַרויס הינטער דער שטאָט און מיט גיכע טריט געלאָזט זיך צו די פעלדער, וועלדער. אויפן וועג האָט ער צו זיך אַליין גערעדט. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט פאַרן טייכל, וואו גויעס, האַלב נאַקעטע שטייען און קלאַפּן־אויס וועש, און געקוקט אויף זייערע רויטע אָפּגעדעקטע פיס. ער האָט אָנגעשטעלט די אויגן אויף די צלמים פון דער דאָרפס־קירך און שלעכטע געדאַנקען דערפילט.

אָפטמאָל איז אים אויסגעקומען, אַז ער איז גאָר נישט נחום, נאָר עפּעס אַן אַנדערער, אַ גלגול, וואָס האָט זיין פריערדיק געשטאַלט אָנגענומען. און אַמאָל איז אים אויסגעקומען, אַז ער איז נישט איין מענטש, נאָר צוויי, אַז אין אים אַליין איז אַ פאַרצווייפלונג פאַראַן. דאָס האָט אים מיט אַזאַ שרעק אַרומגענומען, אַז ער פלעגט צו זיך אַליין געמען שרייען:

— ווער ביסטו, האַ?...

אַז דער רבי מיט זיין הויזגעזינד זיינען צו די ימים־נוראים צוריקגעקומען פון די וואַרעמבעדער קיין ניעשאַווע, האָבן זיי נחומטשען נישט דערקענט. אין הויף איז צוריק געוואָרן פריילעך. דער רבי האָט אַ סך געלט געבראַכט. אויך די זין איז גוט געווען. חסידים זיינען זיך אָנגעקומען, יושבים, אורחים. אין בית־המדרש האָבן יידן מעד געטרונקען, מזל־טוב זיך אָפּגעגעבן. מען האָט שוין געוואוסט, אַז דעם רבינס פערט ווייב איז אין טראָגן פאַרגאַנגען, אַז עס וועט זיין אַ ייִנגל, ווי דער רבי האָט נאָך פריער־אויס אַ וואָרט דעריבער געלאָזט פאַלן.

— לחיים, יידן — האָט מען זיך געווונטשן — ס'זאָלן נאָר זיין שמחות ביי יידן.

נחומטשע האָט קיינעם נישט געוואָלט זען, מיט קיינעם קיין וואָרט נישט אויסגערעדט. ער איז אַפילו קיין איין מאָל נישט צום רבינס טיש געגאַנגען. אין הויף האָט מען גענומען מורא האָבן פאַר אים.

— ר'האָט זיך זיינע געגנג — האָבן יידן געזאָגט שטיל — נישט צו פאַרשטיין.

סערעלע האָט חדשים לאַנג געליטן. זי האָט זיך אָנגעטאָן אַ כוח און מיט איר מאַן געפּרואווט ריידן, דערנענטערן אים צו זיך. ער האָט נישט געענטפערט. זי איז אַריין צו איר פאָטער מיט אַ געוויין:

— טאַטע — האָט זי געכליפּעט — ער האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעשיידט פון מיר.

דער ניעשאַווער האָט זי געטריבן מיטן ספּאַדיק, ווי שטענדיק.

— גיי, גיי, שוטהלע — האָט ער געברומט — עך וועל אים זאָגן. עך. עך וועל אים געבן אַ פּסק, אַז אין ניעשאַווע האַלט מען נישט פון אַזעלכע זאַכן. עט...

ער האָט זיך טאַקע געגרייט מיט אים צו ריידן, דער רבי. ער האָט עס בלויז אָפּגעלייגט פון טאָג צו טאָג. ער איז געווען שטאַרק פאַרנומען, אַ סך חסידים געהאַט, געלט אויפן בית־המדרש געפאָרן זאַמלען, און ער האָט נישט געהאַט קיין קאָפּ דערצו. ער האָט באַשלאָסן עס אָפּצולייגן אויף פּורים. ביי דער סעודה, ווען יידן זיינען בגילופין — האָט ער געטראַכט — וועט ער אים נעמען ביי דער האַנט און מאַכן ליצנות פון אים.

— עך האָב שפּעטער פון דיר חתונה געהאַט — וועט ער אים זאָגן — פונדעסטוועגן בין עך מער בריה פון דיר, דו ראַכמאַניוועקער ליטוואַק...

אָבער פאַר פּורים איז אַן אומגליק געשען אין הויף.

אין אַ שטאַרק־פראָסטיקער נאַכט, כאָטש עס איז שוין געווען אין אדר, האָט מלכהלע שווערע ווייען געקריגן און נישט געקענט געבוירן. פון רבינס הויף האָט מען אַרויסגעשיקט אַ שליטן מיט דריי פערד נאָך דעם אַלטן דאָקטאָר פון דער נאָענטער גרויסער שטאָט, וואָס זאָל דעם ניע־שאַוועך דאָקטאָר צוהילף קומען. אָבער ביז ער איז געקומען, דער אַלטער דאָקטאָר, איז שוין געווען צו שפּעט.

זי איז געשטאָרבן מיטן קינד אין בויך.

דער רבי איז געזעסן אין אַ ווינקל־שטוב און געיאָמערט. קיינער פון די קינדער זיינע איז צו אים נישט צוגעגאַנגען.

— נישט געדאַרפט חתונה האָבן מיט אַ קטלן — האָבן די ווייבער געמורמלט.

אַ גאַנצן מעת־לעת צייט האָבן די ווייבער געוואָלט אַרויסקריגן ביי דער געשטאָרבענער רביצין איר טויט קינד, כדי עס צו באַגראָבן באַ־זונדער, ווי דער מנהג איז. אָבער זי האָט עס נישט געגעבן. מען האָט זי טויטערהייט אין מקוה געטונקען, תהילים געזאָגט, עס האָט נישט געהאָלפן.

מען האָט אויף איר גוזר געווען.

— מלכה בת שפרה — האָט אַ בית־דין פון דריי רבנים צו דער טויטער געזאָגט — מיר זיינען גוזר אויף דיר, דו זאָלסט אַרויסגעבן דיין קינד פון דיינע געדערים, ווי דער דין איז...

די טויטע האָט עס נישט געגעבן. זי איז געלעגן מיט פאַרהאַקטע ציין אין דער אונטערשטער ליפּ און געקוקט אויף אַלעמען מיט אָפענע אויגן.

די שטאָט האָט מורא געהאַט. דאָס איז געווען אַ שלעכטער סימן.

און אינמיטן דער נאַכט, ווען אַלע זיינען געזעסן אַרום דער טויטער, געצונדן ליכט און תפילות געזאָגט — האָט נחומטשע אויפגעעפנט שטיל

די טיר פון זיין לערן־שטיבל אויפן גאָרן און ער איז פאַרשוואונדן אין דער נאַכט. ער איז געגאַנגען נאָך אַ קול, וואָס האָט אים גערופן.

אַלע מלבושים זיינע זיינען געבליבן. בלויז די תפילין האָבן געפעלט.

מען האָט פונאַנדערגעשיקט שליחים איבער אַלע וועגן. מען האָט גע־לאָזט אויסרופן אין בתי־מדרשים און שולן אין שטעט און שטעטלעך. מען האָט דער פּאָליציי צו וויסן געגעבן. מען האָט אַפילו אין די גויאישע בלעטער אַריינגעשריבן. נאָר מען האָט אים נישט געפונען. מען האָט שליחים קיין ראַכמאַניוווקע אַוועקגעשיקט. ער איז דאָרט נישט געווען. ער איז פאַר־פאַלן געוואָרן, ווי אַ פליעווע, וואָס דער ווינט בלאָזט אַוועק.

סערעלע האָט אָנגעגליט אַ ציגל אין קיך אויף רויט און זי האָט געזאָגט איבער אים אַ שפרוך:

— שטיין, שטיין, אַזוי ווי דו גליסט, אַזוי זאָל גליען דאָס האַרץ פון מיין מאַן נחום צו מיר. קום, קום, קום!

ער איז נישט געקומען.

נאָך עטלעכע וואָכן אומזיסטן זוכן אי דורך דעם ניעשאַווער הויף, אי דורך ראַכמאַניוווקע, האָט דער רבי געשיקט רופן סערעלען צו זיך.

ער האָט זי נישט געבעטן זיצן, אַפילו זיך נישט רעכט אומגעקוקט אויף איר.

— זיי וויסן אַז דו ביסט אַן עגונה — האָט ער איר געזאָגט — ביסט נישט מעוברת?

זי האָט זיך פונאַנדערגעוויינט, סערעלע, אָבער דער פאָטער האָט זי נישט געטרייסט.

— נו, גיי, גיי — האָט ער זי געטריבן מיטן ספאָדיק — נו!...

זי איז אַוועק צו זיך אין שטוב. זי האָט אַראָפּגענומען דעם אַטלעסענעם שלייער פון קאָפּ און איינגעהילט זיך אין אַ גרוי טיכל, נישט אין קיין זיידנס, נאָר אין אַ וואָלנס, ווי עס טראָגן אָרעמע ווייבער. דערנאָך האָט זי אָנגעטאָן אַן אַלט שווארץ קלייד, און די פיס אין לויזע שיך אָנגעשטעקט.

זי האָט אויסגעזען ווי אַלע פּאַרלאָזענע פּראָסטע ווייבלעך פון שטאָט, וואָס זייערע מאַנען, באַלמעלאָכעס, זיינען פון זיי אַוועק קיין אַמעריקע און זיי געלאָזט עגונות.

צווייטער טייל

קאַפּיטל דרייצן

אויף די בלאָטיקע וועגן, וועלכע פירן קיין ביאַלאָגורע אין פּוילן אויף דער רוסישער זייט, האַרט ביי דער גאַליצישער גרענעץ, איז באַוועגלעך און טומלדיק.

אין ביאַלאָגורע איז אַ יאַריד, דער גרויסער יאַרמאַרק פאַר ניטל, אויף וועלכן פּויערים פון אַלע אַרומיקע דערפער קומען זיך צונויף. רייכע גויים אין רויטע פּעלצן פאָרן מיט ווייב און קינדער און מיט אַ ביק צו־געבונדן ביי די הערנער צום וואָגן פון הינטן. אָרעמע גויים גייען צופוס, בלויז האַלטנדיק צוגעבונדן אַ שטריקל צו אַ הינטערשטן חזיריש פיסל. בעט־לערס מיט ווייסע בערד און ברייטע קליידער, ענלעכע צום הייליקן ניקאָלאַי, וואָס מען מאַכט פון אים צוקערלעקעכלעך פאַר קינדער, שלעפּן זיך אויף וועגן, קניענדיק אין שניי פאַר יעדער הייליקער פיגור, פאַר יעדער אויס־געבויגענעם חרובן צלם. יידן קרעמער, טאַנדעטניקעס, היטלמאַכערס, שוס־טערס, קירזשנערס פאָרן מיט ווייב און קינדער אויף לייכטע יידישע וואָגנס. יונגע געזעלן, פריילעכע, צעלאָזענע בחורים, מיידן אויס די פּויערישע פּוס־גייער, די באַלעבאַטיש־פאַרנדיקע גויאישע וואָגנס. פאַר יעדן דאָרף, וואָס זיי פאָרן דורך, מאַכן זיי מיט די הענט צו די שיקסעס פאַר די געפּאַלכטענע פלויטן און שרייען:

— מיינע הענט און פיס אויף דיין לייב און לעבן...

עלטערע יידן מוסרן זיי:

— יונגאַטשעס, טשעפּעט נישט ס׳גאַיעס.

נאָר די יונגען הערן נישט.

— העי! — שרייען זיי צו אַ תמעוואַט פּויערל, וואָס טראָגט אַ מענדל אייער אין אַ רויטער קעשענע־פאַטשיילע אויפן יאַריד צו פאַרקויפן — קופּטשע יעלה־ויבוא, טאַניאַ...

דאָס גויעצל שפּאַרט אונטער אַ האַנט אונטערן ברוין־און־בלויען אויער.

— טשעגאָ? — שרייט ער.

און די געזעלן קנייפּן די מייסטערס טעכטער פאַר הנאה.

יידן שמאַטניקעס מיט געשווירענע בערד, שווארצע, אָפּגעברענטע, ענ־לעכע צו ציגיינער, פאָרן מיט זייערע לייוונטענע ביידלעך, אָנגעפּילטע מיט מציאות, כלים, פייפלעך, גלעזערנע קרעלן, דראָטענע פינגערלעך, פּאַטשער־

קעס, וואָס זיי גיבן פאַר שמאַטעס אוןביינער. ביי יעדער דאָרף, וואָס זיי פאָרן דורך, קלינגען זיי מיט גלעקלעך, קרייען אין ערדענע גאָלד־געפאַרבטע הענער און רופן צום גראַם אין יידיש, פויליש און רוסיש געמישט, מיט אַ ניגון פון אתה הראתה:

בתולות, פאַניענקעס, מאָלאָדיציצעס,
זאַ שאַראַוואַרי, סוקענעטשקי און ציצית,
סאַראַפאַני, קאַפטאַני און הויזן,
ביינער, שמאַטי און שאָלאַמויזן.
בראַנסאַליעטקי, קאָראַלן, זהב־טהור,
האָבן זאָלט עטץ מיר אַזאַ יאָר,
דאַיו זלאָטאַ, סרעברא און טייער שטיין,
די ממתקים אַהער, ונאמר אמן!..

טשעכישע קונצנמאַכער מיט מאַלפּעס אויף די אַקסלען, ציגיינער מיט קופּערנע פאַנען און קעסלען, הונגעריקע רוטענער, הוצולן פון די קאַר־פּאַטן־בערג, דראָטשאַרעס, וואָס גייען אויס וועלטן מיט זייערע בינטלעך דראָט, צו פאַרריכטן געשפּאָלטענע ערדענע כלים, — גייען איבער די וועגן שוויינדיקע, פאַרוואָלקנטע.

— קאַמעראַדי — בעטן זיי ביי זייערע לאַנדסלייט, גאַליצישע יידן אין רבנישע קאַפּעלאַטשן און אין לאַנגע. פאַרבלאָטיקטע זשופּיצעס, וואָס שוואַרצן איבער דער גרענעץ וואָלנס און זיידנס אויף דער רוסישער זייט — קאַמע־ראַדי, גיט עפּעס צו עסן, אַ שטיקל צוויבאַק כאָטש, די קישקעס דרייען זיך איבער פון הונגער. גאָט וועט באַצאָלן.

יידן פערד־הענדלער פון דער רוסישער זייט גרענעץ, יידן גיבורים מיט הויכע שטיוול, מיט שווערע בורקעס און מיט שעפּסענע היטלען אויף די קעפּ. קריגן זיך מיט זייערע קאָנקורענטן, פערד־הענדלער פון גאַליציען, יידן מיט לאַנגע פיאות און רבנישע זשופּיצעס, וואָס קומען אַהער אויף דער רוסישער זייט איינקויפן פערד פאַר דער עסטרייכישער קאַוואַלעריע.

לאַנגע טאַבונען פערד פירן זיי מיט זיך, פערד יונגע, שטאַרקע, וואָס הירזשען מיט בענקשאַפט און באַגער צו פאַרלאָזענע שטאַלן און צו אָגערס. פריערדיק רייט אַ גאַליציאַנער ייד מיט אַ רויט געזונט פנים, וואָס שפּראָצט מיט בלוט, מיט אַ געדיכטער באָרד און פיאות. ער רייט אָן אַ זאָטל. די פּיס הענגען זיך אים נאָך, די לאַנגע זשופּיצע שלעפּט זיך, די פיאות פלאַטערן, די ציצית פון לאַנגן טלית־קטן באַמבלען זיך, דער פאַרשמאָלצעוואַטער רבנישער קאַפּעלאַטש איז פאַררוקט אין אַ זייט. אָאָבער אַראָפּוואַרפן פון פערד לאָזט ער זיך נישט, אַפילו פון הייס־בלוטיקן אָגער.

— העפּ, העפּ! — שרייט ער און יאָגט מיטן טאַבון אויף די בלאָטיקע וועגן — ווישטאָ, קינדערלעך, העי!...

די קאָנקורענטן זייערע פון דער רוסישער זייט גלוסט זיך שטענדיק אויפסניי לאַכן פון די פערד־יונגען אין די רבנישע זשופּיצעס.

— קיר"ה מאַק — שרייען זיי נאָך און שמייסן מיט די לאַנגע בייטשן דעם „רבס" פערד, כדי דעם קאָנקורענט אַראָפּצוּוואַרפן — באַבעלע־יושקע... קאַשטאַנער רבי...

— פּאָניע חזיר! — ענטפערט דער „רב" אין גאַלאָפּ — עך לאַך פון אייער געפגרטן טאַטן...

אין גרויסן שטאָטישן אַלטן בית־המדרש, וואָס מיט זיינע משונהדיקע ווענט און האַלב־רונדע פאַרקראַטעווטע פענצטער דערמאָנט עס אין אַ פּעס־טונג פון מלך סאָביעסקיס צייטן, איז געפּאַקט. יידן פרעמדע, יאַריד־פּאָרערס, בעטן זיך מיט רויע קולות ביי די שטאָטישע שיינע־יידן, זיי זאָלן זיי לייען טלית און תפילין.

— ס'עט נישט לאַנג דויערן — זאָגן זיי צו — איידער איר קוקט זיך אום, האָב איך שוין אָפּגעפּאַרן.. ס'עט גיין ווי געשמירט, נישטאָ קיין צייט.. לייטישע יידן ווילן נישט געבן.

— נאָכאַמאָל — זאָגן זיי געלאַסן, נישט געאיילט — נאָכאַמאָל זאָלט עטץ וויסן, אַז אַ ייד טאָר אָן טלית און תפילין נישט אַרויספאָרן — אַ פלעשל בראָנפן פאַרגעסט מען וואויל נישט מיטצונעמען, נאָר תפילין יאָ, גראָבע יונגען...

— אַ סוף, אַ סוף — בעט זיך אַ באַלעגאָלע און דעקט אָפּ די לינקע האַנט פון אַלע אַרבלען, פון אַלע לייבלעך און שפּענצערס, וואָס ער טראָגט — יעך וועל נאָר דאָס געשפּאַן אַרויפוואַרפן, אַ קוש טאָן די ציצית, אויס־שפּייען און היידאַ! אַ סוף, כ'האָב איבערגעלאָזט די פערד אויף הפקר...

יידן חסידים טרינקען בראַנפן, מען ווינשט זיך לחיים און מען פאַר־בייסט מיט הייסע באַבעלעך מיט קאַשע געפילט, וואָס אַ יידענע פאַרקויפט אין ווינקל פון בית־המדרש און פון אונטער אַ פּאַק שמאַטעס, כדי זיי זאָלן האַלטן היץ.

— לחיים, יידן, אַ גוטן יאַריד, גאָט זאָל העלפן!...

בית־המדרש בחורימלעך, קעסט־איידעמלעך מיט פּוכיקע בערדלעך, זיצן ביי די גראָבע טישן, ביי ריזיקע צעריסענע גמרות און זינגען, מאַכן קולות, נאָר לערנען ווייניק. זיי זיינען מקנא זייערע חברים, וואָס טאַטעס און שווערס האָבן זיי צוגענומען אויף אַ טאָג פון דער גמרא און אַוועקגעשטעלט ביי קראָמען, אַכטונג צו געבן אויף פּויערים, קוקן גויעס אויף די הענט. דער יאַריד, די פרעמדע מענטשן, דער טומל רופט, לאָזט ביי די גמרות נישט איינזיצן. צום ווייפילטן מאָל הויבן זיי אָן אויפסניי:

— שור שנגח את הפרה, אַן אָקס האָט געשטויסן אַ קו...

און הינטערן ריזיקן בית־המדרש אויוון, אין װעלכן מען לייגט אַריין גאַנצע שייטן האָלץ, טומלט זיך און רודערט זיך. גאַנצע מחנות אָרעמעלייט זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אויפן יאַריד, װען יידן לייזן געלט און מען קאָן כאַפּן פעטע נדבות, און זיך אין בית־המדרש הינטערן אויוון באַזעצט. ביי־טאָג קאָנען זיי נישט בעטלען. יידן זיינען פאַרנומען. אויך פאַרנאַכט װעט מען נישט קאָנען גיין איבער די הייזער, װייל יידן װעלן זיין פאַרנומען מיט רעכענען, ציילן געלט. גיין װעט מען ערשט קאָנען צומאָרגנס. און דער־װייל האָט מען זיך דאָ אויסגעזעצט אין בית־המדרש, הינטערן גרויסן אויוון, װאו ס'איז װאַרעם און אָפּגעזונדערט. זיי זיצן אויף דער ערד, אויף די טאָרבעס, אויף שמאַטעס, זיי ציילן גראָשנס, לייגן אויס ברודיקע שטיקלעך צוקער, װאָס קאַרגע װייבער גיבן זיי אַנשטאָט גראָשנס.

דעם צוקער פּאַקן זיי אין טאָרבעלעך און שאַצן אים אָפּ, װעגן אין די הענט װיפיל געלט מען װעט קריגן דערפאַר ביי די קאַצאַפּעס, װאָס קויפן דעם צוקער אויף מאַכן „סאַכאַרמאַראַזש". אויך באַלעבאָסטעס פון אָרעמע גאַסט־הייזער קויפן דעם צוקער אויף זיס צו מאַכן טיי.

אַנדערע לויזן זיך, קראַצן זיך אין די געדיכטע בערד און קאַל־טענעס, בינדן זיך שמאַטעס אַרום די װאונדיקע פיס און ריידן װעגן גוטע און שלעכטע שבתים. זיי גייען איבער שטעט און שטעטלעך לויט דער פּרשה פון דער װאָך. זיי שטעלן אַזוי אויס זייער מאַרשרוט, אַז צו דער זעלבער פּרשה זאָלן זיי זיין אין דער זעלבער שטאָט. די נעמען פון די שטעט געדענקען זיי נישט אַלעמאָל, זיי געדענקען בלויז די סדרהס און ביי װעמען זיי האָבן געגעסן שבת. און זיי ריידן װעגן די שבתים.

— בראשית — זאָגט אַ ייד מיט רויטע אויגן — האָב יעך אַ פּעטן. פיש און פּעטשאַי, און ציבעלעס מיט שמאַלץ, און קוגל, און קישקע, און צי־מעס, און בראַנפן װיפיל מען װיל נאָר, און אפילו מלוה־מלכה גיט מען אַ צולאָג, באָרשט מיט קאַרטאָפל. איך װאָלט פאַר מיין בראשית קיין דריי גולדן נישט גענומען.

— מיין ויקרא — ענטפערט אַ דיקער ייד מיט אַ פעך־שװאַרצער באָרד און מיט פינצטערע אויגן, װאָס אַזעלכע יידן געפינט מען אין די אַלטע שפּאָט־ביכלעך אויף יידן — מיין ויקרא זאָל אַ פייער נעמען. אַ קליין פּיצל פיש, קיין פּעטשאַי אינגאַנצן נישט, און חלה גיט מען נאָר צו דער מוציא, דערנאָך דערלאַנגט מען ברויט.

צװישן גאַנצן עולם בעטלערס, אָפּגערוקט אַן אַ זייט, אין לייכטע צע־ריסענע קליידער, מיט אַ יונג, שװאַרץ בערדל אַרום זיין בלאַס מאַט פּנים, זיצט אַ יונגער בעטלער אויף זיין מאָגער זעקל און זאָגט כסדר תהילים פון אַ צעשיט סידורל. ער איז אַ פרעמדער צװישן די אַלע. זיי קענען אים

קיינער נישט, קיינמאָל האָט מען אים נאָך נישט באַגעגנט אויף די וועגן, און מען וויל דערגיין ביי אים, ווער ער איז, מען וויל מיט אים האַנדלען.

— יונגערמאַן — פרעגט אַן אַלטער בעטלער — וויפיל קלעצלעך צוקער האָסטו? יעדן קויף צוקער.

— איך האָב נישט קיין צוקער — ענטפערט דער יונגערמאַן און זאָגט ווייטער תהילים.

— אפשר האָסטו פרוטות? — וויל וויסן אַן אַנדערער — פאַר פינף פרוטות גיב יעדן אַ גראָשן..

— איך האָב נישט קיין פרוטות — זאָגט דער יונגערמאַן און הערט נישט אויף זאָגן אין סידורל.

— קום מיט מיר שותפות — זאָגט אַ בלינדער — וועסט מיך פירן און וואָס מען וועט מאַכן, וועט זיין העלפט אויף העלפט.

— איך קאָן אַליין נישט די וועגן — ענטפערט דער יונגערמאַן.

— וואָס קאָנסטו? — פרעגן די אָרעמעלייט.

— גאָרנישט.

— וואָס טוסטו?

— איך זאָג תהילים.

— אַ משוגענער! — זאָגט איינער.

— ניין, אַ שווינדלער! — זאָגט אַ צווייטער — קיין קאַליקע איז ער נישט, יונג איז ער אויך, מאַכט ער זיך פרום, אַבי כאַפּן אַ גראָשן.

— אויב אַזוי זאָל ער גיין צו די בכבודע אָרעמעלייט — שרייט אַ ייד מיט אַ פייערדיקער רויטער באָרד און מיט איין הילצערנעם פוס — זאָל ער גיין צו די אייניקלעך, נשרפים. אונדז זיינען פּראָסטע בעטלערס, אורחי־פורחי...

— הע, הע, טראָג זיך פון דאַנען!...

— רוקט אים אַראָפּ דאָס היטל איבער די אויגן! — לאַכט מען.

— לאָמיר אים עפענען דעם זאַק, אפשר האָט ער דאָרט אַן אוצר...

די גאַנצע חברה רוקט זיך צו צו אים פאָרזיכטיק. זיי וואַרטן, אַז ער וועט זיך קעגנשטעלן. אָבער ער זאָגט ווייטער תהילים. זיי בינדן אויף זיין זאַק און געפינען דאָרט גאָרנישט. בלויז אַ תפילין־זעקל און אַ שטיינדל, וואָס זאָל האַלטן געוויכט אין זעקל.

— לאָזט אים אָפּ — זאָגן עלטערע אָרעמעלייט — ער האָט גאָרנישט.

— ניין, זאָל ער גיין פון דאַנען! — שרייען אַנדערע — מיר דאַרפן נישט קיין צדיקים.

— זאָל ער גיין, זאָל ער גיין! — שרייט דער בעטלער מיט דער פייערדיקער באָרד און מיטן הילצערנעם פוס — ס'איז אַזוי אויך ענג, איך וויל דאָ עמעצן אַריינגעמען...

ער גייט אַרויס פֿאַר דער טיר און באַלד קומט ער אַריין מיט אַ שוואַרץ ווייבל, אַ בלינדע אויף איין אויג, וואָס טראָגט אַ מענערישע קאַפּאָטע מיט אַ שטריקל פֿאַרבונדן.

— שיינדל — זאָגט דער הינקעדיקער — דאָ קריך אַרונטער. ס׳וועט דיר זיין וואַרעם. יידן, לאָזט זי אַריין.

די אַרעמעלייט מאַכן אַ גוואַלד!

— אַ יידענע אין בית המדרש! מ׳טאָר נישט! דער שמש וועט אונדז אַלע אַרויסטרייבן...

— זי איז נישט זיין ווייב, ר׳האָט זי צוגענומען ביי אַ בלינדן, אַן אשת־איש...

— זאָל זי גיין אין הקדש!

דער הינקעדיקער שטעקט אַרויס זיין מעכטיקע ברוסט פֿון אַ גיבור.

— עטץ פֿאַרגינט מיר נישט — זאָגט ער — עס עסט ענק די לעבער. דווקא וועל יעך זי אַריינגעמען און טוטס מיר עפּעס!...

ער גייט מיט כח. ביי איין האַנט האַלט ער דאָס ווייבל מיטן בלינדן אויג, מיט דער צווייטער האַנט שאַרט ער אַלעמען אַוועק פֿון וועג, שפּאַרט אָפּ, מיט אַ גוואַלדיקער גבורה שפּאַרט ער אָן זיין הילצערנעם פֿוס אין דער ערד און שטייט ווי אַ מויער קעגן אַלע. דערנאָך פֿאַרמעסט ער זיך מיטן הילצערנעם פֿוס אויף דעם פֿרעמדן יונגנמאַן, וואָס זאָגט תהילים:

— צי אָפּ! — באַפֿעלט ער — וואָרעם כ׳וועל דיך דורסן!

אַלע בעטלערס מאַכן קולות.

— טרעט נישט אָפּ! — רופֿן זיי צום יונגן בעטלער — מירן רופֿן דעם שמש. מירן דיר נישט לאָזן קיין שלעכטס טאָן.

דער יונגער בעטלער רעדט נישט קיין וואָרט. ער הייבט זיך אויף פֿון אָרט, נעמט דאָס זעקל מיט זיך, פֿאַרלאָזט דעם וואַרעמען הינטערן אויוון און זעצט זיך ביי דער טיר זאָגן ווייטער תהילים.

— בהמה! — שרייען אים אָרעמעלייט נאָך — קאַלב!...

דער יונגערמאַן ענטפֿערט נישט און זאָגט ווייטער פֿון סידורל.

פֿאַרנאַכט, ווען יידן קומען צו מנחה־מעריב, שטעלן זיך אויס אַלע בעטלער ביי דער טיר פֿון בית־המדרש. יעדער רוקט אַרויס זיין מום און דאַוונט פֿרום. פֿאַר אַלע שטייט דער רויטער מיטן הילצערנעם פֿוס. דאָס ווייבל מיטן בלינדן אויג האָט ער באַצייטנס אַוועקגעשיקט. איצט דאַוונט ער פֿרום. דעם הילצערנעם פֿוס שטעקט ער אַרויס, מען זאָל אים זען. קיינער זאָל נישט זען, קנייפּט ער ביים דאַוונען יעדן אָרעמאַן, וואָס וויל זיך אַרויסרוקן אין פֿראָנט פֿאַר אים און פֿאַרשטעלן זיין הילצערנעם פֿוס. ביי דער שמונה־עשרה קריגן זיך אָרעמעלייט שטילערהייט, אַזוי שטיל,

קיינער זאָל נישט הערן און מיינען, אַז דאָס דאַוונען זיי אַזוי פֿרום. איינער דעם אַנדערן קריכט מיט נעגל אין לייב.

נאָכן דאַוונען קלייבן זיך באַלעבאַטים אויס אָרעמעלייט און נעמען זיי מיט זיך אויף וועטשערע און נאַכטלעגער.

דאָס בית־המדרש ווערט ליידיק. דער שמש פֿאַרלעשט די לאָמפּן, דער־נאָך קוקט ער זיך אַרום אין אַלע זייטן, גייט צו צו די יאָרצייט־ליכט, זוכט אויס די נישט־באַלעבאַטישע ליכט, די, וואָס אָרעמע אלמנות האָבן אָוועק־געשטעלט פֿאַר די נשמות פֿון זייערע מענער די באַלמעלאָכעס. ער לעשט זיי גיך אויס, באַהאַלט זיי אונטערן בעלעמער, און דערנאָך לאָזט ער זיך מיט אַ ניגונדל צו דער טיר, קושט די מזוזה און גייט אַרויס. אָבער אויף דער שוועל שלאָגט ער זיך אָן אין עמעצן. אַ ווײַלע דערשרעקט ער זיך.

— אַ מת! — גיט אים אַ בליץ אין קאָפּ — אַ מת, וועמענס יאָרצייט־ליכט ער האָט אויסגעלאָשן.

אָבער באַלד קומט אים צוריק זיין קאַלטבלוטיקייט, די קאַלטבלוטיקייט פֿון אַ שמש, וואָס איז יאָרן־לאַנג אויך אַ באַגרעבער, וואָס ווייסט, אַז פֿאַר מתים איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן. ער דערזעעט אַ יונגנמאַן, וואָס זיצט און זאָגט תהילים און ער פֿרעגט שטרענג:

— ווער ביסטו?

— אַ פֿרעמדער.

— וואָס טוסטו?

— כ׳גיי איבער דער וועלט.

— וואו ביסטו געווען פֿריער? ביי מנחה־מעריב?

— אין בית־המדרש.

— פֿאַרוואָס ביסטו נישט געשטאַנען ביי דער טיר, צווישן די אורחים, מען זאָל דיך נעמען אויף וועטשערע.

דער יונגערמאַן שווייגט.

— איך וועל דיך איצט צו קיינעם נישט פֿירן. וואָס וועסטו איצט טאָן?

— כ׳וועל זיצן און זאָגן תהילים.

דער שמש באַטראַכט דעם פֿרעמדן, קוקט אים אָן פֿון אַלע זייטן און ברומט בייז.

— עפּעס אַ קאַלב — זאָגט ער.

ער שאַרט אים אַוועק מיט אַ פֿוס און פֿסקנט אָפּ ביי זיך צו לאָזן אים זיצן דאָ פֿאַר דער טיר. אויב אַן אָרימאַן האָט נישט קיין שכל זיך אַוועק־צושטעלן ביי דער טיר און אויפֿזוכן אַ באַלעבאָס, איז אַ שמש נישט מחויב אים צו באַזאָרגן. כאַפּט אים דער רוח! אָבער אין דער זעלבער רגע גיט אים עפּעס אַ בליץ אין געדאַנק. עס קומט אים אויפֿן זינען זיין צביה, די

פאַרזעסענע האַלב־שטומע איינציקע טאָכטער זיינע. און ער פאַרהאַלט זיך נאָך אַ ווײַלע.

— וואָס ביסטו? — פרעגט ער דעם פרעמדן — אַ בחור? אַן אלמן?

— אַ נע־ונדניק — ענטפערט דער פרעמדער.

— ווי הייסטו?

דער פרעמדער טראַכט אַ היפּשע ווײַלע. ענדלעך רופט ער אָן זיין נאָמען.

— יאָשע.

— אפשר אַ גאָט־זאָך — פאַלט איין דעם שמש אַ געדאַנק. ער נעמט דעם פרעמדן ביי אַ האַנט און פירט אים מיט זיך אויף וועטשערע.

— אַי ביסטו אַ קאַלב, יאָשע — זאָגט ער און טשאָפּעט מיט די שטיוול אין בלאָטיקן שול־געסל, וואָס פירט צום אַלטן בית־עולם, וואו ער וואוינט אין קהלשן שטיבל. הינטער אים גייט נאָך דער פרעמדער.

זיי גייען פאַרביי די באָד, וואָס שטייט ווי אַ ממשותדיקער פלעק, ווי אַ פיר־קאַנטיקער שווערער חושך אין דער נאַכט. זיי גייען דורך דעם הקדש און קומען אַרויס צום איינגעפאַלענעם שטיינערנעם פּאַרקאַן, וואָס נעמט אַרום דאָס בית־עולם. פון הינטער דער צוים רוישן פאַרעקשנט ביימער.

— ס׳בית־עולם — ברומט דער שמש — האָסט מורא פאַר מתים?

— כ׳האָב מורא פאַר גאָט — זאָגט דער פרעמדער.

דער שמש רעדט נישט מער. עפּעס ווערט אים אומהיימלעך מיט דעם דאָזיקן שווייגנדיקן פרעמדן. באַלד קומען זיי צו צו אַ טויער מיט אַ נידעריק טירל.

— בויג איין דעם קאָפּ — זאָגט דער שמש, שוין נאָכדעם ווי דער פרעמדער האָט זיך אָנגעקלאַפּט אין שטערן.

אין פעדערהייזל שטייט אַ טהרה־ברעט און אַ קעסטל פאַר מתים־קינ־דער, אין וועלכן אַ גרויסע קאַץ מיט קעצעלעך זיצן.

דער שמש טרייבט זיי מיטן שטעקן.

— אַפּשיק, אַן אויסרייסעניש אויף זיי. האָבן שוין נישט וואו צו זיצן?

דערנאָך פירט ער אַריין דעם פרעמדן אין אַ קליין שטיבל, אין וועלכן עס הענגט אַ מעשענער שבתדיקער הענגלייכטער מיט רויטע פּאַפּירענע בלומען פאַרפּוצט און עס שטייען צוויי הויך־פאַרבעטע בעטן, איבערגעדעקט מיט סיטצענע ליילעכער. די ליילעכער זיינען זייער פאַרביקע, מיט אַ סך רויטע בלומען און פייגל.

פון אַ טיפן ברענענדיקן באַק־אויוון שטעקט אַ מויד אַרויס אַ בלאָנדן צעשויבערטן קאָפּ מיט גרינע אויגן, ווי ביי אַ קאַץ.

— כ׳האָב געבראַכט אַן אורח — זאָגט דער שמש — גרייט צום טיש,

צביה! און שלאָפן וועט דער אורח אויפן פּיעקעליק. וועסט אויסזוכן מיין אַלטן פעלץ און אים צודעקן.

די בלאָנדע צעשויבערטע מויד צעהאַקט אַ הערינג מיט ווילדער גיכ־קייט. אַלץ ציטערט אונטער אירע הענט. די צעשויבערטע האָר, די פליי־שיקע היפטן, די גרויסע בריסטן אירע, אַלץ צאַפּלט און טרייסלט זיך, ווען זי טוט עפּעס. זי קוקט אויף דעם פרעמדן מיט גרינע אויגן און צעלאַכט זיך. זי לאַכט מיט אַ ווילד שטום געלעכטער.

— וואָס לאַכסטו, צביה? — פרעגט דער פאָטער.

— הי, הי, הי — ענטפערט זי דערויף און האַקט נאָך שטאַרקער דעם הערינג, אַזוי, אַז די עטלעכע הינער, וואָס דרימלען אויף אַ פּאָליצע, כאַפּן זיך דערשראָקענע אויף. אַ האָן נעמט פּאַטשן מיט די פליגל און צעקרייעט זיך פלוצלינג.

צביה יאָגט אים דערפאַר אַראָפּ מיטן פאַרטוך פון דער פּאָליצע — אַשאָ, אַ שאָאָאָאָ...

דער פרעמדער האַלט די אויגן אַראָפּגעלאָזן. ער עסט ווייניק און זאָגט אַ סך. די מויד טראָגט צו צום טיש הייסע קאַרטאָפל, פון וועלכע עס שלאָגט אַ וואַרעמע פאַרע. זי גייט צו אַזוי נאָענט צום פרעמדן, אַז זי שפּאַרט אים אָזש צו מיט אירע גרויסע בריסטן. צוזאַמען מיט דער פאַרע שלאָגט פון איר אַ היץ, אַ הייסער אָטעם. דער פרעמדער דרייט זיך אויפן אָרט. די מויד כיקעט. ער בענטשט לאַנג, דער פרעמדער, זאָגט פאַרשידענע תפילות פאַרן שלאָפן און קריכט אַרויף אויפן פּיעקעליק. די מויד דעקט אים איין מיט אַן אַלטן צעריסענעם פעלץ. זי הערט גאַרנישט אויף כיקען און דערביי־קיצלט זי אים אין די פיס און אין די זייטן.

— הי, הי, הי — זאָגט זי מיט האַלב־שטומע רייד און בליצט אויף אים מיט אַ משוגענעם גלאַנץ אין די אויגן — הי, דו חתן מיין, הי...

דער קליינער הענגענדיקער נאַכט־לאָמפּ ציטערט מיט אַן אַ שיעור רונדע שאָטנס, ווי שוואַרצע טעלער.

אין מיטן דער נאַכט, ווען דער זייגער הייבט אָן הייזעריק זיך וואַרגן מיט זיין אַלט געווערק און די נאָכהענגענדיקע געוויכטן קלאַפּן אויס טעמפּע צוועלף קלאַנגען, הייבט זיך דער פרעמדער אויף פון זיין געלעגער און זאָגט חצות. ער וויינט מיט אַ ביטער איינגעהאַלטן קול און שלאָגט זיך מיט דער פויסט אין האַרץ. אין שטוב איז שטיל. בלויז דאָס שווערע אָטעמען פון די שלאָפנדיקע הערט זיך. אַ מאַנצבילישער דיקער שנאָרך הייבט אָן און אַ ווייבערישער, אַ דינער ענטפערט אים צו דער רגע. דער פרעמדער וויינט אַלץ העכער און העכער. אים האַלטן אונטער די רוישנדיקע ביימער פון בית־עולם. אַ גריל, אַן איינציקע גריל באַגלייט מיט אירע קינות פון אונטערן פינצטערן באַק־אויוון.

קאַפּיטל פערצן

צומאָרגנס נאָכן יאַריד האָבן די אָרעמעלייט געגומען די שטאָט מיט שטורעם.

ווי אַלעמאָל האָבן די באַלעבאַטים געגומען טיילן די אָרעמעלייט פּרוטות. אָבער זיי האָבן נישט געוואָלט נעמען. דער יאַרמאַרק איז געווען אַ גוטער, און די אָרעמעלייט האָבן געוואָלט נאָר געלט אין מזומנים. קיין איין פּרוטה, קיין איין שטיקל צוקער האָבן זיי אין האַנט נישט גענומען. מוציאים ברויט האָבן זיי צוריקגעוואָרפן.

— ווערטס דערוואָרגן מיט די פּרוטות און מיטן צוקער — האָבן זיי געשאָלטן.

די באַלעבאַטים האָבן געקרעכצט און געגעבן גראָשנס. נגידים האָבן אַפילו געמוזט געבן קאָפּיקעס.

אַלע פּרוטות זיינען אַריינגעפאַלן צום פרעמדן יונגנמאַן, דעם שמשס אורח.

פאַרנאַכט איז ער אַוועק צום שטאָט־גבאי, אויסטוישן די פּרוטות אויף געלט.

— וויפיל האָסטו ? — האָט געפרעגט דער גבאי, אַ בייכיקער ייד מיט אַ קורצן אָטעם.

— כ׳האָב נישט געציילט.

— פאַרוואָס האָסטו דיר אַלע פּרוטות געלאָזט אריינגנאַרן ?

— כ׳האָב גענומען, וואָס מען האָט מיר געגעבן.

— אַ בהמה אַ ייד — האָט געזאָגט דער גבאי, ציילנדיק פאַמעלעך די שמוציקע פאַרפעטסטע פאַפּירלעך, אויף וועלכע עס איז דאָ אַ רונדער שוואַרצער שטעמפּל מיט אָפּגעריבענע אותיות „פּרוטה דק״ק ביאַליגורה״. ער האָט כסדר גענעצט דעם פינגער אין מויל, כדי בעסער צו ציילן די קלעפּיקע פאַפּירלעך, אונטערזיפצנדיק מיט גבאיש־נחתדיקע זיפצעלעך.

פונקט ווי דער פרעמדער האָט נישט געציילט די פּרוטות, האָט ער אויך נישט געציילט די דריי גולדן, וואָס דער גבאי האָט אים אויסגעצאָלט אין סאַמע גלאַטיקע דרייערס. ער האָט געקושט די מזוזה און איז אַרויס.

ביי דער טיר אין דרויסן האָט אים דער שמש פאַרהאַלטן.

— וויפל געלט האָסטו געמאַכט ? — האָט ער אים שטרענג געפרעגט.

— כ׳ווייס נישט. אין קעשענע ליגט אַלץ.

— גיב מיר איבערצוציילן.

דער פרעמדער האָט אים אַוועקגעגעבן אַלע דרייערס. דער שמש האָט איבערגעציילט געלאָסן ביים שיין פון זיין לאַמטערן און זיי אַריינגעלייגט

צו זיך אין דער קעשענע. דער פּרעמדער האָט גאָרנישט נישט געזאָגט, אַרומגעאַרטלט זיך און געלאָזט זיך גיין.

— יאָשע, וואו גייסטו?

— אין דער וועלט.

— ביינאַכט אין וועג? האָסט נישט מורא פאַר אַ סכנה?

— אומעטום איז פול מיט סכנות.

— איי, ביסטו אַ קאַלב, יאָשע! — האָט דער שמש געזאָגט — קום, קום מיט מיר אין בית־המדרש.

דער פּרעמדער האָט געפאָלגט. אין בית־המדרש האָט אים דער שמש געגעבן אַ בעזים אין האַנט און געהייסן אויסקערן. דערנאָך האָט ער אים געהייסן אָנטראָגן האָלץ און איינהייצן אין אויוון. שפּעטער האָט ער אים געפירט צו זיך אַהיים, געגעבן עסן און אים געהייסן אַרויפקריכן אויפן פּיעקעליק.

ער איז פאַרבליבן אַ משרת אין בית־המדרש, אונטער־שמש ביי ר' קנה שמש.

גאַנצע טעג האָט ער געאַרבעט. באַלד פאַרטאָג שוין האָט ער אָנגעטראָגן האָלץ און דעם ריזיקן אויוון איינגעהייצט. דערנאָך האָט ער געבראַכט וואַסער פון ברונעם און אָנגעפילט דאָס גרויסע פאַס און אַלע קופּערנע האַנטפאַסן. אויך האָט ער אויסגעקערט און אַלע געפונענע שמות אויפגע־הויבן און אַוועקגעטראָגן אויפן בוידעם. די לאָמפּן־גלעזלעך האָט ער אויס־געווישט מיט דער פּאָלע.

— נישט ליידיק געגאַנגען, געאַרבעט! — האָט אים קנה שמש גע־מונטערט יעדער מאָל, ווען ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי דער טיר זאָגן תהילים — תהילים וועסטו זאָגן שבת.

אַליין האָט ער איצט גאָרנישט געטאָן, קנה שמש. ער האָט בלויז אָפּגעהיט יאָרציַיטן, באַהאַלטן ליכט, אַוועקגעטראָגן די שטאָטישע חופּה אויף בגידישע חתונות און געקלונגען אויף לויות מיט דער פּושקע און געררופן „צדקה תציל ממות". אַלץ האָט געטאָן יאָשע. אַפילו דאָס קלאַפּן אין די לאָדן יעדן פאַרטאָג אין יידישע הייזער, האָט ער אים איבערגעגעבן. נאָך אין דער נאַכט איז שוין יאָשע געלאָפן פון לאָדן צו לאָדן און געקלאַפּט מיטן הילצערנעם האַמער.

— שטייט אויף יידן, צייט גאָט צו דינען! — האָט ער גערופן.

אַמאָל האָט ער געכאַפּט קלעפּ. ער האָט נאָך נישט געקאָנט די גאַנצע שטאָט און אָנגעקלאַפּט צו אַ גוי, וואָס האָט געוואוינט צווישן יידן. דער גוי האָט אים מיט קאַלט וואַסער אָפּגעגאָסן דערפאַר. יאָשע האָט זיך אָפּ־געשאָקלט פון וואַסער און געגאַנגען ווייטער פון לאָדן צו לאָדן. טאָמער איז

עמעצער געשטאָרבן אין דער נאַכט, האָט קנה געוועקט יאָשען אויפן גע־לעגער.

— יאָשע, היינט זאָלסטו געבן מיט איין קלאַפּ ווייניקער. אַ מת איז דאָ אין שטאָט.

פרייטיק האָט אים קנה געשיקט איבער דער שטאָט קלאַפּן מיטן הילצערנעם האַמער צו ליכט־צינדן. ר׳ קנה אַליין איז געגאַנגען פון שטוב צו שטוב מיט דער פּושקע נאָך שמשות־געלט. ער האָט זיך אַזוי גענומען לאָזן וואוילגיין, ר׳ קנה, אַז אַפילו פּויקן אין מאַרק יעדעס מאָל, ווען מען הייצט אין באָד, האָט ער אַליין נישט געטאָן. ער האָט אָנגעהאַנגען יאָשען די פּויק, געלערנט אים ווי אַזוי צו קלאַפּן מיט די שטעקעלעך, און אַליין איז ער געלעגן און געשלאָפן.

— אַ טייערע עלטער — האָבן אים יידן מקנא געווען — לעבט זיך ווי אַ מאַנאַרך.

און טאָמער האָט ער שוין געהאַט אַ מינוט צייט, יאָשע, און זיך אַוועק־געזעצט ביי דער טיר זאָגן תהילים, האָבן אים די בחורים און יונגעלייט אין בית־המדרש נישט געלאָזט קיין מנוחה און אים געשיקט מיט שליחותן.

— יאָשע קאַלב, גיי ברענג געבראָטענע עפּעלעך. יאָשע, וואַסער ברענג. יאָשע, פּאַפּיראָסן קויף. יאָשע, לויף נאָך אַ פלעשל בראַנפן צו אַ יאָרצייט...

יאָשע הייבט זיך אויף פון אָרט, זאָגט נישט קיין איינציק וואָרט און טוט, וואָס מען הייסט אים.

נגידישע בחורימלעך, חתנים מיט גאָלדענע זייגערס, דערגייען אים די יאָרן. פון ליידיק־גיין, פון אַ סך עסן און פון גאָרנישט נישט טאָן, זיינען זיי איבערגעזעטיקט, איבערגעלאָדן מיט גלוסטיקייט. זייערע כלות קענען זיי נישט, שרייבן צו זיי נישט. בלויז צו די מחותנים שרייבן זיי פּשטלעך, וואָס מלמדים מאַכן פאַר זיי. די אייגענע כלות שטעלן זיי זיך פאָר אין די משונהדיקסטע געשטאַלטן. זיי וואָרטן מיט אומגעדולד אויף דער חתונה, אויף זייער חופּה־נאַכט. דערווייל שטילן זיי זייערע באַגערן אין די פעטע ערטער פון דער גמרא און אין די שאלות־ותשובות וועגן ווייבערישע זאַכן. אַלע בלעטער אין די דאָזיקע ספרים זיינען פאַרפעטסט, אויסגעריסן. אָבער אַז דאָס ווערט זיי אויך צוגעגעסן, ריידן זיי ניבול־פּה און זיי רינגלען אַרום יאָשען און לאָזן אים קיין תהילים נישט זאָגן.

— יאָשע — שטאַרקען זיי אים — אַ ווייב האָסטו שוין אַמאָל געהאַט? קאַלב, די ערשטע מצוה האָסטו שוין מקיים געווען?...

ער ענטפערט זיי קיין וואָרט נישט. ער זאָגט בלויז תהילים, זאָגט ביי דער אַרבעט, ביי גיין אַ גאַנג, ביים הייצן אין אויוון, אַפילו ביים אויסקערן דאָס בית־מדרש. עפּעס אַנדערש פון תהילים זאָגט ער נישט. בלויז ביינאַכט, ווען ער איז ביים שמש אויפן פּיעקעליק, זאָגט ער עפּעס אַנדערש. פּונקט

צוועלף בײנאַכט כאַפּט ער זיך אויף. ער צינדט דאָס לעמפּל נישט אָן. אין דער פינצטערניש גיסט ער זיך אָפּ די נעגל פון דעם שעפער וואַסער, וואָס ער גרייט זיך אָן, ער טוט אָן די צעריסענע קאַפּאָטע, גאַרטלט זיך אַרום און זאָגט חצות. ער זאָגט זוהר פון אויסגעוויינ‫ק, סליחות. ער וויינט, שלאָגט זיך אַ סך אין האַרץ. אַ סך מאָל נעמט ער אָן אַ האַנט אַש פון פּיעקעליק און שיט זיך אויפן קאָפּ. אָבער אויך דאָ האָט ער קיין מנוחה נישט. צביה, דעם שמשס טאָכטער, פּייניקט אים.

פון ערשטן טאָג אָן, זינט ער איז דאָ אַריינגעקומען, יאָשע, טשעפּעט זי זיך צו אים. ביי וועטשערע, ווען ער זיצט ביים טיש און עסט, קוקט זי אים אין די אויגן אַריין און כיקעט. קעצישעס האָט זי אין איר פּנים, די צביה, סיי אין דער ברייטער נאָז, סיי אין די גרינע אויגן, סיי אין מויל, וואָס זי האַלט אין איין צעציען און אַרויסווייזן שפּיציקע ציין. אויך אין איר צושפּאַרן זיך צו אַ מענטש איז דאָ קעצישעס. ווי אַ קאַץ, וואָס הייבט אויף די הינטערשטע פיס אין דער הויך, פאַרהויבט דעם עק, לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ און שפּאַרט זיך צו צו מענטשישע פיס, שפּאַרט זיך צו עקשנותדיק פאַרביסן, וויפיל מען זאָל זי נישט אָפּשטויסן, אַזוי שפּאַרט זיך די האַלב־שטומע, האַלב־מטורפדיקע מויד צום פרעמדן. ביי יעדן עסן־דערלאַנגען שפּאַרט זי זיך צו אים. זי טרעט אים אָן אויף די פיס. קוועטשט אים צו מיט אַ היפט, פאַרקלעמט אים מיט די איבערגעווירענע בריסטן גלייך אין פּנים, אָטעמט אויף אים שווער. אים באַשלאָגט אַ טאָפּלטע היץ, פון גע־קעכטס און פון ווייב, און ער נעמט שטיל זאָגן עפּעס אַ תפילה.

זי צערייבט אים די הייסע קאַרטאָפל מיט אַ הילצערנעם קאָכלעפל, אַז אַלץ ווערט אין פאַרע געהילט, און זי כיקעט ווילד.

— וואָס כיקעסטו, צביה? — פרעגט זי דער פאָטער.

— הי, הי, הי — ענטפערט זי מיט נאָך אַ שטאַרקערן געלעכטער און אַרבעט נאָך גיכער מיטן לעפל, אַזוי, אַז דער הענגלייכטער ציטערט מיט אַלע פאַפּירענע בלומען זיינע.

און ביינאַכט, ווען ער, יאָשע, שלאָפט, דערפילט ער מיטאַמאָל, ווי עפּעס שפּאַרט זיך צו אים, בלאָזט אויף אים מיט וואַרעמקייט. און ווען ער כאַפּט זיך אויף, טרעפט ער זי, די מויד, ליגן נעבן זיך. ווי אַ פוילע קאַץ, וואָס וויל נישט אָפּטרעטן פון אַ וואַרעמען מענטשלעכן געלעגער, צו וועלכן זיך האָט זיך צוגעשאַרט בגנבה אין דער פינצטערניש, אַזוי וויל די האַלב־שטומע מויד נישט אָפּטרעטן פון יאָשעס געלעגער.

— הי, הי, הי — לאַכט זי — דו חתן. טאַטע זאָגט, דו צביהס חתן. הי, הי, הי...

ער רוקט זיך פון איר אָפּ, אָבער זי קריכט אים נאָך. ער רוקט זיך צו צו אַ ווינקל. זי שפּאַרט אים צו. ער פאַרשטעלט זיך מיט די הענט, מיט די עלנבויגנס.

— גיי, גיי! — יאָגט ער זי — איך וועל אויפוועקן דעם טאַטן, גיי!

זי הערט נישט. זי נעמט אים קיצלען אין די פּיענטעס, אונטער די אָרעמס. ער שטופּט זי אָפּ מיט כח. אָבער זי איז שטאַרק, נישט פון אָרט צו רירן.

— דו, יאָשע קאַלב — שיפּעט זי און נעמט אים קושן, קושן ווילד, אין די הענט, אין די פיס, אין די קרייזלעך פון זיין בערדל.

וואָס מער ער טרייבט זי פון זיך, וואָס פעסטער ער שטויסט זי אָפּ, אַלץ מער קושט זי אים, אַלץ הייסער, ווילדער. די אויגן אירע לייכטן מיט גרינע פייערלעך אין דער פינצטערניש. ער נעמט שרייען.

— ר׳ קנה! — רופט ער — ר׳ קנה!

אָבער דעם שמש איז נישט צו דערוועקן. ער ליגט פאַרפּאַקט אונטער צוויי שווערע פערענעס, אונטער זיין אייגענער און אונטער דער פערענע, וואָס איז געבליבן נאָך זיין פאַרשטאָרבן ווייב. בלויז זיין שנאָרכן טראָגט זיך הויך, פאַרעקשנט, מיט אַ געבייזער, ווי ער וואָלט זיך שטאַרק געקריגט מיט עמעצן.

ער רייסט זיך אַרויס פון איר. מיט צאָרן שטופּט ער זי אָפּ פון זיך, קריכט אַראָפּ פון אויוון און זעצט זיך אַוועק אין אַ ווינקל, אין אַ פינצטער ווינקל. די מויד שאַרט מיט די באָרוועסע פיס איבער דער שטוב, וואַרפט זיך אין איר בעט אַריין. עס קרעכצט דאָס בעט. יאָשע הויבט ווידער אָן זאָגן אין דער נאַכט. אָבער די מויד שטערט אים. זי וויינט, יאָמערט שווער, אומגליקלעך. זי הערט אויף אַ ווײַלע, כדי צו כאַפּן אָטעם, און הויבט ווידער אָן אויפסניי, נאָך שטאַרקער, נאָך אומגליקלעכער. אין איר וויינען איז דאָ בהמהשעס, אַזוי וויינט אַ הילפלאָז באַשעפעניש אין זיין שטומען צער. ווען זי גייט איבער אין היילן, דערמאָנט זי אין היילן פון אַלטע הינט, וואָס יינגערע פאַרטרייבן זיי פון אַ צויג אין אַ רעגנדיקער נאַכט פון סוף ווינטער.

איר וויינען צינדט אָן זיין בלוט מער ווי איר קערפּער פריער אויפן אויוון. ער וויל זיך פאַרטויבן. אָבער אַ דראַנג, אַ שטאַרקער דראַנג שטויסט אים צוצוגיין צו איר, אַרויפלייגן אַ האַנט אויף איר קאָפּ און טרייסטן זי, טרייסטן זי אין דער שטילער שוואַרצער נאַכט. פון בלויזן געדאַנק נעמט אים אַרום אַ ציטערניש. ער שאָקלט זיך, וואַרפט מיטן קאָפּ, כדי צו פאַר־טרייבן זיינע אייגענע געדאַנקען. ער קנייפּט זיך, רייסט פון זיך אויס שטיקער לייב, פייניקט זיך, כדי צו פאַרטרייבן פון זיך די שלעכטע געדאַנקען. אָבער אין קנייפּן זיינעם פילט ער מער פאַרגעניגן ווי ווייטיק. דער ווייטיק איז

זיס, האָט אַ טעם ווי אייגן בלוט, וואָס מען זויגט מיטן מויל פון אַ פאַר־וואונדעטן פינגער.

לאַנג זיצט ער אַזוי אין ווינקל שטוב, ביז דאָס געוויין הערט אויף. ער שאַרט זיך צוריק שטיל אַרויף צו זיין געלעגער און דעקט זיך איבער מיט ר׳ קנהס אַלטן פעלץ איבערן קאָפּ. ער וויל שלאָפן, אָבער אים נעמט נישט קיין שלאָף. זיין בלוט איז וואַך. ער מאַכט צו פעסט די אויגן, דריקט צו די לעדלעך, אָבער וואָס מער ער שליסט די אויגן, אַלץ מער זעען זיי. ער זעט כלערליי ווייבערישע געשטאַלטן, נאַקעטע, צעלאָזענע, וואָס שטרעקן אויס צו אים אָרעמס, וואָס רופן אים. ביי זיין קאָפּ שטעלט זיך אַוועק דער שטן, אין געשטאַלט פון שטאָטישן רופא, מיט אַ שפּיציק בערדל און מיט אַ דין שטעקעלע אין דער האַנט. ער לאַכט פון אים.

— שוטה — זאָגט ער אים — דו טרייבסט אַוועק פון זיך אַ בתולה, אַ יתומה, כדי צו זינדיקן אין געדאַנק מיט שדיכעס און זונות...

ער טוט זיך גיך אָן. ער וועט אַנטלויפן. אין מיטן דער נאַכט וועט ער אַוועק פון דאַנען אין דער וועלט, אַבי מער די דאָזיקע שטוב נישט אָנצוקוקן. ער ציט גיך אַרויף די שטיוול אויף זיינע פיס, טוט אָן די קאַפּאָטע, גאַרטלט זיך פעסט אַרום און זוכט אין דער פינצטער זיין זעקל. אָבער אַ שטאַרקע קראַמפּ, אַ זייטיקע, אַ פרעמדע, האַלט אים, מאַכט אים שוואַך זיינע פיס, גיסט זיי אָן מיט בליי, פון אָרט נישט צו רירן.

איידער ער גייט נאָך, נעמט אים שוין אַרום אַ בענקשאַפט, אַ באַגער נאָך דער דאָזיקער שטוב, נאָך דער פינצטערער וואַרעמקייט אירער, נאָכן שטילן קלאַנגן פון דער גריל, נאָך דעם אָטעמען, וואָס טראָגט זיך פון וואַ־רעמען ווייבערישן בעט. אַ שלעפעריקייט באַפאַלט אים, אַ מידקייט, אַ שוואַכע מידקייט, וואָס מאַכט זיס, ווי אין חלשות. ער דערפילט זיך אַזוי פויל, מיד, אַז ווען זי קומט איצט צו אים, וואָלט ער אַפילו נישט געהאַט קיין כח זי אָפּצושטויסן פון זיך.

אין די קליידער ליגט ער צוריק אויף זיין געלעגער און ער זאָגט תהילים מיט געבעט, טרערן רינען איבער זיינע באַקן, דערגרייכן אים ביז צו די געשפּאָלטענע ליפּן.

— גאָט — בעט ער — פאַרוואָס האָסטו מיך פאַרלאָזט? איך רוף צו דיר בייטאָג און דו ענטפערסט מיר נישט, איך שריי ביינאַכט — און דו שוויגסט!

קאַפּיטל פופצן

אויפן וועג אַרום בית־עולם האָט אָנגעהויבן שרעקן אין די נעכט.

באַלעגאָלעס, וואָס זיינען דורכגעפאָרן שפּעט ביינאַכט מיט זייערע וואָגנס זאַלץ און נאַפט פאַרביי דעם בית־עולם, האָבן געהערט שאָרכן, שאַרן זיך. יידן דאָרפס־גייער, וואָס שלעפן זיך אַרום איבער דערפער, איינקויפן חזיר־האָר און האָזענע פעלעכלעך, האָבן געזען אויפן בית־עולם פייערלעך זיך צינדן און פאַרלעשן.

אַ שרעק איז אָנגעפאַלן אויף דער שטאָט. יידן האָבן כסדר אַכטונג געגעבן אויף די ציצית פון זייערע טלית־קטנס, צי עס פעלט נישט אַ ציצה. ווייבער האָבן זיך נישט איינגעשטעלט אַרויסצוגיין פאַרנאַכט אָן אַ פאַרטוך. בייטאָג איז מען נאָך ווי עס איז פאַרבייגעגאַנגען פאַרן בית עולם. געגאַנגען איז מען גיך, אונטערגעלאָפן. אַז מען האָט דערזען דעם שטיינערנעם פאַרקאַן הינטער זיך, האָט מען לייכטער אָפּגעאָטעמט פון שרעק און פון לויפן. ביינאַכט האָט קיינער זיך נישט איינגעשטעלט דאָרט דורכצוגיין. אַפילו די באַלעגאָלעס, וואָס האָבן נישט מורא געהאַט אַליין צו פאָרן דורך גראַף זאַ־מאָיסקיס געדיכטע וועלדער, וואו עס זיינען געווען גזלנים און וועלף, האָבן זיך נישט איינגעשטעלט דורכצופאָרן אַליין שפּעט ביינאַכט פאַרביי דעם בית־עולם. מען האָט געוואָרט אויף גאַנצע חברות באַלעגאָלעס, זיך צו־נויפגענומען, עס זאָל זיין היימלעכער. מען האָט געשמיסן די פערד, גע־קנאַלט מיט די בייטשן, כדי די אייגענע שרעק צו פאַרטויבן, און שטילערהייט, אַזוי, אַז קיינער זאָל נישט הערן, האָט מען אַראָפּגעשלונגען אַ שמע־ישראל.

— שילם, לייביש, אוריש, גדליה! — האָט מען אַריבערגעשריגן צו זיך פון וואָגן צו וואָגן, כדי צו מאַכן זיך קוראַזש — וויאָ!...

חדר־ייִנגלעך האָבן מורא געהאַט צו גיין אַליין אין אָוונט פון חדר. האַלטנדיק זיך ביי די הענט, מיט אָנגעצונדענע ליכטלעך אין די פּאַפּירענע לאַמטערנדלעך, זיינען זיי געלאָפן איבערן מאַרק און געלייענט קריאת־שמע. מער מוראדיקע האָבן געהאַלטן גרייט אין די הענט די ציצית פון די לייבסערדאַקלעך. ווייבער לשון־הרעניצעס, וואָס לויפן איבער אַלע הייזער, וואו נאָר מען פרעגלט שמאַלץ אויף פּסח אָדער מען שלייסט פעדערן, כדי אויסצולאָדן אַלע רכילות און פּליאָטקעס, האָבן זיך צונויפגענומען אַ סך, גאַנצע כאָפּטעס, און, לויפנדיק פון די געסלעך, האָבן זיי הויכע שפּרוכן הינטער זיך געוואָרפן.

— רויק דיר אין די אויגן, עסיק אין האַלדז. ני באָרע, ני מאָרע, קיין בייז אויג, קיין עין־הרע...

כלות און טראָגעדיקע ווייבלעך האָט מען אינגאַנצן נישט אַרויסגעלאָזט אין אָוונט, סיידן דורך צוויי מאַנצבילן געפירט.

— זי וואַרט נאָר, מען זאָל לאָזן אַ כלה אָדער אַ טראַגעדיקע אַליין — האָבן די ווייבער געזאָגט און געשפּיגן — און זי וועט זיך גלייך אַריינכאַפּן, אויף אַלע ווּיסטע פעלדער געזאָגט!...

געמיינט האָט מען דאָס פייגעלע די משומדתטע, ליפּע דעם פּאָדריאַד־טשיקס געשטאָרבענע טאָכטער. זי איז געווען אַ כלה שוין מיט אַ ישיבה־בחור, די פייגעלע, אָבער זי האָט געהאַט טריף בלוט און פאַר דער חתונה אַנטלאָפן מיט אַ קאָזאַק פון דער אינטענדענטור און זיך אין רוסישן גאַר־ניזאָן־קלויסטערל, טאַקע אין דער עלטערנס שטאָט, געשמדט. זי האָט געהאַט אַ שלעכטן סוף, ווי די ווייבער האָבן עס פאָראויסגעזאָגט. ער האָט זי גע־שלאָגן, דער קאָזאַק, פון דער שטוב אַרויסגעטריבן, און זי האָט זיך גע־האַנגען, געהאַנגען זיך אויף דער טיר פון שטוב, צוזאַמען מיט איר קינד, וואָס זי האָט שוין געהאַלטן ביים געבוירן. מען האָט זי באַגראָבן אויפן רוסישן צמענטער, ביים פּלויט, ווי עס קומט זעלבסטמערדער. דער מאַן אירער, דער קאָזאַק, האָט אַ פּראָסטן הילצערנעם צלם נאָך איר נאָכגע־טראָגן. קיינער איז נאָך איר לוויה נישט נאָכגעגאַנגען. גלייך דערנאָך האָט גענומען שרעקן אויפן בית־עולם. יעדער נאַכט האָט געשאַרט, פייערלעך האָבן זיך געצונדן, און יידן האָבן געוואוסט, אַז דאָס איז פייגעלעס אַרבעט.

— ביים לעבן אונדז בזיונות אָנגעטאָן — האָט מען געזאָגט — און נאָכן טויט לאָזט זי קיין מנוחה נישט...

יונגע מיידלעך האָבן רחמנות געהאַט.

— זי וויל, נעבעך, צום יידישן גוטן־אָרט. זי בלאָנקעט זיך דאָרט אַרום, נאָר מען לאָזט זי נישט אַריין.

די סופרים האָבן געהאַט אַ סך אַרבעט. יידן האָבן געלאָזט איבערקוקן די תפילין, דורכזען די מזוזות, צי עס איז, חלילה, קיין אות נישט אָפּ־געשפּרונגען. יידן נגידים האָבן אָפּגעריסן די טיר ביי ר׳ משה סופר.

ער איז געווען אַ צדיק, דער ר׳ משה סופר. פאַר יעדער שם, וואָס ער האָט אויפגעשריבן, האָט ער זיך פריער געטונקען אין מקוה. אויך פלעגט ער פאַסטן גאַנצע וואָכן. כאָטש ער איז שוין געווען פערציק יאָר אַ סופר, האָט ער בלויז צווייי ספר־תורהס געהאַט אָנגעשריבן. אַ פּאָר תפילין, אַ מזוזה, האָט ער אָפּגעהאַלטן חדשים־לאַנג. יידן נגידים האָבן דווקא געוואָלט איצט איבערקוקן די תפילין און מזוזות ביי ר׳ משהן. מיט זיינס אַ מזוזה האָט מען זיך געפילט זיכערער.

— ר׳ משה — האָבן זיי אים געבעטן — וויפיל געלט איר וועט נאָר וועלן, וועלן מיר באַצאָלן, אַבי נעמט נאָר אָן.

נאָר ר׳ משה האָט נישט געוואָלט.

— נו־אַ — האָט ער געברומט, קיין וואָרט נישט געוואָלט אויסריידן און געוויזן מיט דער האַנט, אַז ער איז פאַרנומען.

אין קליינעם שטיבל זיינעם איז געווען אַ קעלט, די שויבן זיינען געווען מיט קישנס פאַרשטופּט, פון קיך האָט געדרויכערט, די ווענט זיינען געווען שוואַרץ, נאַס־ווילדע שוואָמען האָבן אויף זיי געוואַקסן. דאָס צווייטע ווייב זיינס, אַ יידענע אַן אויסגעדאַרטע, אַ לאַנגע, איז געזעסן אויף אַ קליין בענ־קעלע, געשטופּט איר טאַרבעדיקע ברוסט אַ זויגלינג אין מיילעכל און געשריגן:

— זויג, צי, זויג פון מיר ס'חיות אויס...

קינדער, איינס יינגער פון צווייטן, בלאַסע, קרומפּיסיקע, פאַרשמירטע, האָבן זיך געוואַלגערט אויף דער ערד, וואָס האָט אַפילו קיין פּאָדלאָגע נישט געהאַט און בלויז געווען מיט ליים באַדעקט. זיי האָבן גענומען אין די פּיסקלעך אַלץ, וואָס זיי האָבן געפונען אויף דער ערד, שאָלן, דאַרע שטיקלעך ברויט, קאַלך אַפילו. זיי האָבן געוויינט, געלאַכט, געפּאַלן, געשריגן, נאָר ר' משה סופר האָט זיך נישט אומגעקוקט. ביי אַ טיש, אויף וועלכן עס איז געלעגן אויסגעשפּרייט אַ קעלבערנע פעל, איז ער געזעסן אין טלית און תפילין, מיט אַ גענדזענער פעדער אין האַנט, און מיט פאַרהויבענע ברע־נענדיקע אויגן געקוקט צום פאַררויכערטן באַלקן. ער האָט געציטערט מיט דער האַנט, געשאָקלט זיך, געברומט עפּעס שטיל, פאַרמאַכט די אויגן. צען מאָל האָט ער צוגעלייגט די האַנט צום פאַרמעט, געוואָלט אויפשרייבן אַן אות, נאָר ער האָט נישט געשריבן.

— גזלן! — האָט זיין ווייב געשריגן און אים געהויבן צווי דאַרע פויסטן גלייך אין די אויגן אַריין — מענטשן בעטן זיך ביי דיר, ווילן באַצאָלן. שוחט אַן אַ חלף!

נאָר ער האָט זיך נישט אָנגערופן. זיינע גרויסע רונדע שוואַרצאַפּלען זיינען געווען אָפן, אָבער זיי האָבן גאָרנישט געזען נעבן זיך. די נגידים זיינען אַוועק ברוגזוע.

— מילא — האָבן זיי זיך געטרייסט — אַנדערע סופרים זיינען אויך יידן, ערלעכע יידן...

דער רבי ר' ברוכל, אַ ווייבערישער רבי, אַ טאַטע פון פיר טעכטער, וואָס אַלע זיינען זיי שטום, האָט כסדר איצט געשריבן קמיעות. נישט נאָר ווייבער, נאָר אַפילו מאַנצבילן, חסידים אַפילו, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געהאַלטן פון ר' ברוכלען, חוזק געמאַכט פון אים, האָבן איצט געקויפט זיינע קמיעות, וואָס ער האָט אין רויטע ביישטעלעך געפּאַקט. ער האָט זיי אַליין געשריבן, די קמיעות, מיט אַ גענדזענער פעדער אויף גלייכע שטיקלעך פאַרמעט, וואָס די שטומע טעכטער האָבן צוגעשניטן.

גאָט צערייס דעם שטן — האָט ר' ברוכל געשריבן — אין נאָמען פון גרויסן און פאָרכטיקן מלאך, דעם ברענענדיקן און פייערדיקן, דעם פלאַם, וואָס עסט פייער, דעם וואָס איז געזעצט צו געוועלטיקן איבער די ווינטן און

זיין נאָמען איז יהשציזיחיקיתיאל, באַשווער איך דעם גרויסן און פאַרכטיקן מזיק, דעם אומריינעם און דעם שוואַרצן, דעם כלב, וואָס געבוירט אומריינ־קייט, דעם אָפּשטאָמענדיקן פון שטן און לילית, ימח שמם, וואָס זיין נאָמען איז כתשיחורזומהליציליהשן, ער זאָל פאַרשווינדן אין די שפּאַלטן פון די פעלדזנשטייער און אין די נעגל פון די אומריינע פייגל, וואָס נח האָט אַריינגענומען בלויז צו איין פּאָר אין דער תיבה און וואָס זיי עסן פגרים און אויך קעץ. זאָל זיין פאַרפלוכט דער טאָג פון זיין געבוירן. דער רייגער מלאך זאָל אָנשרייען אויף אים. ער זאָל נישט האָבן קיין צוטריט נישט צו קיין מאַן, נישט צו קיין פרויענצימער, נישט צו קיין יונגפרוי, וואָס האָט נאָך נישט געקאָנט קיין מאַן, נישט צו קיין קינד און נישט אַפילו צו אַ קינד, וואָס איז נאָך אין די געדערים פון דער מוטערס בויך. דריי שוואַרצע הינט פרעסן אומריינקייט, רחמנא לצלן.

די שטומע טעכטער האָבן געאַרבעט, געהאָלפן דעם טאַטן אין דער פּרנסה. זיי האָבן געניית בענדלעך צו די בייטעלעך, מען זאָל זיי קאָנען טראָגן אויפן האַלדז. זיי האָבן פעסט די בייטעלעך פאַרנייט, כדי קיינער זאָל נישט קאָנען צוקומען צום פּאַרמעט. די גרעסטע אָרעמעלייט האָבן געקויפט די קמיעות פאַר אַלע קינדער זייערע, דעם לעצטן גולדן אָוועקגעגעבן, אַבי זיך פּילן זיכער קעגן דער וואָגלענדער פייגעלע דער משומדת. מיט אַזאַ קמיע, האָט מען געוואוסט, איז מען זיכער.

ר׳ ברוכל האָט געשאַרט די גולדנס אין טישקעסטל אַריין. ער האָט גוט באַטראַכט מיט די קורצזיכטיקע אויגן די מטבעות, וואָס מען האָט אים געגעבן, צי מען פּאַקט אים נישט אַריין קיין אָפּגעריבענע, און ער האָט געוואָרנט:

— מען דאַרף עס טראָגן אויפן בלויזן לייב, און היטן זיך נישט צו עפענען, חלילה.

דער איינציקער, וואָס האָט נישט מורא געהאַט, איז געווען ר׳ קנה שמש. פונקט ווי תמיד, איז ער זיך געגאַנגען מיט זיין שמשישן לאָמטערן צום בית־עולם, צו זיך אַהיים. נאָך אים איז נאָכגעגאַנגען יאָשע קאַלב.

ער האָט נישט געהאַט פאַרוואָס מורא צו האָבן, ר׳ קנה.

עס האָט זיך, אמת, געדרודערט אויפן בית־עולם, געשאַרכט. אויך האָבן זיך פייערלעך געצונדן און געלאָשן. אָבער ר׳ קנה האָט געוואוסט, אַז דאָס איז נישט די אַרבעט פון דער טויטער פייגעלע דער משומדת, נאָר פון ר׳ זיינוועל מוילעכער מיט זיינע יונגען און שקצים. ער האָט געפירט קאָנטראַבאַנדע, ר׳ זיינוועל. גאַנצע וואָגנס עסטרייכישע זיידנס און וואָלענס האָט ער איבער דער נאָענטער גרענעץ ביינאַכט געשוואַרצט און זיי אויפן גוטן־אָרט אויסבאַהאַלטן.

ר׳ קנה האָט איצט אַ סך געלט פאַרדינט. ר׳ זײנוועל האָט אים אַ גאָלד־שטיקל פאַר אַ נאַכט געצאָלט, אַ חוץ עסטרײכישן גלי־װײן אַ מתנה צוגע־געבן. ער האָט די גאָלד־שטיקלעך אין אַן ערדענעם טאָפּ אַרײנגעלײגט און דעם טאָפּ באַגראָבן אין דער ערד, נעבן אַ קבר פון אַ צדיק, וואו מען באַגראָבט קײנעם נישט מער, און פון גליה־װײן האָט ער אַלע מאָל פאַרזוכט. האַרטער ווי שטענדיק, איז ער לעצטנס געלעגן אונטער די בײדע פּערענעס און געשנאָרכט. ער האָט אַפילו אויפגעהערט צו גײן צו טויטע. ער האָט עס איבערגעלאָזט פאַרן שמש פון קצבים־שולכל. ער האָט געשנאָרכט מיט גרויס זיכערקײט, באַלעבאַטיש, רואיק.

און אויך יאָשע קאַלב האָט געהאַט מנוחה אויף זײן געלעגער אויפן פּיעקעליק.

זי איז נישט געקומען צו אים מער, צביה. זי האָט נאַכט־בײ־נאַכט זיך אַרויסגעגנבעט צו די יונגען, וואָס באַגראָבן זײדנס צווישן קברים, באַ־האַלטן וואָלנס אין אַלטע גוט־יידישע אוהלס.

ווי נאָר דער וואַנט־זײגער מיט די שווערע געוויכטער האָט אָנגע־הויבן הײזעריק אויסקרעכצן אַלע קלאַנגען, האָט זיך די מויד אויפגעהויבן פון בעט, אָנגעטאָן זיך גיך, געכאַפּט אַ צעריסענע שאַל אויפן צעשויבערטן קאָפּ און פאַרשוואונדן אויף שעהן. זי האָט זיך געשאַרט צווישן די קברים, געבויגן זיך אונטער אַראָפּהענגענדיקע צווײַגן פון בוימער און אויג און אויער אויפגעשטעלט, אויפצוכאַפּן אַ שטילן שאָרך, אויפצוכאַפּן אַן אויפבליצנדיק פײערל פון אַ פאַררויכערטן פּאַפּיראָס.

זײ האָבן זי נישט געטריבן פון זיך, די יונגען, ווי יאָשע קאַלב. נײן. זײ האָבן איר געגעבן געגנדזנס, געבראָטענע געגנדזענע פּולקעס, וואָס זײ האָבן געקריגן פון ר׳ זײנוולען, זײער באַלעבאָס. אויך גלי־װײן האָבן זײ איר געגעבן צו זשליאָקען פון אַ צינערן זעלנעריש פלעשל. אַפילו מתנות האָבן זײ איר געשאָנקען, זײדענע רויטע בענדער און סטענגעס צום צעשויבערטן קאָפּ האָר. און דערפאַר מיט איר געקראָכן צו די אוהלס פון די צדיקישע קברים, וואָס זײנען מיט פּעק וואָלנס אָנגעלײגט.

— דו, חתן מײן... — האָט זי געזאָגט צו יעדן יונג אין דער פינצטער־ניש, נישט זעענדיק אַפילו צו וועמען זי רעדט — דו חתן צביהס, הי, הי הי...

און יאָשע איז געלעגן אויפן פּיעקעליק און געגליט אינגאַנצן. ער האָט אויפגעכאַפּט מיט וואַכע אויערן יעדער שאָרך, יעדער רויש פון דרויסן, און זיך דערפאַר געקנײפּט, שטיקער פלײש פון זיך אויסגעריסן.

ער האָט געזאָגט זוהר פון אויסנווײניק.

קאַפּיטל זעכצן

סוף ווינטער, באַלד נאָך פּורים, איז אויסגעבראָכן אין שטאָט אַ מגפה אויף קינדער.

אָנגעהויבן האָט עס זיך הינטער דער שטאָט, אויף די זאַמדן, וואו די דאָנער קאָזאַקן האָבן זייערע קאַזאַרמעס און פערד־שטאַלן. פּראָסטע יידן האָבן געוואוינט אויף די זאַמדן, דאָרפסגייער, מיליטערישע שניידער, באַלע־גאָלעס, ליים־פירער און אויך אַ פעטער פון אַ פריילעך הייזל פאַר די סאָלדאַטן.

ביי איינער אַ יידענע אַן אלמנה, וואָס טראָגט אַרום אַ קוישל מיט קער־לעך אַרום די קאַזאַרמעס, איז אין שושן־פּורים אַוועקגעפאַלן אַ קינד, גע־נומען זיך שטיקן. די אלמנה האָט אַראָפּגעצויגן אַ זאָק פון פוס, אָנגעפילט איב מיט הייס זאַלץ און אַרומגעוויקלט דעם קינד דאָס העלדזל. אָבער עס האָט נישט געהאָלפן. די יידענע איז אַוועק מיט פאַרבראָכענע הענט אין שטאָט צו שמשון דעם רופא.

ר׳ שמשון — האָט זי געמאַכט קולות — ראַטעוועט מיר מיין אויג אין קאָפּ. כ׳בין אַ וויסטע אלמנה!

ר׳ שמשון רופא האָט לאַנגזאַם גענומען זיין קעסטל באַנקעס אונטערן אָרעם, פּאַמעלעך אָנגעטאָן זיין אַכט־עקיג היטל מיטן סאַמעטענעם קנאָפּ אין דערמיט, ער האָט גלייך געמאַכט דעם שרונט אין זיין פּירעקיק פאַר־שוירן בערדל, וואָס יעדער האָר דערפון איז געווען האַרט, ווי אַ שפּיזל, און מיט געבייזער זיך געלאָזט גיין מיט דער יידענע.

— שוין נישט געהאַט ווען אַוועקצופאַלן, נאָר אין שושן־פּורים! — האָט ער זיך געבייזערט — גיי שלעפּ זיך איצט אַזש צו די זאַמדן.

די יידענע האָט נישט אויפגעהערט בענטשן:

— גוטער מלאך, קרוין! יערעצקי דער דאָקטאָר מעג דאָך פאַר אייך די כפּרה זיין. וואָס איר ווייסט אין נאָגל, ווייסט דאָך נישט יערעצקי אין זיין גאַנץ לייב און לעבן...

ר׳ שמשון רופא איז ווייכער געוואָרן. קיין זאַך האָט אים נישט אַזוי גענומען, ווי אַז מען האָט אים געהויבן איבער זיין שונא יערעצקי דעם דאָקטאָר.

— נו, שוין, שוין — האָט ער געברומט מיט הנאה — איך וועל עס אייך ראַטעווען, ס׳קינד, קומט.

אָבער ער האָט עס נישט געראַטעוועט. ביי אים אויף די הענט האָט עס זיך פאַרקייכט און די אויגלעך פאַרגלייזט.

— יענע מעשה — האָט שמשון דער רופא געזאָגט, אויסגעשפּיגן און גיך אַוועק אַהיים מיטן קעסטל באַנקעס אונטערן אָרעם.

דער געדאַנק, אַז אין שטאָט הייבט זיך אָן, אַז עס וועט זיין, מיט גאָטס הילף, אויף פסח, האָט אים געטרייסט פאַר דעם אומזיסטן גיין אויף די זאַמדן. די אלמנה האָט אים אין איר טרויער נישט באַצאָלט דעם גולדן פאַר דער טרחה.

צומאָרגנס איז די אלמנה געלאָפן צו דער חברה־קדישא, מען זאָל קומען נאָכן מת. אָבער די חברה קדישא־לייט זיינען געווען מיד און שיכור פון דער שושן־פּורים סעודה, וואָס זיי האָבן געמאַכט. אַ גאַנצע נאַכט פריער האָבן זיי געטרונקען, אַריינגעריסן זיך אין שטובן מיט כוח און פלאָדנס אַרויסגעכאַפּט, וויין פון קעלערס אַרויסגעגנבעט, און זיי האָבן מיט דער יידענע נישט געוואָלט ריידן.

— אַ גוטן פּורים! — האָט דער גבאי פון דער חברה־קדישא, אַ טויט־שיכורער, געשריגן צו דער אַלמנה — ארורה זרש....

די יידענע איז געגאַנגען צום ראש־הקהל. נאָר ער האָט זי נישט אויס־געהערט.

— אַ שיינע מעשה — האָט ער זיך געקרימט — אַזש אויף די זאַמדן! — פאָלג מיך אַ גאַנג...

די אלמנה איז אַהיימגעגאַנגען. זי איז צוגעגאַנגען צום ווינקל שטוב, וואו איר אַלט חופּה־קלייד איז נאָך געהאַנגען הינטער אַ ליילעך. זי האָט דאָס ליילעך אַראָפּגענומען, צעשניטן עס און דערפון דעם קינד אירס תכריכים אויפגענייט. דערנאָך האָט זי פון איר קוישל אויסגעשאָטן אַלע קערלעך און דאָס קינד דערין אַריינגעלייגט. מיט אַ געוויין האָט זי עס אַוועקגעטראָגן צום בית־עולם און געגעבן קנה שמש אַ גולדן, ער זאָל עס טאָן זיין רעכט. ביים צוריקגיין פון בית־עולם, האָט זי ביידע דאַרע הענט פון איר שוואַרצער צעריסענער שאַל אויפגעהויבן אין דער הויך צו דער שטאָט און זי פאַר־שאָלטן.

— סדום! — האָט זי געזאָגט און געשאָקלט מיט ביידע הענט — עס זאָל דיך נישט מיידן. ר'זאָלט פילן, שלעכטע מענטשן, מיין וויטיק, פאַר דער חרפּה פון אַן אָרעמער אלמנה.

פון די אָרעמע זאַמדן האָט עס זיך אַריבערגעטראָגן אין שטאָט. צו־מערסט צו די געסלעך פון די באַלמעלאָכעס, צו די אָרעמעלייט. באַלד איז עס אַריבער אין מאַרק, וואו עס וואוינען די סוחרים און די נגידים. די גע־ווינען פון די ווייבער אין די נעכט האָבן אַלע פון שלאָף אויפגעוועקט.

— יידן בני רחמנים, ראַטעוועט מיין קרוין פון קאָפּ!

תחלת איז מען געלאָפן צו דאָקטוירים. פון אָרעמע געסלעך זיינען געלאָפן ווייבער אין שלאָף־קאָפּקעס צו שמשון רופא אין מיטן דער נאַכט און געקלאַפּט מיט געביילטע פויסטן אין די לאָדנס.

— גזלן, עפנט!

פון באַלעבאַטישע הייזער איז מען געלאָפן צום פוילישן דאָקטאר יערעצקי. אַ משוגענער איז ער געווען, דער יערעצקי, אַ צעדרייטער. ער האָט געשריגן אויף די קראַנקע, אַמאָל אַפילו דערלאַנגט אַ פעטשל אויך.

— פופיק צייג, שייגעץ — האָט ער גערעדט מיט יידישע ווערטער — אַכציק שוואַרץ יאָר, אוי וויי, מוישע...

— פריץ! — האָבן אים יידן אין בלויזע אָפּגעדעקטע קעפּ געבעטן — פריער גאָט, דערנאָך דו, פּראָפעסאָר. זיי אַ גוטער מלאך!

נגידים האָבן גענומען דעם קאָזאַקן־דאָקטאָר שאַלופּין־שאַלאַפּניקאָוו, אַ גענעראַל מיט אַ באָרד ביזן גאַרטל.

— ניטשעוואָ, גאָלובטשיק, ני־טשעוואָאָאָ — האָט ער געהאַט אַ טבע צו טרייסטן מיט אַ טיפּן באַס.

אַפילו ביי אַ גוסס האָט ער נישט פאַרלוירן זיין גוטמוטיקע רואיקייט.

— ניטשעוואָ, גאָלובטשיק, ני־טשעוואָאָאָ...

זיי האָבן געאַרבעט, די דאָקטורים, באַטראַכט, פאַרשריבן מעדיצינען, דערנאָך לאַנג די הענט אין שיסלען וואַרעם וואַסער מיט זייף געוואַשן, נאָר געהאָלפן האָבן זיי נישט.

די מגפה האָט זיך געשפּרייט אַלץ מער און מער.

מען האָט אָנגעהויבן נוצן ר׳ ברוכלען, דעם ווייבערישן רבי.

גאַנצע טעג איז ר׳ ברוכל געזעסן און געאַרבעט. ער האָט געשריבן קמיעות, ספּעציעלע קמיעות קעגן אַן אונטערגאַנג. ער האָט אויך פאַרקויפט קרייטעכצער, געטריקנטע, אין בייטעלעך. דערצו האָט ער געהאַט אָפּגע־שפּראָכענעם בורשטין, וואָס האָט נאָך געשטאַמט פון קאָזשעניצער מגיד, שטיקלעך שוואַרצן צוקער פון שפּאָלער זיידן, שנירלעך וועלפן־ציין, שוואַרצע טייוולס־פינגער, גאַרטעלעך פון קרייקעס, אָפּגעשפּראָכענעם בוימל פון צפת. אַלע שטומע טעכטער זיינע האָבן אים צוגעהאָלפן ביים פּאַקן די קרייטעכ־צער אין די זעקעלעך, ביים גיסן דעם צפתער בוימל, ביים נייען גאַרטעלעך.

אין די בתי־מדרשים האָבן ווייבער איינגעריסן, אויפגעריסן ראַשיק די טירלעך פון די ארון־קודש און מיט הייזעריקע קולות פון וויינען אַריינגעשריגן צו די רייניקייטן.

— רחמים פאַר מיין קינד! דערבאַרמדיקייט פאַר מיין אויג אין קאָפּ.

מיט פאַרוואָרפענע טיכער איבער די קעפּ, כדי נישט צו ווייזן די מאַנצבילן די געזיכטער, האָבן זיי זיך אַרומגעדרייט איבער די בתי־מדרשים, צוגע־גאַנגען נאָענט צו די מאַנצבילן און געוויינט:

— בעט, יידן, פאַר לאה בת חנה דבורה! זאָגט תהילים, יידן, פאַר שמחה מאיר בן פייגע האָדל...

יידן האָבן געזאָגט תהילים, טאַטעס האָבן זייערע קינדער נייע נעמען געגעבן. יינגלעך האָט מען צוגעלייגט דעם נאָמען חיים, כדי זיי זאָלן

לאַנג לעבן, אַלטער — כּדי זיי זאָלן זיין אַלט, זיידע — כּדי זיי זאָלן דער־לעבן צו ווערן זיידעס. מיידלעך האָט מען געגעבן נעמען: חיה, אַלטע, באָבע. טייל האָבן אַפילו דריי נעמען צוגעלייגט מיט אַמאָל. אויב עס איז אָנגעשריבן אין הימל שלעכטס פאַר איין נאָמען, זאָל עס נישט זיין קיין בייז קוויטל פאַרן אַנדערן נאָמען, פאַרן דריטן. מאַמעס, וואָס עס האַלטן זיך נישט ביי זיי קיין קינדער, האָבן זייערע קינדער, וואָס זיינען געבליבן די איינציקע קדישים, אָנגעטאָן פון קאָפּ ביז די פיס אין ווייסע לייוונטענע קליידער. אָרעמע יינגלעך האָבן נאָכגעיאָגט די נגידישע בן־יחידלעך אין די ווייסע קאַפּאָטעס און היטלען.

— טויטער מלאך! גן־עדן עפּעלעך.

נאָר די מאַמעס האָבן די ווייסע קליידער פון זייערע קדישים נישט געוואָלט אַראָפּנעמען. אויב עס איז אָנגעשריבן אין הימל צו טראָגן ווייסע קליידער, תכריכים, זאָל מען זיי טראָגן ביים לעבן, נישט דאַרפן זיי, חלילה, אויף אַן אמת.

אָרעמעלייט האָבן אויפגעלעבט. מען האָט מער נישט געגעבן קיין שטיק־לעך צוקער, קיין פּרוטות, נאָר גראָשנס, דרייערס און אַפילו צענערלעך. ר׳ קנה שמש האָט יעדן אָוונט פאַרן שליסן דאָס בית־המדרש, אַרויסגעצויגן מיט אַ פאַרבויגענעם שטיק דראָט מטבעות פון די פאַרשלאָסענע ארץ־ישראל פּושקעס, וואָס זיינען געשוואָלן געוואָרן פון נדבות. קיין ליכט האָט ער שוין נישט באַהאַלטן, עס איז מער קיין אָרט נישט געווען אונטער דעם בעלע־מער. אַזוי פיל ליכט האָט מען מנדר געווען.

— אַז ס׳גייט — האָט ער געזאָגט — גייט עס דורך טיר און טויער.

אָבער די מגפה האָט זיך געשטאַרקט אַלץ מער און מער.

ווייבער האָבן זיך גענומען צום בית־עולם.

יעדער טויט קינד האָט מען נאָכגעשריגן אין אָרון אַריין, עס זאָל לויפן און מיען זיך.

— צו די הייליקע מוטערס לויף! — האָט מען געבעטן ביי די קינ־דער — זאָג, אַז עס איז שוין גענוג.

ביי אַלע צדיקים אויף די קברים האָט מען געצונדן ליכט. געשריבן קוויטלעך און געוואָרפן. יידן האָבן אויפן בית־עולם אַרויסגעשטעלט טישן, טינט און פעדער מיט פּאַפּיר אָוועקגעשטעלט און צו אַכצן גראָשן גענומען פאַר אַ קוויטל. בעלנים זיינען געווען אַ סך און יידן האָבן געיאָגט:

— דעם קינדס נאָמען און דער מוטערס נאָמען, און אַכצן גראָשן. גיך, מען וואַרט!

ווייבער עקרות האָבן דאָס גוטע־אָרט אויסגעמאָסטן אַרום און אַרום מיט לייוונט און די לייוונט פאַר אָרעמע כּלות אויף וועש מנדר געווען. אַנדערע האָבן געצויגן קנויטן צו ליכט און דערמיט געמאָסטן דאָס בית־

עולם. דערמיט האָט מען אָפּגעשלאָסן דאָס גוטע־אָרט, עס זאָל מער קיין מתים נישט נעמען. אָבער עס האָט זיך נישט געלאָזט אָפּשליסן.

די מגפה האָט זיך געשטאַרקט אַלץ מער און מער.

ר׳ מאירל דער רב האָט גערופן די באַלעבאַטים פון שטאָט אויף אַן אסיפה.

— זינד זיינען דאָ אין שטאָט — האָט דער רב געשריגן — יידן, טוט תשובה, אפשר וועט גאָט זיך דערבאַרעמען. צוליב די זינד פון איינעם קאָן, חלילה, אַ שטאָט מיט יונגע עופעלעך אומקומען.

אַ ציטערניש האָט די יידן אַרומגענומען. מען האָט גענומען זוכן חטאים, נאָכקוקן איינער דעם אַנדערן. ווייבער האָבן אַכטונג געגעבן, אַז ביי שמשון דעם רופא זאָל זיך נישט צונויפקומען שבת די קלעזמערס מיט די דינסט־מיידלעך. מען האָט גערעדט אין שטאָט, אַז זיי טאַנצן דאָרט צוזאַמען, און ווייבער זיינען כסדר געשטאַנען אויף דער וואַך. מען האָט אויך געלאָזט רופן דעם פעטער פון פריילעכן הייזל אויף די זאַמדן און אים באַפוילן, גלייך אַרויסצוטרייבן דאָס איינציקע יידישע מיידל פון דער פרעמד, וואָס איז געווען ביי אים צווישן עטלעכע שיקסעס. דער פעטער, אַ ייד מיט אַ רוסיש העמדל איבער די ברייטע הויזן, אַ פאַרבליבענער זעלנער פון פאָדאָל, האָט זיך גענומען דינגען.

— רבי — האָט ער געזאָגט — כ׳מוז האָבן איינע אַ יידישע. די חזירים ווילן עס...

אַז דער רב האָט זיך איינגעשפּאַרט, האָט ער אים געפּרוּאווט נעמען מיט מצוות.

— רבי — האָט ער זיך געבעטן — זי איז, נעבעך, אַ יתומה, דאָס מיידל, וואו וועט זי גיין ?

אָבער דער רב האָט זיך געבייזערט, געזאָגט, אַז מען וועט אים נישט לאָזן זאָגן קיין קדיש אין שול נאָך זיינע עלטערן, אויב ער וועט די יידישע חצופה נישט אַרויסטרייבן, און דער פעטער האָט נאָכגעגעבן. פאַר קדיש האָט ער מורא געהאַט.

יידן נגידים האָבן גענומען דעם בעדער אויף אַ פאַרהער, וועלכע ווייבער עס גייען ווייניק אין מקוה. מענער האָבן אַכטונג געגעבן אויף זייערע ווייבער, זיי זאָלן גוט פאַרדעקן די קעפּ, קיין איין פאַרשייט לעקעל האָר זאָל נישט אַרויסקוקן דורכן שייטל, קיין איין קרייזל זאָל נישט אַרויסזען זיך אויפן קאַרק און איבער די אויערן. טאַטעס האָבן אַכטונג געגעבן אויף די טעכטער, זיי זאָלן צודעקן די העלדזער, נישט גיין מיט אָפּגעדעקטע הענט.

דער רב האָט געלאָזט אָנשרייבן אַ גרויסן קול־קורא. בית־המדרש־בחורים מיט אַ שיינער האַנטשריפט האָבן די אויפרופן מיט געציקלטע

אותיות, ווי געדרוקט, אויסגעצייכנט און אויסגעקלעפּט אויף אַלע ווענט פון שולהויף ביזן באָד און הקדש.

מיט דער הילף פון אויבירשטין געלויבט זאָל זיין זיין נאָמין — האָט דער קול־קורא געשריבן — איז דערגאַנגין ציא אינזערע אויערין דאָס איין אויפברעכינק איז אויסגעבראָכין אין ישראל. דאָס ווייבער רחמנא ליצלן גייען אין אייגענע האָר אינטער די שייטלין. אויך פּאַרדעקין זייא נישט דיא האָר בייא דעם שטערין אין בייא דיא אויערין וואָס עס איז אַ גרויסע זינד דען דאָס איז שאַנד און מען טאָר נישט קיין אידיש וואָרט זאָגין כידוע. אויך זויגערינס זיינען נישט גיוואָרינט אין זויגין קינדער פאַר די טירין ווען עס גייען פאַרבייא מאַנסבילין אויך בחורים אין זיי אַנטפּלעקין זייערע בריסטין וואָס איז גיגליכין ציא שאַנד. אויך די בתולות זענגין נישט גיוואָרינט דען זייא גייען אָהן אַרביל אין מיט אָפּגידעקטי העלזער. אויך זינגין זייא וואָס דאָס קול פין איין פרויענצימער אַפילו איין בתולה איז שאַנד אין מען טאָר קיין ברכה נישט מאַכין. אויך איז דערגאַנגין ציא אינזערע אויערין דאָס דיא בתולות קעמין דיא האָר אין שבת וואָס איז וויא מען וואָלט אָנגעצינדין פייער אין שבת. אין צוליב דעם איז אַ שטראָף פון הימיל אויף אונזערע עופהליך וואָס האָבין גאָר נישט געזינדיגט גיפאַלין אין אַ צאָרנינק פין צאָריך. זאָל דער טויט פאַרשווינדן ביז עוויג אמן. דעריבער ריפין מיר אויס אין דיא טויערין פון ישראל דאָס דיא שענדליכקייט זאָל אָפּגיטין ווערין. די ווייביר זאָלין זיך באַדעקין אויך דיא בתולות. אין מען זאָל אָפריקין די בעטין איין פין אַנדערין אויף אַן אייל אין דיא ווייביר זאָלין דיא האָר אָפּגאָלין. דיא אָרימי ווייביר וועט קהל מיט גאָטס הילף גאָלין אויף חשבון פון קהל יעדין טאָג אין באָד אצל הטיקערין מיט אַ קוויטיל פון גבאי. אויך וועט מען פאַר אָרימי געבין מיט דעם אויבירשטינס הילף טבילה אימזיסט. אין עס זאָל קימען אַן אויסלייזינק פאַר ישראל אין דער אויבירשטיר זאָל זאָגין דעם שלעכטין שטן געניג, אין זאָל פאַרשווינדין ווערין דער טויט. אַזוי זענין די רייד פין דיא ציבראָכיני וואָס שרייבין מיט ציטירינדיקע הענט אין אַ גיבראָכין גימיט. צים סדר טיא אָפּ פין דיר דיא שאַנד.

דערויף זיינען געווען אונטערגעשריבן דער רב ר' מאירל און דער ווייבערישער רבי, ר' ברוכל.

דער קליינער און דער יונגער מאיר יהודה, דער זון פון דעם גרויסן רב און גאון ר' שמואל זאב, זכרונו לברכה, דער רב פון דער הייליקער קהלה.

דער קליינער און דער נבזה ברוך, דער זון פון דעם געטלעכן מלאך,

דעם פייערדיקן זייל דער רבי ר׳ ניסן פון טאַרבין און דער אייניקל פון קדושים, מגיד אין דער היילקער קהלה.

אַ פרומקייט האָט אַלע יידן אין שטאָט אַרומגענומען. ווייבער האָבן זיך אַראָפּגערוקט די קאָפּקעס און שייטלען ביז איבער די אויערן, מיט שאַלן זיך פאַרהאַנגען, בלויז מיט אויגן און מיט אַ שפּיץ נאָז געקוקט אויף גאָטס וועלט. יונגעלייטלעך נאָך דער חתונה האָבן זיך נישט פאַרגונען קיין ליצנות צו מאַכן מיט זייערע יונגע ווייבלעך. אַפילו חדר־ייִנגלעך האָבן נישט אי־בערגעהיפּערט אין דאַוונען. באַלמעלאָכעס האָבן ביי דער אַרבעט קיין איין פאַרשייט לידל נישט געזונגען און דינסטמיידלעך האָבן זיך נישט געלאָזט טשעפּען פון באַלעגאָלעס ביים גיין צום טייך נאָך וואַסער. אָבער עס האָט נישט געהאָלפן.

די מגפה האָט זיך געשטאַרקט אַלץ מער און מער.

ר׳ מאירל דער רב, צוזאַמען מיט ר׳ ברוכלען, דעם ווייבערישן רבין, האָבן ווידער אַלע יידן פון שטאָט צוזאַמענגערופן אין שול און אויסגערופן אַ חרם אויף אַלע, וואָס האָבן אויף זיך זינד און זיינען זיך נישט מודה. נאָך אָפּזאָגן סליחות אין מיטן דער וואָך, האָט קנה דער שמש אָנגעצונדן גרויסע ליכט, ווי אין ערב יום־כיפּור פאַר כל־נדרי. יאָשע קאַלב האָט געבראַכט צושלעפּן דאָס טהרה־ברעט און עס אָנגעשטעלט אין אַ ווינקל. די גבאים האָבן אַרויסגענומען די ספר־תורהס פון ארון־קודש. די קהל־לייט האָבן די טליתים מיט קיטלען אָנגעטאָן. קנה שמש האָט געגעבן דריי קלעפּ מיטן הילצערנעם האַמער אין שולחן, און דער רב האָט גענומען לייענען מיט אַ הויך פייערלעך קול פון אַ פאַרמעט:

— מיטן וויסן פון קהל און מיט דער הסכמה פון בית־דין רופן מיר אויס צו די, וואָס זיינען זינדיק, סיי מאַנצבילן, סיי ווייבער, סיי בחורים, סיי בתולות, סיי איינגעזעסענע, סיי פרעמדע, זיי זאָלן זיך מודה זיין אין זייערע זינד פאַר קהל, דען אַ גרויס אומגליק איז געפאַלן אויף אונדזער שטאָט, עופּעלעך פאַלן ווי פליגן. איבער די זינד פון איינעם, קען, חלילה, אַ גאַנצע שטאָט אומקומען, און געדאַרפט וואַלטן מיר, ווי אַמאָל, ווען מיר זיינען אין אייגענעם לאַנד געווען, אַרויסצוגיין פאַרן טויער פון שטאָט און זאָגן: אונדזערע הענט האָבן נישט פאַרגאָסן דאָס דאָזיקע בלוט! ווייל דאָס איז געגליכן צו איינעם, וואָס שטייט אויף אין פעלד און הרגעט אַ מענטש. דאָס פאַרשניטענע לעבן פון יונגע קינדער שרייט צו אונדז. אָבער איידער דאָס בית־המקדש איז געבויט, איז דאָס בית־דין געגליכען צו אַ בית־המקדש, אונדז איז געגעבן דער כוח צו גיין מיט תקיפות, און דעריבער רופן מיר אין די טויערן און זאָגן: פאַרשאָלטן זאָל זיין דער, וואָס באַהאַלט אויס זיינע זינד, סיי אַ מאַנצביל, סיי אַ פרויענצימער, סיי אַ יונגער געזעלן, סיי אַ בתולה, וואָס האָט נאָך קיין מאַן געקענט, סיי אַן איינגעזעסענער, סיי אַ

פרעמדער, און פאַרוויסט זאָל ווערן זיין נאָמען, און אַ שטרויכלונג זאָל אַרומנעמען זיינע לענדן, און צו שפּאָט און צו שאַנד זאָל בלייבן זיין גע־דעכעניש אין ישראל, און זאָלן זיינע הענט געליימט ווערן און זיינע פיס זאָלן שלאַבעריק זיין, און זיין דיך זאָל אויסגעטריקנט ווערן, ער זאָל מער קיין קינדער נישט ברענגען. און איז עס אַ פרויענצימער, זאָל פאַרשניטן ווערן איר טראַכט, און אירע קינדער זאָלן פאַרשניטן ווערן און זיי זאָלן בלייבן אויף אַ משל אין ישראל, אמן!

— אמן! — האָבן אַלע יידן און ווייבער נאָכגעזאָגט מיט אַ געוויין.

— שופר! — האָט דער רב געזאָגט דעם בעל־תקיע.

דער גראָבער גבאי מיטן קורצן אָטעם האָט דריי מאָל געבלאָזן.

אַ טויטקייט האָט די שול אַרומגעכאַפּט. קיינער האָט אַפילו נישט פאַר־גונען זיך פריי צו אָטעמען. בלויז אַ פאַרבלאָנדזשעטער פויגל, וואָס האָט זיך דורך אַ צעבראָכענעם שויב אַריינקריגן אין שול, האָט זיך געדרייט אַ פריילעכער אַרום דעם גאָלדענעם לייבביים ארון־קודש, געשפּילט זיך מיט זיין רויט־אַרויסגעשטעקטער צונג און געזונגען. אַלע אויגן זיינען געווען אָנגעשטרענגט. מען האָט געוואַרט מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם.

מיטאָמאָל האָט זיך ר' משה סופר אויפגעהויבן פון זיין אָרט, מיט גיכע טריט איז ער אַרויף אויפן בעלעמער און אַ געשריי געטאָן:

— יידן, איך בין זיך מודה!

אַ ציטערניש איז אַלעמען באַפאַלן.

— יידן! — האָט ר' משה סופר געררופן און זיינע אויגן האָבן גע־גלאַנצט — איך בין פול מיט זינד. איינגערעכט פון קאָפּ ביז די פיס...

ער איז אַראָפּגעלאָפן גיך פון בעלעמער, אויסגעגלייכט זיך אויף דער שוועל און געבעטן זיך:

— יידן, טרעט איבער מיר, שפּייט אויף מיר, זייט מיך מבזה!

אָבער קיינער האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. בלויז דער רב צוזאַמען מיט ר' ברוכלען דעם ווייבערישן רבין, זיינען גיך צוגעלאָפן, אויפגעהויבן דעם ייד פון דער שוועל און געבעטן זיך ביי אים:

— ר' משה, אייער זכות זאָל אונדז ביישטיין, בעט פאַר אונדז!

ווייבער האָבן אַראָפּגעשריגן פון ווייבער־שול:

— צדיק, ראַטעוועט אונדזערע קינדער!

אָבער אויך דער חרם האָט נישט געהאָלפן. קנה שמש האָט גאָרנישט אויפגעהערט קלאַפּן מיט דער פושקע אויף די לוויות און רופן, אַז צדקה וועט ראַטעווען פון טויט.

די מגפה האָט זיך געשטאַרקט אַלץ מער און מער.

ביז אַביש קצב האָט זיך גענומען צו דער זאַך און ער האָט געפּאַקט דעם זינדיקן.

— חרם, שמיירעם — האָט געזאָגט אַביש קצב, אַ ייד אַ גיבור, דער גבאי פון קצבים־שולעכל, שבת נאָכן דאַוונען צו זיינע קצבים — מיט אַזעלכע מעשות וועט זיך קיינער נישט מודה זיין. לאָמיר אונדז, קצבים, זיך נעמען צו דער אַרבעט. לאָמיר זוכן אין שטאָט, און אַז מען וועט פּאַקן עמעצן, וועט מען מאַכן פון אים קרעפּל־פליש, ווי יעך בין אַ ייד געבוירן !...

גאַנצע אַכט טאָג צייט האָט ער געזוכט, אַביש קצב, געגישטערט. אַלע ווייבער, וואָס קומען צו אים קויפן פליש, האָט ער געפאָרשט, פון די אויגן נישט אַראָפּגעלאָזט, ביז ער האָט געפּאַקט.

געפּאַקט האָט ער צופעליק.

נאָך אַלע ווייבער, וואָס זיינען געקומען צו אים קויפן פליש אויף שבת, איז צביה דעם שמשס געקומען מיט אַ קוישל אין האַנט אין דער יאַטקע. איר טאַטן קנה איז זייער גוט געגאַנגען. און צביה האָט געקויפט אַ סך פליש, לעבער און לונגען, גריישלעך און קעלבערנע פיסלעך מיט וואַמפּן.

ער האָט זיך מיט איר געטשעפּעט, אַביש קצב, פּונקט ווי מיט אַלע מיידן. יעדער טאָגביים דאַוונען האָט ער זיך געגעבן דאָס וואָרט, אָפּגעמאַכט ביי זיך, צו זיין פרום און גוט און די מיידן נישט צו טשעפּען, נאָך דערצו אין אַזאַ ביטערער צייט ! אָבער ווי נאָר ער איז געקומען צום יאַטקע־קלאָץ, האָט ער אין אַלץ פאַרגעסן, האָט ער זיך נישט געקאָנט אָפּהאַלטן, נישט צו כאַפּן אַ קניפּ אין אַ מוידישן הינטן, נישט צו פאַרקריכן צו אַ צעוואַק־סענעם בוזעם. די הענט אַליין זיינען ביי אים געקראָכן. זיין ווייב ביילע דאָבע, אַ יידענע אַ פולע און אַ שלעפּעריקע, האָט אים אַפילו מער נישט נאָכגעקוקט. זי איז געזעסן אין אַ ווינקל און געדרימלט, אויפכאַפּנדיק זיך בלויז יעדעס מאָל, ווען אַ מויד האָט געשריגן:

— אַבישל, די הענט זאָלן אייך נאָר אָפּגעדאַרט ווערן!...

אויך מיט צביהן האָט ער זיך געטשעפּעט. זי האָט זיך נישט געוועהרט, צביה, זי האָט נאָר בלויז ווילד געלאַכט:

— הי, הי, הי, אַביש פויער, הי, הי, הי.

און מיטאַמאָל האָט זיין געניטע קצבישע האַנט עפּעס דערפילט, דער־פילט אַזעלכעס, וואָס האָט אין זיין מוח אַ האַק געטאָן ווי מיט אַ האַק. אין זיין קצבישן קאָפּ איז אים ליכטיק געוואָרן.

— ביילע דאָבע ! — האָט ער געגומען וועקן זיין ווייב, וואָס איז גע־לעגן אָנגעלענט אויפן יאַטקע־קלאָץ און געדרימלט — ביילע דאָבע, יעך האָב עס געפּאַקט ! גיב נאָר אַ קוק אויף קנהלעס טאָכטער, נאַ...

ער האָט פאַרמאַכט איין אויג און מיטן צווייטן פלינק און מיט געניט־קייט אַ ווייז געטאָן אויף דער מוידס פאַרהויבענעם בויך.

— צדיק מיינער, ווייסט נישט, וואָס דו רעדסט — האָט ביילע דאָבע געזאָגט מיט פאַרדרוס — ס׳דאַכט זיך דיר!

— ס׳דאַכט זיך מיר? — האָט אַביש קצב געשריגן — יעך וועל דיר שוין ווייזן, אָקס, ווי ס׳דאַכט זיך מיר!

ער איז צו צו צביהן און פלינק איר אַ קוועטש געגעבן אין בויך מיט ביידע הענט.

— מאַמעלעך! — האָט זיך די מויד צעשריגן, און אַביש האָט אַזש אויסגעשפּיגן צו זיין ווייב ביילע דאָבע.

— ס׳וואַרפט זיך שוין אַפילו דאָרט, דאָס ממזר. טאַפּ אָן, בריה מיינע, ווּעסטו זען...

גלייך דערויף איז ער אַרויס פאַר דער טיר און גענומען רופן:

— ווייבער, אַהער, וועט עטץ זען עפּעס שיינס!...

זי האָט זיך געוואָרפן, צביה, מיט די פיס געשטויסן, מיט די נעגל גע־דראַפּעט, ביי קצבטעס די פאַרפעדערטע שייטלעך אַראָפּגעריסן פון די קעפּ, נאָר עס האָט איר נישט געהאָלפן. מיט כוח האָט מען זי אַרויפגעלייגט אויף דעם יאַטקע־קלאָץ, אָפּגעדעקט זי, און די ווייבער האָבן, מיט פאַר־בלוטיקטע הענט פון פלייש־האַקן, דעם מוידישן בויך באַטאַפּט און אַרומ־געזוכט.

— שוין אין פינפטן חודש אַוודאי — האָבן זיי געזאָגט — עס זאָל איר נאָר אין בויך אויסרינען, טאַטע געטרייער אין הימל!

איין יידענע, וואָס האָט ערשט מיט אַ וואָך צוריק באַגראָבן אַ קינד און נאָר־וואָס פון דער שבעה אויפגעשטאַנען, האָט גלייך גענומען קריכן מיט די הענט אין דער מוידס צעשויבערטן קאָפּ און געמאַכט געוואַלדן:

— פאַר מיין כאַסקעלען, וואָס ליגט איבער דיר, אויסגעלאָסענע, יונג אין דער ערד, נאַ . . .

די מויד האָט געמאַכט קולות, געשריגן, אויסגעריסן זיך און, אָן דעם קוישל מיט פלייש, געלאָזט זיך לויפן אַהיים, צום בית־עולם, אָבער אַביש איז איר נאָכגעלאָפן און זי געכאַפּט.

— יידן, צום רב זי אַוועקטראָגן! — האָט אַביש באַפוילן די קצבים — נעמט זי, קנהלעס בת־יחידקע... לעבעדיק!...

צוויי קצבים ביי די הענט און צוויי ביי די פיס האָבן די שרייענדיקע מויד פאַרוואָרפן אויף די אַקסלען מיט גרויס געשיקטקייט, ווי מען פאַר־וואַרפט אַ געקוילעטע בהמה, און זי מיט גרויס פאַראַד אַוועקגעטראָגן איבערן גאַנצן מאַרק ביז צום רב.

זי האָט זיך געוואָרפן, צביה, געברומט ווי אַ קו. אַ שוים איז איר אַרויס פאַרן מויל. איר קלייד האָט זיך פאַרשאַרט און אירע נאַקעטע פעסטע פיס געוויזן ביז אַרויף. פון אַלע געסלעך זיינען מענער, ווייבער און קינ־

דער נאָכגעלאָפן. ווייבער האָבן איבערגעלאָזט די יויכן אין מיטן קאָכן און מיט פאַרקאָשערטע אַרבל און מיט אַן אָפשוים־לעפל אין דער האַנט נאָכגעלאָפן איבער דער גאַס. באַלמעלאָכעס מיט שערן אין די הענט, מיט אַן אַרויפגעצויגענער כאָליעווע אויף דער האַנט, אין די בלויזע הויזן און אין די טלית־קטנס, זיינען געלאָפן פון זייערע קליינע הייזלעך. וואַסער־טרעגער האָבן אַפילו די שווערע עמער וואַסער נישט אַוועקגעשטעלט. אַביש קצב איז געגאַנגען פאָראויס, ווי אַ מחותן, און גערופן מיט זיין פעסטן באַס:

— געכאַפט קהלס שמשס טאָכטער... מ׳פירט זי צום רב...

מענער האָבן געלאַכט. ווייבער צעיאַכמערטע, צעהיצטע, מיט רשעות־דיקע אויגן און מיט צעפלאַמטע פנימער, האָבן געביילט ביינערדיקע פויסטן.

— פאַרשטיינען זי, די הור, פאַר אונדזערע עופעלעך! פאַרשטיינען זי!...

קאַפיטל זיבעצן

ר׳ מאירל דער רב איז געזעסן אין זיין רויט־סאַמעטענעם וואַטענעם שלאָפראָק, כאָטש עס איז געווען וואַרעם, אויף זיין גרויסער האַרטער בית־דין שטול איבער אַן אָפן אַלט ספר, געדרייכערט די לאַנגע ליולקע־ציבעק און געזיפצט.

— אוי, רבונו־של־עולם — האָט ער געקרעכצט — וויפיל איז דער שיעור אַזוי לאַנג צו וואַרטן? אוי, דאַרפן יידן אויסגעלייזט ווערן, גוואַלד!

ער האָט געהאַט אַ סך עגמת־נפש, ר׳ מאירל דער רב. אַ חוץ פון דער מגפה, אַחוץ פון די שטענדיקע געוויינען פון די ווייבער, וואָס פאַלן אַריין צו אים, ער זאָל בעטן פאַר זייערע קינדער, האָט ער געהאַט אַ סך אַנדערע צרות. ראשית, האָט די פאָליציי גענומען שערן ביי יידן די פיאות. אַ גזירה איז אַרויס פון קייזער אַליין, אַז יידן טאָרן נישט טראָגן קיין פיאות, גאַרטלען און יאַרמעלקעס, אויסער די רבנים און רביס. יידן נגידים האָבן זיך אויסגעקויפט. אָבער צו אָרעמעלייט האָט מען זיך געטשעפעט. דער נאַטשאַלניק פון שטאָט האָט געגעבן אַ באַפעל די פאָליציאַנטן, שטרענג אַכטונג צו געבן. די פאָליציאַנטן זיינען אומעטום אַרומגעקראָכן און ווי נאָר זיי האָבן געפאַקט אַ יידן מיט אַ פאָר פיאות, אַ יאַרמעלקע אָדער אַ גאַרטל, האָבן זיי אים געכאַפט. אויף דער גאַס האָט דער סטראַזשניק אָפגעשניטן איין יידישע פיאה מיט אַ שערל אָדער מיט דער שווערד, פאַרכאָפנדיק שוין אין איין וועגס אויך אַ שטיק הויט, די יאַרמעלקע מיטן גאַרטל גענומען פאַר אַ זאַכלעכן באַווייז און דעם שולדיקן אָפגעפירט אין „קאָזע“.

אַריין. ווער עס האָט געקאָנט, האָט באַצאָלט דריי רובל. אָרעמעלייט זיינען אָפּגעזעסן דריי טעג.

יידן האָבן זיך אַן עצה געגעבן און זיך מיט אַ קעשענע־פּאַטשיילע אַרומגעבונדן די באַקן, ווי עס וואָלטן זיי ווי געטאָן די ציין. אָבער דער נאַטשאַלניק האָט זיך געכאַפּט און געהייסן יעדן פאַרבונדענעם אַראָפּרייסן די פּאַטשיילע פון די באַקן.

— שאַכער־מאַכער — האָבן די סטראַזשניקעס געלאַכט — פּייסינקי דאַוואַי...

אין דער פרי, נאָך פאַרן דאַווענען אַפילו, האָט מען ר׳ מאירל דעם רב צוליב דעם טאָקע צום נאַטשאַלניק גערופן און מיט אים האַרבע רייד גע־רעדט.

מיט אַ טאָג פריער האָט מען ר׳ משה סופר געכאַפּט אויף דער גאַס און אים אַ פּיאה אָפּגעשניטן. ער האָט געדאַרפט שרייבן אַ שם אין אַ ספר־תורה, ר׳ משה סופר, און ער איז פריער אין מקוה געגאַנגען. צוריק פון מקוה איז ער געלאָפן גיך, געאײַלט זיך, כדי נישט צו באַגעגענען אויפן וועג קיין ערל אָדער אַפילו קיין גראָבן יונג. ער האָט געוואָלט גלייך פון דער מקוה, נאָך אַ נאַסער, אַ געטובלטער, זיך נעמען צום שרייבן. ער האָט קיין שום זאַך נישט געזען אַרום זיך. ער איז געגאַנגען מיט אָפענע אויגן, וואָס זעען נאָר הימלישע זאַכן, און ער איז אַריינגעפאַלן צום סטראַזשניק גלייך אין די הענט אַריין.

— פּ־ר־ר־ר, טאַטעלע — האָט דער גוי פאַרהאַלטן דעם פאַרטראַכטן ייד און אויף אים געשפּאַרט מיט דער פולער ברוסט מעדאַלן — פּייסעלע, גאַרטעלע, אוי וויי...

ער האָט זיך געוועדט, ר׳ משה סופר. ער האָט ביידע הענט פאַרלייגט אויף די פּיאות. דער גוי האָט אַרויסגענומען די שווערד און פאַרמאָסטן זיך אויף דעם יידס הענט, נאָר ר׳ משה האָט זיי נישט אַוועקגענומען. ער האָט בעסער געוואָלט בלייבן אָן אַ האַנט איידער אָן אַ פּיאה. דער סטראַזשניק האָט אים אַוועקגעשלעפּט אין „קאָזע״. דאָרט האָט מען אים ביידע הענט געבונדן מיט אַ שטריק, די רעכטע פּיאה ביז דער הויט אָפּגעשניטן און אים איינגעזעצט מיט עטלעכע שיכורים צוזאַמען.

אין שטאָט האָט זיך געקאָכט. יידן זיינען געלאָפן צום עלטסטן און געבעטן:

— פריץ, לאָז אים אַרויס, ער איז אַ הייליקער, אַ רב, אַ סופר.

האָט דער עלטסטער געשיקט רופן דעם רב און אים גענומען שטרענג אויפן פאַרהער.

— ווער איז דאָ דער „ראַווין״ אין שטאָט ? — האָט ער געגוואַלדעוועט — איר, צי דער ייד, וואָס כ׳האָב איינגעזעצט אין „קאָזע״, האַ ?

ר׳ מאירל דער רב האָט נישט פאַרשטאַנען קיין איינציק וואָרט פונעם גויס רייד. ער האָט בלויז געוואוסט, אַז ער דאַרף ציטערן פון שרעק. דער קאַזיאָנער ראַבינער האָט אים איבערגעזעצט דעם עלטסטנס ווערטער.

— זאָגט אים — האָט ר׳ מאירל געזאָגט דעם איבערזעצער — גיט אים צו פאַרשטיין, אַז איך בין דער רב, דער מרא־דאתרא, און ר׳ משה איז אַ סופר, אַ צדיק, וואָס איז נאָך גרעסער ווי אַ רב.

דער ראַבינער האָט עס איבערגעזעצט, נאָר דער עלטסטער האָט עס נישט פאַרשטאַנען.

— שאַכער מאַכער! — האָט ער געשריגן — מיך וועט מען מיט זשי־דאָווסקע שווינדלען נישט אָפּנאַרן. איך קען די יידישע דריידלעך...

יידן האָבן נישט אָפּגעלאָזט. צוויי יידן האָבן זיך גענומען גיין מיט אַ רויטער פאַטשיילע איבער די שטובן, צונויפגענומען ביז אַ גאָלד־שטיקל און אָוועקגעשיקט שמשון רופא אַליין צום עלטסטן בעטן. ר׳ שמשון האָט גע־פועלט, ער האָט דעם גוי זייער קונציק אַריינגערוקט די מטבע צוזאַמען מיט דער האַנט, ביים באַגריסן זיך, און מ׳האָט ר׳ משהן אַרויסגעלאָזט. אָבער ר׳ מאירל דער רב איז געווען דערשלאָגן, צעבראָכן.

— אוי וויי! — האָט ער געזיפצט — אַז אַזאַ טמא האַנט זאָל זיך גאָר צורירן צו אַזאַ צדיק.

טאָמער איז דאָס נאָך וויניק געווען, האָט מען שטאַרק גערעדט, אַז מען וועט, חלילה, איינפירן שקאָלעס פאַר יידישע קינדער. מען וועט צונעמען יידישע קינדער פון דער הייליקער תורה און מען וועט זיי לערנען רוסיש, אַפּיקורסות. אַזוי האָט אים דערציילט דער קאַזיאָנע ראַבינער, וואָס האָט עס אַליין געלייענט אין די גאַזעטן. ס׳זאָל זיין אַ גזירה פון קייסער אַליין.

ער האָט געוואוסט, ר׳ מאירל דער רב, אַז יידן שווייגן נישט, אַז צדיקים, גרויסע גבירים און רבנים לייגן וועלטן איין, אַז פון וואַרשע פאָרן גבירים גרויסע לייט זאַמלען געלט, כדי אָפּצושרייען די גזירה. הונדערט טויזנט קערבלעך האָט מען שוין צונויפגענומען ביי יידן. דאָס געלט וועט מען אָוועקפירן צום מיניסטער אַליין קיין פּייטערבאַרג, צום סאַמע שני־למלך, אַבי ער זאָל יידן נישט ברענגען צו דער שמד. אויך, האָט ער געוואוסט, וועלן יידן, מיט דעם אויבערשטנס הילף, פאַסטן, זאָגן, בעטן גאָט, נישט איינמאָל זיינען שוין אויף יידן אַרויס גזירות. מען האָט שוין געוואָלט אַנטאָן יידן דייטש. מען האָט זיי געוואָלט, חלילה, פאַר פויערים מאַכן, געבן זיי ערד צו אַרבעטן, ווי די גויים, פונאַנדערשפּרייטן זיי איבער די דערפער, כדי זיי זאָלן נישט קענען לערנען די הייליקע תורה און זיך אָפּלערנען שלעכטס פון די גויים. געווען נאָך אַ סך אַנדערע שלעכטע גזירות. נאָר יידן האָבן נישט געשוויגן, געפאַסט, תהילים געזאָגט, געלט געגעבן און דער

אויבערשטער האָט זיך דערבאַרעמט אויף זיין פאָלק. יידן זיינען געהאָלפן געוואָרן. יידן זיינען געבליבן יידן.

אָבער פון דער אַנדערער זייט, זאָגט מען, זיינען יידן רשעים אַליין זיך משתדל צו ברענגען גזירות אויף יידן. יידן אַליין, אוי ווי, בעטן ביי די גרויסע לייט אין פּיטערבאַרג, מען זאָל מאַכן שקאָלעס. יידן האָבן אויס־געבעטן ביי די גויים, מען זאָל נעמען יידישע קינדער צו די זעלנער, וואו זיי מוזן עסן טריפות און אַרבעטן אין שבת. איצט, ווילן זיי, מען זאָל יידן נישט לאָזן גיין אין פּיאות, אין גאַרטלען, אין יאַרמעלקעס. זיי ווילן ברענגען יידן צו שמד, חלילה, ווי אַמאָל די צדוקים, ימח־שמם. נאָך מער ווי מען איז אין גלות ביי די גויים, איז מען אין גלות ביי יידן.

— משיחס צייטן — איז אים געקומען אויפן זינען — ערגער קאָן שוין נישט זיין, משיח מוז שוין קומען, און צייכנס דערויף זיינען אויך דאָ.

ערשט די טעג האָט ער געהאַט געפונען אין אַ ספר אַ פּאָר ווערטער, וואָס ווייזן, אַז היי־יאָר וועט קומען משיח. ער האָט עס געוויזן עטלעכע יידן לומדים און זיי האָבן עס געזען קלאָר, ווי אויף דער האַנט. אויך האָט ער געפונען אין אַ מדרש, אַז ווען יון וועט זיך שלאָגן מיט ישמעאל וועלן יידן אויסגעלייזט ווערן, און אין מקוה האָט ער געהערט, אַז רוסלאַנד מיט טערקיי האַלטן ביי מלחמה.

— מ׳זעט עס באַשיינפּערלעך — האָט ער געברומט צו זיך אַליין.

אַ ווײַלע איז אים אַפילו געקומען אַן אַפּיקורסישער געדאַנק אין קאָפּ אַריין. וואָרעם זינט ער איז געקומען צום שכל, ר׳ מאירל, האָט ער אַלץ אַזוי אין די ספרים געפונען צייכנס, אָנצוהערעניש, רמזים אויף יעדער יאָר. אויך ביי יעדער נייער מלחמה אויף דער וועלט זיינען געווען מדרש׳ים, וואָס האָבן געוויזן קלאָר, ווי אויף דער האַנט, אַז משיח קומט. און פונ־דעסטוועגן איז מען, נעבעך, נאָך אַלץ אַזוי אין גלות. אַזאַ צדיק, ווי ר׳ משה סופר, האָט מען אָפּגעשניטן אַ פּיאה.

אָבער דער געדאַנק האָט בלויז איין ווײַלע, איין קורצע ווײַלע, אין זיין קאָפּ אַ שניט געטאָן. ער האָט זיך גלייך דערפילט זינדיק, ר׳ מאירל דער רב. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז דעם שטנס אַרבעט, און ער האָט גענומען פאַרטרייבן פון זיך דעם בייזן געדאַנק. אַ ייד דאַרף גלויבן, האָט ער גענומען איינקריצן זיך אין קאָפּ, גלויבן — יעדן טאָג, יעדע שעה, יעדע מינוט, יעדע רגע אַפילו, צו דערהערן דעם שופר פון משיח. מען דאַרף זיך לערנען פון זיידן, דעם יאַמפּעלער רב, האָט ר׳ מאירל געטראַכט. ער איז געווען אַזוי שטענדיק צוגעגרייט און געוואַרט אויף משיחן, דער זיידע זיינער, אַז ער איז תמיד געשלאָפן אין די קליידער, בלויז אָן דעם שלאָפראָק. וויפיל די באָבע האָט אים נישט געבעטן, ער זאָל כאָטש די זאָקן

אויסטאָן, האָט ער נישט געוואָלט — טאָמער קומט משיח — האָט ער גע־זאָגט — לאָמיך נישט ערשט דאַרפן גיין זוכן די זאַקן. —

ער האָט זיך געשטאַרקט, ר׳ מאירל, אָנגעגורט זיך מיט גלויבן, און דער פריערדיקער צער האָט אָנגעהויבן אָפּצוטרעטן פון אים, די געפּאַלנקייט איז אַוועק. ער האָט מער נישט געזען די שלעכטע גזירות, דעם גוי אין די שליפעס, וועלכער האָט זיך אויף אים געבייזערט, פאַר וועלכן ער איז גע־שטאַנען אַן אונטערטעניקער. ער האָט נישט געזען די צרות, וואָס שיטן זיך פון אַלע זייטן אויף די צדיקים און פרומע לייט. אין זיינע אַלטע פאַר־האַריקטע אויערן האָט געקלונגען שאַלן עפּעס, הערן זיך אַ קול פון אַ שופר, וואָס טראָגט זיך פון איין עק וועלט ביז דעם צווייטן.

ער האָט נישט געהאַט קיין קלאָר בילד, ר׳ מאירל, וועגן משיחס קומען. פון די פיל ספרים, וואָס ער האָט געדענקט, האָט ער פאַרשידענערליי צייכנס געוואוסט. טייל האָבן געהאַלטן, אַז קומען וועט משיח מיט שטורעם, מיט רעש. דריי טעג פריער וועט דונערן און בליצן, אַ שרעק וועט אָנפאַלן אויף אַלע באַשעפענישן, און דערנאָך וועט ערשט קומען אַ בת־קול פון הימל, וואָס וועט אָנזאָגן די בשורה. אַנדערע, ווידער, האָבן געשריבן, אַז קומען וועט משיח גאָר שטיל, ווען יידן וועלן האַנדלען און וואַנדלען. אויף אַ ווייס אייזעלע, ווי אַן אָרעמאַן, וועט ער קומען, אָן שטורעם, אָן באַזונדערע צייכנס. אָבער געוואוסט האָט ר׳ מאירל, אַז ווי אַזוי ער זאָל נישט קומען, וועט זיין גוט, אַן אַ שיעור גוט פאַר יידן, איבערהויפּט פאַר יידן לומדים און צדיקים.

אוודאי, האָט ער געוואוסט, שטעלן זיך די עם־הארצים, די פּראָסטע מענטשן, פאַר אַלץ זייער פּשוט, זייער באַלעבאַטיש. מען וועט עסן אַ סך פליש פון שור־הבור, פיש פון לויתן, און וויין וועט מען טרינקען, און די גויים וועלן זיין קנעכט און דינסטן. ר׳ מאירל האָט געשמייכלט דעריבער אין זיין שיטער גרוי בערדל אַריין, געשמייכלט איבער די פּראָסטע מענטשן, איבער די קליינקייט פון זייערע השגות. קען זיין, איז אים איינגעפאַלן אַ גע־דאַנק, אַז פאַר זיי, די פּראָסטע לייט, די באַלמעלאָכעס, וועלן טאַקע זיין די אַלע פאַרגעניגנס, די פּשוטע, ווייל וואָס פאַרשטייען זיי, נעבעך? אָבער פאַר יידן לומדים, האָט ר׳ מאירל געוואוסט, איז נישט דאָס דער תכלית. נישט צוליב עסן און טרינקען און לאָזן זיך וואוילגיין וואַרט מען אַזוי לאַנג אויף משיחן. זיין וועט גאָר עפּעס אַנדערש.

ער האָט געזען קלאָר. עס איז אים געשטאַנען פאַר די אויגן. ער האָט געזען אַ וועלט, וואָס לייכט מיט אַזאַ ליכט, וואָס מענטשן קענען עס זיך גאָרנישט פאַרשטעלן, אַ ליכט, וואָס גאָט אַליין האָט באַהאַלטן פאַר יענער צייט. אַרום טישן זיצן צדיקים, גאונים און גרויסע לייט. יעדער זיצט לויט זיין גרויסער צדקות און לומדות. די הייליקע אבות אַליין זיצן. אויך משה

און אהרן און אַלע מלכים, נביאים און תנאים. אויבן־אָן זיצט כביכול, דער אויבערשטער אַליין, און שמועסט מיט די צדיקים אין לערנען.

די תורה איז גרויס, ווייסט ר׳ מאירל, זי איז פול מיט סודות. אין יעדן וואָרט, אין יעדן אות, אין יעדער פּינטעלע אַפילו ליגן באַהאַלטן גרויסע זאַכן און סודות. אודאי ווייסט ר׳ מאירל, אַז דערויף זיינען געווען אויף דער וועלט אַ סך צדיקים און גאונים, וואָס האָבן מיט זייערע קלאָרע קעפּ און ליכטיקן שכל אַ סך באַהאַלטענע זאַכן פון דער תורה דערגאַנגען. שוין טויזנטער יאָרן, ווי יידן זיצן און לערנען און ווילן דערגיין גאָטס תורה. ווי, ווי, וויפיל ספרים עס זיינען דאָ אויף דער וועלט. אַפילו ער אַליין, ר׳ מאירל, טראַכט ער וועגן זיך, וואָס איז קעגן די גרויסע לייט ווי אַ וואָרעם, אַ גראָבער יונג, האָט ער פונדעסטוועגן אויך געטאָן זיינס און עטלעכע ספרים אָנגעשריבן, כדי מיט זיין אָרעמען שכל צו געבן צו פאַרשטיין די ווערטער פון דער הייליקער תורה. דערפאַר, טראַכט ער, וועט ער אפשר אויך האָבן די זכיה צו זיצן ביים טיש, זיצן, אמת דער לעצטער, ביים עק, אָבער פאָרט זיצן. וואָרעם דער אויבערשטער האָט ליב אַלע, וואָס פאָרשן די הייליקע תורה זיינע. אַ פרייד איז פאַר יעדן, וואָס קען אויפטאָן עפּעס אין דער הייליקער תורה. אָבער ער ווייסט אויך, אַז וויפיל די גאונים און הייליקע לייט האָבן נישט געאַרבעט אין דער הייליקער תורה, קלאָר געמאַכט, איז נאָך אַלץ שטאַרק פאַרהוילן, מען ווייסט נאָך גאָרנישט. און ווי גרויס וועט זיין די שמחה, ווען דער אויבערשטער אַליין, וואָס פאַר אים זיינען קיין סודות נישטאָ, קיינע פאַרהוילנקייטן, וועט אַנטפּלעקן פאַר זיינע צדיקים אַלע טיפקייטן, אַלע סודות, וואָס זיינען געווען נישט צו דערגרונטעווען.

אַ פרייד האָט אַרומגענומען ר׳ מאירלען, אַ גרויסע פרייד. אים איז וואַרעם געוואָרן אין זיינע אַלטע ביינער.

— אַני מאמין, איך גלויב — האָט ער גענומען זאָגן הויך, מיט ברען — איך גלויב אינעם קומען פון משיח. און כאָטש ער פאַרזאַמט זיך, וואַרט איך יעדן טאָג אויף זיין קומען, יעדער שעה, יעדער מינוט, יעדער רגע אַפילו.

ער האָט פאַרגלייזט די אויגן. זיינע אויגן האָבן דורכן נידעריקן פאַר־רויכערטן באַלקן דערזען אַ ליכטיקייט. אין זיינע אַלטע ווייכע אויערן האָט אַ שאַלונג גענומען ציטערן. אַ קול האָט זיך דערנענטערט, געקומען אַלץ נעענטער און נעענטער. ער האָט געהערט שרייען, פייפן, קולות פון אַ סך מענטשן, פון אַ המון, און אים איז פאַרקילט געוואָרן עפּעס אין האַרץ. ער האָט געוואַרט... דאָס קול איז געוואָרן שאַרפער, טריט האָבן זיך אָנגעהויבן אויסטיילן, אַ סך טריט.. פלוצלינג האָט זיך די טיר האַסטיק געעפנט און אַן עדה יידן איז אַריין.

— רבי! — האָבן פריילעכע קולות גערופן — רבי!

ר׳ מאירל האָט אַ שפרונג געגעבן פון אָרט.

— ר׳איז געקומען! — האָט אים אַ לייכט געטאָן אין קאָפּ, אין גאַנצן קליינעם גופל זיינעם, וואָס האָט פון קינדווייז אָן, זינט ער איז צום שכל געקומען, כסדר געוואָרט, מיט יעדער טאָג, שעה און רגע אויף דער אויס־לייזונג.

נאָר אָט האָט אַ זעץ געטאָן אין שטוב. פיר פאַרבלוטיקטע קצבים האָבן אַ מענטשן אַראָפּגעוואָרפן פון די אַקסלען, אַ וויינענדיקן מענטשן. אַביש קצב האָט געדונערט מיט זיין פעטן באַס:

— רבי, כ׳האָב זי געפּאַקט!... קנה שמשס טאָכטער האָב יעך געפּאַקט, אָט איז זי, די זונה...

און ר׳ מאירל דער רב איז אַזאַ צעטשמעליעטער געבליבן שטיין, אַז ער האָט זיך אָנגעכאַפּט מיט ביידע הענט פאַר די ביידע אָנלענס פון זיין בית־דין שטול, כדי נישט צו פאַלן פון די פיס.

— ווער ביסטו? — האָט ער אויסגערופן מיט אַ דערשראָקן קול צום קצב.

ער האָט נישט דערקענט אַבישן, אַביש קצב, וואָס כמעט יעדן טאָג ברענגט ער אים אַ בהמהשע לונג־און־לעבער אַ שאלה צו פרעגן.

קאַפּיטל אַכצן

צביה, דעם שמשס טאָכטער, איז געלעגן אויף דער ערד ביי דער טיר פון בית־דין שטוב און נישט געוואָלט אויפהויבן זיך פון אָרט. אַזוי ווי די יונגען האָבן זי אַראָפּגעוואָרפן פון די אַקסלען, אַזוי איז זי געלעגן.

— חצופה, שטיי אויף! — האָבן יידן צו איר געשריגן — מען טאָר נישט ליגן אויף דער ערד אין אַ בית־דין שטוב.

זי האָט נישט געהערט און ווייטער געלעגן, וואָיענדיק אויפן קול.

אַביש קצב האָט זי געפּרואווט מיט כוח אַוועקשטעלן. נאָר ר׳ מאירל דער רב האָט אים נישט געלאָזט.

— נישט מיט תקיפות — האָט ער געזאָגט.

ער האָט פּראָבירט מיט גוטן, דער רב.

— נו־אָ — האָט ער גערעדט צו דער מויד, אָוועקקוקנדיק אין אַ זייט, ער זאָל זי נישט זען — הויב זיך אויף. אַ מענטש טאָר נישט ליגן אויף דער ערד, ס׳איז מעשה־בהמה...

זי האָט אים נישט געענטפערט און ווייטער געבליבן ליגן.

די רביצין איז צוגעגאַנגען.

— מויד — האָט זי איר געזאָגט — האָסט גאָר קיין בושה נישט אין דיר? מאַנצבילן זיינען דאָך דאָ אין שטוב. הויב זיך אויף!

צביה האָט נישט געענטפערט.

די רביצין האָט אַראָפּגענומען פון זיך דאָס ברייטע פאַרטוך און דער־מיט פאַרדעקט דער מויד די האַלב־אָפּגעדעקטע פיס.

— אַ בהמה, נעבעך — האָט דער רב געזאָגט און נישט געלאָזט איר טאָן קיין שלעכטס.

— עט! — האָט ער געזאָגט צו די מענטשן, וואָס האָבן אויף דער מויד געשפּיגן און געשאָלטן — אַ ייד טאָר נישט שעלטן, חלילה!

ער האָט געהייסן גיין נאָך דעם פאָטער אירן. און דערווייל, ביז קנה וועט קומען, האָט ער גענומען אויספאָרשן די ליגנדיקע מויד.

— זאָג נאָר, קנהס טאָכטער — האָט ער גערעדט צו איר — ב׳סטו זיך מודה אין דעם, וואָס מען זאָגט אויף דיר, אַז דו האָסט, לאָ־עלינו, גע־זינדיקט, זנות געטריבן?

די מויד האָט אים אָנגעקוקט און קיין איין וואָרט נישט געענטפערט.

— שווייגסטו! — האָט דער רב געזאָגט — לייקנסט נישט. ס׳הייסט, דו ביסט זיך מודה. אויב אַזוי, זאָג־זשע פאַרן בית־דין, מיט וועמען האָסטו געזינדיקט?

די מויד איז געלעגן אומבאַוועגלעך.

— האָב נישט מורא — האָט דער רב געזאָגט — ביסט ביי מ׳ר אין שטוב, איך וועל דיר נישט לאָזן קיין שלעכטס טאָן. זאָג, האָסטו עס געטאָן בייזוויליק, פון אייגענעם גוטן ווילן, אָדער האָט מען דיך אפשר מאנס געווען, שלעכטס געטאָן דיר, קעגן דיין ווילן?

די מויד האָט אים אָנגעקוקט מיט גרויסע אויגן און געבליבן שטום.

— אויב מען האָט דיר שלעכטס געטאָן, באַפאַלן דיך — האָט דער רב גענומען לערנען מיט איר מיט אַ ניגון פון דער תורה — דו האָסט געשריגן און קיינער האָט דיין קול נישט געהערט, ביסטו נישט שולדיק, ווייל דו ביסט קעגן דיין ווילן געפּייניקט געוואָרן. אַזוי זאָגט די הייליקע תורה. אויב אַ מאַן וועט טרעפן אַ יונגפרוי אין פעלד און וועט ליגן מיט איר, זאָלסטו דער יונגפרוי קיין זאַך נישט טאָן. וואָרעם ווי אַ מענטש שטייט אויף קעגן זיין חבר און הרגעט אים אויף טויט, אַזוי איז די דאָזיקע זאַך. וואָרעם אין פעלד האָט ער זי געטראָפן, זי האָט געשריגן און עס איז נישט געווען ווער עס זאָל איר העלפן.

די מויד האָט אַלץ אויסגעהערט, ווי מען זאָל איר דערציילן עפּעס ווייער אַ שיינע מעשה פון אַ ביכל און גאָרנישט געזאָגט.

— אויב אַפילו — האָט דער רב געזאָגט — מען איז דיך נישט באַ־פאַלן, נאָר מען האָט דיך אָנגערעדט און דו האָסט זיך געלאָזט איבער־

ריידן, דאַרפסטו זיך מודה זיין פאַרן בית־דין, דעם נאָמען פון דעם, וואָס האָט דיך אָנגערעדט, אָנרופן, און מען וועט אים רופן צום בית־דין און משפטן לויט דער הייליקער תורה. איז ער אַ בחור, וועט ער מוזן חתונה האָבן מיט דיר, כדי דו זאָלסט נישט ברענגען, חלילה, קיין ממזרים אין קהל אויב ער איז אַ באַווייבטער, וועט ער מוזן באַצאָלן קנס דיר און דיין פאָטער פאַר דער בושה און צער און נעמען אויף זיך אַ תשובה פאַר די גרויסע זינד.

די מויד האָט קיין איין פינטל מיט קיין אויג נישט געטאָן. דאָס ערשטע מאָל איז עס געווען, וואָס עמעצער האָט מיט איר גערעדט אַזעלכע פרעמדע און מאָדנע רייד. איר איז דאָס געפעלן געוואָרן.

ר׳ מאירל האָט פאַרצויגן זיין הויכן שטערן.

— אויב אפילו — האָט ער ווייטער געצויגן — מען האָט דיך נישט איבערגערעדט, נאָר דו האָסט אַליין, מיט דיין גוטן ווילן, נישט פאַר קיין יידיש קינד געדאַכט, די זינד געטאָן, דאָס הייסט, דו האָסט באַגערט דאָס שלעכטס, דאַרפסטו אויך אָנרופן דעם נאָמען פון דעם זינדיקן, סיי דאָס איז אַ בחור, סיי אַ באַווייבטער, סיי אַ יונגערמאַן, סיי אַן אַלטער, סיי אַ היגער, סיי פון אַ פרעמדער שטאָט, דען אויך אין דעם פאַל, וועט אים בית־דין רופן צום דין און משפטן, נויטן מיט דיר חתונה צו האָבן, אָדער אים קנסענען מיט געלט. זאָג, נאָר דעם ריינעם אמת, וואָרעם דו שטייסט פאַרן בית־דין, וואָס איז גלייך ווי דו וואָלסט געשטאַנען פאַרן אויבערשטן.

די מויד האָט נישט געענטפערט.

— אפשר שעמסטו זיך מודה זיין פאַר אַלעמען? האָט ר׳ מאירל געזאָגט — קאָנסטו אַריינגיין אין אַ באַזונדערער שטוב. אָדער איך וועל הייסן אַלעמען אַרויסגיין, בלויז איך און נאָך אַ ייד וועט בלייבן, ווי דער דין איז, און דיינע רייד אויסהערן.

די מויד האָט זיך פון אָרט נישט גערירט.

ר׳ מאירלען האָט אַ שווייס באַדעקט. ער האָט זיך עטלעכע מאָל אויסגעווישט מיט דער גרויסער קעשענע־פאַטשיילע דעם פייכטן שטערן און ער איז איבערגעגאַנגען פון דינים צו מענטשלעכקייט.

— דו — האָט ער געזאָגט, נישט וויסנדיק ווי אַזוי זי אָנצורופן — אַ שטאָט מיט קליינע קינדער זייגען פרי אַוועק פון דער וועלט צוליב דיר און דעם, מיט וועמען דו האָסט זנות געטריבן. בית־דין דאַרף וויסן, כדי אויסצורוימען דאָס שלעכטס פון יידן, כדי אָפּצושטעלן דעם צאַרן. ס׳גייט אין מענטשלעכע לעבנס.

די מויד האָט אויסגעהערט אַזוי שטום ווי די פריערדיקע רייד זיינע.

— אפשר האָסטו מורא — האָט דער רב געפרעגט — דערפאַר, ווייל דער, וואָס האָט געזינדיקט מיט דיר, איז אַ גביר, אָדער אַ תקיף, אָדער ער

האָט דיר געלט געגעבן, אָדער ער איז אַ חשובער מענטש, זאָלסטו נישט מורא האָבן. דען פאַרן בית־דין איז גלייך דער אָרעמאַן ווי דער רייכער, דער חשובער מענטש, ווי דער, וואָס שינדט אָפּ נבלות. זיי זיך מודה, באַקאָן זיך צו דער זינד און רוף אָן דעם זינדיקן, און זאָל ווערן אָפּגעטאָן דער צאָרן פון אומשולדיקע נפשות, קליינע קינדער, וואָס האָבן נאָך גאָרנישט געזינדיקט.

די מויד האָט זיך בלויז אויסגעשנייצט די נאָז.

די פאַרזאַמלטע יידן האָבן פאַרלוירן דאָס געדולד.

— חצופה! — האָבן זיי געשריגן און געהויבן די הענט — דער רב רעדט דאָך צו דיר.

אַביש קצב האָט נישט געקאָנט איינשטיין.

— רבי — האָט ער געבעטן — רבישי, לאָזט מיך, וועל יעך זי שוין מאַכן רעדעוודיק. רבי, ביי מיר וועט זי ריידן.

נאָר ר׳ מאירל האָט נישט געלאָזט אַבישן קיין האַנט אויפהויבן. ער איז בעסער אַליין איבערגעגאַנגען צו תקיפות, צו שאַרפע רייד.

— מיין נישט — האָט ער געוואָרנט — אַז קהל וועט שווייגן! מען וועט דיך רודפן, ווי אַ סוטה וועט מען דיך יאָגן. דאָס קינד, וואָס דו וועסט געבוירן, וועט זיין אַ ממזר. די הייליקע תורה זאָגט, אַז אַ ממזר טאָר נישט קומען אין קהל, מען טאָר זיך מיט קיין ממזר נישט משדך זיין. אויך וועט דיך קיינער נישט נעמען. וועסט זיין צו שפּאָט און צו שאַנד און וועסט ברענגען אַ קללה אויף דיין טאַטנס הויז. דער טאַטע דיינער קאָן אויך דאָס שמשות אָנווערן, וואָרעם די זינד פון קינדער פאַלט אויף עלטערן. אָבער, אַז דו וועסט זיך מודה זיין, וועסט אָנרופן דעם זינדיקן, וועט מען איב נויטן מיט דיר חתונה צו האָבן און דו וועסט אָפּטאָן די שאַנד פון דיר און פון דיינע דורות. בית־דין וויל דיין טובה. ענטפער!

די מויד האָט געקוקט מיט פאַרשטאַרטע אויגן.

אַביש קצב האָט שוין מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן. אָן דעם רבינס וויסן, האָט ער זיך אַראָפּגעבויגן צו דער מויד, אויפגעהויבן זי מיט כוח און צוויי פּעטש אַראָפּגעלאָזט איר.

— ענטפער, הור, אַז דער רב, זאָל לעבן, רעדט צו דיר!...

זי איז פון אַבישעס פּעטש אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד און זיך צעוויינט. זי האָט געוואָרפן מיט די פיס, פאַר אַלעמען אין די אויגן זיך אָפּגעדעקט. דער רב האָט זיך צעבייזערט אויף אַבישן, נאָר מען האָט ויין שוואַך קול נישט געהערט. עס איז פאַרלוירן געגאַנגען צווישן די געוואַלדן פון עולם. אַבישעס פּעטש האָבן מער אויסגענומען ביים עולם ווי דעם רבס רייד.

— דערהרגענען דאַרף מען דאָס — האָבן קולות געשריגן — די הויט לעבעדיקערהייט פון איר שינדן...

מען וואָלט זי צעטראָגן, די מויד. אָפּגעראַטעוועט האָט זי דער פּאָטער אירער, ר׳ קנה. מיטן לאָמטערן אין איין האַנט און מיטן גראָבן שטעקן אין דער צווייטער, איז ער אַריינגעקומען, קנה, געקומען נישט אַן אונטער־טעניקער, מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ, נאָר אַ גלייכער, אַ תקיפער ביי זיך. אַנשטאָט אויסהערן מוסר, האָט ער גאָר גענומען שרייען אויפן עולם.

— וואָס איז דאָס פאַר אַן אַנלויפעניש? — האָט ער גענומען מאַכן אָרדענונג, גאַרנישט ווי ער וואָלט געווען דער פּאָטער פון אַ זינדיקער מויד, וואָס מען האָט געכאַפּט, נאָר ווי שטענדיק אַ שמש, וואָס דאַרף האַלטן אָרדענונג ביים רב — אַרויס פון בית־דין־שטוב! אַרויס!

דאָס האָט אַזוי איבערראַשט, אַז מען האָט פאַרגעסן דאָס לשון אין מויל. מען האָט די אייגענע אויערן נישט געגלויבט. די צונגען זיינען פאַרגליווערט געוואָרן אין מויל.

דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צו דער טאָכטער זיינער. ער האָט זי אויפגעהויבן פון דער ערד, צוגעדעקט איר מיט דער שאַל דעם צעשויבערטן קאָפּ, און מיט פעסטע טריט, ווי ער וואָלט געפירט זיין טאָכטער צו דער חופה, אַוועקשאַרנדיק אַלע פון וועג, איז ער צוגעגאַנגען צום רב און גע־נומען ריידן געלאַסן.

— וואָס וויל מען פון דער יתומה? — האָט ער געזאָגט צום רב — זי איז דאָך, נעבעך, אַ קאַליקע, אַן שכל, אַ בהמה. צו אים נעמט זיך, צום קאַלב, דעם פּושע־ישראל. ער האָט זי אומגליקלעך געמאַכט.

פון דעם רבס גרויסן שטערן איז איין נעץ פון פאַלדן געוואָרן.

— וואָסער קאַלב ?— האָט ער נישט פאַרשטאַנען — וואָס רעדסטו, קנה?

— דער קאַלב, ימח־שמו! — האָט קנה געפייערט — יאָשע קאַלב, דער אונטער־שמש מיינער. דאָס האָט ער מיר אָפּגעצאָלט פאַר מיין גוט האַרץ, פאַר אַריינגעמען אים צו מיר אין שטוב אַריין, פאַר געבן אים אַ דאַך איבערן קאָפּ, דעם שלעפּער!

— יאָשע? — האָט מען זיך געוואונדערט — דער תהילים־זאָגער? דער... דער... קאַלב?...

— ער איז שוין גאַרנישט קיין קאַלב — האָט אַביש קצב געשריגן — ער איז אַ גאַנצער ביק, ווי יעדן בין אַ ייד געבוירן.. האַ, האַ!

ר׳ מאירל איז געוואָרן בלאַס און שוואַרץ צוזאַמען, פּונקט ווי די ווענט פון זיין בית־דין־שטוב, וואָס קהל האָט שוין לאַנג נישט געקאַלכט. וויי, וויי, וואָס דער שטן האָט אָפּגעטאָן אין זיין ביאַלאָגורע! אונטער דער נאָז האָט ער אים געטאַנצט, און ער, דער פאַסטוך פון דער עדה, האָט אַפילו נישט געזען. געכאַפּט אַ שמש אַ טאָכטער, וואָס האָט געזינדיקט מיט אַן אונטער־שמש. און וואו? אויפן סאַמע בית־עולם. געוואַלד, ווי יידן זיינען שוין פאַרזונקען! געוואַלד!

ער האט זיך אויפגעהויבן פון זיין הארטער פאטער־שטול און שטרענג באפוילן:

— קנה, גיי שוין און ברענג אים. די מינוט זאל ער קומען צום בית־דין!

אבער דאס איז געווען איבעריק. נאך פארן רבס באפעל, האט שוין אביש קצב אליין מיט זיינע קצבים געגומען זיך צו דער זאך. ווי א פייל אויסן בויגן האט ער געיאגט צום בית־המדרש. נאך אים זיינען נאכגע־לאפן זיינע יונגען.

— א קאלב איז דאס — האט ער געשריגן איבער דער גאס — א ביק, ווי יעך בין א ייד געבוירן...

ער איז געזעסן אין בית־המדרש, יאשע קאלב.

אין דער גאנצער שטאט איז בלויז ער איינער געווען, וואס האט נאך נישט געוואוסט פון קנהס מויד, וואס אביש האט געכאפט. ער האט עפעס געזען ווי מענטשן לויפן, ריידן, לאכן, בייזערן זיך, אבער ער האט נישט געפרעגט, נישט געמישט זיך. ווי שטענדיק איז ער זיך געגאנגען א זיי־טיקער, אן אפגעזונדערטער, קיין זאך נישט געוואוסט, א חוץ זיין ארבעט אין בית־המדרש, די שמות, וואס ער טראגט אויפן בוידעם, דאס תהילים־זאגן, דאס רופן אין שול יעדן פארטאג און דאס גוטע־ארט, וואוהין ער גייט יעדע נאכט שלאפן און זאגן חצות. ווייטער האט ער נישט געוואוסט, נישט געפרעגט זיך, נישט גערעדט. ער האט איבערהויפט מיט קיין מענטשן נישט גערעדט. ער האט בלויז געענטפערט, ווען מען האט אים עפעס גע־פרעגט, געענטפערט קורץ, מערסטנס איין ווארט בלויז — יא אדער ביין.

אויך איצט, ווען די גאנצע שטאט האט גערודערט, איז ער זיך גע־זעסן אין בית־המדרש. נאכדעם ווי ער האט אנגעטראגן א סך וואסער, גלייך געלייגט אלע ספרים און ווי ער האט נאר געפונען אן ארויסגעריסן בלעטל פון א ספר, עס גלייך ארויפגעטראגן אויפן בוידעם, האט ער זיך גלייך גע־זעצט ביי דער שוועל און געזאגט תהילים. אין בית־המדרש איז געווען שטיל, אלע זיינען ארויס צוליבן טומל, און ער האט געקענט זיצן רואיק. קיינער האט אים נישט געטשעפעט, קיינער האט נישט חוזק געמאכט פון אים. צום טויזנטסטן מאל האט ער געזאגט תהילים פון אויסנווייניק, א קאפ־פיטל נאך א קאפיטל. ער האט געזאגט ווארט ביי ווארט, מיט גרויס כוונה. פלוצלינג האבן זיך די שווערע אייזן־באשלאגענע טירן האסטיק געעפנט, און איידער ער האט באוויזן זיך אומצוקוקן, יאשע, האבן אים שוין געהאלטן הענט, פעסטע שטארקע הענט, ווי צוואנגען.

— אט איז ער דאך, דאס קאלב! — האבן קולות גערופן און געלאכט — נעמט אים!

ער האט אויסגעשטעלט א פאר גרויסע שווארצע פארוואונדערטע אויגן. ער האט נישט אויסגערעדט. אין מיטן תהילים פלעגט ער נישט אויסריידן.

ער האָט בלויז געגלאָצט מיט די אויגן זיינע, וואָס זיינען געווען איצט טאָפּלט גרעסער. ער האָט געמיינט, אַז דאָס איז ליצנות, אַז דאָס מאַכט מען פון אים חוזק, ווי עס טוען עס שטענדיק די בחורים אין בית־המדרש. נישט איין מאָל האָבן זיי אים געכאַפּט, די בחורים, אַוועקגעלייגט אויפן טיש און אים געמאַכט אַ משכבתא, אָפּגעשמיסן. זיי פלעגן אים פייניקן. אָבער אַזוי פעסט גענומען האָבן זיי אים קיינמאָל נישט. ער האָט דערפילט עפּעס פרעמדע הענט, דערזען פרעמדע פּנימער, אומבאַקאַנטע, צעהיצטע, און ער האָט גע־נומען בעטן מיט שטום־לשון.

— נו־אָ — האָט ער געזאָגט — נו...

זיי האָבן אים נישט אָפּגעלאָזן, פאַרקערט, אַ יונג האָט אַראָפּגענומען אַ זעלנערישן רימען פון די הויזן און געבונדן אים די אַרונטערגעדרייטע הענט. ער האָט דערפילט אַ שרעק און אָנגעהויבן זיך צו שיצן.

— נו — האָט ער געשריגן — מפסיק...

געמיינט האָט ער, אַז דאָס וועט פועלן. אָבער דאָס האָט בלויז אַ ווילדן געלעכטער אַרויסגערופן.

— הערט נאָר די תמעוואַטע ריידעלעך! — האָבן די יונגען געלאַכט — ער טאָר דאָך נישט אויסריידן, דער צדיק... מיט צביהן האָסטו אויך נישט געטאָרט אויסריידן ?...

— דאָס איז נישט קיין קאַלב — האָט זיך אַביש געהאַלטן ביי זיינס — אַ ביק, ווי יעך בין אַ ייד...

יאָשע האָט די אַלע רייד נישט פאַרשטאַנען, נישט געוואוסט, וואָס אַזוינס זיי געהערן זיך אָן מיט אים. אָבער דערפילט האָט ער, אַז דאָ ווערט עפּעס געפערלעך, אַז דאָס איז מער קיין ליצנות נישט. צופיל האָט און שלעכטס האָט פון די יונגעס אויגן אַרויסגעקוקט. ער האָט פאַרגעסן דעם תהילים און גענומען שרייען:

— יידן ראַטעוועט!

אָבער דאָ האָט אים אַביש קצב דערלאַנגט אַזאַ פויסט אין פּנים אַריין, אַז בלוט האָט אים גענומען רינען פון דער נאָז און פון דעם מויל צוזאַמען. די קרייזלעך פון זיין שוואַרץ בערדל זיינען באַלד אין פאַרקלעפּטע רויטע צעפּעלעך אַראָפּגעהאַנגען. אים איז גלייך פינצטער געוואָרן אין די אויגן. ער האָט פאַרלוירן דאָס לשון. פּונקט אַזוי פלעגט אַביש באַרואיקן די בהמות אין שעכטהויז, וואָס האָבן זיך צופיל געבריקעוועט פאַר דער שחיטה און איין פויסט זיינע אונטער די ציין האָט זיי באַרואיקט.

— ביי די הענט און פיס — האָט אַביש באַפוילן — נעמט אים, דעם ביק!

פּונקט ווי פריער די מויד, אַזוי האָבן זיי איצט גענומען יאָשען און אים פאַרוואָרפן אויף די אַקסלען. מיט זיינע אַראָפּהענגענדיקע פיס און הענט,

מיטן טריפנדיקן בלוט פון מויל און נאָז, האָט ער אײנגעאַנצן דערמאָנט אין אַ געשאָכטן קאַלב, וואָס קצבים טראָגן אַרויס פון דעם שעכטהויז צו דער יאַטקע. דאָס היטל האָט זיך אים אַראָפּגעגליטשט. זײַנע געקרײַזלטע פּעך־שוואַרצע האָר האָבן געלויכטן אונטער דער פאַרגײענדיקער זון.

— געפּאַקט — האָט אַביש קצב געװאָרפן מיט זײַן פעסטן באַס איבער דעם גאַנצן װעג — געפּאַקט צביה דעם שמשס ביק... מען טראָגט אים צום רב...

ייִדן, װײַבער און קינדער זײַנען נאָכגעלאָפן. מאַנצבילן האָבן געשפּיגן, ייִנגלעך האָבן געװאָרפן שטײנדלעך און װײַבער האָבן געבײַלט פויסטן.

— פאַרשטײנען אים, דעם פּושע־ישראל, פאַר אונדזערע קינדער. אויס־רײַסן אים!

פון הינטן איז נאָכגעלאָפן אַן אָרעם תלמוד־תורה ייִנגל אין אַ פּאָר גרויסע טאַטעשע שטיװל און נאָכגעטראָגן יאָשעס אויסגעבלאָטיקט סאַמעטן היטל.

קאַפּיטל נײַנצן

שפּעטן לאַנג האָט דער ביאַלאָגורער בית־דין געמשפּט יאָשע קאַלב און גאָרנישט נישט געקאָנט פון אים אַרויסקריגן.

דאָס בית־דין איז געװען פון דרײַ. אויבן־אָן איז געזעסן דער רב. פון זײַן רעכטער זײַט איז געזעסן ר׳ שכנא דער דיין, אַ ייִד אַ כעסן, װאָס תמיד איז בײַ אים די רויטע נאָז זײַנע פאַרקאָטערט און ער הערט נישט אויף שנײַצן זי אין אַ גרויסער רויטער קעשענע־פאַטשײלע. פון רבס לינקער זײַט איז געזעסן ר׳ טעװל בורר, אַ ייִד אַ װאַלד־הענדלער, װאָס קאָן פּסקענען שאלות, נאָר ער װיל נישט. אויף בײדע לאַנגע בענק זײַנען געזעסן אויס־געזוצט די קהל־לײַט און די נגידים. בײַ די װענט, בײַם אויװן, האָבן זיך געשטופּט די באַלמעלאָכעס און די אָרעמעלײַט. פאַר דער טיר און פענצטער האָבן געקלעפּט װײַבער, װאַסער־טרעגער און קינדער.

אָנגעהויבן האָט דער רב, װי אַלעמאָל, מיט גוטן.

װי נאָר מען האָט אים אַרײַנגעבראַכט, יאָשע קאַלב, צום רב אין שטוב, איז דער רב געװאָרן בלאַס.

— פּע, בלוט גאָר? — האָט ער געשריגן — נישט מעשה־ייִד, כ׳קאָן נישט קוקן, פּע.

ער האָט אָנגענומען דעם צעבלוטיקטן יאָשען פאַרן אָרבל, אַרויסגעפירט

אים צום פעדערהויז, וואו ס׳שטייט דאָס פאַס וואַסער, און אַליין אים אויפ־גענאָסן וואַסער פון דעם קופּערנעם שעפּער אויף די הענט.

— ווי׳ איז מיר נישט — האָט ער געקרעכצט און אָוועקגעדרייט דעם קאָפּ אין אַ זייט.

דער ריח פון מענטשן־בלוט האָט אים צו חלשות געשלאָגן. ער האָט עס נישט געקאָנט זען.

אַז יאָשע האָט זיך אויסגעווישט מיט דער פאָלע פון דער קאַפּאָטע דאָס פּנים, האָט אים ר׳ מאירל אפילו געהייסן זיך זעצן אויף דער באַנק. יאָשע איז געבליבן שטיין.

— יאָשע — האָט ער געזאָגט — אין שטאָט איז אויפגעדעקט געוואָרן אַ זינד. קנה שמשס טאָכטער, אַ בתולה, האָט, לא־עלינו, מזנה געווען. זי איז מעוברת מיט אַ ממזר. איר פאָטער, ר׳ קנה, זאָגט פאַרן בית־דין, אַז דו, יאָשע, ביסט דער שולדיקער, אַז דו האָסט זי אָנגערעדט צו שלעכטס, אַז דו האָסט געזינדיקט. פרעג איך דיך, צי זיינען אמת זיינע רייד?

יאָשע האָט געשוויגן.

— יאָשע — האָט ר׳ מאירל געזאָגט — שטייסט פאַרן בית־דין. דאַרפסט ענטפערן, ווען מען פרעגט דיך. איך פרעג דיך, צי זיינען אמת די רייד פון ר׳ קנהן, אָדער ביסטו ריין פון דער זינד?

— איך ווייס נישט — האָט יאָשע געענטפערט.

— וואָס הייסט, דו ווייסט נישט? — האָט דער רב איבערגעפרעגט אַ פאַרוואונדערטער — דו דאַרפסט דאָך וויסן דעם אמת!

— איך ווייס נישט דעם אמת — האָט יאָשע שטיל געזאָגט.

ר׳ מאירל דער רב האָט פאַררוקט זיין אויסגעקראָכן ספּאָדיקל ביז אַ האַלבן קאָפּ.

— יאָשע — האָט ער געזאָגט — אַ שווערן חטא וואַרפט אויף דיר ר׳ קנה שמש. אויב דו פילסט זיך ריין פון זינד, דאַרפסטו אויסוויזן, אָפּטאָן פון זיך דעם שלעכטן שם. אַז דו וועסט שווייגן, וועסטו דיר קאַליע מאַכן. די הייליקע תורה זאָגט, אַז שווייגן הייסט זיך מודה זיין. ווייסטו דערפון?

— יאָ.

— אויב אַזוי, וואָס זאָגסטו אויף די רייד פון ר׳ קנה שמש?

— גאָרנישט.

ר׳ מאירל דעם רב איז גלייך געוואָרן הייס. ער האָט דעם יאָשען ווייניק געקאָנט, בלויז געזען אים אַמאָל אין בית־המדרש, ווי ער זיצט אויף דער שוועל און זאָגט תהילים. ער האָט אים דעריבער איצט לאַנג באַטראַכט. יאָשע האָט אויף אים צוריקגעקוקט, נישט אַראָפּגעלאָזט פון אים די קויל־שוואַרצע אויגן זיינע, און דער רב האָט זיך דערפילט עפּעס נישט היימלעך

פון דעם יאָשע קאַלבס פּנים, עפּעס איז ער אים נישט גלאַטיק געווען דער דאָזיקער שטאָט־נאַר. ער האָט זיך אַפילו דערשראָקן פאַר אים און פאַר זיינע ענטפערס.

— ווער ביסטו? — האָט ער אים פּלוצלינג אַ פרעג געטאָן.

— איך ווייס נישט — האָט יאָשע געענטפערט.

אַלע פאַרזאַמלטע האָבן אַרויסגעלאַכט. ר׳ מאירלען איז נאָך הייסער געוואָרן.

— נישט צו פאַרשטיין — האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין און פאַרשוויגן געוואָרן.

— זעענדיק, אַז ביי דעם רב גייט עס נישט, האָט ר׳ טעוול וואַלד־הענדלער גענומען פירן די זאַך, פירן באַלעבאַטיש, מעשה־סוחר.

— דרך־ארץ, יידן, שאַ! — האָט ער געקלאַפּט אין טיש און גענומען יאָשען אויפן פאַרהער.

— זאָג נאָר, יאָשע, פון וואַנען קומסטו?

— פון דער וועלט — האָט יאָשע געענטפערט.

— צו וואָס ביסטו געקומען צו אונדז אין שטאָט?

— איך ווייס נישט.

— וואָס ווילסטו דאָ ביי אונז?

— גאָרנישט.

— ווער ביסטו? ביסטו אַ יתום, אָדער האָסטו עלטערן? ביסטו אַ בחור, אָדער אַן אלמן, לא־עלינו? אַ גרוש, אָדער אפשר האָסטו גאָר ערגעץ אַ ווייב?

— כ׳בין אַ שטיין — האָט יאָשע געזאָגט.

דער עולם האָט זיך נאָך שטאַרקער פונאַנדערגעלאַכט. ר׳ טעוול האָט אַפילו נישט געפּרואווט אָפּהאַלטן.

— אַ קאַלב — האָט ער געזאָגט אויפן קול — נישטאָ מיט וועמען צו טענהן.

ר׳ שכנא דער דיין האָט אויסגעשנייצט די נאָז זיינע הויך, אויפן קול, אויסגערייניקט זי מיט אַ פייף, מיט אַ געבייזער, וואָס זאָגט קיין גוטס נישט אָן, און גלייך דערויף גענומען זיך צום פאַרהער שטרענג, מיט רוגזה.

— זאָג נאָר, דו יאָשע! — האָט ער אַ געשריי געטאָן — צי קאָנסטו לייקענען פאַרן בית־דין, אַז דו האָסט געגנעכטיקט ביי קנה שמש אין שטוב?

— ניין — האָט יאָשע שטיל געזאָגט.

— קענסטו לייקענען פאַרן בית־דין, אַז דו האָסט געקענט זיין טאָכטער, וואָס מען רופט זי צביה?

— ניין.

ביי ר׳ שכנא דיין איז די נאָז זיינע נאָך רויטער געוואָרן פון צופרידנ־

קיט, וואָס ער פירט די זאַך אַרויף אויף אַ וועג. ער האָט זי אויסגערייניקט, די נאָז, און נאָך בייזער, נאָך שטרענגער גענומען פירן דעם משפט.

— יאָשע — האָט ער געזאָגט — לערנען קענסטו נישט, אָבער עברי־טייטש לייענען קאָנסטו דאָך. ווייסטו פון די ספרים, אַז אַ ייד טאָר נישט אַליין בלייבן מיט אַ נקבה, אַפּילו מיט אַ בתולה?

— יאָ.

— אויב דו ווייסט, פאַרוואָס ביסטו געבליבן? פאַרוואָס האָסטו זיך נישט געהיט?

— כ׳ווייס נישט.

— אויב אַזוי, קאָן דיך קנה שמש חושד זיין אין זנוּת?

— יאָ.

ר׳ שכנא דיין האָט זיך אָנגעכאַפּט מיט ביידע הענט פאַר זיין דאַרער באָרד.

— ביסטו דיך, הייסט עס, מודה, אַז די צביה איז פאַרגאַנגען אין טראָגן פון דיר?

— ניין.

— האָסט דאָך נאָר וואָס געזאָגט, אַז מען קאָן דיך חושד זיין?

— יאָ.

— אויב דו זאָגסט אַליין, אַז מען קען דיך חושד זיין, דאַרף מען טייטשן, אַז דו ביסט זיך מודה.

— כ׳ווייס נישט.

ר׳ שכנא דיין איז אַריין אין אַזאַ צאָרן, אַז ער האָט שיער נישט די רויטע נאָז זיינע מיט דער פאַטשיילע אָפּגעריסן.

— עוכר־ישראל! — האָט ער געשריגן — זאָלסט ענטפערן גלייך, וואָרעם כ׳וועל דיך אויסרייסן!

ער האָט זיך אויפגעהויבן פון אָרט און ביידע האָריקע הענט פון די ברייטע אַרבל אַרויסגערוקט. ער האָט געוואָלט פאַטשן. דער רב האָט אים באַצייטנס אָנגעכאַפּט ביי דער האַנט.

— נישט מיט כעס, דיין, חלילה!

און ר׳ שכנא האָט זיך צוריקגעזעצט אויף זיין אָרט און גענומען פרעגן אויף אַן אַנדער שטייגער.

— זאָג נאָר, דו יאָשע — האָט ער באַמיט זיך ריידן רואיק — ווי אַלט ביסטו?

— איך ווייס נישט.

— געדענקסט נישט, מיינסטו, נו מילא, אָבער קיין ייִנגעלע ביסטו נישט. ביסט שוין אַ ייד מיט אַ באָרד. פאַרוואָס האָסטו נישט קיין ווייב?

— כ׳ווייס נישט.

— אפשר ביסטו אַ בעל־מום, נישט פאַר קיין ייד געדאַכט, אַ קאַליקע?
— ניין.
—ביסטו, הייסט עס, אַ מענטש מיט אַלע טבעס? מיט מענטשלעכע געברויכן?
— יאָ.
— פאַרוואָס האָסטו דיר קיין ווייב נישט גענומען, ווי אַלע יידן? פאַר־וואָס האָסטו נישט געזאָגט קהל, אַז מען זאָל פאַר דיר אויסזוכן אַן אָרעמע יתומה?
— כ׳ווייס נישט.
— וואָס איז, ביסט שטאַרקער פון יצר־הרע?
— ניין.
— ביסט זיך, הייסט עס מודה, אַז די צביה איז מעוברת פון דיר?
— ניין.
ר׳ שכנא האָט זיך אָנגעכאַפּט ביי ביידע צעפּלאָסענע פּיאות.
— יעך וועל דעם יונג אויסרייסן — האָט ער געמאַכט קולות — שייגאַץ!
ר׳ מאירל האָט אים אָפּגעהאַלטן, נאָר ר׳ שכנא האָט נישט געהערט.
— יאָשע! — האָט ער געשריגן — ס׳בית־דין ווייסט, אַז קנהס טאָכטער האָט נישט געהאַט מיט קיינעם קיין עסקים, קיין מחזקות. זיי זיך מודה, אַז נישט וועט מען דיך רודפן.
יאָשע האָט געשוויגן.
— יאָשע! — האָט אים דער דיין געוואָרנט — אַז וועסט זיך מודה זיין, וועט דיר דאָס בית־דין בלויז אַרויסגעבן אַ תשובה און מען וועט דיך, בלי־נדר, חתונה מאַכן מיט קנהס טאָכטער. קהל וועט דיר אַפילו צונויפנעמען אַ ביסל געלט, כדי זאָלסט קענען האַנדלען און געבן אַ ווייב ברויט. וועסט תשובה טאָן, וועט מען דיר מוחל זיין, און וועסט נאָך, איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, איבערנעמען דאָס שמשות אין שטאָט. אפשר וועסטו ווערן קברן. אויב דו וועסט בלייבן איינגעשפּאַרט, וועט מען דיך בינדן און אין שול־הויף פאַר אַלעמען אין די אויגן שלאָגן דיך מלקות.
יאָשע האָט געשוויגן.
ר׳ שכנא האָט געסטראַשעט מיט זיין האָריקן פינגער, מיטן לאַנגן דינעם פינגער זיינעם, מיט וועלכן ער פּרוּווט אויס ביי די שטאָטישע שוחטים די חלפים און דערפאַר האָט ער אַ ריזיקן נאָגל.
— מיין נישט, ארצי־מחוצף, אַז מען וועט זיך שפּילן מיט דיר! מען וועט דיך איבערגעבן צו די גויים, זיי וועלן דיך בינדן אין קייטן און דיך אָוועקשיקן קיין סיביר. אַ פּושע־ישראל איז אַ מצוה איבערצוגעבן צו די גויים.

יאָשע האָט געשוויגן.

ר׳ שכנא דיין האָט געפּרוּווט דאָס לעצטע:

— יאָשע, מען וועט דיך אָוועקשיקן פאַר אַ זעלנער!

אָבער אויך דערויף האָט יאָשע נישט געענטפערט.

האָט זיך ר׳ שכנא דיין אַוועקגעזעצט אַ פאַרמאַטערטער אויף זיין שטול.

— יידן — האָט ער געזאָגט — ר׳האָט מיך פאַרמאַטערט — לאָזט מיך קומען צו זיך אַביסעלע.

אַביש קצב האָט אַזש שווער געגומען סאָפּען. ווי אַ הונט, וואָס מען האַלט אים איין אין זיין רציחה, אַזוי האָט ער געכאָרכלט מיטן האַלדז.

— רבישי! — האָט ער געבעטן — גיט אים מיר אין די הענט אַריין און יעך וועל שוין פון אים אַרויסקלאַפּן ווערטער.

דער עולם האָט מיטגעהאַלטן מיט אַבישן. מען האָט געוואָלט בלוט, בלוט פון שולדיקן, וואָס האָט אויף דער שטאָט געבראַכט אַן אומגליק.

— אויסרייסן אים! — האָבן מאַנצבילשע קולות געגוואַלדעוועט.

— פאַר אונדזערע עופעלעך! — האָבן קוויטשיקע ווייבער צוגעהאָלפן פון יענער זייט טיר.

אָבער דער רב האָט נישט געלאָזט.

— קנה — האָט ער געזאָגט צום שמש — פיר צו די טאָכטער דיינע צום טיש, אפשר וועט זי זאָגן דעם בעל־דבר אין די אויגן אַריין.

ער האָט אַליין נישט שטאַרק געגלויבט, ר׳ מאירל, אַז ער וועט פון דער האַלב־שטומער מויד עפּעס אַרויסקריגן. געגנוג האָט ער זיך אָנגע־מאַטערט מיט איר פריער, ווען מען האָט זי געבראַכט צו אים. אויך דער עולם אין שטוב האָט נישט דערוואַרט עפּעס צו הערן.

— ס׳איז דאָ מיט וועמען צו ריידן! — האָט מען שטיל צו זיך גע־רעדט.

אָבער געשען איז גאָר עפּעס אַנדערש. דער עולם האָט קנהס טאָכטער נישט דערקענט. פונקט ווי זי האָט פריער אויף קיין שום זאַך נישט געוואָלט ענטפערן און געקוקט בלויז מיט שטאַרע אויגן, אַזוי האָט זי איצט אַלץ געטאָן, וואָס נאָר איר פאָטער קנה האָט איר געזאָגט. איין קוק זיינער בלויז איז פאַר איר געווען גענוג.

— קום, צביה — האָט ער געזאָגט צו איר רואיק, נאָר פעסט — דער רב רופט דיך.

צביה האָט אָנגענומען דעם פאָטער אירן ביי אַן עק אַרבל און צוגע־גאַנגען צום טיש.

— דעק דיר צו דעם קאָפּ — האָט זי דער פאָטער געלערנט — מען טאָר נישט אַזוי שטיין פאַר אַ רב.

זי האָט אַרויפגערוקט די שאַל איבערן קאָפּ.

— דער רב וויל דיך פרעגן, צביה — האָט זי דער שמש געלערנט — פאַר אַ רב דאַרף מען נישט מורא האָבן. דער רב, זאָל לעבן, וויל דיר נישט קיין שלעכטס טאָן. זאָלסט אים ענטפערן, הערסט, צביה?

— גוט... ענטפערן... — האָט זי נאָכגעזאָגט און געשאָקלט מיטן קאָפּ.

צום ערשט האָט דער רב גענומען אויספרעגן זי, ווי מ'פרעגט אויס אַ קינד.

— זאָג נאָר — האָט ער גערעדט צו איר, ווייזנדיק מיט אַ פינגער אויף יאָשען — דעם ייד קענסטו?

— הי, הי — האָט זי געלאַכט — יאָ...

— ווי הייסט ער?

— יאָשע קאַלב — האָט די מויד אַ פריילעכע געזאָגט, גלייך ווי עס וואָלט מיט איר גאָרנישט פאָרגעקומען פריער.

— מען טאָר נישט אַזוי רופן אַ ייד — האָט דער רב איר פאַרריכט — יאָשע הייסט ער.

— הי, הי, יאָשע — האָט זי נאָכגעזאָגט.

דעם רבס פּנים האָט אויפגעלויכטן.

— זי רעדט דאָך גאָר עפּעס ווי אַ מענטש — האָט ער אַ זאָג געטאָן צו ביידע דיינים.

ער איז אַריבער צו שווערערע זאַכן.

— זאָג נאָר — האָט ער זיך געקווענקלט, נישט וויסנדיק ווי אַזוי זי צו רופן. ביים נאָמען האָט ער קיין נקבה נישט אָנגערופן. — פלעגט ער מיט דיר בלייבן אַמאָל אַליין, דער בחור יאָשע?

די מויד האָט גענומען כיקען, נאָר דער פאָטער האָט אויף איר אַ בייזן בליק געטאָן.

— צביה, לאַך נישט! — האָט ער איר באַפוילן — צביה, דער רב פרעגט דיך צי יאָשע איז אַמאָל געבליבן מיט דיר אַליין. ער איז דאָך געבליבן, ווען איך פלעג אַוועקגיין אין מיטן דער נאַכט צו אַ מת.

— יאָ, געבליבן — האָט די מויד נאָכגעזאָגט.

— האָט ער מיט דיר ליצנות געטריבן? — האָט ר' מאירל געוואָלט וויסן.

די מויד האָט נישט פאַרשטאַנען. זי האָט זיך מיט אַן עק שאַל פאַרשטופּט דאָס מויל, זי זאָל נישט לאַכן. דער רב האָט געזוכט אַן אַנדער וואָרט, ווי אַזוי אַרויסצובריינגען זיין געדאַנק.

— איך מיין — האָט ער געזאָגט — צי האָט ער קלות־ראש געטאָן? האָט ער דיך גענומען ביי דער האַנט? האָט ער מיט דיר גוטע רייד גערעדט? צוגעזאָגט דיר חתונה האָבן?

די מויד האָט גענומען הירזשען. פונקט ווי דעמאָלט, אין אָנהויב ווינ־

טער, אויפֿן אויוון, האָט זי געגומען שפּאָרן צו אים. מיט די צעווירענע בריסטן, וואָס זיינען איצט טאָפּלט גרעסער געוואָרן, האָט זי אים צוגעשפּאַרט און געכיקעט..

— הי, הי, הי — דו... יאָשע... חתן... צביהס... הי, הי, הי.

איבער דער שטוב איז דורך אַ ברומעניש, ווי אין אַ בינשטאָק, ווען מען גייט אַרויסנעמען האָניק.

— ווײ, ווײ — האָט מען געקרעכצט — הערטס, הערטס...

ביי אַלעמען איז געוואָרן קלאָר, אַפילו ביי דעם רב ר׳ מאירל.

ער האָט נאָך געוואָלט הערן דעם עיקר, אַלץ, כאָטש עס איז שוין געווען ביי אים זיכער.

— קנהס טאָכטער — האָט ער זי גענומען פלוצלינג רופן אויפֿן פאָטערס נאָמען, ווי אַ בכבודע יידענע — איז צווישן אייך פאָרגעקומען דער שטייגער פון מאַן און ווייב? זאָג פאַרן בית־דין.

די מויד האָט נישט פאַרשטאַנען.

ר׳ מאירל האָט גענומען אַ פאַרשטענדלעכער וואָרט.

— האָט ער זיך מיט דיר באַהאָפטן? — האָט ער געפרעגט.

די מויד האָט נישט פאַרשטאַנען.

ר׳ מאירל האָט זיך אין גרויס פאַרלעגנהייט עטלעכע מאָל אויסגעטאָן און צוריק אָנגעטאָן דאָס אויסגעקראָכענע ספּאָדיקל זיינס. ער האָט געזוכט אַ וואָרט, וואָס די מויד זאָל פאַרשטיין. ער איז רויט געוואָרן. ער האָט אַ פּייערל אין די אַלטע ביינער דערפילט, און פון גרויס צעמישונג איז ער מיט די סאַמע פשוטסטע ווערטער, ווי אין דער תורה, אַרויס.

— איז ער געלעגן מיט דיר? — האָט ער אַ פרעג געטאָן.

פון דער מוידס מויל איז די פאַרשטופּטע שאַל צוזאַמען מיט אַ ווילד געלעכטער אַרויס.

— הי, הי, הי — האָט זי געהירזשעט אויפֿן קול.

נאָר קנה שמש האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש.

— צביה! — האָט ער געדופן מיט אַ קול וואָס זאָגט קיין גוטס נישט אָן.

און די מויד איז געבליבן שטיל, ווי מען וואָלט איר געלעכטער מיט אַ האַק איבערגעהאַקט.

— הי, געשלאָפן — האָט זי גערעדט — יאָשע קאַלב יעך געשלאָפן... הי, הי, אויפֿן פּיעקעליק...

אַ געדיכט ברומעריי האָט פאַרטויבט די שטוב. וויפיל ר׳ שכנא דיין האָט נישט געקלאַפּט אין טיש, האָט עס נישט געהאָלפן. אַביש קצב האָט זיך ווידער געלאָזט הערן מיט זיין רוף:

— אַ קאַלב איז דאָס? אַ ביק, ווי יעך בין אַ ייד געבוירן....

ווידער האָט דער עולם געוואָלט שלאָגן און ווידער האָט ר׳ מאירל דער רב נישט געלאָזט.

— יידן — האָט ער גערופן — גייט אייך געזונטערהייט אַהיים! ס׳בית־דין וועט, מיטן אויבערשטנס הילף, שוין אַלץ טאָן און געבן דער שטאָט צו וויסן.

יידן האָט זיך נישט געגלוסט אַוועקצוגיין. איבערהויפט האָט זיך איינ־געשפּאַרט אַביש.

— רבי! — האָט ער געצאַפּלט — יעד וויל זיך פּאַררוקן אין אַ ווינקעלע, הינטערן אויוון זיצן, מען וועט מיך אַפילו נישט זען...

נאָר דער רב האָט אים נישט געלאָזט בלייבן. אַפילו קנה שמש האָט ער געהייסן אַהיימגיין, צוזאַמען מיט דער טאָכטער זיינער. און אַלע זיינען אַרויס אומצופרידענע פון רבס שטוב.

ווי נאָר דער עולם איז אַוועק, איז ר׳ מאירל אַרויף אויפן לייטער צו די ספרים מיט אַזאַ גיכקייט, נישט ווי ער וואָלט געווען אַ זקן, נאָר אַ יונג ייִנגל. איינס און צוויי האָט ער אַרויסגעצויגן אַ פּאַק ריזיקע פאַרשטויבטע ספרים, לעדער־געבונדענע און צעריסענע, און צוזאַמען מיטביידע דיינים אַ גאַנצע נאַכט געפּשטלט זיך און געהאָרעוועט.

נישט לייכט איז אָנגעקומען ר׳ מאירלען מיט זיינע העלפער ביי די גרויסע ספרים.

אַז יאָשע קאַלב איז דער שולדיקער איז אַפילו געווען קלאָר פאַר ר׳ מאירלען, און פאַר ביידע דיינים אַוודאי. אָבער קיין עדות, וואָס זאָלן האָבן געזען, איז פאַרט נישט געווען, און לויטן דין, דאַרף מען האָבן עדות, וואָס זאָלן זיין דערביי. פון דער אַנדערער זייט אָבער האָט די יתומה געזאָגט אַלץ קלאָר פאַרן בית־דין. אמת, מען קען זיך אויף דער מויד נישט איינ־גאַנצן פאַרלאָזן, וואָרעם זי איז דאָך אַ נוגע און אַ נוגע טאָר מען נישט גלויבן. אָבער די מויד איז אַ תם. מען דאַרף אָננעמען, אַז זי זאָגט דעם ריינעם אמת. וואָלט ער כאָטש אָפּגעלייקנט! אָבער ער אַליין לייקנט גאָר־נישט. ער רעדט האַלבע ווערטער, ענטפערט נישט מעשה־מענטש.

וואָלט מען געהאַט צו טאָן מיט אַ שאלה וועגן אַ ווייב פון אַ מאַן, אַן אשת־איש, וואָלט געווען דער מינדעסטער קלער וועגן אַזעלכער, וואָס זי קאָן האָבן ערגעץ אַ מאַן, וואָלט געווען אַ שווערע שאלה. אָבער דאָ האָט מען צו טאָן מיט אַ מויד. אמת, אַז וועגן יאָשען איז מען נישט אינגאַנצן זיכער. מען ווייסט נישט ווער ער איז און וואָס ער איז. אָבער מען האַלט אים אין שטאָט פאַר אַ בחור. דאַרף מען אָננעמען, אַז ער איז אַ בחור. און אַפילו ווען מען זאָל זאָגן, אַז יאָשע איז נישט קיין בחור, איז אויך נישט קיין גרויס אומגליק, וואָרעם לויט דער תורה מעג אַ ייד נעמען עטלעכע ווייבער. נישט נעמען צוויי ווייבער איז בלויז אַ מנהג, אַ חרם פון רבינו גרשום. אין ארץ־

ישראל נעמען אַפּילו יידן צדיקים צו צווייטע ווייבער. דערצו גייט עס נאָך אין אַ יידישער טאָכטער, אַ יתומה, וואָס מען דאַרף זי ראַטעווען פון שאַנד.

דאָס אַלץ האָט ער זייער קלאָר און לאַנג אויסגעטייטשט בײדע דיינים. דערצו האָט ער זיך דערמאָנט, ר׳ מאירל, אַז אין אַ צייט פון אַן אונטערגאַנג איז אַ סגולה חתונה צו מאַכן אויפן גוטן־אָרט אַן אָרעמע חתן־כלה, טאַקע די סאַמע אָרעמסטע, פאַרשטויסנסטע. מען זוכט אויס דערצו וואו, נעבעך, אַ נאַר, אַ צעדרייטן, אַ קאַליקע, וואו גאָר אַ פאַרזעסענע מויד, אַ זינדיקע אַפּילו, וואָס האָט שוין נישט קיין אויסזיכט צו גיין צו דער חופּה. אין דעם זכות, ווייסט ר׳ מאירל, ווערט דער צאָרן אין הימל אָפּגעטאָן. און וויפיל שטעט איז שוין אַזוי געוועזן! ר׳ מאירל, דער בעל־בטחון, האָט גלייך דערזען אין דעם אַ צייכן פון אויבן, אַ הימל־זאַך, אַן השגחה־פּרטיות, און ער האָט פאַרמאַכט, אַן אויסגעלייטערטער, די גרויסע שווערע ספרים און געזאָגט צו די דיינים:

— מילא, וואָס קאָן דאָ זיין, מען וועט זיי חתונה מאַכן בײדע, און טאַקע באַלד, און טאַקע אויפן בית־עולם. אין דעם זכות וועט זיך איינשטילן דער צאָרן. מען זעט דאָך, אַז ס׳איז אַ הימל־זאַך.

ר׳ שכנא דיין האָט געשנייצט די פאַרקאַטערטע נאָז אין דער רויטער פאַטשיילע און איינגעזאָגט.

— זיי האָבן דאָס פייער צעבלאָזן — האָט ער געזאָגט — זאָלן זיי עס פאַרלעשן.

ר׳ טעוול וואַלדהענדלער האָט געצויגן די מידע הענט נאָך אַ נאַכט נישט שלאָפן און געשמייכלט זיך אין זיין סוחריש בערדל אַריין.

— ס׳איז טאַקע אַ גלייך פּאָר אויך — האָט ער געזאָגט — זי אַ בהמה, ער אַ קאַלב. וואָס קאָן נאָך זיין גלייכער?...

דורך די נידעריקע פענצטער פון דער בית־דין־שטוב האָט אַ גרינ־לעכער מאָרגן־שיין געגומען אַריינקוקן און די מידע פּנימער מיט אַ טויטער בלאַסקייט אַרומגענומען. דער רב האָט געקוקט דורך די פאַרלאָפענע שייב־לעך און געקנייטשט דעם געפאַלדעוועטן שטערן זיינעם. ער האָט געוואָלט אונטערשיידן אין דעם מאָרגנשיין פון בלוי ביז גרין, ווי דער דין איז, כדי צו וויסן, צי מען קען שוין לייענען קריאת־שמע פון דער פרי. אָבער ער איז אויף קאָלירן קיין גרויסער מבין נישט געווען.

— ווי מיינט איר, יידן — האָט ער זיך מיישב געווען מיט בײדע דיינים — מען מעג שוין לייענען קריאת־שמע, הע?

און אין פאָדערהויז איז געלעגן יאָשע קאַלב אויף דער ערד לעבן פאַס וואַסער און געשלאָפן. פון מידקייט איז ער דאָ געבליבן ליגן און אַזוי האַרט אַנטשלאָפן געוואָרן, אַז ער האָט זיך אַפילו נישט אויפגעכאַפּט צו דער שעה, ווען ער איז געוואוינט יעדן טאָג צו קלאַפּן אין די לאָדן אין שול אַריין.

די ערשטע מאָרגן־שטראַלן האָבן באַלויכטן זיין בלאַס אומשולדיק פּנים מיט אַ פאַנטאַסטיש בלויער שיין.

קאַפּיטל צוואַנציק

מיט גרויס ברען, מיט אַ סך בטחון און מיט פאַרשווענדערישער רייכקייט, האָט ביאַלאָגורע געפּראַוועט אויפן שטאָטישן גוטן־אָרט די חתונה פון צביהן, קנה דעם שמשס טאָכטער, מיט יאָשע קאַלב, דעם אונטער־שמש פון גרויסן בית־המדרש.

ווי נאָר דער רב האָט צומאָרגנס אויסגערופן אין שול פון בעלעמער אַראָפּ דעם פּסק פון בית־דין און געהייסן גרייטן אַ חתונה אויפן בית־עולם, כדי אָפּצוטאָן די מגפה פון שטאָט, האָט די יידן און ווייבער אַ גרויסער בטחון אַרומגענומען. מען האָט גלייך אין צביהן דער מויד און אין יאָשען דעם קאַלב דערזען די הילף פון דער געפּלאָגטער שטאָט.

וואָס עס האָבן נישט אויפגעטאָן די דאָקטוירים און דאָס איינרייסן, ר׳ ברוכל דער ווייבערשער רבי און דאָס מעסטן דעם בית־עולם, דאָס, האָט ביאַלאָגורע געגלויבט, וועט אויפטאָן די חתונה פון צביהן מיט יאָשע קאַלב אויפן גוטן־אָרט.

— אַ חכם דער רב! — האָט מען געלויבט ר׳ מאירלען אומעטום, אויפן מאַרק און אין שול, אין באָד און אויף די פּריזבעס — אַ צדיק אַ ייד. נאָר פון הימל האָט מען אים אַזאַ געדאַנק אַריינגעגעבן.

פּונקט ווי מען האָט פריער געפילט אַ שנאה צו די צוויי זינדיקע, צו דער האַלב־שטומער מויד און צום טאַמעוואַטן יאָשע קאַלב, אַזוי האָט מען איצט פּלוצלינג דערפילט צו זיי אַ רחמנות, אַ וואַרעמקייט, אַ ליבשאַפט אַפילו.

— יתומים, נעבעך, עלענדע! — האָבן ווייבער געזיפצט.

מען האָט געזען אין זיי די הילף, די אויסלייזער, די איינציקע רעטער. מען האָט זיך דעריבער געפּאָרעט, געשמאַיעט, געלאָפן, געטאָן, אַבי צו מאַכן זייער חתונה אויפן בית־עולם וואָס שענער, ברייטער, פריילעכער. מען האָט זיך שוין נישט געקענט דערוואַרטן אויפן טאָג פון דער חופה. מען האָט גענומען ציטערן וועגן חתן־כלה, עס זאָל, גאָט באַהיט, קיין שלעכטס זיי נישט געשען. מען האָט זיך נישט פאַרגונען קוקן אויף זיי, ווי אויף אַן אוצר, אַן אבן־טוב.

איבערהויפּט האָט מען געציטערט פאַר אים, פאַר יאָשע קאַלב, ער זאָל נישט מיטאַמאָל אַנטלויפן און מאַכן קהל צו נאַר. ער האָט צופיל גע־

שוויגן, יאָשע, קיין איין פּיצל שמחה נישט אַרויסגעוויזן. אין בית־המדרש האָט מען אים איצט שטאַרק מכבד געווען. מען האָט אים מער נישט גע־טשעפּעט. אַפילו אויסקערן האָט מען אים נישט געלאָזט. טאָמער האָט זיך אַ בחורל פאַרגלוסט פרעגן יאָשען:

— יאָשע, ס'איז גוט געווען אויפן פּיעקעליק?...

האָט ער געכאַפּט אַ חלק פון אַלע יידן.

— שייגאַץ, לאָז אים האָבן מנוחה! ער האַלט פאַר אַ חתונה.

אויך האָבן יידן באַלעבאַטים געגומען אים בעטן צו זיך אַהיים אויף אָנבייסנס, וועטשערעס. נאָר ער האָט קיין שום פרייד נישט אַרויסגעוויזן, ווי די יידן האָבן עס געוואָלט. ער האָט נישט געוואָלט צו קיינעם גיין, מיט קיינעם קיין וואָרט נישט אויסגערעדט, און גאַנצע טעג געזעסן אויף דער שוועל און געזאָגט תהילים. גענעכטיקט האָט ער אין בית־המדרש אויף אַ באַנק.

— יאָשע — האָבן צו אים יידן געזאָגט — גענוג תשובה געטאָן. זיי פריילעך, האַלטסט פאַר אַ חתונה.

נאָר יאָשע האָט נישט געוואָלט זיין פריילעך. פאַרקערט, ער איז געוואָרן נאָך אומעטיקער, מער מרה־שחורהניק, ווי תמיד. ער האָט נישט געוואָלט פאַרזוכן פון געקעכטס, וואָס ווייבער האָבן אים געבראַכט אין בית־המדרש אַריין. בלויז נאָר אַ שטיקל דאַר ברויט האָט ער געגעסן, פאַרטרונקען מיט וואַסער און לאַנג דערנאָך געבענטשט. ער האָט אויף קיינעם נישט געקוקט, בלויז פון מאָל צו מאָל איז ער צוגעגאַנגען צום פענצטער און אַ שאַרפן בליק געטאָן אין דרויסן, אַ בליק צו די אָפענע פעלדער, וואָס ציען זיך אַוועק פון דער שטאָט. און יידן האָבן אים געגומען היטן, קיין רגע פון אויג נישט אָפּגעלאָזט. אַפילו צו אַ מענטשלעך געברויך האָט מען אים באַגלייט.

— אַ סכנה פאַר אַ חתן אַליין צו גיין — האָט מען אים געזאָגט.

די ווייבער אין שטאָט האָבן נישט גערוט, איבערהויפּט די נגידיתטעס און די גבאיטעס.

פון דער לייוונט מיט וואָס זיי האָבן פריער אויסגעמאָסטן דעם בית־עולם, האָבן זיי איצט פאַר חתן־כלה אַ סך העמדער, ליילעכער, ציכן און ציכלעך געמאַכט. אַלע באַלעבאַטישע מיידלעך און ווייבלעך זיינען זיך צונויפגעקומען, געגייט, געשניטן, געבריהט זיך. כלה מיידלעך האָבן אַפילו אין צביהס העמדער רויטע שפּיצעלעך אויסגעגייט ביים האַלדז.

— אַ מזל פון אַ מויד — האָבן אָרעמע ווייבער, מאַמעס פון פאַרזעסענע טעכטער, מקנא געווען.

אַביש קצב, וואָס האָט די גאַנצע צייט נאָר געוואָלט יאָשען די פעל אָפּשינדן, האָט זיך איצט שטאַרק געקהלט. ער איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ גרויסן זאַק איבערן מאַרק און צונויפגענומען אַלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר

געלאָזט. ביי נגידים האָט ער גענומען מלבושים פאַרן חתן, אַ קאַפּאָטע, אַ טלית־קטן, אַ היטל, אַ יאַרמעלקע, פּאַנטאָפל. אַפילו אַ גאַרטל האָט ער נישט פאַרגעסן צו נעמען.

— עפּעס גוטס גיטס — האָט ער געמאָנט — נישט קיין צעריסנס. עס פּאַסט נישט פאַר אַ חתן.

די חברה־קדישא איז אַרויס מיט אַ קויש איבערן מאַרק און צונויפ־גענומען שפּייז אין די קראָמען, מעל און אייער, ראָזשינקעס און שמאַלץ. ווייבער האָבן נישט געקאַרגט און געגעבן מיטן גאַנצן האַרץ.

— הלואי דער אויבערשטער זאָל שוין רחמנות האָבן! — האָבן זיי געגלאָצט מיט די אויגן און צוגעלייגט נאָך אַ צוגאָב צו דעם, וואָס זיי האָבן שוין פריער געגעבן — ס׳זאָל נאָר זיין צו מצוה.

מוטערס פון געשטאָרבענע קינדער האָבן שוין באַצייטנס אָוועקגעגעבן זייערע קינדערס העמדעלעך און קליידעלעך פאַר דער מעוברתער כלה צו דער קימפּעט.

— ס׳וועט אינגיכן צונוץ קומען, משטיינסגעזאָגט! — האָבן די ווייבער געשנורעוועט פּיסקלעך און געזיפצט — מען זאָל שוין טאַקע נאָר דערמיט אָפּקומען...

דאָס איז געווען אַ סגולה אָפּצוהיטן די איבעריקע קינדער, און מען האָט אַזוי פיל העמדעלעך, קליידעלעך און אַפילו ווינדעלעך און וויקעלעך אָנגעגעבן, אַז די גבאיטעס האָבן שוין נישט געוואָלט נעמען מער.

צו שפּרינצע דער לעקעך־בעקערין זיינען זיך אָנגעקומען די סאַמע בכבודסטע באַלעבאָסטעס פון שטאָט און אַליין געבאַקן לעקעך און קוילעטשן צו דער חתונה. זיי האָבן זיך שטאַרק געפּאָרעט, די נגידיתטעס, אַלץ אַליין געטאָן, אַפילו וואַסער געשלעפּט, כדי וואָס מער מצוה צו טאָן, כדי וואָס זיכערער זיך צו פּילן אין די דאָזיקע געפערלעכע טעג.

— נאָך אָן איי אַריינטאָן אין קוילעטש — האָבן זיי איינע דער אַנדערער אונטערגעגעבן חשק — אין דעם זכות זאָל מען שוין טאַקע געהאָלפן ווערן.

אין טאָג פון דער חתונה, אין דינסטיק, אַ מזלדיקן טאָג, האָבן קרע־מערינס פאַרשלאָסן זייערע געוועלבער. עס איז געווען אַ סך אַרבעט צו טאָן. די גאַנצע שטאָט האָט געדאַרפט זיין אויף דער חתונה, קיינער האָט נישט געדאַרפט פעלן, אַלט און יונג, אָרעם און רייך, אַפילו קינדער. מען האָט געדאַרפט פאַר אַלע אָנגרייטן. און מען האָט געבאַקן, געקאָכט, געבראָטן, געפּרעגלט. אַביש קצב האָט ביי די קצבים צונויפגענומען גאַנצע זייטלעך פלייש, הינער, גענדז. קהל האָט אַרויסגעשיקט די פישערס, צו כאַפּן פיש אין טייך. שמשון רופא, וואָס איז אויך געווען אַ קלעזמער און געשפּילט אויף נגידישע חתונות, איז געזעסן ביי זיך מיט דער קאַפּעליע און געגרייט

חופה־מאַרשן און כלה־באַזינגענישן. מלמדים האָבן פריַיגעלאָזן די יינגלעך פון די חדרים.

— מזל־טוב! — האָט מען זיך געוואונטשן אויף טריט און שריט — אַ דערבאַרמונג זאָל שוין קומען אויף דער שטאָט, אין זכות פון די אָרעמע חתן־כלה.

כלה־מיידלעך האָבן געבראַכט פון טייך קרוגן וואַסער, וואָס מאַכט וויַיך די האָר, און זיך שטאַרק געצוואָגן די קעפּ אויף דער חתונה. נגידישע טעכ־טער האָבן אויסגעבאָרגט זייערע שבתדיקע וואָלענע קליידער צו אָרעמע שניַידערקעס און דינסטמיידלעך, כדי זיי זאָלן זיך נישט דאַרפן שעמען מיט זייערע אָפּגעטראָגענע קליידער. אַליין האָבן די באַלעבאַטישע טעכטער אויסגעציַירט זיך אין זיַידנס. נגידותטעס האָבן געקוקט מיט אומרואיקע אויגן אויף די אויסגעבאָרגטע קליידלעך, וואָס די פּראָסטע מיידן ציִען אַרויף אויף זיך, געפּוצט זיי מיט ציטערדיקע הענט און געמאַכט פרומע פּנימער.

— מיידל, זאָלסט עס שוינען, דאָס קליידל — האָבן זיי אָנגעזאָגט די פאַררויטלטע דינסטן צום וויפילטן מאָל, פוצנדיק יעדער פאַלבאַנע מיט גרויס צערטלעכקייט — אין דעם זכות, גאָט אין הימל, זאָל מען שוין מער פון קיין צער נישט וויסן!

אין מיטן טאָג האָט קינד און קייט, מאַן און וויַיב, יונג און אַלט, גע־נומען גיין צום גוטן־אָרט, צו דער כלהס שטוב.

חסידישע יידן האָבן געטראָגן אַטלעסענע קאַפּאָטעס, סאַמעטענע היט־לען. באַלמעלאָכעס זיַינען געגאַנגען אין שבתדיקע טוכענע קאַפּאָטעס מיט אַ שפּאַלט פון הינטן און אין טוכענע היטלען, נגידותטעס האָבן זיך אויס־געפּוצט אין זיַיד און אין אַטלעס, אין אַלטע שפּיצן נאָך פון דעם אייגענעם חופה־קלייד. יונגע וויַיבלעך האָבן זיך אין היט אָנגעטאָן, אַלט־מאָדישע היט מיט פויגלען און מיט צעשפּרייטע פאַרביקע פליגל, וואָס זיַינען גע־זעסן אויפן סאַמע שפּיץ פון די הויך־פאַרקעמטע און אָנקאַרבירטע שייטלעך, נאָר אָוועקצופליִען. וויפיל נאָר גאָלדענע קייטן, בראָשקעס, אויערינגלעך, ציטער־שפּילקעס און פינגערלעך עמעצער האָט פאַרמאָגט, האָט מען אָנ־געהאַנגען אויף זיך. יענטעלע די פּראָצענטניצע האָט אַפילו עטלעכע גע־פאַלענע באַלעבאָסטעס אַרויסגעגעבן אויף דער חתונה זייער פאַרזעצט צירונג. זי האָט מורא געהאַט פאַר אַזאַ פאַרכטיקן טאָג.

באַלעבאַטישע טעכטער האָבן אָנגעטאָן וויַיסע זאָקן, לאַקירענע לעטש־לעך און קאָלירטע שירעמלעך אין די הענט מיט גרויס פאַרזיכט געטראָגן ווי זיי וואָלטן זיַין געמאַכט פון גלאָז. אָרעמע מיידלעך זיַינען געגאַנגען שטייף אין די געבאָרגטע קליידער, פרעמד, געגרויטלט זיך איינע פאַר דער אַנ־דערער, מען זאָל נישט דערקענען, אַז זייערע קליידער זיַינען געבאָרגט. די

האָר זיינען ביי אַלע געווען פאַרפלאָכטן אין נאַסע אויסגעצוואָגענע שטייף־פאַרפלאָכטענע צעפּ, מיט פאַרביקע קאָקאַרדעס פאַרבונדן אין עק.

אַרום טהרה־שטיבל, וואו קנה שמש האָט געוואוינט, האָט מען די ערד מיט געלן זאַמד אויסגעשאָטן. הדר־יינגלעך האָבן אויסגעשניטן פון פאַרביק פּאַפּיר לאָמטערנדלעך און זיי מיט ברענענדיקע ליכטלעך באַזעצט. פון צווייג צו צווייג האָבן זיי פּאַפּירענע שלאַנגען און פּיפּערנאָטערס אויסגע־האַנגען.

מיידלעך האָבן קנהס שטיבל מיט פּאַפּירענע רויטע בלומען אויסגעצירט, אַ בענקל מיט אַ פּליושן טישטעך איבערגעדעקט, ווי אַ טראָן, און צביהן, די כלה, אויבן־אָן אַוועקגעזעצט. זי האָט געקוואָלן, צביה, געפרייט זיך מיטן נייעם ווייסן קלייד, וואָס מען האָט איר אָנגעטאָן. מיידלעך האָבן איר דעם קאָפּ געדיכטע בלאָנדע האָר צעקעמט, צעפּ געפלאָכטן, און זי האָט געהיר־זשעט פון נחת.

— הי, הי — שיין קלייד צביה — האָט זי געזאָגט און געגלעט די שיינע זאַכן, וואָס מען האָט איר אָנגעטאָן.

שמשון רופא האָט געאַרבעט מעשים. אין אַ דייטשישן סורדוט מיט בענדלעך אַרום די אַרבל און די לאַצן, מיט אַ פיר־עקיק זיידענער יאַר־מעלקע אויפן שפּיץ קאָפּ, מיט אַ פריש צוגעשוירן בערדל, אין וועלכן דער שרונט אין דער מיט האָט געגלאַנצט מיט זיין ווייסקייט, האָט ער גע־אַרבעט מעשים, ווי אויף די רייכסטע חתונות. ער האָט געשפּילט אויף אַ פליייט, דיריגירט מיט דער קאַפּעליע און געשיט מיט בדחנישע גראַמען:

נעמט, קלעזמאָרים, אין די הענטעלעך
אייערע פיינע אינסטרומענטעלעך,
שפּילט־אויף אויף דער דינסטער סטרונע,
אַזוי ווי ס'פּאַסט פאַר דער טאָכטער פון ר' קנה...

ווייבער האָבן זיך געשטויסן, געשטופּט. דאָס שטיבל איז געווען קליין און יעדער האָט געוואָלט אַריין אינעווייניק און אָנווינטשן דער כלה.

— בזל־טוב — האָט צביה געוואונטשן, געקושט זיך — בזל־טוב...

מיידלעך האָבן זיך זייער גרויסאַרטיק, מיט אַ פאַרהויבן קליין פינגערל אין דער הויך, אָנגענומען פאַר די טאַליעס און געגאַנגען טאַנצן.

— ר' שמשון, אַ שער שפּילט אויף, יעדן גיב אַ צענערל שפּיל־געלט!

— ר' שמשון, אַ פּאָלקע־מאַזורקע — האָבן נגידישע כלה־מיידלעך קאָנקורירט — יעדן גיב אַ צוואַנציקער שפּיל־געלט.

שמשון רופא האָט געבלאָזן. מיידלעך, ברוגזלעכע, ווי עס פּאַסט צו זיין אויף אַ חתונה, שטייפע, קוק מיך אָן און ריר מיך נישט אָן, מיט פאַר־צויגענע פּיסקלעך, מעשה־פּריצהטעס האָבן זיך געדרייט אין ראָד. צביה די כלה האָט געטאַנצט מיט אַלע. ווייבער האָבן זי געוואָלט אָפּהאַלטן.

— כלה, רו זיך אָפּ אַביסעלע, אַ כלה איז שוואַך.
נאָר צביה האָט נישט געהערט.

— ר' שמעון, נאָך, נאָך! — האָט זי געררופן און געהירזשעט — ס'איז גוטטטט...

די מאַנצבילן זיינען געזעסן אין דרויסן. קיין שטוב איז נישט געווען, האָט מען אויסגעשטעלט פעסער אויפן בית־עולם, די פעסער האָט מען באַדעקט מיט ברעטער, טישטעכער אויף זיי אויסגעשפרייט און לעקעך מיט בראָנפן אַנגעשטעלט.

— מזל־טוב, חתן! — האָבן יידן געררופן און געשטעקט הענט — מען זאָל שוין טאָקע געהאָלפן ווערן, נישט וויסן מער פון צער!

פונקט ווי זי, צביה, די כלה, איז געווען פריילעך, אַזוי איז ער, יאָשע, געזעסן אויבן־אָן אַ טרויעריקער, אַ שטיק מרה־שחורה. ער האָט קיין איין איינציק וואָרט נישט אַרויסגערעדט, קיינעם אַפילו אויף לחיים נישט גע־ענטפערט. זיינע אויגן זיינען געווען שטאַר, זיין מויל שטום. ער האָט געלאָזט טאָן מיט זיך, וואָס נאָר די מענטשן האָבן געוואָלט. ער האָט געשוויגן, ווען מען האָט אים געפירט אין מקוה און אים פון קאָפּ ביז די פיס אין נייעם אָנגעטאָן. ער האָט געשוויגן, ווען מען האָט אים גענומען אונטער דער האַנט און אים אָוועקגעפירט צום גוטן אָרט, און ער האָט אויך געשוויגן, ווען מען האָט אים אַוועקגעזעצט אויבן־אָן ביים געדעקטן טיש, אַרומגערינגלט מיט אַ סך מענטשן.

יידן האָבן אים געמונטערט, פריילעך געמאַכט. זיי האָבן אין זיין שווייגן אַ שלעכטן סימן געזען. זיי האָבן געוואָלט, ער זאָל זיין פריילעך, און אים צוגעפּאַטשט מיט די הענט, געפּליעסקעט:

— נו, אַ חתן איז געגליכן צו אַ מלך, לאָז נישט אַראָפּ די נאָז.

שמשון רופא איז פון די כלים אַרויס. ער האָט געקאָנט פריילעך מאַכן דעם גרעסטן מרה־שחורהניק מיט זיינע גראַמען און ווערטלעך. ער האָט גערעדט, געשפּילט אַ פריילעכס, ער האָט אַפילו גענומען מאַכן קונצן, איבער־געקערט די קאַפּאָטע אויף דער לינקער זייט, נאָר יאָשע האָט אַפילו קיין איין ריר מיט זיין פנים נישט געגעבן. יידן הוליאַקעס, וואָס זיינען גרויסע בריות אויף פריילעך מאַכן אויף חתונות, האָבן גענומען טאַנצן אַ קאָזאַקל, פאַר־בויגן די פאָלעס, גענומען די שפּיץ בערדלעך אין די מיילער און געמאַכט אַזעלכע קונצן, אַז יידן האָבן געקייכט פון געלעכטער. אַפילו ר' מאירל דער רב האָט געלאַכט. אויף יאָשעס בלאַס פנים האָט זיך קיין איין שטראַל פון פרייד נישט געוויזן. ער איז געווען פונקט אַזוי פאַרשטיינערט, ווי דעמאָלט, ווען מען האָט אים געבראַכט צום רב.

מען האָט שטאַרק געיאָגט אויף דער חתונה. מען איז געגאַנגען צו

דער חופה נאָך אַ שטיק פאַר נאַכט, כדי נישט צו בלייבן אין אוונט אויפן בית־עולם.

ביים אוהל פון ר׳ ברוכל דעם ווייבערישן רביס זיידן, ביים זעלבן אוהל, וואו צביה האָט מיט פרעמדע יונגען אין די נעכט זיך אַרומגעשלעפּט, האָט מען איצט אַ חופה אַוועקגעשטעלט. מיט פריילעכע מאַרשן, וואָס שמשון רופא האָט פון די קאַזאַקישע מוזיקאַנטן געכאַפּט, מיט אָנגעצונדענע ליכטלעך און מיט פלאַקערדיקע הבדלות, האָט מען חתן־כלה אונטער די הענט צו דער חופה געפירט.

אויפן וועג איז אַפילו עפּעס געשען.

אַ יונג ווייבל, אַ מוטער פון אַ געשטאָרבן קינד, האָט אויפן וועג צו דער חופה דאָס קבֿרל פון איר קינד דערזען און אַוועקגעפאַלן אויפן בערגל ערד.

— הימל! — האָט זי געשריגן — וואו האָב איך דיך איבערגעלאָזט?

אַנדערע ווייבער האָבן געגומען מיטהאַלטן. אָבער ר׳ מאירל דער רבֿ האָט גלייך דעם טרויער צעשטערט.

— נשים, נישט וויינען! — האָט ער באַפוילן — אויף אַ חתונה דאַרף מען זיך פרייען.

שמשון רופא האָט אַזוי גענומען טראַסקען מאַרשן, אַז מען האָט מער קיין געוויין נישט געהערט.

— לעבעדיק, יידן, לוסטיק! — האָט מען זיך אונטערגעגעבן חשק.

עטלעכע ווייבער האָבן גענומען אַ קוילעטש אין די הענט, אַ גרויסן חופה־קוילעטש, וואָס איז מיט לײשגאָלד און מיט פייגל און לייטערס פאַרפּוצט, און אַוועק אַ טענצל מיט גרויס ברען, אַ טענצל פון היגטערווײלעכטס, אַ צעלאָזנס. זיי האָבן געהויבן די חלה אין דער הויך, נישט געלאָזט די מאַנצבילן אַרויסכאַפּן זי פון זייערע הענט און געגוואַלדעוועט.

— האָפּ, האָפּ, חתן־כלה, היפּ, היפּ!

קליינע מיידלעך האָבן זיך אַנגענומען אין אַ רעדל און געטאַנצט, צוזינגענדיק מיט קוויטשיקע שטימעלעך אַ חתונה־לידל:

שפּיץ בוידעם אויף דר׳ערד,
אַלע שטיבעלעך צוגעקערט,
אַלע בעטעלעך אויפגעבעט,
אַלע מיידעלעך צוגעלעט...

צביה די כלה האָט זיך אַזש געהויבן פון אָרט. קוים מען האָט זי אָפּגעהאַלטן פון שפּרינגען. יאָשע דער חתן איז געשטאַנען אונטער דער חופה שטום און פאַרגליווערט. ער האָט אַפילו דער כלה דאָס רינגל נישט אָנגעטאָן אויף דעם אויסגעשטרעקטן פינגער.

— נו, חתן, זיי מקדש די כלה — האָט אים דער רב געמונטערט.

ער האָט זיך נישט גערירט. האָבן יידן גענומען זיין האַנט און צו דער כלהס פינגער צוגעטראָגן.

קיינער האָט אַפילו נישט געהערט, ער זאָל זאָגן דעם הרי־את.

בלויז קנה־שמש האָט געזאָגט, אַז ר'האָט געהערט.

ר' מאירל דער רב האָט געקנייטשט דעם שטערן און ענדלעך איינגע־גאַנגען.

— מילא — האָט ער געזאָגט — מזל־טוב!

פונקט אַזוי שטאַר און אומבאַוועגלעך איז יאָשע געזעסן נאָך דער חופה ביי דער סעודה מיט דער כלה. צביה האָט געזשליאָקעט מיט גרויס געפילדער די גילדערנע יויך, געריבן אויף ביידע באַקן און געטאָרעט יאָשען מיטן עלנבויגן.

— הי, הי, גוטטט עסן... הי, הי, פאַרוואָס דו נישט עסט, יאָשע? הי, הי, הי...

ער האָט אויך קיין איין וואָרט נישט געענטפערט אויף די לחיימס פון די יידן, וואָס האָבן אים אַריינגעפירט צו זייער טיש. אַפילו ר' מאירל דעם רב האָט ער נישט אויסגעשטעקט די האַנט.

— אַ קאַלב בלייבט אַ קאַלב... — האָבן יידן געזאָגט מיט פאַרדראָס.

דרשה־געשאַנק איז געפאַלן אַ סך. נגידים האָבן געשאָנקען דרייער־קערבלעך, באַלעבאַטישע יידן — קערבלעך, געדריקטע יידן — האַלבע רובלס, און יידן באַלמעלאָכעס האָבן געגעבן צו גולדן. שמשון רופא האָט פון יעדער מטבע געמאַכט דריי מאָל אַזויפיל.

— דער גביר ר' משה מעכעלעס שענקט אַ דרייער קערבל מיט אַ געלן הינטערשלאַק...

אַ געלן הינטערשלאַק האָט געהאַט אַ פאַפירענער רובל.

מען האָט געאיילט, געיאָגט. קיינער האָט נישט געוואָלט בלייבן ביי־נאַכט אויפן בית־עולם.

אַהיימגעגאַנגען איז מען גיך. מען האָט זיך געפילט זיכערער, ווען מען איז שוין געווען ווייט פונעם שטיינערנעם פאַרקאַן. ערשט אין מאַרק האָבן אָנגעהויבן קומען זינדיקע געדאַנקען אין קאָפּ וועגן חתן־כלה. דאָס ערשטע מאָל איז דאָס געווען, ווען מען האָט געפירט אַ טראָגעדיקע כלה צו דער חופה. דאָס האָט געבראַכט צו שלעכטע געדאַנקען, צו געדאַנקען, וואָס איז גלייכער, אַז מען האָט זיי נישט דאָרט, אויפן גוטן אָרט.

ווען דער עולם איז אַוועק, האָט קנה שמש צונויפגענומען דאָס עסנוואַרג פון טיש און געלאָסן אַוועקגעטראָגן צו זיך אין שטוב. פונקט אַזוי געלאָסן האָט ער אויסגעציילט דאָס דרשה־געשאַנק, וואָס איז געפאַלן, און ער האָט אַריינגעלייגט דאָס געלט צו זיך אין דער בוזעם־קעשענע.

ער איז אַרויפגעקראָכן אויפן פּיעקעליק, וואו די גאַנצע צייט איז דאָרט געשלאָפן יאָשע, און ער האָט פאַרלאָשן די לאָמפּ.

— קינדער — האָט ער געזאָגט — עטק וועט שלאָפן אין די בעטן.

צביה איז כמעט אין די קליידער אַריינגעפאַלן אין בעט. זי איז געווען מיד פון טאַנצן, פון טומל, פון פרייד. עס איז געווען פאַר איר צו שווער דער גאַנצער טאָג, צו שווער פאַר אירע העכערע חדשים, אין וועלכע זי איז געווען. זי האָט גלייך גענומען שנאָרכן, ווי איר טאַטע אויפן פּיעקעליק.

יאָשע האָט זיך צום בעט נישט צוגערירט.

אַ צייט איז ער געשטאַנען שטום אין דער שטוב. ער האָט געהערט דאָס רוישן פון די ביימער אין דרויסן, דאָס גראָבע און דינע שנאָרכן פון שטוב, דאָס גרילן פון דער גריל אונטער דעם באַק־אויוון, און ער האָט אַפילו קיין אָטעם הויך נישט געגעבן, קיין ריר מיט קיין אבר נישט. אַז דער זייגער האָט זיך גענומען וואָרגן אין דער נאַכט און מיט זיינע שווערע געוויכטער אַ סך קלונגען אויסגעקרעכצט, האָט ער שטיל אויסגעזוכט אין ווינקל־אויוון זיין פאַרלאַטעטן זאַק, אין וועלכן עס איז געלעגן אַ שטיין צו האַלטן געוויכט און אַ פּאָר תּפילין. ער האָט דערטאַפּט דעם שטעקן. דערנאָך האָט ער שטיל געעפנט די טיר און אַוועק אין דער פינצטערער נאַכט.

מיטן טאָג צוגלייך, אַז צביה האָט זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף און דער־זען די שטוב ליידיק, האָט זי גענומען הויך שרייען. זי האָט גלייך דער־פילט, אַז ער איז אַוועק, און זי האָט גענומען הויך וויינען, ברומען, ווי אַ בהמה אין איר צער.

קנה שמש איז אַראָפּ פון פּיעקעליק, גענומען דעם לאָמטערן אין האַנט, כאָטש עס האָט שוין געבלויט, דעם שטעקן אין דער צווייטער האַנט און דאָס גאַנצע גוטע־אָרט דורכגעזוכט. אָבער ער האָט יאָשען נישט געפונען. ער איז אַרויס צו דער שטאָט, צום בית־המדרש, אַלע געסלעך דורכגעגאַנגען. ער איז נישט געווען. ער האָט אויפגעוועקט אַביש קצב, אַביש האָט די קצבים פון די בעטן אַרויסגעשלעפּט. מען האָט זיך געלאָזט אויף וועגן, שטעגן. מען האָט אים נישט געפונען.

— נישטאָ יאָשע — האָט קנה געזאָגט צו זיין טאָכטער — אַן עגונה דיך געלאָזט.

צביה האָט אָנגעטאָן אַ שייטל אויף איר אָפּגעשוירענעם האַרטן קאָפּ, אַ ברייט פאַרטעך אַרום איר בויך, ווי אַלע ווייבלעך. אין שטאָט האָט מען זי פון איצט אָן נישט גערופן מער נאָכן פאָטער, נאָר נאָכן מאַן.

— צביה יאָשע קאַלבס — האָט מען זי גערופן.

דריטער טייל

קאַפּיטל איין און צוואַנציק

אין ניעשאַוווער גרויסן הילצערנעם בית־המדרש, וואָס איז געבויט געוואָרן באַלד נאָך דער שרפה אויף דערווייל און איז שוין אַזוי פאַרבליבן גאַנצע פופצן יאָר, איז לעבעדיק.

עס איז צוועלף טאָג אין חודש תמוז, ווען עס פאַלט אויס דער יאָר־צייט פון אַלטן ניעשאַוווער, דעם רבין ר׳ מלכס פאָטער. אַ סך חסידים זיינען זיך אָנגעקומען. אויפן גוטן אָרט, ביים אוהל פון צדיק, ברענען הונדערטער ליכט, יידן וואַרפן קוויטלעך אויף דער מצבה, טויזנטער קוויטלעך, משמשים זיצן ביי טישן, שרייבן קוויטלעך און דינגען זיך:

— עך וועל קיין קרייצערס נישט נעמען, ווינציקער פון אַ קרוין איז גאָר נישטאָ וואָס צו ריידן.

ווייבער מיט פאַטשיילעס איבערגעדעקט איבערן קאָפּ שטייען אין אַ זייט. האָבן נישט די העזה זיך צו דערנענטערן צום צדיקס אוהל, וואו עס זיינען פאַרזאַמלט אַזוי פיל מאַנצבילן. זיי בעטן פון ווייטנס, שטייען, ווי אַן אָרעמאַן ביי דער טיר. אָרעמע ייִנגלעך שטייען מיט קוישלעך סחורה, מיט ליכטלעך, פּאַפּיר, און אַפילו מיט פלעצלעך און בראָנפן. יידן טרינקען לחיים אויפן גוטן־אָרט.

דער רבי ר׳ מלך, אַ זקן אין די אַכציקער שוין, באַוואַקסן, גרין פון גרויקייט, מיט אַ באָרד און ברעמען ווי פון מאָך, ווערט געפירט צום גוטן־אָרט אונטער די הענט.

— אַ וואַרע מאַכטס, אַ וואַרע! — רופט ישראל אביגדור דער גבאי.

די באָרד זיינע, ישראל אביגדורס, איז שוין איצט מער גרוי ווי רויט, אָבער ער איז נאָך ביי די כוחות. ער שמעקט יעדן טאָג אַלץ שטאַרקערן טאַבעק, ער גיסט אַריין בראָנפן אין טאַבעק אַרייך, שיט אַריין צעריבענעם פעפער, עס זאָל אים נעמען. מעד טרינקט ער קוואָרטן־ווייז.

— דרך־ארץ! — רופט ער צו די יידן, וואָס שטופּן זיך אַרום אַלטן רבין — נישט אַלע מיטאַמאָל!

ער היט איצט שטאַרק אָפּ דעם רבין, אַ סך מער ווי פריער. דער רבי איז שוואַך, ער דערקענט שוין אָפט מער נישט קיין חסידים, אַפילו שיינע־יידן און גבירים. די זין זיינע, עלטערע יידן שוין, וואָס קאָנען זיך נישט דערוואַרטן אויף דער רביסטווע, האָבן אויפגעהערט מורא האָבן פאַרן

פּאָטער, ווי אין די פריערדיקע יאָרן. ביים לעבן זיינעם פירן זיי שוין פראַנק־און־פריי טישן, נעמען קוויטלעך, פּדיונות, און כאַפּן אויס איינער ביים אַנדערן די חסידים. איבערהויפּט יאָגן זיי זיך נאָך גבירים און רבנים.

ישראל אביגדורן ווייטיקט דאָס האַרץ. ער ווייסט, אַז אַ רבישער הויף איז, להבדיל, ווי אַ קייזערלעכער הויף. דער כּוח ליגט אין דער ד־נאַ־סטיע. בלויז איינער דאַרף בלייבן. דאָס האַלט אויף די חסידים. ביי צע־טיילן, פאַלט זיך עס איינגאַנצן פונאַנדער. ער ווייסט אויך, ישראל אביגדור, אַז זיי האָבן אים פיינט, דעם רבינס קינדער, פּונקט ווי ער האָט זיי פיינט. אויך האָבן זיי מורא פאַר אים. ער קען זיי צופּיל. און ער היט אָפּ גוואַלדיק דעם אַלטן רבין, דעם רבי ר׳ מלך. ווי אַן אויג אין קאָפּ היט ער אים.

צום רבינס הויף האַלטן אין איין אָנקומען נייע מענטשן. מען גיט זיך שלום־עליכם, מען דאַוונט, מען טרינקט לחיים.

מיטאַמאָל קומט אַריין אין בית־המדרש אַ פרעמדער מיט אַ זעקל אויף די פּלייצעס און מיט אַ שטעקן אין דער האַנט. גלייך ווי ער טרעט איבער די שוועל, הויבן אַלע יידן אויף זייערע אויגן און קוקן אַן נייגעריק דעם אורח. ישיבה־בחורים רייסן אָפּ די אויגן פון די גמרות און באַטראַכטן אים.

דאָס איז אַ ייד אַ הויכגעוואַקסיקער, אַביינערדיקער, מיט אַ קויל־שוואַרצער באָרד און פּיאות, מיט גרויסע שוואַרצע אויגן, מיט קליידער, וואָס זיינען בלויז שטויב, ווי פון ווייטע וועגן. זיינע לענדן זיינען אַרומגעבונדן מיט אַ שטריקל. די שיך זיינע זיינען שטאַרק צעריסן. אויך דער זאַק זיינער, וואָס ער טראָגט אויף די פּלייצעס, איז אַלט, שטאַרק פאַרשטויבט און גע־לאַטעט. זיין שטעקן איז צו הויך, גראָב און מיט סענקעס. ער טוישט דעם שטעקן פון דער רעכטער האַנט אין דער לינקער און מיט דער באַפרייטער האַנט קושט ער די מזוזה. דערנאָך לאָזט ער אַראָפּ דעם זאַק פון די פּליי־צעס און וואַשט זיינע פאַרשטויבטע שוואַרצע הענט אונטערן קופּערנעם האַנטפאַס.

יידן גייען צו צו אים און שטעקן אים הענט.

— שלום־עליכם, אַ ייד.

— עליכם שלום.

— פון וואַנען קומט אַ ייד?

— פון דער וועלט — ענטפערט דער פרעמדער.

יידן ווערט עפּעס אומהיימלעך. זיי פרעגן נאָך עפּעס ביים פרעמדן, נאָר דער פרעמדער שווייגט, מיידט אויס צו ריידן. ער נעמט אַרויס פון זאַק טלית און תפילין און טוט אָן. דערביי דעקט ער צו דעם קאָפּ מיטן טלית אַנדערש פון אַלע יידן. דאָס רופט אַרויס וואונדער ביי אַלעמען. נאָך מער וואונדערט מען זיך, ווען ער טוט אָן צוויי פּאָר תפילין מיט אַמאָל. ער דאַוונט ביי דער טיר.

נאָכן דאַווענען ווילן אים חסידים מכבד זיין מיט בראַנפן און האָניק־לעקעך. ער שאָקלט מיטן קאָפּ, אַ צייכן, אַז ער וויל נישט טרינקען.

— ס'איז היינט דעם אַלטנס, זכרונו לברכה, יאָרצייט — זאָגן די יידן.

— איך ווייס — זאָגט ער.

ער נעמט אַרויס פון זיין זאַק עטלעכע שטיקלעך פאַרדאַרט ברויט און אַ שמאַטקעלע מיט זאַלץ. דערנאָך וואַשט ער זיך די הענט צום עסן, זאָגט לאַנג און טינקט דאָס דאַרע ברויט אין זאַלץ. וואַסער טרינקט ער צו פון דעם גרויסן בלעכערנעם בית־המדרש שעפער. נאָכן בענטשן פאַרפּאַקט ער צוריק זיין זאַק און פרעגט ביים עולם:

— ישראל אביגדור איז נאָך אַלץ גבאי ?

— אודאי ! — ענטפערן יידן — וואָס פאַר אַ שאלה ?

— איך וויל אים זען — זאָגט דער פרעמדער.

— ער וועט מסתמא באַלד אַריינקומען — זאָגט מען אים — ער איז ביים רבין.

— זאָל מען אים רופן ! — באַפעלט דער פרעמדער — זאָגט אים, אַז אַן אורח דאַרף אים עפּעס זאָגן.

דעם פרעמדנס באַפעלערישער טאָן, די זיכערקייט זיינע, פילט אָן מיט אַ באַהאַלטענעם פּחד. עטלעכע יידן לאָזן זיך גלייך גיין נאָך ישראל אביגדורן. ביז דער גבאי קומט, באַטראַכט דער פרעמדער אַלץ אַרום זיך מיט זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן, ווי עס וואָלט זיין פאַר אים ניי.

— דאָס איז אַלץ נאָך דער שריפה אויפגעבויט געוואָרן ? — פרעגט ער. בחורים, וואָס געדענקען נישט די שרפה אין הויף, שמייכלען. עלטערע יידן ענטפערן.

— יאָ, נאָך דער שרפה, נישט היינט געדאַכט.

ווען ישראל אביגדור קומט אַריין, גייט צו אים צו דער פרעמדער און גיט אים אַ האַנט.

— שלום־עליכם, ישראל אביגדור.

ישראל אביגדור נעמט דורך דעם פרעמדן אָפּגעריסענעם ייד מיט דורכדרינגלעכע בליקן. ער איז אין כעס, וואָס אַזאַ שלעפּער האָט אים געשיקט רופן.

— ווער ביסטו — פרעגט ער צאָרנדיק.

ער זאָגט אים גלייך „דו״, כדי אים אונטערצוהאַקן די פליגל.

— אַן אורח — ענטפערט דער פרעמדער.

— וואָס ווילסטו ?

— איך וויל אַריינגיין צום רבין.

ישראל אביגדור ווערט רויט, ס'בלוט גיסט זיך אים אָן הינטער די האָריקע אויערן, ווי ביי אַלע עלטערע מענטשן, וואָס טרינקען אַ סך.

— ער וויל אַריינגיין צום רבין! — זאָגט ער גיפּטיק און באַטראַכט זיין הילוך מיט איין אויג — ט׳שוין געהערט! אַ יישר־כוח דיר אַ גרויסן... דער רבי זיצט דאָך נאָר און וואַרט אויף אים.

ישראל אביגדור קוקט אָן אַלעמען, ער וויל זען, וואָסער פּנים דער עולם האָט. אָבער דער פרעמדער פאַרשעמט זיך נישט.

— ישראל אביגדור — זאָגט ער באַפעלעריש — גיי שוין אַריין און זאָג דעם רבין, אַז איך וואַרט. כ׳גיי פון ווייט.

ישראל אביגדורן פאַלט אָפּ דאָס רויטקייט פון הינטער די אויערן. ער ווערט בלאַס, דעם פרעמדנס באַפעלערישע רייד, זיין אויסטערליש אויס־זען, זיין זאָגן — כ׳גיי פון ווייט, איך וואַרט — דאָס אַלץ פּילט אים אָן מיט מורא. ער איז טאַקע שוין לאַנג גבאי אין הויף, ער קאָן דעם רבין דורך און דורך. נישט אַזוי לייכט קאָן מען אים עפּעס איינריידן. אָבער היינט איז דעם אַלטנס יאָרצייט. דעם אַלטן האָט ער נישט געקענט, ישראל אביגדור. מען דערציילט וועגן אים וואונדער, און ער גלויבט אין אים. אין זיין קאָפּ, וואָס איז אין דעם טאָג פון יאָרצייט נישט גאַנץ ניכטער פון די פּיל לחיימס, וואָס ער האָט מיט די חסידים שוין געמאַכט, פאַלן איין מאָדנע געדאַנקען. עפּעס קומען אין געדאַנק מעשות פון אַלטע גוטע־יידן, מעשות פון לאַמעד־וואָווניקעס, פון אליהו הנביא, וואָס דרייט זיך אַרום איבער דער וועלט, פון מתים. ער ווערט גלייך אונטערטעניק און זאָגט:

— שוין גיי איך. ווער, זאָל איך זאָגן דעם רבין, וויל ריידן מיט אים?

— אַ ייד — זאָגט דער פרעמדער — אַן אורח.

— קומט מיט מיר — בעט ישראל אביגדור.

ער זאָגט אים שוין נישט מער „דו". ער פירט אים מיט דרך־ארץ צו דער טיר, וואָס פירט צום רבינס שטוב. פאַר דער טיר לאָזט ער דעם פרעמדן וואַרטן און ער גייט אַליין אַריין צום רבין. מיט מורא אין קול דערציילט ער דעם רבין וועגן פרעמדן.

ער גיט איבער יענעמס רייד:

— זאָג דעם רבין, אַז איך וואַרט, כ׳גיי פון ווייט.

נאָך מער פון ישראל אביגדורן דערשרעקט זיך דער רבי ר׳ מלך.

— ר׳איז אַן אָפּגעריסענער, מיט אַ זאַק אויף די פּלייצעס? — פרעגט ער איבער דעם גבאי — אַן אורח?

— יאָ, רבי.

— נו, מילא, פיר אים אַריין — באַפעלט דער רבי און טוט אָן דעם ספּאָדיק אויפן קאָפּ, דערפילנדיק אַ קעלטל אין הייסן טאָג.

ישראל אביגדור גייט אַרויס צום פרעמדן און פירט אים אַריין.

— אפשר — פרעגט ער — וועט איר דאָ איבערלאָזן דעם זאַק? קיינער וועט אים נישט רירן.

— ניין! — זאָגט דער פרעמדער און לאָזט דעם זאַק נישט אַרונטער פון די פּלייצעס.

דאָס צעטשמעליעט שוין אינגאַנצן ישראל אביגדורן.

אַז דער פרעמדער קומט אַריין אין רבינס שטוב, קוקט ער זיך אַרום צום ערשט אויף דער שטוב, דערנאָך אויף די אַלמערס מיט ספרים, דערנאָך אויפן רבין. דער רבי איז אַלט, די הויט פון פּנים איז ברוין, ווי קאָרע, און געקנייטשט, ווי קאָרע. די ברעמען, באָרד און פּיאות זיינען גרוי פון גרינקייט. דער פרעמדער נעמט אים דורך, ווי ער וואָלט זיך וועלן עפּעס דערמאָנען.

— שלום־עליכם — זאָגט אים דער רבי — קום צו נעענטער, אורח, איך זע נישט גוט.

דער פרעמדער גייט צו און דערלאַנגט אַ האַנט.

— ווער ביסטו? — פרעגט דער רבי.

— נחום — ענטפערט דער פרעמדער.

— ווער? — פרעגט דער רבי, אונטערשטעלנדיק אַ האַנט צום אויער.

— נחום — חזרט דער פרעמדער איבער — אייער איידעם.

דער רבי ר׳ מלך גיט זיך אַ טרייסל אויף זיין לעדערנער שטול. ישראל אביגדור לויפט צו צו אים און האַלט אים צו. דער רבי קומט צו זיך.

— כ׳דערקען דיך נישט — זאָגט ער מיט שרעק.

— איך בין אַוועק איז געווען ז׳ אדר תרל״א און איצט איז י״ב תמוז תרמ״ו, פופצן יאָר שוין.

— וואו ביסטו געווען? — פרעגט דער רבי מיט כעס.

— אין דער וועלט.

— פאַרוואָס ביסטו אַנטלאָפן?

— כ׳האָב אַזוי געדאַרפט.

— פאַרוואָס האָסטו געלאָזט מיין טאָכטער אַן עגונה?

— כ׳האָב אַזוי געמוזט.

דעם רבין ווערט קאַלט.

— ישראל אביגדור — זאָגט ער — גיב מיר דעם וואַטענעם שלאָפראָק.

ישראל אביגדור טוט דעם רבין אויס דעם זיידענעם זומער־שלאָפראָק און טוט אים אָן דעם וואַטענעם פון סאַמעט. דער רבי הויבט זיך אויף שווער פון דער שטול, גייט צו מיט מורא צום פרעמדן און קוקט זיך איין איב איין מיט זיינע אַלטע אויגן, וואָס ליגן באַהאַלטן אונטער גרויסע מאָכיקע ברעמען.

— ביסט געקומען ליצנות טרייבן? — פרעגט ער צאַרנדיק.

— ניין! איך בין געקומען צו מיין ווייב סערל.

— וואָסערע סימנים קאָנסטו געבן, אַז דו ביסט נחום?

— איידער איך בין אַוועק, מיט אַ קנאַפּ יאָר פריער, האָב איך מיט אייך צוזאַמען געלערנט ספר רזיאל־המלאך. אויף זייטל אַכצן האָט מען פאַרקנייטשט אַ בלעטל, אפשר איז נאָך דאָ דער צייכן.

— ישראל אביגדור, זוך אויס דעם רזיאל־המלאך — זאָגט דער רבי ציטערנדיק.

ער קוקט דעם פרעמדן אָן פון קאָפּ ביז די פיס. ער טאַפּט אים אַפילו אַרום מיט די הענט, ווי עפּעס אַ טויטע זאַך. ישראל אביגדור ברענגט אַ קליין ספרל. דער רבי עפנט מיט טרייסלענדיקע הענט די בלעטלעך. פון אויפרעגונג קאָן ער קיין בלעטל נישט איבערמישן. ביים זייטל אַכצן איז פאַרקנייטשט. דער רבי דערפילט זיך שוואַך. די שטוב דרייט זיך מיט אים. ישראל אביגדור פירט אים צו צו דער שטול און העלפט אים זיך אַוועקזעצן.

— קאָנסטו זאָגן סימנים מיין טאָכטער סערל? — פרעגט ער — סימנים צווישן מאַן און ווייב?

— יאָ — זאָגט דער פרעמדער.

— ישראל אביגדור — זאָגט דער רבי פלוצלינג מיט אַ שטאַרקער שטים — גיי רוף סערלען. זאָג איר גאָרנישט.

סערל קומט אַריין אַ דערשראָקענע, מיטביידע הענט פאַרלייגט אויף די בריסטן. זי טראָגט אַ גרוי טיכל אויפן קאָפּ. זי איז דיק. דער פרעמדער לאָזט אַראָפּ דעם זאַק פון די אַקסלען און שטעלט אויף איר אָן זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן. זי לאָזט אַראָפּ די אויגן צו דער ערד.

— סערל — זאָגט דער רבי — גיי צו נענטער און קוק אָן דעם ייד.

סערל פאָלגט דעם רבינס באַפעל.

— קאָנסט אים?

סערל דערפילט עפּעס אַ שרעק. די פיס ווערן איר גלייך שוואַך. זי האַלט זיך פונדעסטוועגן.

— ניין — זאָגט זי — געבנדיק בלויז איין קוק אויף דעם פרעמדן אָפּגעריסענעם מאַן.

— און דו, אורח, דערקענסט זי? — פרעגט דער רבי.

— יאָ — זאָגט דער פרעמדער זייער רואיק און זייער פעסט — דאָס איז סערל, מיין ווייב.

סערעלע דערפילט אַ שיכרות אין ביידע קני, ווי עפּעס וואָלט דאָרט לויז געוואָרן, אויפגעבונדן זיך. זי וויל צוגיין צו דער באַנק זיך זעצן, אָבער זי באַוויזט שוין נישט. זי פאַלט. ישראל אביגדור וויל לויפן רופן ווייבער. דער פרעמדער פאַרהאַלט אים מיט דער האַנט. ער גייט צו צום זאַק, נעמט אַרויס אַ פלאַש וואַסער און מונטערט זי. זי עפנט די אויגן. דערנאָך הייבט ער זי אויף ביי אַ האַנט פון דער ערד און פירט זי צו צו דער

באַנק. זי דערפילט אַ וואַרעמקייט אין דער פרעמדער מאַנצבילשער האַנט, אַ קראַפט, און זי זעצט זיך אַ געהאָרכזאַמע אַוועק.

— ביסט שוין געזונט? — פרעגט זי דער רבי.

— יאָ — זאָגט זי שוואַך.

— סערל — זאָגט דער רבי — דער אורח זאָגט, אַז ער איז דיין מאַן, נחומטשע. קוק אים גוט אָן און זאָג, צי דו דערקענסט אים?

סערל קוקט אויף דעם פרעמדן, פאַרשטויבטן, באַוואַקסענעם מאַן, קוקט אויף זיין קויל־שוואַרצער באָרד, אויף זיין ברויך, שאַרף, בלאַס פּנים, אויף זיינע קנאָכיקע האַרטע גלידער, וואָס שליכן זיך אַרויס דורך די צעריסענע קליידער, אויף די גרויסע שוואַרצע אויגן, און איר האַרץ צאַפּלט, וויל אַרויסשפּרינגען. אַ רויטקייט באַגיסט איר פּנים.

— איך ווייס נישט — זאָגט זי.

— שווער אים צו דערקענען — זאָגט דער רבי — ווען ער איז אַוועק, איז ער אָן אַ באָרד געווען, איצט איז ער מיט אַ גרויסער באָרד, טאָפּלט אַלט.

— יאָ — זאָגט סערל מיט אַ זיפץ — פופצן יאָר שוין.

— אורח — זאָגט דער רבי צום פרעמדן — וואָסערע סימנים קאָנסטו זאָגן מיין טאָכטער, אַז דו ביסט איר מאַן?

— איך האָב געפּאַסט צוויי טעג פריער, איידער איך בין אַוועק.

— יאָ — זאָגט סערל און ווערט בלאַס.

— אין טאָג, ווען איך בין אַוועק, האָב איך אַפילו אין אָוונט אויך נישט געוואָלט איבערבייסן.

— יאָ — זאָגט סערל.

דער פרעמדער דרייט זיך אויס צו סערעלען און רעדט צו איר. ער זאָגט איר „דו".

— דו האָסט — זאָגט ער — געמיינט, אַז איך בין קראַנק, האָסט געוואָלט רופן דעם דאָקטאָר צו מיר.

— יאָ — זאָגט זי — איך האָב געהייסן אייך זיך לייגן אין בעט. זי זאָגט אים „איר".

— איך האָב נישט געוואָלט — זאָגט ער — איך האָב געוואָלט גיין לערנען. איך בין אַוועק אויפן גאָרן, צו מיין לערן־שטיבל.

— און שוין מער נישט צוריקגעקומען — זאָגט זי מיט אַ זיפץ.

דער רבי הייבט זיך ווידער אויף פון זיין שטול. ער גייט צו צו סערלען.

— געדענקסט דאָס אַלץ? — פרעגט ער.

— יאָ, איך געדענק — זאָגט זי — איך געדענק אַלץ, אַפילו וואָס מען האָט געקאָכט דעמאָלט אויף וועטשערע. קאַשע מיט מילך. עס איז, נישט היינט געדאַכט, געווען דאָס אומגליק דעמאָלט, מלכהלעס, עליה־השלום, צו־קינד גיין. האָט מען קיין פליישׁ נישט געקאָכט.

— הום — ברומט דער רבי.

— פּאַר נחומטשען — זאָגט סערעלע — האָב איך אַרויפגעטראָגן אין שטיבל אַ גלאָז מילך מיט אַן אייער־קיכל. ער האָט נאָך נישט געהאַט אי־בערגעביסן. ער איז שוין מער נישט געווען. בלויז אַ ספר איז געלעגן אָפן.

— אַ תהילים — זאָגט דער פרעמדער.

— יאָ — זאָגט סערל — אַ תהילים.

זי פאַטראַכט זיך אַ ווײַלע און זאָגט אַ טרויעריקע:

— די מילך איז געבליבן שטיין.

זי זאָגט עס מיט אַזאַ טרויער, ווי עס וואָלט איר נאָך איצט אַ שאָד געווען דאָס גלאָז מילך, וואָס איז געבליבן שטיין.

— קוק אים אָן נאָכאַמאָל — זאָגט דער רבי — סערל, זאָל עס נישט זיין גרינג אין דיינע אויגן. זאָג, דערקענסטו אים?

סערל גייט צו נאָענט צו דעם פרעמדן מאַן, ווי דער פאָטער אירער הייסט. זי קוקט גוט אָן זיין הויכע ביינערדיקע געשטאַלט, זיינע קויל־שוואַרצע אויגן און באָרד. וועג פילט זיך פון אים, שטויב, כוח און וואַרעמקייט. אַ שוידער, אַ וואַרעמער ציטער, לויפט דורך אַלע אירע גלידער.

— יאָ — זאָגט זי פעסט, גלויבנדיק אַליין, אַז זי דערקענט אים — יאָ, יאָ.

דער רבי הייבט אויף די מאָכיקע ברעמען זיינע.

— סערל — זאָגט ער — אפשר האָסטו נאָך סימנים! שעם זיך נישט. אפשר האָסטו סימנים אויף זיין לייב?

סערל לאָזט אַראָפּ די אויגן, שווייגט.

— טאָכטער — זאָגט דער רבי — ביסט אַן עגונה. זאָג!

— יאָ — זאָגט זי — ער האָט אַ העפט אויף אַ זייט, צוגענייט נאָך אַן אָפּעראַציע, וואָס מען האָט אים געמאַכט קינדווייז.

זי פאַרהאַקט זיך אַ ווײַלע, פאַררויטלט זיך און זאָגט:

— ער האָט אויך צוויי פעפערלעך אויף דער פלייצע, איינס לעבן אַנדערן.

— ישראל אביגדור! — באַפעלט דער רבי — גיי מיטן אורח אין מקווה און זיי אים בודק. און דו, סערל, זעץ דיך אויף דער באַנק.

ישראל אביגדור גייט מיט דעם פרעמדן אַרויס דורך אַ זייטיקער טיר צו דער מקווה.

סערל גייט צו צום פרעמדנס זאַק און נעמט אים אין דער האַנט. זי נעמט דעם שטויביקן געלאַטעטן זאַק זייער צאַרט. יעדער האַריקייט און גראָבקייט זיינע מאַכט אויפאַקכן איר בלוט. זי צערטלט אים. דער רבי גלאָצט מיט די פאַרברעמטע אויגן אַרום זיך און שווייגט. ישראל אביגדור קומט איגגיכן אָן מיט דעם פרעמדן.

— רבי — זאָגט ישראל אביגדור פייערלעך — אַלץ איז ווי סערעלע זאָגט. איך האָב אים געזען פון קאָפּ ביז די פיס, ר׳ נחומען.

דער רבי הייבט זיך אויף. זיין אַלט פאַרכמורעט פנים שיינט. זיין גאַנצע גרינלעך־מאָכיקע האַריקייט שאָקלט זיך.

— מזל־טוב! — זאָגט ער.

און דערנאָך גייט ער צו צו דער טאָכטער זיינער און זאָגט שטיל:

— זיי אַ כשרע יידישע טאָכטער. איך וועל שוין זאָגן ישראל אביגדורן. ווען מען זאָל הייצן די מקווה...

אַ פייערדיקע רויטקייט באַגיסט סערעלעס פליישיק פנים. זי שעמט זיך די אויגן אויפצוהויבן.

דער רבי הייסט נאָך ישראל אביגדורן, ער זאָל פאָרן גאַסט באַשטעלן נייע בכבודיקע מלבושים. סערעלע וויל זיך אַריינמישן, זאָגן, אַז אַלע נחומ־טשעס מלבושים הענגען נאָך אין שאַפע, הענגען פּונקט אַזוי, ווי ער האָט זיי איבערגעלאָזט, אַז זי האָט זיי די גאַנצע צייט אָפּגעהיט, מיט נאַפטאַל׳ן באַשאָטן, מילבן זאָל זיי נישט צעפרעסן, און אויב זיי זאָלן נאָר נישט זיין קליין און ענג, קאָן מען זיי אָנטאָן. אָבער זי שעמט זיך אַ וואָרט אויסצו־ריידן. זי קאָן אַפילו נישט אויסריידן די צוויי ווערטער, די איינציקע צוויי ווערטער, וואָס שטייען איר שוין גאַנצע פופצן יאָר אין האַלדז:

פאַרוואָס, נחומטשע?

מיט אויגן אַראָפּגעלאָזענע צו דער ערד זעט זי בלויז דעם פרעמדנס צעריסענע פאַרשטויבטע שיך. קוים וואָס מען הערט, מורמלט זי צום שוואַרצן מאַן:

— אפשר ווּעסטו גיין עסן?

דאָס ערשטע מאָל, וואָס זי זאָגט אים איצט „דו".

קאַפּיטל צוויי און צוואַנציק

די בשורה, אַז דעם רבינס איידעם נחומטשע איז צוריקגעקומען ק׳יין ניעשאַווע, איז זיך צעגאַנגען איבער אַלע שטעט און שטעטלעך פון ביידע זייטן גרענעץ. חסידים האָבן געטרונקען לעקעך־און־בראַנפן און זיך אָפּ־געגעבן מזל־טוב.

אויף שבת האָבן אַלע בכבודע ווייבער אין ניעשאַווע אָנגעקויפט די בעסטע ראָזשינקעס און צימרינג, פעטע קוגלען געמאַכט און געשיקט אין הויף צו סערעלע דעם רבינס.

— ליב איך אייער גאַסט — האָבן געזאָגט די שליחים, אָפּדעקנדיק פאַר־זיכטיק די אויבערטעלערלעך פון די קוגלען.

נגידים האָבן אויך צוגעשיקט ווײַן.

סערעלע האָט די ייִנגעלעך און די מיידעלעך, די שליחים, געטיילט ניס און מאַנדלען. די יושבים אין הויף האָבן געהאַט אַ גוטן שבת פון די אַלע קוגלען, וואָס סערעלע דעם רבינס האָט זיי אַוועקגעגעבן. דאָס שמאַלץ פון די קוגלען איז זיי איבער די בערד גערונען.

אויך דעם רבינס קינדער, אַלע טעכטער און זין, האָבן זייער שוועסטער מתנות געשיקט, קוגל, פלעשלעך ווײַן און פרוכטן אין זילבערנע קוישע־לעך. אָבער צופרידן זײַנען זיי נישט געווען פון דעם נײַעם מענטש אין הויף, ביין.

אַ סודותדיקער איז ער געקומען, דער פרעמדער, אַן אומפאַרשטענד־לעכער, פול מיט שווײַגן אי וועגן זײַן אַוועקגיין, אי וועגן זײַן צוריקקומען. קיין איין אײנציק וואָרט האָט ער נישט געוואָלט ריידן. נישט וועגן זײַן לעבן, נישט וועגן דעם אָרט, וואו ער איז געוועזן, נישט וועגן דעם נײַעם צוריק־קערן צום הויף. ער האָט בלויז אויסגעשטרעקט די האַנט, ווען מען האָט אים שלום געגעבן און געשוויגן. אַפּילו סערעלען האָט ער קיין וואָרט נישט געזאָגט, בלויז ביים אָנקומען האָט ער דעם רבין עטלעכע ווערטער געזאָגט:

— איך האָב אַזוי געדאַרפט.

מער איז פון אים קיין וואָרט נישט געווען אַרויסצוקריגן. דאָס האָט דעם עולם מיט סודותדיקייט אָנגעפילט, מיט מורא אַפילו. חסידים האָבן דערזען אין דעם גרויסקייט, באַהאַלטנקייט, הימלישע זאַכן. דערצו האָט ער זיך נישט געוויזן, דער צוריקגעקומענער. ער האָט געדאַוונט אַליין ביי זיך אין שטוב, נישט געקומען אין בית־המדרש, אַפילו צום רבינס טיש זיך נישט געוויזן. פון די הויף־מענטשן האָט מען נאָר געוואוסט, אַז ער זיצט כּסדר ביי זיך אין שטיבל און לערנט, אָדער ער גייט אום הין און צוריק איבער דער שטוב. פאַרטאָג זעט מען אים אַמאָל דורכשאַרן זיך איבער דעם הויף פון דער מקוה, דורכשוועבן גיך, אײַלנדיק, מיט גרויסע אָפענע אייגן, וואָס קוקן נישט אויף קיין שום זאַך. אַ מאָל לאָזט ער זיך אויך אַרויס איינער אַליין צו די פעלדער אָדער גאָר צום גוטן־אָרט. פונקט ווי ער שאַרט זיך אַרויס אומגעריכט, פלוצלינג, אַזוי קומט ער אויך צוריק אומגעריכט און פלוצלינג. דאָס אַלץ האָט עפּעס געשראָקן, אָבער אויך אָנגעפילט מיט באַוואונדערונג, פּחד. און דעם רבינס זין האָבן גענומען מורא האָבן פאַר דעם פרעמדן, ציטערן פאַר אים.

דער רבי איז אַלט. מיט יעדן טאָג קריכט אויף אים די עלטער מער אַרויף. ער זעט אַלץ ערגער, הערט אַלץ ווייניקער. אין הויף צווישן די קינדער זײַנע איז נישטאָ קיין שלום. מען כאַפּט זיך אויס חסידים איינער ביים

אַנדערן, מען באַרעדט זיך, מען מאַכט זיך וואַכעדיק אין די אויגן פון די חסידים. דעם רבינס טעג זעען אויס צו זיין געציילטע. זיי זיינען אומרואיק, דעם רבינס קינדער, זיי האָבן מורא, די חסידים זאָלן נישט לאָזן זיצן אַלע מיט אַנאַנדער און אַריבער דערנאָך צו אים, דעם פרעמדן, דעם סודות־דיקן.

אויך ישראל אביגדור, דער גבאי, האָט דערויף געאַרבעט.

ער האָט געוואָלט דערהאַלטן דאָס חסידות, ישראל אביגדור, דערהאַלטן עס אינגאַנצן, נישט צעברעקלט. ער האָט געוואוסט, אַז יעדער וועט כאַפּן פאַר זיך און פאַר ניעשאַווע דעם הויף נישט טראַכטן. און דער צוריקגע־קומענער איז אים אונטערגעקומען צו דער ריכטיקער צייט. ער איז איצט כסדר אַרומגעגאַנגען, דער ישראל אביגדור, צווישן די חסידים, איבערהויפּט צווישן די נגידים און שיינע־יידן. ער האָט מכבד געווען יעדן מיט שאַרפן שמעק־טאַבעק, האָט געוויזן מיט אַ האַריקן פינגער צום ווינקל־הויף, וואו ז'ער צוריקגעקומענער זיצט פאַרשלאָסן, און געזאָגט מיט אַ זייער שטיל סודותדיק קול:

— יידן, עך זאָג אייך, ס'איז נישט גלאַטיק.

— ניין, ישראל אביגדור — האָבן אַלטע יידן צוגעשאָקלט מיט מורא — גאָרנישט פשוט, ניין...

אויך דער רבי ר' מלך אַליין איז געווען פול מיט פאַרוואונדערונג, אומ־רואיקייט.

ער האָט מיטן צוריקגעקומענעם ווייניק גערעדט. ער האָט בכלל ווייניק גערעדט איצט, דער ניעשאַוער. ער איז געווען שוואַך און דאָס ריידן איז אים אָנגעקומען שווער. דערצו האָט דער פרעמדער נישט געענטפערט, אַפילו ווען דער רבי האָט אים דערציילט, ווי אַזוי דער פאָטער זיינער, דער ראַב־מאַגיוווקער, און די מוטער זיינען פון עגמת־נפש פון דער וועלט אַוועק, האָט ער געשוויגן. בלויז איין וואָרט האָט ער געזאָגט:

— כ'ווייס.

מער גאָרנישט. און דער אַלטער האָט מורא געהאַט, אַליין נישט גע־וואוסט וואָס צו טראַכטן. ער האָט געלאָזט רופן סערעלען, כדי ביי איר עפּעס צו דערגיין. אָבער אויך זי האָט גאָרנישט געוואוסט.

— איז ער דיר אַ מאַן? — האָט דער רבי געפרעגט.

— ווי אַמאָל — האָט זי געזאָגט און אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

— רעדט ער מיט דיר? — האָט דער רבי געוואָלט וויסן.

— ניין — האָט זי געזאָגט — ער זיצט בלויז ביי די ספרים, פאַרשליסט זיך. איך האָב מורא מיט אים צו ריידן, און ער שווייגט.

דער רבי האָט מער נישט געפרעגט.

— נו, גיי — האָט ער זי אַרויסגעשיקט פון שטוב, ווי שטענדיק — נו, גיי, גיי.

זיין פּחד פאַרן צוריקגעקומענעם איז נאָך שטאַרקער געוואָרן.

— נישט משיג צו זיין אים — האָט ער געזאָגט ישראל אביגדורן.

ישראל אביגדור האָט דעם רבינס ווערטער גלייך פונאַנדערגעטראָגן. יידן האָבן הייליקייט אין זיך דערפילט. ווייבער האָבן אַפילו באַצייטנס גע־נומען באַלאַגערן דעם צוריקגעקומענעמס שטוב. זיי האָבן גלייך דערשמעקט אין אים אַ צדיק, אַ גרויסן בעל־מופת.

פון ניעשאַווער האָבן זיי ווייניק נחת געהאַט, די ווייבער. וואָס עלטער ער איז געוואָרן, אַלץ מער האָט ער געטריבן די ווייבער פון זיך. ער האָט אָנגעזאָגט ישראל אביגדורן, ער זאָל זיי אויף דער שוועל נישט לאָזן. ישראל אביגדור האָט טאַקע זיי געטריבן, געיאָגט, אָבער נישט שטענדיק האָט ער געקענט ביישטיין דעם נסיון פון געלט. פאַר אַ רייניש האָט ער פאַרגעסן שטיין ביים רבינס טיר, און די ווייבער האָבן זיך אַריינגעקראָגן. אָבער דער רבי האָט די ווייגענדיקע ווייבער אַפילו נישט געוואָלט ענטפערן.

— נו, גיי, גיי! — האָט ער געטריבן פון זיך — כ׳האָב נישט קיין כּוח.

טאָמער האָט זיך אַ יידענע גאָר שטאַרק צוגעטשעפּעט, דורכאויס געוואָלט באַלד געהאָלפן ווערן, האָט דער רבי ר׳ מלך געשאָלטן.

— צו אַלדע שוואַרצע יאָר גייטס — האָט ער געברומט — וואָס האָט איר זיך אָנגעטשעפּעט אין מיר? פאָרטס ערגעץ אַנדערש, ס׳פעלן נישט קיין רבים.

דעם רבינס זין האָבן אַפילו די ווייבער מקרב געווען, גענומען ביי זיי קוויטלעך, געלט, אָבער ווי נאָר דער פרעמדער איז געקומען, האָבן זיי גלייך גענומען שאַרן זיך צו זיין אָפּגעשלאָסענער שטוב.

— הייליקער צדיק! — האָבן זיי געוויינט הינטער סערעלעס פענצטער — לאָזט אַריין אַן אומגליקלעכע מאַמע.

קיינער האָט זיך פון דאָרט נישט אָפּגערופן.

פון שטעט און שטעטלעך זיינען יידן געקומען, אַבי צו זען דעם רבינס איידעם. לומדים האָבן געוואָלט שמועסן מיט אים אין לערנען. יונגעלייטלעך, וואָס האָבן געהאַלטן ביי אַוועקוואַרפן ווייב און קינדער און אָפּגעבן זיך בלויז מיט יידישקייט, האָבן שטאַרק חשק געהאַט זיך פרעגן ביים רבינס איידעם וועגן אַ וועג. מקובלים האָבן דערשמעקט באַהאַלטענע זאַכן און געקומען צופאָרן, כדי צו דערגיין הימלישע זאַכן. נאָר דער צוריקגעקומענער האָט נישט צוגעלאָזט צו זיך. ער האָט זיך געהאַלטן פאַרמאַכט, פאַרשלאָסן אויף זיבן שלעסער. דאָס האָט נאָך מער געצויגן צו אים, דערנענטערט.

דעם רבינס זין זיינען אַרומגעגאַנגען בלייכע, דערשראָקענע. זיי האָבן געוואוסט, אַז שוין נישט איינמאָל איז עס שוין אַזוי געשען אין רבישע הויפן.

נישט איינמאָל האָבן חסידים מיט אַמאָל פאַרלאָזן אַלע יורשים פון אַ רבין און אַוועק צו אַ פרעמדן, אַפילו צו אַ חסיד, נישט קיין רבינס קינד. איבער־הויפּט טרעפט עס אין הויפן, וואו קינדער זיינען דאָ אַ סך און דער פאָטער זיצט לאַנג, צו לאַנג, אויף דער שטול. זיי האָבן געוואוסט, אַז אַ רבין טאָר מען נישט צופיל זען, צופיל זיך צוגעוואוינען צו אים. ער ווערט וואָ־כעדיק, ביליק. און זיי, דעם רבינס קינדער, זעט מען שוין צופיל, צו לאַנג זיינען זיי אַלץ קינדער, קינדער מיט גרויע בערד. זיי האָבן אַפילו אויפ־געהערט אַרומרייסן זיך צווישן זיך, גענומען לעבן בשלום, כדי צוזאַמען זיך צו האַלטן קעגן דעם פרעמדן, וואָס האָט זיך דאָ אַריינגעריסן.

זיי האָבן, אמת, מיט אים נישט גערעדט, נישט געוואוסט, וואָס דער דאָזיקער משונהדיקער מענטש מיינט, וואָס אַזוינס ער וויל. ער האָט מיט זיי נישט געוואָלט ריידן. ער האָט נישט געוואָלט גיין צו זיי, ווען זיי האָבן אים פאַרבעטן צו זיך, נישט געוואָלט זיי זען, ווען זיי זיינען געקומען צו אים. אַ חוץ שלום־עליכם, וואָס ער האָט זיי צוריקגעענטפערט, האָט ער מיט זיי קיין איין איינציק וואָרט נישט אויסגערעדט, געשוויגן ווי אַ שטומער. אָבער פאַר־שטאַנען האָבן זיי, אַז ער וויל די רבישע שטול, אַז ער וויל גיין אויף זייער לעבן, אַז נישט נאָר ער וויל אַביסל עולם איבערנעמען, נאָר דעם גאַנצן, נישט איבערלאָזן זיי, די אמתע יורשים, אַפילו קיין איין חסיד נישט. וואָרים אויב נישט, טאָ צו וואָס איז ער פלוצלינג צוריקגעקומען? און פאַרוואָס איז ער אַזוי שווייגעדיק? און פאַרוואָס פאַרשליסט ער זיך אַזוי?

זיי האָבן אויך פּרובירט ווערן אַנדערש, מאַכן אויסטערלישע האַוואַיעס, ריידן אומפאַרשטענדלעכע רייד, גיין מיט משונהדיקע גענג. אָבער קיינער האָט זיך דערמיט נישט אינטערעסירט, קיינער האָט וועגן דעם נישט גערעדט. מען האָט נאָר גערעדט וועגן דעם צוריקגעקומענעם.

— ער וועט נאָך נעמען פירן ביים טאַטנס לעבן — האָבן זיי געזאָגט איינער צום אַנדערן — דער עולם קלעפּט שוין צו אים מער ווי צום טאַטן.

— וואָס איז דער וואונדער, אַז דער טאַטע דערקענט שוין קוים עמעצן, איז ער נישט מקרב...

איבערהויפּט האָבן זיי מורא געהאַט פאַר די ימים־נוראים, וואָס האָבן זיך דערנענטערט, פאַר די פאַרכטיקע טעג, ווען יידן וואַרטן אויף הייליקייט, אויף נסים.

באַלד פון אָנהויב אלול זיינען שוין הונדערטער יונגעלייט אָנגעקומען קיין ניעשאַווע, כדי צו זיין איבער דעם גאַנצן חודש פון תשובה ביים רבין. צו די ערשטע סליחות זיינען יידן לומדים, שיינע־יידן אָנגעקומען, און צו ראש־השנה אַליין זיינען אָנגעפאָרן חסידים פון אַלע עקן. עס זיינען געקומען פון גאַליצישע שטעטלעך יידן מיט זשופּיצעס און פּיאות, און עס זיינען געקומען דייטשן אין צילינדערס פון ווין און פּראַג. עס זיינען געקומען דיקע יידן

פון אונגאַרן, וואָס קושן דעם רבין אין דער האַנט און לערנען גמרא אויף אונגאַריש. און עס זיינען געקומען יידן פון רוסיש־פוילן, יידן מיט קליינע היטעלעך און גרויע בערד, וואָס די גאַליציאַנער האַלטן זיי פאַר ליטוואַקעס, אַפּיקורסים.

גאַנצע מחנות האָבן זיי זיך צונויפגענומען, די יידן פון יענער זייט גרענעץ, געשוואַרצט זיך ביינאַכט איבער דער עסטרייכישער גרענעץ, גע־שאַרט זיך איבער פעלדער און וועלדער, איבער טייכלעך געקראָכן אין די קליידער, ס׳לעבן זיך איינגעשטעלט, אַבי צו זיין ראש־השנה און יום־כיפור אין ניעשאַווע. פון רוסלאַנד זיינען קורץ־געקליידעטע גבירים געקומען מיט אויסלענדישע פּעסער און מיט דער צווייטער קלאַס. קיינמאָל זיינען נאָך אַזויפיל חסידים נישט געקומען אויף די ימים־נוראים קיין ניעשאַווע. אַלע האָבן געוואָלט זען דעם רבינס איידעם, דעם צוריקגעקומענעם.

איבער דער גאַנצער וואָך פון סליחות האָט זיך דער פרעמדער נישט געוויזן. חסידים האָבן געוואַרט, ביי יעדער סקריפּ פון דער טיר האָט מען אויסגעדרייט די קעפּ, טאָמער קומט ער. אָבער ער האָט זיך נישט געוויזן.

— סליחות אַפילו זאָגט ער פאַר זיך, אַן מנין? — האָבן יידן נישט פאַר־שטאַנען.

— מסתמא ווייסט ער, וואָס ער טוט — האָט ישראל אביגדור סודותדיק געזאָגט.

ראש־השנה פאַרנאַכט צום דאַוונען האָט ער זיך באַוויזן. אַ שוואַרץ־בערדיקער, אַ ביינערדיקער, מיט גרויסע, שוואַרצע, אָפענע אויגן, וואָס זעען קיין זאַך נישט, האָט ער פּלוצלינג דורכגעשוועבט דאָס בית־המדרש און גלייך פאַרשטעקט זיך אין אַ ווינקל, קיינער זאָל אים נישט זען. אַלע אויגן האָבן זיך גלייך צוגעקלעפּט צום דאָזיקן ווינקל. איבער דער גאַנצער צייט פון דאַוונען האָט מען בלויז געזען זיין פּלייצע, די גלאַנציק אַטלעסענע פּליי־צע, וואָס באַוועגט זיך נישט, נאָר שטייט פאַרגליווערט אויף אַן אָרט. מען האָט נישט מער געזען דעם רבינס שווערע פּלייצע, וועלכע איז פון אַזוי פיל יאָרן געווען דער פּונקט פון אַלעם, פון אַלע אויגן, נאָר די גלייכע ביינערדיקע פּלייצע פון פרעמדן, די קרעפּטיקע און פאַרגליווערטע. דעם רבינס זין האָבן עס, אינמיטן גרעסטן שאָקלען זיך, גוט געזען.

נאָכן דאַוונען האָט ער זיך געוואָלט פּונקט אַזוי דורכשאַרן אַזוי ווי ער איז אַריינגעקומען, אָבער אַ וואַנט חסידים האָט זיך אים געשטעלט אין וועג. נאָך מער ווי אַרום רבין, האָט זיך דער עולם געשאַרט אַרום דעם הויכן ביינערדיקן שוואַרצן מענטש אין ווינקל בית־המדרש, געשטופּט זיך, גע־שטעקט הענט און געוואונטשן:

— לשנה טובה תכתבו.

ער האָט געוואָלט דורכגיין, אָבער מען האָט אים נישט געלאָזט. טויזנטער

הענט האָבן זיך געשטרעקט. דעם רבינס זין זײַנען געשטאַנען בלאַסע. דאָס, פּאַרוואָס זיי האָבן אַזוי מורא געהאַט, איז געקומען. אין דעם שטופּעניש פֿון די חסידים, אין זייער הענט־אויסשטרעקן, אין זייערע אויגן, איז שוין געלעגן דער גרויסער דרך־ארץ, ווי צו אַ רבין.

אָבער מיטאַמאָל איז געשען אַ שרעקלעכע זאַך.

אין מיטן אַלע הענט שטעקן און ווינטשעניש, האָט זיך פּלוצלינג אַ פרעמד קול, נישט קיין ראש־השנהדיקס, אַ וואָכעדיקס, אַ צאָרנדיקס, דורכ־געריסן און דאָס גאַנצע בית־המדרש דורכגעשניטן.

— יידן, געוואַלד! — האָט אַ קול אויסגערופן — יידן, געוואַלד גע־שריגן.

געמיינט האָט מען, אַז דאָס האָט מען עמעצן צוגעדריקט, ווי עס טרעפט ביי נעמען שלום, אַז עמעצן איז נישט גוט געוואָרן.

— וואַסער! — האָט מען געדופן — וואַסער!

אָבער דאָס קול האָט נישט אויפגעהערט שרייען:

— יידן, אַ חילול־השם! יידן, וואָס טוט איר?

דער עולם איז פאַרשטיינערט געוואָרן.

אין מיטן פון עולם איז געשטאַנען אַ ייד, אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט אַ ברייטער, גרויער, בייזער באָרד און מיט אַ רויט־פייערדיקער נאָז. מיט בײדע דאַרע הענט האָט ער געוואָרפן אינדערלופטן און געשריגן.

מען האָט אים געקענט דעם דאָזיקן יידן. דאָס איז געווען ר׳ שכנא דיין פון ביאַלאָגורע, וואָס איז אָפט געקומען קיין ניעשאַווע זיך קריגן. נאָך ר׳ מאירל דעם רבס טויט אין ביאַלאָגורע, האָט ער, ר׳ שכנא, געוואָלט איבער־נעמען דעם רבנות פון שטאָט, כדי דאָס דיינות זיינס אָוועקצוגעבן אין נדן אַ חתן־בחור, אַ למדן, וואָס זאָל דערפאַר נעמען זיין פאַרזעסענע טאָכטער. אָבער די ניעשאַווער חסידים פון ביאַלאָגורע האָבן אים נישט געוואָלט צו־לאָזן צום רבנות, ווייל ער איז געווען אַ מתנגד, האָט גערעדט אויף גוטע־יידן און אויף חסידים. ר׳ שכנא האָט זיך נישט געלאָזט. אַ ייד אַן עקשן, אַ זוכער פון גערעכטיקייט, האָט ער געפירט מלחמה און אָפט אַריבערגעפאָרן קיין ניעשאַווע, כדי צו דערגרייכן ביים רבין זיינס. דער רבי האָט אים נישט געענטפערט, ישראל אביגדור האָט אים נישט צוגעלאָזט צום רבין, אָבער ר׳ שכנא איז נישט אָפּגעטראָטן. אויך אויף ראש־השנה איז ער גע־קומען. ער האָט געוואָלט אין ניעשאַווע טרעפן דעם רב, וואָס די ניעשאַווער חסידים ווילן אַריינזעצן אין זיין ביאַלאָגורע, און אים רופן צו אַ דין־תורה טאָקע אין עשרת־ימי־תשובה. איצט איז ער געשטאַנען אין מיטן בית־המדרש אַ הויכער, אַ קנאָכיקער, אַ צאָרנדיקער, מיט אַ רויטער נאָז, וואָס שפּריצט פייער אַרום זיך. ער האָט געשריגן ביז הייזעריק ווערן:

— יידן, שעמט אייך! יידן, איך וועל נישט שווייגן!...

חסידים האָבן אים אַרומגערינגלט, פאַר די הענט אים גענומען. ער האָט זיך אַרויסגעריסן. מיט גרויס ברען, אַוועקשאַרנדיק אַלע פון זיך, האָט ער זיך גיך געמאַכט אַ וועג צווישן עולם. ער איז האַסטיק צוגעלאָפן צו דעם רבינס איידעם און אויפגעהויבן אויף אים ביידע הענט.

— יאָשע! האָט ער געשריגן — ווי איז מיר... יאָשע קאַלב!...

די יידן אין בית־המדרש זיינען פאַרגליווערט געוואָרן.

— נעמטס אים צו — האָבן זיך געהערט קולות — ער איז משוגע גע־וואָרן! וואַרפטס אים אַרויס, דעם מתנגד!

הענט פון אַלע זייטן האָבן זיך געגעבן אַ ציי צום דיין. אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט רירן פון אָרט. אַן אויסערגעוויינלעכן כוח האָט דער דאַ־רער ייד איצט געהאַט.

— יידן! — האָט ער גערופן — זייט וויסן, אַז מען האָט אייך גענאַרט! יידן, דאָס איז נישט דעם רבינס איידעם, דאָס איז יאָשע פון ביאַלאָגורע, יאָשע קאַלב, אַ פושע־ישראל.

יידן האָבן זיך געכאַפּט פאַר די אויערן.

— פאַרשטאָפּט אים דאָס מויל! — האָט מען געשריגן — מיט די גאַרט־לען אים בינדן!

אָבער דאָ זיינען דעם רבינס אַלע זין מיטאַמאָל אויסגעוואַקסן און זיך געשטעלט, ווי אַ וואַנט, פאַר דעם דיין דעם מתנגד.

— יידן! — האָבן זיי גערופן — טשעפּעט נישט קיין תלמיד־חכם, אַ רב! לאָמיר הערן, וואָס ער רעדט. ס'איז ראש־השנה.

אין איין אויגנבליק איז ר' שכנא געשטאַנען אויפן בעלעמער און גע־קלאַפּט אין טיש.

— יידן! — האָט ער אויסגערופן — איך בין ביים קלאָרן זינען. יידן, איך שווער ביים הייליקן טאָג ראש־השנה, אַז דער ייד, וואָס שטייט דאָ פאַר אייך, איז יאָשע, וואָס מען רופט אים מיטן צונאָמען קאַלב, פון דער שטאָט ביאַלאָגורע. ער האָט, לא עלינו, דאָרט פאַרפירט אַ יידישע טאָכטער, די טאָכטער פון שטאָטישן שמש קנה. דאָס האָט, נישט פאַר קיין יידישער שטאָט געדאַכט, געבראַכט צו אַ מגפה. דערנאָך האָט דאָס בית־דין אים חתונה געמאַכט מיט דער בתולה, אָבער אין דער נאַכט פון דער חופה איז ער אַוועק און איבערגעלאָזט אַ יידישע טאָכטער אַן עגונה. יידן, איך קאָן שווערן דערויף ביי אַן ארון־קודש. יידן, אַ גאַנצע שטאָט מיט עדות קאָן איך ברענגען.

אַזוי גיך ווי ער איז אַרויפגעלאָפן אויפן בעלעמער, איז ער צוריק אַראָפּגעלאָפן, געלאָזט זיך צום צוריקגעקומענעם און געהויבן אים ביידע פויסטן אין פנים.

— לייקן! — האָט ער געשריגן — לייקן, אַז דו ביסט נישט יאָשע קאַלב!

דער צוריקגעקומענער האָט קיין וואָרט נישט גערעדט. מיט אויגן גרויסע, אָפענע, וואָס זעען נישט קיין שום זאַך אַרום זיך, האָט ער אויף דעם שרייענדיקן יידן אַ בליק געטאָן און אַוועקגעגאַנגען, אַוועקגעגאַנגען האַסטיק, מיט גיכע גלייכע און פעסטע טריט, פונקט ווי ער איז אַריינגעקומען.

און אַלע זיינען געבליבן פאַרשטיינערט, דערשלאָגן. אַ טרויער האָט זיך פלוצלינג אויסגעלייגט איבער דעם גרויסן באַלויכטענעם יום־טובדיקן בית־המדרש, איבער אַלע קעפּ.

— יידן, לאָמיר גיין צום רבין! — האָבן קולות געגרופן — צום רבין!

דער גאַנצער עולם האָט געשפּאַרט צום רבינס טיר.

קאַפּיטל דריי און צוואַנציק

ווי אַן אָנגעגליטער שטיין אין אַ פאַס וואַסער, זיינען אַריינגעפאַלן די הייסע רייד פון ר׳ שכנא דיין אין גיעשאַווער הויף אַריין.

דער רבי ר׳ מלך האָט נישט געלאָזט פאַלן קיין שטויבעלע אויף זיין איידעם.

— עך וועל אים אויסרייסן, דעם ביאַלאַגורער דיין, פאַר מאַכן אַ בילבול אויף מיין קינד! — האָט ער זיך געקאָכט — כ׳וועל הייסן מיינע חסידים, זיי זאָלן אים מיט שטעקנס אַרויסיאָגן פון שטאָט!

אַ חשק צו מלחמה, צו לעבן האָט מיטאַמאָל אויפגעוואַכט אין דעם אַלטן דרימלענדיקן רבין, ווי אין די אַמאָליקע יאָרן.

ישראל אביגדור האָט דעם רבינס רייד גלייך פונאַנדערגעטראָגן.

קעגן דעם רבין האָבן זיך אַוועקגעשטעלט זיינע זין. זיי האָבן פאַרגעסן איצט אַלע מחלוקותן, אַרומרייסעניש, אַלע האָבן זיי זיך געהאַלטן איינס, אָפּגעהאַלטן שטילע אסיפות, אין יום־טוב נאָך, און גלייך מוצאי ראש־השנה אַן אייגענעם מענטש, צוזאַמען מיט ר׳ שכנא דיין, קיין ביאַלאַגורע אַוועקגעשיקט.

זיי האָבן גיך צווישן זיך געלט צונויפגענומען, געדונגען זיך קעגנזייטיק, און דאָך אַ סך ריינישן אָנגעזאַמלט. דאָס געלט האָבן זיי איבערגעגעבן דעם שליח און אים צענדליקער מאָל אָנגעזאָגט:

— פאַר־זשע, פייביש מאיר, און זע, דעם קנה שמש מיט זיין טאָכטער ביי די אויערן צו ברענגען קיין גיעשאַווע. טאָמער וועלן זיי וועלן געלט, זאָלסטו זיי געבן. פאַר און זיי מצליח.

פייביש מאיר, אַ הויפישער קאָכלעפל, אַ רכילותניק און אַ דם־שונא פון ישראל אביגדור דעם גבאי, וואָס לאָזט אים נישט צו צו דער שיסל, האָט די רייבישן איינגעניצט אין אויסגעקראָכענעם פוטערל זיינעם, וואָס ער האָט מיטגענומען אין וועג. כאָטש עס איז נאָך געווען וואַרעם, און שוין אויף דער בריטשקע, וואָס פירט צו דער באַן, האָט ער גענומען זאָגן תפילת־הדרך, אַ לאַנגע תפילה, גאָט זאָל אים אָפּהיטן פון שלעכטע מענטשן, גזלנים און בייזע חיות. ר' שכנא דיין האָט אויפן גאַנצן וועג פון ניעשאַווע ביז ביאַלאָגורע נישט אויפגעהערט שנייצן די רויטע נאָז אין דער פאַטשיילע און ברומען.

— כ׳זאָל אַפילו וויסן צו גיין איבער די הייזער — האָט ער געשריגן — וועל איך בלייבן ביי מיינס, שרייען אומעטום, אַז דאָס איז יאָשע קאַלב. אַ וועלט איז נישט הפקר.

גלייך מיטן אָנקומען קיין ביאַלאָגורע, ווי נאָר ער האָט זיין שפּיץ רויטע נאָז באַוויזן, האָט ער אַ פייער אין שטאָט אָנגעצונדן.

באַלד פון דער באַלעגאָלישער בויד אַראָפּ, נישט אַהיימגייענדיק אַפילו איז ער גיך געלאָפן אין שטאָטישן בית־המדרש און פון בעלעמער אַראָפּ גענומען מאַכן קולות:

— יידן, אַ פייער ברענט אין ניעשאַווער הויף! יידן, יאָשע קאַלב וואוינט מיטן רבינס טאָכטער!

ניעשאַווער חסידים מיט זייערע אייביקע שונאים, די גאָרביצער חסידים, האָבן גלייך זיך גענומען טיילן פעטש.

פייביש מאיר, דער ניעשאַווער שליח, האָט נישט געדאַרפט שלעפּן ביי די אויערן קנה שמש און זיין טאָכטער קיין ניעשאַווע, ווי דעם רבינס זין האָבן אים אָנגעזאָגט. זיי זיינען אַליין געקומען בעטן, מען זאָל זיי מיטנעמען. אויך האָט ער נישט באַדאַרפט אויפטרענען דאָס אויסגעקראָכענע פוטערל זיינס, כדי צו געבן זיי געלט, וואָס ער האָט געהאָט איינגעניצט. ער האָט געוואָלט פאַרן פאַר אייגן געלט, קנה, אויך זיין טאָכטער צביה אויף אייגענעם חשבון מיטנעמען. ער האָט געיאָגט, יעדע איבעריקע מינוט איז אים געווען צופיל.

פונקט אַזוי האָט געיאָגט ר' שכנא דיין. ער האָט פאַרגעסן אין רבנות, וואָס ער האָט געוואָלט איבערנעמען, פאַרגעסן אין דער פאַרזעסענער טאָכטער זיינער, וואָס מ׳דאַרף זי חתונה מאַכן. ער האָט זיך נישט געוואָלט אָפּרוען, נישט געוואָלט קיין שאלה פסקענען, נאָר געריסן זיך קיין ניעשאַווע. וויפיל די ביאַלאָגורער האָבן אים נישט איינגערעדט, ער זאָל פאַרבלייבן אין שטאָט, ווייל עס איז נישטאָ קיין רב דערווייל און מען קאָן קיין שטאָט נישט איבערלאָזן אויף הפקר, האָט ר' שכנא נישט געוואָלט הערן.

— ס׳איז נאָך דאָ אַ תורה ביי יידן — האָט ער געשריגן — אַפילו פאַר

רביס... איך וועל נישט לאָזן. אויף דער גאַנצער וועלט וועל איך שרייען, אַז אין ניעשאַווע וואוינט דעם רבינס טאָכטער מיט אַ פרעמדן מאַן.

יידן חסידים האָבן איבערגעלאָזט די קראָמען, דעם מאַרק און געריסן זיך קיין ניעשאַווע. עס זיינען געפאָרן ניעשאַוועער חסידים. זיי האָבן באַלד געוואוסט, אַז דאָס איז אַ בלבול, אַ רשעות פון דעם דיין דעם מתנגד. וואָס מען לאָזט אים נישט זיין קיין רב אין שטאָט. זיי האָבן שוין געזען די מפלה פון דעם דיין און פון אַלע ניעשאַוועער שונאים. אַז מען וועט אים, דעם שייגאָץ, דעם שכנא דיין, אַרויסטרייבן מיט שטעקנס פון שטאָט, זיינען זיי געווען זיכער. אָבער דאָס איז זיי נישט געווען גענוג. זיי האָבן נישט געקענט וואַרטן אַזוי לאַנג. זיי האָבן געוואָלט באַצייטנס אים אויסרייסן. טאַקע נאָך אין ניעשאַווע אַליין, זען די מפלה זיינע אויפן אָרט, טאַקע אין הויפישן בית־המדרש, וואו מען וועט דאָס אים אַוועקלייגן אויפן טיש און מען וועט אים שמייסן, וויפיל נאָר עס וועט אין אים אַריין, דעם משומד. און זיי האָבן איבערגעלאָזט אַלע געשעפטן און געפאָרן קיין קיר״ה.

עס זיינען געפאָרן חסידים פון אַנדערע רביס, איבערהויפּט די גאָר־ביצער, כדי צו דערלעבן אַ נקמה אין זייערע שונאים, די ניעשאַוועער.

עס איז אויך געפאָרן אַביש קצב. ווי נאָר ער האָט דערהערט די מעשה מיט יאָשע קאַלב, האָט אים גלייך גענומען קיצלען אין די הענט. ער האָט איבערגעלאָזט די יאַטקע זיינע, מיט די העק, קלעצער און וויבער, און געריבן זיך די הענט פון נחת.

— אַ קאַלב איז דאָס? — האָט ער געשריגן — אַ ביק, ווי יעך בין אַ ייד געבוירן!...

אין זעלבן טאָג נאָך, טאַקע אין צום־גדליה אַליין, האָט ר׳ זיינוול מוי־לעכער, דער זעלבער ר׳ זיינוול, וואָס האָט באַהאַלטן קאָנטראַבאַנדע ביי קנה שמש אויפן גוטן־אָרט, אַוועקגעפירט דעם גאַנצן עולם צו דער גרענעץ. מען האָט זיך נישט געקענט דערוואַרטן ביז מען וועט קריגן פון דער פּאָליצײ גרענעץ־צעטלען. די מינוט האָט געברענט. ר׳ זיינוול האָט זיך געזען מיטן וואַכמייסטער פון דער גרענעץ־וואַך, אָפּגעצאָלט אים אַ רובל פון אַ קאָפּ און אָפּגעמאַכט מיט אים, אַז ער אַליין, דער וואַכמייסטער, זאָל שטיין אויף דער וואַך. דער וואַכמייסטער האָט זיך געדונגען. ער האָט נאָך געוואָלט פון ר׳ זיינוולען אַ פעסעלע סטרייכישן גלי־וויין פאַר די סאָלדאַטן זיינע און פאַר זיך אַ זילבערנעם רובל אויף אַ מיידל.

— אָן אַ מיידל, זאַנוול — האָט ער געטענהט — וועל איך הערן ווי מען גייט, ביי גאָט!...

ר׳ זיינוול האָט אָפּגעדונגען אַ האַלבן רובל פון מיידלס לוין און דער וואַכמייסטער האָט אַנגעפּאַטשט.

עטלעכע שעה צייט איז דער עולם געלעגן אין די פויערישע שי־ערן אין דער פינצטער און זיך שטילערהייט געקריגט.

— ניעשאַווער בהמות! — האָבן די גאָרביצער חסידים געלאַכט — דער רבי אייערער האָט זיך געלאָזט פירן אין באָד אַריין פון יאָשע קאַלב...

— גאָרביצער שקצים — האָבן די ניעשאַווער געשריגן פון היי אַרויס — לאָמיר נאָר קומען קיין ניעשאַווע, וועט מען שוין לערנען מיט אייך בלק.

אַביש האָט זיך אין דער פינצטער געטשעפּעט מיט צביה דעם שמשס, זי האָט געהירזשעט ווי אַ פערד.

— הי, הי, הי, אַבישל, הי, הי...

זיינוולס גויים, די גרענעץ־פירער, האָבן געשאָלטן, געשפּיגן.

— שווייגט, פאַרשאָלטענע, מען וועט נאָך דערהערן — האָבן זיי גע־בורטשעט.

אין מיטן נאַכט האָט זיינוול אַלעמען דורך אַ טייכל דורכגעפירט. דער וואַכמייסטער האָט קיין איין פּליוסק אין וואַסער נישט געהערט, ווי עס איז געוועזן אָפּגערעדט.

— שוין קיר״ה — האָט זיינוול מוילעכער געזאָגט, ווי נאָר מען איז אַריבער אויף יענער זייט ברעג — ציט אַראָפּ די שטיוול און טריקנט אויס די נאַסע פיס.

אָבער די יידן האָבן אים אַפילו נישט געהערט. זיי האָבן זיך גלייך געלאָזט צום קליינעם דאָרפישן עסטרייכישן וואָקזאַלעכל, וואָס בליצט מיט מיט אַ נאַפט־לאַמטערן אין דער פינצטערניש. זיי זיינען אַלע אַריין אין איין וואַגאָן פון דער שמאָלער עסטרייכישער באַן און גענומען זיך קריגן אויפן קול אַזוי אַ גאַנצע נאַכט, ביז סאַמע ניעשאַווע.

אַ גאַנצן טאָג, פון באַלד אין דער פרי אָן, האָבן די ביאַלאָגורער יידן אַרומגעבלאָנקעט איבערן ניעשאַווער הויף און נישט געקאָנט זיך דערשלאָגן צום רבין.

ישראל אביגדור האָט קיין שום גוטס פון די דאָזיקע ביאַלאָגורער געסט נישט דערוואַרט, און ער האָט זיך נישט געאיילט זיי אַריינצולאָזן.

— מ׳קען נאָך נישט — האָט ער געענטפערט בייז — שפּעטער, מאָרגן.

די ניעשאַווער, וואָס האָבן אַזוי געחלשט דעם גאַנצן וועג צו קומען שוין אין רבינס הויף, האָבן גלייך דאָ אַראָפּגעלאָזט די נעזער. עפּעס האָט געשמעקט מיט מרה־שחורה אין רבינס הויף, מיט אבלות. פּונקט אַזוי זיינען די גאָרביצער געוואָרן ביי זיך האָפּערדיק. זיי האָבן גלייך אויסגעזוכט אין ניעשאַווע עטלעכע אייגענע מענטשן, גאָרביצער חסידים, און געפּראַוועט אַ סעודהלע.

— לחיים! — האָבן זיי זיך געוואונטשן מיט קוראַזש — מען זאָל הערן גוטע בשורות.

קנה שמש און זיין טאָכטער צביה האָבן געלעבט אַ טאָג. פייביש מאיר האָט פון דער הויפישער קיך געשיקט זיי פון אַלעם גוטן, געגנדזענע פולקעס און היינערשע פופיקלעך. זיי זיינען געזעסן אויפן הויף ביים פלומפּ, דער טאַטע מיט דער טאָכטער, געקייט פאַמעלעך די גוטע מאכלים און געוואָרפן ברעקלעך פאַר די פאַרבלאָנדזשעטע הינער, וואָס קומען אין הויף זיך אונטערהאַלטן די הערצער.

— טאַטע, גוט עסן — האָב צביה געזאָגט מיט אַ פול מויל אָנגעפּאַקט מיט פליישׁ.

— עס, עס — האָט קנה איר צוגעגעבן אַפּעטיט — רייב.

אַביש קצב האָט גלייך אַ צי געגעבן צו דער קיך, צו די דינסטן. ער האָט די דיקע מיידן אַרויסגעוויזן גרויס קענטעניש, קצבישע לומדות אין אָפּשאָבן פיס, אין רייניקן מאָגנס, און ער האָט ביי זיי שטאַרק אויסגענומען. זיי האָבן אים אונטערגערוקט פון בעסטן און שענסטן.

בלויז ר׳ שכנא האָט זיך אַרומגעדרייט אַ בייזער, אַ צאַרנדיקער. ער האָט נישט געגעסן, נישט געטרונקען, נאָר כסדר גערייניקט די נאָז און זיך אויפגעגעסן אַ לעבעדיקער, וואָס מען לאָזט אים נישט אַריין צום רבין.

— אַ וועלט איז נישט הפקר! — האָט ער געברומט אין דער מאָגערער באָרד אַריין — ניין!

פאַרנאַכט־צו האָבן דעם רבינס זין זיך גענומען אַריינמישן אין דער זאַך.

— ישראל אביגדור — האָבן זיי געפייערט — דאָס איז נישט קיין יושר צו לאָזן פרעמדע יידן זיך וואַלגערן. ישראל אביגדור, מירן זען, ווער איז דאָ באַלעבאָס אין ניעשאַווע!

— ישראל אביגדור האָט אַ בליק געטאָן אויף די „קינדער" מיט אַ פּאָר פאַרזשמורעטע אויגעלעך. אַ ווײלע האָט אים דאָס בלוט צוגעשלאָגן צו די אויערן. אַלע זיינע רויטלעך־גרויע האָר אויף די הענט און אויף דער נאָז און אויערן האָבן זיך אויפגעשטעלט, גרייט צו קאַמף. ער האָט געוואָלט אַ זאָג טאָן, אַז ווי לאַנג דער רבי, ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר, זיצט אויף דער שטול, איז ער, ישראל אביגדור, דער באַלעבאָס ביי זיין טיר, צי עס געפעלט וועמען יאָ, צי נישט. די ווערטער זיינען אים שוין געלעגן אויף דער צונג. אָבער אין די ווערטער פון רבינס זין האָט ער דערפילט אַ נייעם טאָן, אַ תקיפות. זיי האָבן געקריגן לשון — האָט ער אַ טראַכט געגעבן. ער האָט גלייך דערשנאַפּט, אַז עפּעס איז נישט פריילעך אין הויף, אַז דער ביאַלאָגורער דיין, דער שמויגער, האָט עפּעס דאָ פאַרקאָכט אַ קאַשע, אַ מיאוסע קאַשע, אַז אַלנפאַלס איז איצט נישט די צייט צו מלחמה האַלטן

מיט דעם רבינס זין, דערמיט קען מען קיין סך איצט נישט אויפטאָן. און ער האָט פאַרביסן די ליפּן און געברומט:

— ער לאָז דען נישט די פרעמדע אַריין? ער טו בלויז דעם רבינס ווילן, ער.

און טאַקע באַלד דערויף האָט ער שוין גענומען צונויפרופן די ביאַלאַ־גורער יידן און געהייסן זיי וואַרטן פאַר דעם רבינס טיר.

אַריינגעלאָזט האָט ער דעם עולם איינציקווייז.

אויבן־אָן איז געזעסן דער רבי ר' מלך. זיין פּנים איז געווען פאַר־כמורעט, אָבער לעבעדיק, גרייט צו מלחמה. גאָרנישט ווי אין די לעצטע יאָרן. פון ביידע זייטן זיינען געזעסן דריי רבנים. קודם־כל, דער שטאָ־טישער שאלות־פּסקענער, די מינקת, און צוויי פרעמדע רבנים, וואָס זיינען געקומען קיין ניעשאַווע אויף ראש־השנה צום רבין. אָן אַ זייט, פאַרטיפט אין אַ ספר, איז געזעסן דער צוריקגעקומענער.

צום ערשט האָט ישראל אביגדור אַריינגעפירט דעם דיין ר' שכנא.

דער רבי האָט אים נישט געבעטן זיצן. ער האָט אים באַטראַכט, אויס־געקוילערט אויף אים די אויגן זיינע. ווי נאָר זיי אַרויסצוואַרפן פון די לעכער, און פלוצלינג אַ זאָג געטאָן מיט כעס:

— זאָג נאָר, דו דיין, דו האָסט געמאַכט אַ בלבול אויף מיין איידעם ר' נחום, וואָס זיצט דאָ פאַר אונדז, אַז ער איז, חלילה, נישט נחום, דער מאַן פון מיין טאָכטער, דער זון פון קדושים, נאָר גאָר איינער עפּעס אַ יאָשע, וואָס מען רופט אים קאַלב, פון דער שטאָט ביאַלאַגורע אין רוסיש־פּוילן, דער מאַן פון אַן עגונה. דו שטייסט פאַרן בית־דין פון דריי רבנים. קאָנסטו זאָגן בהן־צדק דאָס, וואָס דו האָסט געהאַט די העזה צו זאָגן אין בית־המדרש אין ראש־השנה פאַר טויזנטער יידן?

— יאָ — האָט געזאָגט ר' שכנא דיין פעסט.

דער רבי האָט זיך אַרויסגעבויגן פון זיין שטול אַרויס.

— זאָג נישט אין דער וועלט אַריין. קוק גוט אָן ר' נחומען, וואָס זיצט דאָ פאַר אונדז, און זאָג אים דאָס אין די אויגן אַריין.

ר' שכנא איז צוגעגאַנגען מיט גרויסע שפּרייזן צום שוואַרצן ייד, וואָס איז געזעסן ביי אַ ספר, ער האָט אויף אים אַ בייזן בליק געוואָרפן און גע־רעדט צו אים מיט אַזאַ כעס, פּונקט ווי דעמאָלט, ווען ער האָט גערעדט צו יאָשע קאַלב ביי ר' מאירל דעם רב אין ביאַלאַגורע.

— איך זאָג בהן־צדק פאַרן בית־דין פון דריי — האָט ער געזאָגט, ווייזנדיק מיט אַ שפּיציקן פינגער דעם צוריקגעקומענעם אין די אויגן אַריין — אַז דער, וואָס זיצט דאָ, איז יאָשע, וואָס מען רופט אים קאַלב, פון דער שטאָט ביאַלאַגורע, דער אונטער־שמש פון בית־המדרש, וואָס קהל האָט אים

חתונה געמאַכט מיט דער טאָכטער פון קנה שמש און אין דער נאַכט פון דער חתונה איז ער פון איר אַנטלאָפן און זי איבערגעלאָזט אַן עגונה.

אַ בלאַסקייט איז אַרויף אויף די פּנימער פון אַלע דריי רבנים.

— ווי איז מיר! — האָט זיך אַ שטיל קול געהערט.

בלויז דער צוריקגעקומענער איז געבליבן זיצן פּונקט אַזוי רויִק און גלייך ווי פריער. קיין איין אבר האָט זיך נישט באַוועגט אין זיין ביינער־דיקן קערפּער, קיין איין פינטל האָבן זיינע גרויסע, שוואַרצע אויגן נישט געטאָן.

נאָך דעם דיין האָט ישראל אביגדור איינציקווייז אַלע אַנדערע ביאַלאָ־גורער יידן אַריינגעפירט. צום ערשט האָט מען אַריינגערופן די גאַרביצער חסידים. איינער נאָכן אַנדערן איז צוגעגאַנגען צום רבינס טיש, איינגעקוקט זיך אין צוריקגעקומענעם און אויסגעראָפן:

— יאָשע! יאָשע קאַלב!

די רבנים האָבן זיך איבערגעקוקט. אין זייערע אויגן איז געווען שרעק. בלויז דער צוריקגעקומענער איז געבליבן רויִק. נאָך די גאַרביצער זיינען געקומען די אייגענע עדות. די ניעשאַוווער חסידים. פון זייער ביאַלאָגורער האַפעררדיקייט איז קיין שפור נישט געבליבן. קליין זיינען זיי געווען, איינ־געשרומפּן און שוויגנדיק. אויף אַלע פראַגן פון רבין האָבן זיי בלויז גע־שוויגן, נישט געקאָנט אַ וואָרט אויסריידן.

— ווי איז אונדז! — האָבן זיי געציטערט, קוקנדיק אויף דעם ייד מיט דער שוואַרצער באָרד.

אַנדערע האָבן זיך די אויגן פאַרשטעלט מיט די הענט.

אַביש קצב האָט אַזאַ ווילדע פרייד אַרומגענומען, דערזעענדיק דעם ייד, וואָס מען האָט געהייסן זיך איינקוקן אין אים, אַז ער האָט זיך פאַר־געסן, וואו ער איז, און גענומען שרייען אויפן קול, ווי אין ביאַלאָגורע אויפן מאַרק.

— אַ קאַלב איז דאָס? — אַ ביק, ווי יעך בין אַ ייד געבוירן!

דערביי האָט ער אַפילו געגעבן דעם צוריקגעקומענעם אַ פּאַטש מיט דער האַנט איבער דער קני.

— יאָשע קאַלב, אַ רוח אין דיין טאַטנס טאַטן אַריין!...

אַלע האָבן גלייך אַ קרעכץ געגעבן. ישראל אביגדור האָט דעם הויכן, געזונטן קצב אַנגענומען ביים קאַלנער און מיט אומגעריכטן כוח אים אַרויסגעוואָרפן. בלויז דער צוריקגעקומענער איז געבליבן זיצן רויִק.

ישראל אביגדור האָט אַריינגעלאָזט זי, דעם שמשס טאָכטער אַליין. איר פאָטער האָט געוואָלט מיט איר מיטגיין, נאָר ישראל אביגדור האָט אים נישט אַריינגעלאָזט. דער רבי האָט זיך פון שטול אויפגעהויבן, כדי צו זען זי, די האַלב־שטומע יידענע. קיינמאָל האָט ער נאָך נישט געקוקט אַזוי צאַרג־

דיק אויף אַ יידענע, ווי אויף דער פליישיקער צביהן מיטן נאַרישן, לאַכנ־דיקן פנים.

— זאָג נאָר דו — האָט ער גלייך געגומען פּיערן — דו שטייסט פאַר רבנים, זאָל עס נישט זיין גרינג אין דיינע אויגן. זאָג דעם ריינעם אמת, ווייל אַז נישט וועט מען שמייסן מיט ריטער אויף יענער וועלט. גיי צו, קוק גוט אָן דעם ייד, וואָס זיצט דאָ, און זאָג ווער ער איז?

צביה איז צוגעגאַנגען צום זיצנדיקן ייד און גענומען הירזשען.

— הי, הי, יאָשע! — האָט זי געלאַכט און געשריגן צוזאַמען — דו קאַלב, דו אַנטלאָפן צביה... הי, הי, הי...

דער רבי איז צוגעגאַנגען האַרט צו דער הירזשענדיקער יידענע.

— דו — האָט ער געגרופן — וואָסערע סימנים קאָנסטו געבן, אַז דער ייד איז דיין מאַן?

צביה האָט נישט געענטפערט.

— דו... מאַן... — האָט זי געהירזשעט — דו, יאָשע, קום... דו פאָרן ביאַלאָגורע, הי, הי, הי...

זי האָט זיך צוגעשפּאַרט צו אים, געכאַפּט אים פאַר אַ האַנט. ווידער זיינען אַלע דריי רבנים פאַרציטערט געוואָרן. בלויז דער צוריקגעקומענער איז געזעסן רואיק, ווי נישט אים מיינט מען. ישראל אביגדור האָט די יידענע ביי דער האַנט אַוועקגעשלעפּט.

— דרך ארץ! — האָט ער געגרופן — רוק זיך אָפּ, בהמה!

דער רבי האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דער שטול און אָנשטאָט דעם ביז איצטיקן צאָרן, האָט גאָר אַ שמייכל, אַ שפּאָטיש געלעכטער, צעצויגן זיין אַלט־האָריק פנים.

— ביאַלאָגורער דיין! — האָט ער געגרופן — איז דער יאָשע קאַלב פון ביאַלאָגורע געווען אַ ייד אַ למדן אָדער אַן עם־הארץ?

— אַ ייד, וואָס קאָן בלויז זאָגן תהילים — האָט דער דיין געענטפערט.

ביים רבין האָבן אַלע בינטלעך מאַכיקע האָר פון זיין באַוואָקסנקייט געלאַכט.

— איך זאָג עדות פאַרן בית־דין — האָט ער געזאָגט — אַז ר׳ נחום, מיין איידעם, איז אַ למדן אַ גרויסער און אַ בעל־מקובל.

די רבנים זיינען געזעסן אומבאַוועגלעך.

— ישראל אביגדור — האָט ער געגרופן — דערציייל פאַרן בית־דין אַלץ, וואָס דו האָסט געזען און געהערט פון ר׳ נחומטשען, ווען ער איז צוריק־געקומען אין הויף.

ישראל אביגדור האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן בית־דין און געזאָגט פייערלעך:

— אין עשרת ימי־תשובה, פאַרן בית־דין פון דריי רבנים, פאַר מיין

רבין און פאַר אַלע יידן זאָג איך עדות אַלץ, וואָס איך ווייס, אָן פאַרהוילע־גיש, אָן ערמה, אָן קיין שום זייטיקן מיין.

ער האָט דייטלעך, הויך, יעדעס וואָרט באַזונדער, דערציילט פאַר די רבנים אַלץ, די מעשה מיטן ספרל, וואָס מען האָט אויפגעמישט אויפן פאַר־קנייטשטן בלעטל, דערנאָך, ווי ער איז מיט אים געגאַנגען אין מקוה און נאָכגעזען די ציכבנס אויף זיין לייב. קיין איינאיינציקע זאַך האָט ער נישט דורכגעלאָזט, די מינדסטע קלייניקייט נישט פאַרגעסן. דער רבי האָט גע־שיינט. ביי יעדן נייעם סימן האָט זיך זיין האַריקייט אַלץ מער אין אַ שמייכל צעצויגן... די רבנים זיינען געזעסן מיט אָפענע מיילער פון דער־שראָקנקייט און חידוש. בלויז דער צוריקגעקומענער איז געזעסן אַ רואיקער, אָן אומבאַוועגלעכער, ווי די גאַנצע צייט.

צום סאַמע סוף האָט דער רבי געהייסן אַריינפירן זיין טאָכטער אַליין.

ער האָט זי נישט גערופן סערל, ווי שטענדיק, נאָר ר׳ נחומס ווייב, כדי צוצוגעבן איר חשיבות. אַלעמענס אויגן האָבן זיך געטראָפן ביים אויסרופן די דאָזיקע ווערטער. אין שטוב איז געווען שטיל, אַזוי טויב שטיל, אַז קיינער האָט אַפילו נישט געאָטעמט. בלויז דאָס זשומען פון אַ פליגישן זיווג האָט געהוזשעט איבער דער טרוקענער שויב.

זי איז געקומען אַ בלאַסע, סערל, נאָר אַ זיכערע, גרייט צו אַ מלחמה קעגן אַלע, וואָס ווילן ביי איר צונעמען דעם שוויגנדיקן מאַן, אויף וועלכן זי האָט פופצן לאַנגע יאָר געוואַרט. מיט גלייכע טריט איז זי צו צום טיש, אָפּגערוקט זיך אַ טריט צוריק, כדי נישט צו שטיין צו נאָענט פאַרן בית־דין.

דער רבי האָט זי געהייסן זיך צוריק דערנענטערן צום טיש.

— טאָכטער — האָט ער געזאָגט ווייך, ווי ער האָט נאָך קיינמאָל מיט איר נישט גערעדט — די יידענע, וואָס שטייט אין ווינקל, די טאָכטער פון אַ שמש און אַ קברן פון ביאַלאָגורע אין רוסיש־פּוילן, זאָגט, אַז ר׳ נחום, דיין מאַן, איז נישט נחום, נאָר איינער יאַשע קאַלב, וואָס האָט מיט איר חתונה געהאַט אויפן בית־עולם בשעת אַ מגפה און דערנאָך זי איבערגעלאָזט אַן עגונה. זאָג פאַרן בית־דין אַלץ, וואָס דו ווייסט וועגן דיין מאַן ר׳ נחום. קיין זאַך פאַרהויל נישט.

סערל דעם רבינס האָט זיך אויסגעדרייט מיטן פנים צום ווינקל־שטוב, וואו דעם שמשס טאָכטער איז געשטאַנען. איידער זי האָט גענומען דערציילן די רבנים אַלץ וועגן איר מאַן, יעדער סימן, יעדער באַווייז, האָט זי צום ערשט געוואָלט זען די, וואָס וויל איר שלעכטס טאָן, וואָס וואַרפט אַ בלבול אויף איר, וואָס וויל ביי איר אָוועקרויבן, צונעמען דעם, וואָס זיצט דאָ אַ שוויגנדיקער, אַ פרעמדער און אַזאַ אייגענער גלייכצייטיק. זי האָט אַפילו אַרויפגערוקט דאָס שוואַרץ־זיידענע טיכל, וואָס זי האָט אָנגעטאָן דאָס ערשטע

מאָל נאָך איר עגונהשאָפט, אַרויפגערוקט עס אַביסל אין דער הויך, כדי צו זען די, וואָס דער רבי האָט אויף איר אָנגעוויזן.

אירע ליפּן האָבן זיך אויסגעקרימט, אויסגעקרימט זיך אין אַ גרימאַסע פון שפּאָט און באַליידיקונג מיטאַמאָל. פון איין זייט האָט איר ווייבעריש געפיל זיך געהויבן, זייער גראָב, טעמפּ און אומגעלומפּערט האָט אויסגעזען די פרעמדע קעגן איר, דער וויך־פלײשיקער, גוט־יידישער טאָכטער. איר פריערדיקע אומרואיקייט איז פאַרשוואונדן. פון דער אַנדערער זייט, האָט זי אין זיך אַ בושה דערפילט, אַ דערנידערונג, קעגן וועמען זי, סערל דעם רבינס, דאַרף פירן מלחמה וועגן אַ מאַן.

אַ ווײלע האָט עס געדויערט, איין ווײלע בלויז. זי האָט דערפילט אויף זיך אַ פּאָר בייזע ווייבערשע בליקן, טעמפּע, גרינע, ווי ביי אַ קאַץ, וואָס מען וויל ביי איר צונעמען די קעצעלעך. די בליקן האָבן זי דורכגענומען, און זי האָט גיך די אויגן אַראָפּגעלאָזט, כדי זיך אויסצודרייען צום טיש פון די רבנים.

אָבער אין דעם אויגנבליק האָט זיך צביה אַ ריס געטאָן פון אָרט.

מיט אַ ווילדער גיכקייט, מיט אַ צעקאָכטקייט פון אַ קו, וואָס רייסט זיך פּלוצלינג אָפּ פון איר שווערער טעמפּקייט און לאָזט זיך לויפן, שטויסנדיק אַלץ, וואָס שטייט אין וועג, מיט אַן אומגעלומפּערטער האַסטיקייט, וואָס לאָזט זיך פון קיינעם נישט אָפּהאַלטן, וואָס דרייט אַלץ איבער, שפּרייטנדיק אַרום זיך הייסן אָטעם, באַגער און לוסט צום קאַמף, — האָט זי אַ פלי געטאָן איבער דער גרויסער שטוב, אַ שפּרונג געטאָן אויף דער ווייכער אומבאַהאָלפענער און דערשראָקענער רבישער טאָכטער און מיט שאַרפע נעגל איינגעשניטן זיך אין איר זיידנס, אין איר ווייכן, פּוכקען לייב.

— מיין מאַן, יאָשע! — האָט זי געברומט שפּריצנדיק פייער פון די מטורפדיקע, גרינע אויגן און פון די פונאַנדערגעבלאָזענע נאָזלעכער — נישט דיין יאָשע! מיין!

דער ערשטער, וואָס האָט זיך געוואָרפן סערעלען צו הילף, איז געווען ישראל אביגדור. מיט געוואַלדיקער געשיקטקייט, ווי אַ יונגער קרעפטיקער בחור, האָט ער די צעיושעטע צביה געכומען אין די הענט און אָפּגעריסן פון איר קרבן. פון די אַמאָליקע צייטן, ווען דער טאַטע זיינער איז נאָך געווען אַ דאָרפס־שענקער, און ער, ישראל אביגדור, פלעגט אים צוהעלפן אַרויסוואַרפן שיכורע גויים פון שענק, האָט ער געדענקט, אַז דאָס בעסטע מיטל קעגן אַ צעיושעטער נקבה איז, צו כאַפּן זי ביי אַ ברוסט און צוקלע־מען. דאָס האָט אַזאַ פּעולה, האָט ער געוואוסט, ווי צו כאַפּן אַ ביק ביי דעם רינג אין דער נאָז. מיט פעסטע הענט, ווי מיט צוואַנגען, האָט ער צביהס צעוואַקסענע ברוסט אַזוי איינגעקלעמט, אַז זי איז זיך אַזש פאַרגאַנגען אין ווייטיק..

— דו חצופה! — האט ער געשריגן, פילנדיק א געוואלדיקן תענוג פון קנעטן איר לייב — דו כלבטע!

ביי דער טיר האט ער איר נאך געגעבן אזא שטויס מיטן פוס פון הינטן, אז זי איז אריינגעפאלן מיטן פנים גלייך אין דער הויפישער בלאטע.

און דער רבי ר׳ מלך האט זיך אויפגעהויבן פון ארט א צארנדיקער, א בייזער, און א קלאפ געטאן אין טיש אויף אלע פארזאמלטע:

— ארויס פון מיין שטוב!

אלע זיינען דערשראקענע ארויס. דער רבי האט נאכגעשריגן:

— אויסרייסן מיטןווארצל וועל עך יעדן, וואס וועט נאר איין שלעכטווארט זאגן קעגן מיין איידעם ר׳ נחום.

קיין ברעקל אלטקייט האט זיך נישט געהערט אין דעם שטארקן, צארנדיקן קול.

פאר דער טיר איז געלעגן צביה מיט דעם פנים אראפ צו דער ערד און געוויינט. וויפיל דער פאטער אירער האט זי נישט געפרואווט איינגעמען, האט זי זיך נישט געלאזט.

איר קול האט דערמאנט אן דעם וואיען פון א הפקרדיקן הונט אין דער נאכט.

קאפיטל פיר און צוואנציק

ר׳ שכנא דיין פון ביאלאגורע איז ארויס קעגן דעם ניעשאווער הויף אין מלחמה. נאכדעם, ווי דער רבי האט אים מיט אלע זיינע עדות ארויסגעטריבן פון שטוב, איז ער טאקע פון ניעשאווע אוועק, אוועק צוזאמען מיט די גארביצער חסידים, מיט קנהן און זיין טאכטער און מיט אביש קצב. אבער ער איז נישט געפארן קיין ביאלאגורע. ער האט גענומען פארן פון שטאט צו שטאט, פון רב צו רב, און געפאדערט גערעכטיקייט.

— יידן! — האט ער געשריגן אין יעדער שטאט, וואו נאר ער איז געקומען — א פייער ברענט אין ניעשאווער הויף!

פון דער היים האט זיין ווייב, די דיינעכע, געשריבן בריוו צו אים, געבעטן זיך ביי אים רחמים, ער זאל אהיימקומען. ר׳שכנא האט נישט געהערט. זיין טאכטער, די פארזעסענע מויד, האט אים באווארפן מיט בריוו־לעך, וואס זיינען געווען דורכגעווייקט מיט די טרערן פון אירע שטענדיק־נאסע אויגן. גראד איצט האבן שדכנים גענומען אפשלאגן די שוועל אין הויז, אנגעשלאגן אלמנס, גרושס און אפילו בחורים, וואס זיינען א בעלן אויף א דיינות. אן דעם פאטער האט מען נישט געוואלט ריידן, און זי האט

אים באַשוואוירן מיט אַלע שבועות, ער זאָל רחמנות האָבן אויף אירע אויסגעוויינטע יאָרן און אַהיימקומען. ר׳ שכנא האָט נישט געוואָלט וויסן. קהל אַליין האָט אים גענומען צוריקרופן קיין ביאַלאַגורע. אַלע חסידים, שונאים פון ניעשאַווע, האָבן אָנגעהויבן איצט פון אים האַלטן אַ וועלט און געוואָלט אים מאַכן פאַר רב אין שטאָט. זיי האָבן אים גערופן, געקלאָגט זיך, אַז ס׳איז נישטאָ ביי וועמען אַ שאלה צו פרעגן, און אויב ער וועט נישט קומען צו דער צייט, וועט מען מוזן אויפנעמען אַן אַנדערן, כדי נישט צו לאָזן אַ יידישע שטאָט, חלילה, הפקר, ווי אַ סטאַדע אָן אַ פאַסטעך. ר׳ שכנא האָט דערויף נישט געענטפערט.

— איך זאָל אַפילו וויסן איבער די הייזער צו גיין — האָט ער געשריגן — וועל איך באַווייזן, אַז דעם ניעשאַווערס טאָכטער, אַן עגונה, וואוינט מיט יאָשע קאַלב, אַ פרעמדן מאַן. אַ וועלט איז נישט הפקר...

ער האָט אַ לאַנגן בויגן פאַפיר אָנגעשריבן, אַ כתב, פול מיט קליינטשינקע שפיציקע אותיותלעך, שאַרפע און בייזע, ווי ער אַליין. אַ כתב פול מיט דינים אָנגעפיקעוועט מיט ציטאַטן און לומדות, מיט מיינונגען פון אַ וועלט מיט גאונים און רבנים, וואָס קלאָגט אָן פאַר די יידן פון אַלע לענדער, וואו נאָר זיי געפינען זיך, דעם ניעשאַווער רבין און זיין טאָכטער סערל. מיט דעם דאָזיקן כתב, וואָס ער האָט געלאָזט ביי אַן איינבינדער אונטערקלעפן מיט לייוונט פון דער לינקער זייט, עס זאָל זיך נישט צערייסן, איז ער געפאָרן פון רב צו רב, פון גאון צו גאון, און געקליבן חתימות, וואָס פאָדערן, אַז דער ניעשאַווער רבי זאָל אויסרייסן די זינד פון זיין הויז און שטעלן זיך, צוזאַמען מיט זיין טאָכטער, דער עגונה, און איר פאַלשן מאַן, לדין, צו אַ דין־תורה פון אַ סך רבנים און גרויסע לייט.

ניעשאַווער חסידים האָבן אים גערודפט, וואו נאָר ער איז געקומען. זיי האָבן אים געוואָרפן טליתים אין קאָפ אין די בתי־מדרשים, נאָכגעשריגן אים אין גאַס, געמסרט פאַר דער פאָליציי. זיין ווייב האָט אים נישט געוואָלט שיקן פון דער היים דאָס אַלטע טולופל, און ער האָט געציטערט פון קעלט אין זיין צעשיטן אַטלעסענעם כאַלאַט. אויך איז ער געווען אָן וועש, אָן אַ גראָשן אין קעשענע. אָבער דאָס אַלץ האָט אים נישט אָפגעהאַלטן פון זיינס. ער האָט זיך געשלעפט פון שטאָט צו שטאָט, איינגעבעטן זיך ביי באַלע־גאָלעס, זיי זאָלן אים לאָזן זיצן אויף אַ פאַס נאַפט, אויף אַ האַרטן זאַק זאַלץ. ער איז געגאַנגען צופוס, גענעכטיקט אין בתי־מדרשים, געהונגערט, און געפירט מלחמה קעגן ניעשאַווע, קעגן גרויסן, שטאַרקן, מעכטיקן, ניעשאַ־ווער הויף.

אַ צעוויטיקטער, אַ צאָרנדיקער, אַ געפרוירענער, מיט אַ נאָז רויט, ווי טשוויק, האָט ער אָנגעצונדן יידישע שטעט און שטעטלעך, צעבלאָזן אַ פייער פון צאָרן, מחלוקת און אומרו.

צוזאַמען מיט אים זיינען מיטגעפאָרן קנה שמש מיט זיין טאָכטער צביה, די עגונה.

פונקט ווי ר׳ שכנא דיין האָט איבערגעלאָזט זיין רבנות, האָט קנה אי־בערגעלאָזט זיין שמשות אין דער ביאַלאָגורער שול, זיין גוט־אָרט מיט דער לוויה־פושקע, זיינע באַהאַלטענע ליכט אונטער דעם בעלעמער און זיינע אל־מלא־רחמימס צו אַכצן גראָשן פאַר אַ שטיק.

— רבי — האָט ער געזאָגט ביי יעדן רב, צו וועלכן ער איז געקומען — דאָס בין איך קנה שמש פון ביאַלאָגורע און דאָס איז מיין טאָכטער, די עגונה, דאָס ווייב פון יאָשע קאַלב, וואָס דעם גיעשאַוועך רבינס טאָכטער האָט איר צוגענומען דעם מאַן.

צביה האָט זיך געלאָזט באַטראַכטן אַ שיינענדיקע און געהירזשעט צום הונדערטסטן מאָל:

— מיין יאָשע קאַלב, נישט רבינס טאָכטער, הי, הי...

געפאָרן איז קנה שמש אין וועג גאָרנישט ווי ר׳ שכנא דער דיין.

פון די פילע יאָרצייטן, אל־מלא־רחמימס, פון די ליכט, וואָס ער האָט באַהאַלטן און פאַרקויפט, פון די ארץ־ישראל פושקעס, פון וואַנען ער האָט מיט אַ דראָט געלט געשלעפּט, פון די גאָלד־שטיקלעך, וואָס ער האָט גענומען פאַר אויסבאַהאַלטן קאָנטראַבאַנד אויף דעם גוטן־אָרט, און פון אַלע איבעריקע קהלשע פאַרדינסטלעך, האָט ער אַ סך געלט געהאַט, קנה שמש.

אין זיין וואַטעווען לייבל, וואָס ער האָט געטראָגן סיי ווינטער, סיי זומער, האָט ער אַ מטמון מיט געלט געהאַט איינגענייט. און ער האָט זיך מיט זיין טאָכטער גוט אין וועג אויסגעריכט. ער האָט זיך געקויפט אַ שעפּסן פעלץ, אַ וואַרעמען און אַ פעטן, וואָס האָט זיך געהערט מיט אַ שאַרפן גערוך ווי ווייט. די שטיוול זיינע האָט ער געלאָזט אויסבעטן מיט פעלץ און מיט פאַדקאָוועס באַשלאָגן, זיי זאָלן זיך נישט אויסרייבן. אויך האָט ער פון שטרוי, וואָס ער נוצט אין זיין מתים־שטיבל, אויסגעפלאָכטן באַלאַטשן, שטרויענע קאַלאָשן אַזעלכע פאַר זיך און פאַר צביהן. אויפן קאָפּ האָט ער אַ גרין פּליושן היטל געטראָגן איבער די ווייכע אויערן. אויפן וועג האָט ער זי איבערגעקערט, די קוטשמע, געטראָגן זי מיט דעם אונטערשלאַק אַרויף, זי זאָל נישט קאַליע ווערן פון די רעגנס און שנייען. אויך צביהן האָט ער גוט באַקליידט און באַשוכט. און אַ קוישל איר געקויפט, אין וועלכן עס זאָל אַ סך עסנוואַרג אַריינגיין, ברויט, און קנאָבל, און קעז, און אַ ציבעלע מיט אַ ביסל זאַלץ.

מיט דער גאַנצער שמשישער פּראַקטישקייט האָט ער זיך געגרייט אין וועג, געגרייט זיך צו אַ וועג אַ לאַנגן, אָבער אַ זיכערן.

אויף קיין איין מינוט אַפילו איז ער נישט געווען מסופק, אַז ער וועט אים, דעם יאָשע קאַלב, צוריקברענגען צו זיין טאָכטער צביה. ער האָט גע־

וואוסט, אַז ווען ער פאַרלייגט זיך אויף עפּעס, פירט ער עס אויס. פונקט ווי דעמאָלט אין ביאַלאָגורער בית־המדרש, ווי נאָר ער האָט אים דערזען דעם יאָשען און אַהיימגענומען צו זיך, האָט ער דערפירט צו אַ שידוך צווישן דעם פרעמדן און זיין טאָכטער, דורכגעפירט זיינס פּאַמעלעך, ביסלעכווייז. אַזוי, איז ער זיכער געווען, וועט ער אויך איצט זיינס דורכזעצן, צונעמען אים פון ניעשאַוועך הויף און צוריקברענגען אים צו זיך אויפן בית־עולם, צו זיין צביהן. מען דאַרף נאָר טאָן אַ זאַך פּאַמעלעך, נישט געאיילט, נישט ברענגען אַזוי, ווי דער שכנא דיין. גענוג צייט, איז דאַנקען גאָט, דאָ אויף דער וועלט.

ער האָט זיך געקענט אַן עצה געבן, ר׳ קנה שמש. ער איז קיינמאָל נישט צוגעגאַנגען אויפן מאַרק דינגען אַן אָרט אין אַ באַלעגאָלישער בויד. ער קען זיי, די באַלעגאָלעס, ער ווייסט, וואָסערע אויסרייסערס זיי זיינען. ער האָט גענומען אַ שטעקן אין האַנט, צביהן נעבן זיך און געלאָזט זיך גיין מיטן שליאַך. ערשט אין וועג, ווען די באַלעגאָלעס זיינען דורכגעפאָרן מיט זייערע גרויסע אָנגעשטאָפּטע בוידן און געטראָפן די פוס־גייער, האָבן זיי זיי מיטגענומען פאַר גראָשנס.

— מילא — האָט קנה געזאָגט קאַלט — אַז סיי־ווי־סיי פאָרט איר. וועל איך זיך מיטכאַפּן צוזאַמען מיט מיין טאָכטער אַביסעלע. אי איר וועט טאָן אַ מצוה, יידן, העלפן אַ יידן אין וועג, אי איר וועט נאָך כאַפּן ביי מיר עטלעכע גראָשן.

אַוועקגעזעצט האָט ער זיך תחילת אויף אַ שפּיץ, אויף אַן עק ברעט, ער זאָל זיך גאָרנישט אָנזען... ביסלעכווייז האָט ער זיך אַריינגערוקט אַלץ מער און מער צווישן די אָנגעפּאַקטע פאַרשוינען, געמאַכט זיך באַקוועם, פונאַנדער־געשפּרייט זיך אַזוי, אַז באַלד איז איינער אַ ייד אינגאַנצן אַרויסגעפלויגן פון זיין אָרט און ר׳ קנה איז געלעגן ברייט און געשנאָרכט.

— ר׳ ייד! — האָט דער אַרויסגעוואָרפענער געוועקט, געריסן אים — וואָס האָט איר זיך צעלייגט ווי אויף אַ היסב־בעט צום סדר? ר׳ ייד, לאָזט מיך זעצן זיך.

נאָר קנה איז געווען טויב. ער האָט געשנאָרכט מיט גרויס הנאה.

פונקט אַזוי האָט ער אין יעדן שטעטל אויסגעפונען זיך אַ גאַסט־הויז, אַ ווינקל צו שלאָפן.

— וואָס דאַרפן מיר דען? — האָט ער געזאָגט מיט אַ רחמנות־פּנים — אַ באַנק, אַ שטיקל ווינקל, אַבי דעם קאָפּ אָנצושפּאַרן.

נאָך איידער די באַלעבאָסטע האָט זיך אומגעקוקט, האָט ער שוין זיך אויסגעזוכט שטרוי און אויסגעבעט זיך. דערנאָך האָט ער געבעטן אַ שטיקל קישן, דערנאָך עפּעס אַן אַלטן פּעלץ זיך צוצודעקן, ווייל מיט דעם אייגענעם

פעלץ איז אים אַ שאָד געווען, און צום סוף איז ער גאָר געלעגן אין אַ בעט, איבערגעדעקט מיט אַ פּערענע איבערן קאָפּ.

מיט עסן פלעגט ער זיך אַליין באַזאָרגן. ער איז אַרומגעקראָכן איבער די מערק, געקויפט אַ ביסל קאַרטאָפל, ביי די יאַטקעס איינגעהאַנדלט אַ גריישל אַ מציאה, אַ לעבער, און געבעטן די פרעמדע באַלעבאָסטע, זי זאָל צו־לאָזן צביהן צו דער קיך אָפּקאָכן „אַ לויט פליישׂ". דערפאַר האָט ער גע־האָלפן צעהאַקן אַ שטיקל האָלץ, זיפצנדיק דערביי פרום־יידישלעך, און נישט געלאָזט דער באַלעבאָסטע אַריינשיטן פון איר זאַלץ אין זיין עסן אַריין.

— זאַלץ, באַלעבאָסטעשי, האָב איך אייגנס — האָט ער געזאָגט זיס, אויפבינדנדיק אַ ברודיק־לייוונטן זעקעלע — אַ ייד דאַרף שטענדיק פירן זאַלץ מיט זיך.

מערסטנס האָט ער, קומענדיק אין אַ שטעטל, אַראָפּגעכאַפּט זיך גלייך צום גוטן־אָרט און געהאַלטן אכסניא ביים באַגרעבער. מיט זיין היימישקייט, מיטן אָנרופן גרעבעריש אין לשון־קודש די אַלע קברות־זאַכן, האָט ער זיך גלייך איינגעקויפט ביי די קברות־יידן, צו וועלכע קיינער קומט נישט צו גאַסט. איבערהויפּט האָט ער אויסגענומען ביי די באַגרעבערינס. מען האָט פאַר אים און זיין צביהן געלייגט זיך אין דער לענג און אין דער ברייט .

אין אַ סך ערטער האָבן אים גאָר יידן גענומען צו זיך אויף שבת. פראָסטע יידן, וואָס ביי זייער גאַנצן פאָרן צו גוטע־יידן, האָבן זיי אינערלעך אַ שנאה צו די אַלע מיוחסים אין זייד און אין סאַמעט, האָבן דערפילט די עוולה, וואָס ווערט אין אַ גוט־יידישן הויף אָפּגעטאָן צו אַ פראָסטן מענטש, אַן אָרעמאַן, און דערפאַר האָבן זיי גענומען צו זיך אויף שבת קנהן און זיין טאָכטער און זיי געגעבן פון שענסטן און פון בעסטן. קנה האָט דערפאַר צום הונדערטסטן מאָל דערציילט די גאַנצע מעשה מיט יאָשע קאַלב און מיטן ניעשאַוועער הויף. דאָס האָט די באַלעבאַטים אַ סך פאַרגעניגן פאַרשאַפט. מען האָט אַפילו פאַרבעטן צום טיש קרובים און פריינד, זיי זאָלן אויך הערן און הנאה האָבן. דערציילנדיק אַזוי, האָט קנה דערווייל געלאַסן און גרינטלעך אָפּגערוימט די גאַנצע חלה פון טיש, אַנגעגאָסן זיך איין גלעזל בראַנפן נאָכן צווייטן און אויך געמונטערט צביהן, וואָס האָט, פונקט ווי ער אַליין, געריבן אויף ביידע באַקן.

— עס, עס, טאָכטער מיינע — האָט ער איר אונטערגעגעבן חשק — שעם דיך נישט, ס'איז היימיש...

און ביי רבנים איז געזעסן ר' שכנא דיין און געטאָן זיינס.

אויף די שבתדיקע טישן איז געווען אָנגעגרייט פון שענסטן און בעסטן. אָבער ר' שכנא האָט זיך קוים צוגערירט צו עפּעס. ער האָט פון אַלץ איבער־געלאָזן, נישט געוואוסט וואָס ער עסט, וואָס מען דערלאַנגט אים צום טיש. ער האָט צען מאָל איינגעטונקען דאָס זעלבע שטיקל חלה אין זאַלץ, אָפּ־

שאָקלט עס, און ווידער אַמאָל איינגעטונקען. ער האָט אויפגעגעסן די פּעטריש־קע פון דער יויך, פאַרגעסנדיק גאָר אַליין, אַז ער האָט עס נישט ליב. דאָס עסן איז ביי אים געווען אַן אָפּקומעניש, אַן עול. פּונקט אַזוי איז ביי אים געווען דאָס זמירות־זינגען. זיין קאָפּ איז געווען פאַרנומען מיט איין זאַך — מיט יאָשע קאַלב און מיט דעם ניעשאַוער הויף.

ווידער און ווידער האָט ער אָנגעהויבן אויפסניי דאָס אייגענע. ער האָט זיך געקאָכט, געוואָרפן מיט די הענט, געכאַפּט זיך ביי דער באָרד, גע־שנייצט מיט אַ פּייף די נאָז, געשאָטן מיט ספרים. אַ וועלט מיט ספרים איז געלעגן אין זיין אַלטן פאַרדאַרטן קאָפּ. די אויגן האָבן געפייערט, געשפריצט פונקען.

— ר׳ שכנא — האָבן אים רבנים געבעטן — לאָזט עס אָפּ ביז שבת־צו־נאַכטס, שבת דאַרף אַ ייד זיך נישט אָנטאָן קיין עגמת־נפש. נעמט, ר׳ שכנא, אַ שטיקל פיש.

נאָר ר׳ שכנא האָט אַפילו נישט געהערט.

— אַ וועלט איז נישט הפקר! — האָט ער געשטורעמט — ס׳איז נאָך דאָ, ברוך השם, אַ תורה ביי יידן.

יידן גבירים האָבן אים אַפילו גענומען טשעפּען:

— דיין — האָבן זיי געזאָגט — אַפילו דער סמבטיון רוט אין שבת, און איר — נישט.

ר׳ שכנא האָט זיך נישט באַליידיקט. ער האָט גאָרנישט געהערט, וואָס מען רעדט צו אים. אַלץ, וואָס האָט זיך נישט אָנגעהערט מיט ניעשאַוועע און מיט יאָשע קאַלב, איז גאָר צו זיינע אויערן נישט דערגאַנגען. ער האָט נישט גערוט, נישט געשלאָפן, נישט געגעסן, נאָר געלאָפן פון בית־מדרש צו בית־מדרש און געהאַלטן דרשות קעגן ניעשאַווע. ער האָט אויפגעהעצט פּראָס־טע מענטשן, נישט געלאָזן רוען רבנים און לומדים, ער האָט געטראָגן מחלוקת, פייער, ער האָט געקלאַפּט אין טישן, געסטראַשעט מיט גיהנום, מיט מגפות, מיט אַ שלעכטן סוף.

ער איז געוואָרן נאָך דאַרער, ווי שטענדיק, אויסגעטריקנט ווי אַ שפּאָן. זיינע אויגן זיינען געוואָרן טיפער, די באָרד — גרויער, מאָגער, שטייף. זיין האַלדז איז געוואָרן הייזעריק, די אויגן —רויט, די דאַרע הענט — קנאָכיק. אָבער ער האָט קיין זאַך נישט געפילט, נישט געזען. געזען האָט ער בלויז דעם ניעשאַוער הויף, די גרויסע זינד, די גערעכטיקייט, וואָס ער, דער ביאַלאָגורער דיין, דאַרף געפינען ביי יידן קעגן ניעשאַווע.

— יידן, אַ פייער ברענט אין ניעשאַווע! — האָט ער געוואָרנט — יידן, די תורה איז גלייך פאַר אַלע, פאַרן שוסטער, ווי פאַרן גוטן־ייד! יידן, אַ פייער ברענט, וואָס קאָן דאָס פאָלק ישראל, חלילה, אָנצינדן! יידן, ראַטעוועט באַצייטנס!

קאַפּיטל פינף און צוואַנציק

אַ פייער פון צאָרן און מחלוקת האָט אָנגעצונדן יידישע שטעט און שטעטלעך פון ביידע זייטן גרענעץ.

ווי אַ שטורעם־ווינט, וואָס טרייבט פייער־צונגען פון דאַך צו דאַך, אַזוי האָט זיך ר׳ שכנא דייך געטראָגן אַ צאָרנדיקער, אַ פלאַטערנדיקער, געטראָגן זיך איבער וועגן און שטעגן, און געברענט, געצונדן.

קודם־כל האָט ער אויפגערודערט די רבנים.

זיי האָבן שוין לאַנג קיין נחת נישט געהאַט פון די גוטע־יידן, די רבנים אין גאַליציען, ווי אין רוסיש־פוילן. צופיל האָבן זיך די רביס גענומען מישן אין רבנות. זיי האָבן אָנגערייצט די חסידים קעגן די רבנים, זיי האָבן אומעטום אַריינגעפּאַקט אייגענע איידעמס, קרובים, אייגענע מענטשן. אין די גאַליצישע שטעט האָבן זיך די רביס נישט באַנוגנט בלויז מיט דער רביסטווע, נאָר אויך געוואָלט האָבן דעם כבוד פון זיין רב. זעלטן, אַז עמעצער פון זיי האָט געקענט פּסקענען אַ שאלה, אָבער דאָס איז קיין אָפּהאַלט נישט געווען. דאָס האָט געטאָן אַ ייִדן, וואָס קען לערנען, אַ מינקת, און דעם טיטול, געלט און כבוד האָט געהאַט דער רבי, וואָס האָט דער „אָם" זיינער געגעבן בלויז עטלעכע רייניש. דער ניעשאַווער האָט די רבנים די גרעסטע צרות אָנגעטאָן. אומעטום אַריינגעפּאַקט משפחה. דאָס האָט די רבנים שטאַרק פאַרדראָסן. זיי האָבן פון אַלעמאָל געהאַט אַ בייז האַרץ אויף ניעשאַווע, און די מעשה יאָשע קאַלב האָט זיך זיי גוט אונטערגערוקט. עס האָט זיי נישט געלאָזט איינזיצן אויף די ווייכע שטולן.

בריוו פון ביידע זייטן גרענעצן האָבן אָנגעהויבן גיין פון רב צו רב, לאַנגע בריוו מיט שאלות־ותשובות. גרויסע טיטולן האָט מען זיך געשריבן איינס ס׳אַנדערע, טיטולן, וואָס פאַרנעמען ביז צען שורות קליינעם רבנישן כתב. צום ערשטן זיינען אַרויס די גרויסע רבנים, די גרויס־שטאָטישע, די מחברים פון אַ סך ספרים.

דער פּרעמיסלער גאון, דער „שאגת הדוב", האָט דער ערשטער אַוועקגעשיקט אַן אָנגעפּיקעוועטן בריוו, אַ שאלה־ותשובה צום לובלינער גאון, צום מחבר פון „חמד ברוך".

גרויס ליכט — האָט דער „געשריי פון בער" געשריבן צום „גלוסטיקן ברוך" — שטאַרקער האַמער, וואָס נעמט אַן מילשטיינער און צערייבט זיי איינס אין אַנדערן, באַרג סיני, איינציקער פון דור, וואָס וואויל איז אונז, וואָס מיר האָבן אַזאַ שיינקייט, שיין פון דער וועלט, גרעסטער פון די גרעסטע, פולער אַלמער מיט ספרים, רבי פון אַלע קינדער אין גלות, אויסרייסער פון בערג און פעלדזן, זיין ליכט זאָל לייכטן ביז אייביק, דער רב

פון דער שטאָט לובלין, דער מוטער פון ישראל, דער הייליקער קהלה, ציון זאָל אויפגעריכט ווערן, אָמן.

נאָך עטלעכע זייטן אָנגעשטאָפּט מיט לומדות, ציטאַטן, אָנצוהערענישן, ראשי־תיבות אָן אַ שיעור און אָן אַ סוף, געשריבן אַלץ מיט קליינע פּיצינקע אותיותלעך, וואָס נאָר מתנגדים, שאַרפע קעפּ שרייבן אַזעלכע, האָט זיך דער „געשריי פון בער" אונטערגעשריבן מיט עטלעכע שורות זידלערייען אויף זיך אַליין.

פון מיר — האָט ער זיך געחתמעט — דער צעטראָגענער וואָרעם, נישט־מענטש, דער אָרעמאַן אין תורה, דער נידעריקסטער פון די נידעריקסטע, דער קליינער און יונגער, דאָס רויכיקע ליכטל, וואָס ווערט פאַרלאָשן אין שיין פון גרויסן פאַקל, דער מחבר פון „געשריי פון בער", רב פון דער הייליקער קהלה אין פּרעמיסלע.

פונקט אַזאַ גרויסן אָנגעפּיקעוועטן בריוו, מיט נאָך אַ גרעסערן טיטול פאַרן „געשריי פון בער" און מיט נאָך גרעסערע דערנידעריקונגען אויף זיך אַליין, האָט אָפּגעענטפערט דער „גלוסטיקער ברוך", דער רב פון לובלין.

נאָך זיי האָבן אָנגעהויבן לויפן בריוו פון קלענערע. עס זיינען געגאַנגען בריוו פון מאָהילעוו ביים דניעפּר קיין קראָקע ביי דער ווייכסל, פון לעמבערג קיין דינאַבורג, פון פּרעשבורג קיין בריסק־דליטא. נאָך די גרויסע רבנים האָבן גענומען שיקן זיך בריוו איינער דעם אַנדערן כל־ערליי קלענערע, קליינע און פּיטשינקע רבנימלעך. מען האָט זיך באַוואָרפן מיט טיטולן, געהאָגלט מיט שבחים, געשיט מיט פּשטלעך און געצאַצקעט די האַנטשריפט, יעדער וואָרט אַ בריליאַנט.

די פּאָסט צווישן ליטא און פּוילן, גאַליציע און רייסן, בעהמען און ירושלים האָט געהאַט אַרבעט. אַפילו רבנים פון גויישע שטעט, פאַרוואָרפענע לומדים פון פּאַריז, לאָנדאָן, פּראָג און פּעטערבורג זיינען אַריינגעשלעפּט געוואָרן. אויך רבנים ספרדים פון סאַלאָניקי, סטאַמבול, יידן, וואָס שרייבן זיך אונטער חכם האָבן זיך אין זייער באַזונדערן לשון־קודש געלאָזט הערן.

פון די רבנים איז עס אַריבערגעגאַנגען צו די לומדים, צו די חסידים, מתנגדים, פּראָסטע לייט און באַלמעלאָכעס. יידן האָבן אויפגעהערט לערנען, האַנדלען, אַרבעטן, דאַוונען אפילו. מען איז געווען פאַרנומען מיט ניעשאַווע. גאַרביצער חסידים מיט ניעשאַווער חסידים האָבן זיך געפּאַטשט, געשאָלטן, נוקם געווען זיך איינער אין אַנדערן. איינער האָט דעם צווייטן אויסגעדונגען אַ זעקל קאָרן אין מאַרק, אַ ביסל פלאַקס ביי אַ פּויער, אַ פור האָלץ אין גאַס. מען האָט זיך געלייגט אין חרם, אָפּגעלאָזן צווישן זיך שידוכים. טאַטעס האָבן געצוואונגען אויסגעגעבענע טעכטער צו גטן זיך מיט זייערע מאַנען, וואָס זיינען געווען שונאים פון שווערס רבין. ניעשאַווער האָבן נישט גע־

וואָלט עסן פון דער שחיטה, וואָס עס שעכט אַ גאָרביצער, און גאָרביצער האָבן נישט געוואָלט פרעגן אַ שאלה ביי אַ רב אַ ניעשאַווער. ווײַן צו קידוש האָט מען נישט געטאָרט קויפן ביי אַ שונא, ווייל ער איז געווען אַזוי טריף, ווי גויאישער. אויפן בית־עולם אפילו האָט מען נישט געלייגט קיין ניע־שאַווער נעבן אַ גאָרביצער.

פון די מענער איז די מחלוקת אַריבער צו די ווייבער.

ביים איינקויפן אין מאַרק און ביים דאַווענען אין ווייבער־שול, ביים קאָכן און באַקן, ביים פליקן פעדערן און ביי שטריקן זאָקן, האָבן זיי נישט אויפגעהערט מאָלן מיט די מיילער, גלאָצן מיט די אויגן, אויסטראַכטן ליגנס, זאָגן גוזמאות און קריגן זיך. עגונות פון אַלערליי עלטער און שטאַנד האָבן געצומען ציטערן, פלאַטערן, אַלטע האָפענונגען פון פאַרלאָזענע ווייבער, וואָס האָבן שוין לאַנג אָן זייערע פאַרשוואונדענע מענער פאַרגעסן, האָבן מיטאַמאָל אויפגעוואַכט, עגונהשע הערצער האָבן גענומען קלאַפּן. דער נאָמען יאָשע קאַלב האָט געזעגבערט, געבויערט.

אפשר איז ער גאָר „מיינער״ ? — האָט זיך ווייבער געבאָמבלט אין קאָפּ — אפשר ?...

אַפילו די, וואָס האָבן קיין שום מעגלכעקייטן נישט געהאַט צו טראַכטן וועגן דעם, האָבן פונדעסטוועגן געפילט זיך אומרואיק, געוואָלט זיך פילן אומרואיק.

פאַר לעצטע געלטער האָבן ווייבלעך גענומען פאָרן קיין ניעשאַווע, אַרומ־געוואַלגערט זיך וואָכן אין הויף, ביז מען וועט אים זען, דערזען דעם, וואָס ווייזט זיך נישט, וואָס זיצט פאַרשלאָסן אויף זיבן שלעסער, נאָר וואָס אַ וועלט רעדט פון אים. ישראל אביגדור האָט געטריבן די עגונות פון הויף. ער האָט אַפילו אַ גוי געדונגען, וואָס זאָל זיי מיט אַ בעזעם פאַריאָגן. זיי זיינען צוריקגעפאָרן מיט ליידיקע קעשענעס און מיט נאָך ליידיקערע הער־צער. אָבער אַ סך האָבן גענומען שרייען, מאַכן קולות, אַז דאָס איז ער טאַקע זייערער, אַז מען זאָל זיי צולאָזן צו אים. זייערע קוויטשיקע קולות האָבן די אויערן געלעכערט.

ווייבער פון מאַנען זיינען געווען אומרואיק, געקוקט מיט דערשראָקענע אויגן יעדער אויף „אירן״, צי ער גרייט זיך נישט צו אַנטלויפן. טאָמער איז אַ יונגערמאַן אַ סוחרל נישט צו דער צייט צוריקגעקומען פון אַ יאַריד, איז שוין אַ ווייבל אַרומגעלאָפן אַ פאַרסמטע און געמאַכט פיסקלעך. ווייבער גבאיטעס האָבן געהאַלטן אויפן אויג יעדן פרעמדן מאַנצביל, וואָס קומט פון אַ שטאָט, יעדן אורח, צי ער איז נישט אַמאָל אַן אַנטלאָפענער פון אַן עגונה.

ווי נאָר עס פלעגט אין שטעטל אַראָפּקומען אַ פרעמדער, אַ וואָיאַזשאָר מיט מוסטערן, אַן אַגענט פון ניי־מאַשינען, אָדער אַ רייזנדער פון אַ פאַרזי־

בערונג־געזעלשאַפט, האָבן גבאיטעס אים גלייך געכאַפּט, און אַ ווייבל אַן עגונה האָט שוין אין אים דערקענט „אירן". די יונגעלייט פלעגן שרייען, בעטן זיך, שווערן זיך, אַז זיי ווייסן נישט פון קיין פּתרון און קיין חלום, אָבער די גבאיטעס האָבן נישט געהערט. קצבים, די שטענדיקע שונאים פון מענער שאַרלאַטאַנעס און זינדיקע, האָבן דעם פאַרשוין געכאַפּט, געפירט צום רב, אויסגעטאָן ביזן לייב און געזוכט סימנים, צייכנס. אפילו צו אָרע־מעלייט און מגידים האָט מען זיך געטשעפּעט. צווישן די אויפגעקלערטע און אפּיקורסים איז געווען ששון ושמחה. קליינשטעטלדיקע משכילים, יונגע־לייטלעך אויף קעסט, נגידישע בחורים, האָבן געשיקט צו די העברעאישע זשור־נאַלן קיין רוסלאַנד לשון־קודש־בריות, פול מיט מליצות און פּסוקים, וועגן דער מעשה־קאַלב און וועגן די קריגערייען אין די שטעטלעך. געענדיקט האָבן זיי אַלע מיטן פּסוק פון דער מגילה „וכדי בזיון וקצף", און אונטער־געשריבן האָבן זיי זיך אַלע מיט משונהדיקע נעמען פון נביאים און גרויסע העלדן פון תנ"ך. גאַליציש ידישע לעזער האָבן באַשריבן די זאַך אין ווינער צייטונגען אין זייער אַ געהויבענעם פּאַטעטישן דייטש, מיט ציטאַטן פון לעסינג און שילער. אַ קליינשטעטלדיקער משומד, אַן אַדוואָקאַט, האָט וועגן דעם אָפּגעדרוקט אין אַ פּויליש אַנטיסעמיטיש בלאַט, און איינער אַ ווייבערשער לערער פון בראָד האָט גאָר פאַרפאַסט וועגן דעם אַ ליד אין גראַמען און פאַרקויפט עס צו אַ קרייצער אַ שטיק צו אַלע דינסטמיידלעך, משרתים און באַלמעלאָכעס. געשריבן איז דאָס ליד געווען אין הויל דייטש, צו זינגען מיט דער מעלאָדיע פון „דער בראָדער שרפה אין יום־כּיפּור צו כל־נדרי". אַ „מאָראַליש" ליד, וואָס טאָקע דער זעלבער לערער האָט פאַרפאַסט און אַלע האָבן עס גוט געקענט. די ניי־מאַשינען האָבן גאָר בעסער געקלאַפּט ביי אַלע שניידערס און נייטאָרינס ביים שיינעם ליד פון דעם בראָדער פאַרפאַסער.

אויך גוטע־יידן, שונאים פון ניעשאַווע, האָבן נישט גערוט.

נישט נאָר אין גאַרביציע, נאָר אין אַלע אַנדערע הויפן האָט מען דער־לעבט אַ נקמה אין ניעשאַווע. צופיל חסידים האָט ער געהאַט, דער ניעשאַווער צו גרויס איז ער געווען. זיי האָבן געקוואָלן פון נחת, איצט. אַ שיינע מעשה, דער ניעשאַווער בעל־מופת האָט זיך געלאָזט אָפּנאַרן פון אַ קאַלב...

זיי האָבן געוואוסט, אַז דער רבי ר' מלך איז שוין אַלט, אַז זיינע טעג זיינען געציילטע. אָבער זיי איז נישט אַזוי געגאַנגען אין דעם רבין אַליין, ווי אין דער דינאַסטיע, אין הויף. מען האָט געוואָלט, אַז ניעשאַווע זאָל זיך צעפאַלן, דער הויף זאָל ווערן צו שפּאָט און צו שאַנד, אַז עס זאָל גאָר זיין אַ בושה צו פאָרן אַהין. חסידים וועלן בלייבן אָן אַ הויף, אָן אַ רבין, וועלן זיי זיך מוזן זוכן אַנדערע רבים. דערפון קאָן יעדן אַריינפאַלן אַן עולם. עס איז דאָ פון וואָס צו ירשענען: חסידים, גבירים, רבנים, שיינע־יידן, גלייך,

ווי פריער די רבנים, האָבן די רביס געגומען שטורעמען ניעשאַווע, שרייען גוואַלד וועגן פייער, וואָס ברענט דאָרט.

בריוו זיינען געגאַנגען פון רבין צו רבין. בריוו, אין וועלכע עס איז נישט געווען אַזוי פיל לומדות ווי אין די רבנישע בריוו, אויך איז דאָס לשון־קודש נישט געווען אַזוי גלאַטיק, מיט אַ סך גרייזן און טאָקע קרום געשריבן. אָבער די טיטולן פון איינעם צום אַנדערן זיינען געווען נאָך גרע־סערע און שטאַרקערע ווי די רבנישע. מען האָט זיך גערופן מלאך, געטלעכער מאַן, שטיק פייער, פלאַם, דונער און בליץ, הימלשע ליכט און אַ סך אַנדערע אַזעלכע נעמען.

צום לעצט האָט זיך אויך דאָס מלכות גענומען אַריינמישן.

ערשטנס, האָבן יידן געשריבן מסירות. קליינע יידן האָבן געשריבן קליינע מסירות צו קליינע באַאמטע, אַז אין ניעשאַווער הויף זיצט אַ מענטש, וואָס האָט צוויי ווייבער. אַז די קליינע האָרן האָבן זיך נישט־וויסנדיק גע־מאַכט, האָבן גרעסערע יידן געלאָזט אָנשרייבן אַ גרויסע אָנקלאָגע צום קיי־זערלעך־און־קעניגלעכן שטאַטהאַלטער. אָבער אויך פון דאָרטן האָט מען זיך נישט געאיילט אַראָפּצושיקן אַ קאָמיסיע צום ניעשאַווער הויף. האָבן יידן צווישן זיך צונויפגענומען געלט און אַוועקגעשיקט אַ דעלעגאַציע פון עטלעכע רבנים, גרויסע דייטש־קענערס, מיט אַן אונטערטעניגסטער ביטע צו דער רעזידענץ אַליין, קיין ווין צום קולטוס־מיניסטער, ער זאָל זיך אָננעמען פאַר דעם כבוד פון דער רעליגיע און די יידישע קולטוס־געמיינדעס, וואָס ווערט דורך ניעשאַווע געטראָטן מיט די פיס.

ער האָט געמוזט די שליחים אויפנעמען אַליין, דער קייזערלעכער און קעניגלעכער מיניסטער. דער רויט־האָריקער רעפערענט איבער יידישע אַנגעלעגנהייטן, דער משומד האָפראַטה פעשעלעס, האָט זיי געוואָלט אַליין אַלץ באַזאָרגן, אָבי נישט מטריח צו זיין זיין עקסעלענץ דעם מיניסטער, וואָס איז שטאַרק פאַרנומען מיט שטאַטס־אַנגעלעגנהייטן. אָבער די רבנים האָבן נישט געוואָלט אָפּטרעטן, ביז דער מיניסטער אַליין וועט זיי נישט אויפ־נעמען.

אין נייע זיידענע זשופּיצעס, וואָס זיי האָבן זיך ספּעציעל געלאָזט אויפ־נייען צו דער נסיעה, אין קליינע טאַמעטענע יאַרמעלקעלעך אויף די גע־גאָלטע קעפּ און מיט אויסגעקרייזלטע פּיאות, וואָס האָבן אויסגעזען ווי פלעשעלעך, האָבן זיי זיך געבויגן ביז די גאַרטלען פאַרן רויט־האָריקן האָפ־ראַטה, דעם משומד פעשעלעס.

— וויר זענען זייער דאַנקבאַר דעם גראָסען העררען פיר זיין גענאַדע — האָבן זיי געזאָגט — אָבער וויר ווילען האָבען דאָס גראָסע גליק דורך עקסעלענץ זעלבסט עמפּפאַנגען צו ווערען. אין דיזען זכות וועלען זי האָבען לאַנגע יאָהרען.

דער קולטוס־מיניסטער, גראַף קערוויש נאַוראַטני, אַן עלטערער גער־מאַניזירטער האַלב־אונגאַר, האַלב־טשעך, אַ בלאַסער בלאָזירטער מיוחס און שוטה, וואָס טאַקע צוליב דעם האָט מען אים געמאַכט פאַר קולטוס־מיניסטער, האָט געשאָלטן אין דריי שפּראַכן מיטאַמאָל, אין דייטש, אונגאַריש און אַפילו טשעכיש, ווען דער האָפּראַטה פּעשעלעס האָט אים געמאָלדן וועגן דער ראַבי־נער־דעלעגאַציאָן. ביי אים אין קאַבינעט איז גראד געזעסן די באַלעט־טענ־צערין פּיפּי יאַראָוויצי. שוין דריי מאָל האָט ער פון איר שיין הענטל געכאַפּט אַ שנעל אין דער נאַז. אָבער דערפאַר האָט ער שוין גאַנצע דריי מאָל אויפ־געהויבן איר דאָס קלייד און מיט דעם ליאָרניאָן באַטראַכט אירע „געטלעכע" פיס. ער איז אַזש בלוי געוואָרן פון כעס, ווען דער האָפּראַטה האָט אים געבראַכט די מעלדונג. ער האָט געשאָלטן אַלע יידן ביז תרחן, אָבער נישט־אויפנעמען קיין גייסטלעכע האָט ער נישט געקענט. זיין קייזערלעך־קעניג־לעכע און אַפּאָסטאָלישע מאַיעסטעט האָט שטאַרק געהאַלטן פון אַלע גייסט־לעכע פאַרשטייער. דערצו טאַקע האָט ער קיין אַנדערע אַרבעט נישט גע־האָט, ווי אויפנעמען דעלעגאַציעס. ער האָט דעריבער אַרויפגעצויגן אַ וויכ־טיקע, לייטזעליקע און פייערלעכע מינע אויף זיין בלאַס אָפּגעלעבט פּנים. ער האָט צוגעגלעט די עטלעכע שיטערע האָר אויף זיין אויספּאַרפומירטן פּליך, וואָס זיינען ביי זיין קאַמף מיט פּיפּי יאַראָוויצים געטלעכע פיס צע־שויבערט געוואָרן, און געהייסן אַריינפירן די דעלעגאַציע.

ווי נאָר מען האָט זיי אַריינגעפירט, די רבנים, האָבן זיי זיך זייער נישט־געשיקט פאַרבויגן גאָר טיף און געמאַכט הויך אַ ברכה מיט אַ לויב צו גאָט, וואָס האָט אָפּגעטיילט פון זיין כבוד צו אַ מענטש פון בלוט און פלייש.

אין גרויס צעמישונג און דערשראָקנקייט האָבן זיי פאַרגעסן, אַז די דאָזיקע ברכה מאַכט מען נאָר פאַרן קייסער אַליין. דער מיניסטער האָט גלייך באַקומען רויטע פלעקן אין זיין בלאַס געזיכט פון דעם אומפאַרשטענד־לעכן העברעאישן שפּרוך.

— זייער געערירט, זייער — האָט ער געזאָגט און אויסגעשטרעקט זיין אויסגעצערטלטע, אויסגעבריליאַנטעוועטע האַנט צו די האָריקע, מאַכטלאָזע רבנישע הענט.

אין עכט־גאַליצישן הויך־דייטש, מיט אַ גמרא־ניגון, האָבן די רבנים אויסדערציילט די גאַנצע געשיכטע מיט יאָשע קאַלב, מיטן ניעשאַווערס טאָכ־טער, מיט דער זאָרג, וואָס דאָס אַלץ פאַרשאַפט די יידן, די טרייע אונטער־טאַנען פון זיין קייזערלעך־קעניגלעכן מאַיעסטעט. דער מיניסטער האָט נישט פאַרשטאַנען, וואָס די יידן ווילן פון אים, וואָסער קאַלב זיי מיינען, און עס האָט זיך אים שטאַרק געגלוסט דרימלען.

— זיי זאָלן וויניקסטנס זיין געוואַשן — האָט ער די גאַנצע צייט געקלערט מיט אומרואיקייט, וואָס ער האָט זיי די האַנט געגעבן.

פאַרן אַוועקגייך האָבן זיי אים דערלאַנגט אַ גרויסן בויגן פּאַפּיר און מיט אויפגעהויבענע הענט אים געבענטשט:

— וויר ווערדען אימער פיר אירע גראָסע גענאַדע דען ליבען הערר גאָט בעטען, פיר דען געזונט, לעבען אונד וואָהל פאָן זיין קייזערליכער אונד קעניגליכער מאַיעסטעט אונד פיר זיין מיניסטער, זיין עקסעלענץ, דען קראַ־סען אונד עדעלען הערען דען פּרעמיער...

— איך בין עס ניכט — האָט דער קולטוס־מיניסטער געזאָגט מיט אַ לייכטן זיפץ.

— עקסעלענץ ווערדען עס שאָן זיין, מיט הילפע גאָטעס — האָבן די רבנים אַלע דריי מיטאַמאָל אַרויסגעזאָגט, בויגנדיק זיך טיף — יעדער, ווער פיר דען פאָלק איזראַעל גוטעס טוט ווירד צו צווייטער האַנט דעס הער־שערס. זאָ זאָגען אונזערע הייליגע, געלערנטע לייט, די טאַלמודיסטען.

גלייך נאָכדעם איז נאָך אונטערגעקומען אַ נייע זאַך. עס איז געקומען צו בלוט־פאַרגיסונג צווישן יידן.

איבער שטעט און שטעטלעך איז אַרומגעפאָרן אַ טרופּע פון לעמבער־גער בעלפערס, וואָס האָט פאָרגעשטעלט „דאָס פריילעכע לוסטשפּיל פון ניעשאַוועער צדיק אָדער יאָשע קאַלב און זיינע צוויי ווייבער". פריער האָט מען זיי געכאַפּט, די לעמבערגער בעלפערס, ביי אַ זינד. אין דער תלמוד־תורה האָבן זיי דעם גבאים גויאישע דינסט פאַרפירט. מען האָט זיי דערפאַר פון דער תלמוד תורה פאַרטריבן און אַפילו פאַרן זמן שכירות נישט געוואָלט באַצאָלן. זיינען זיי פאַר כעס געוואָרן אַקטיאָרן. זיי האָבן פון דער ניעשאַוועער געשיכטע אַ לוסטשפּיל אין דייטשמעריש פאַרפאַסט, לידלעך דערצו געמאַכט און אין שענקען און קנייפּעס, וואו עס קומען אַריין באַלעגאַלעס, משרתים, דינסטמיידלעך און באַלמעלאָכעס, האָבן זיי דאָס געשפּילט. דערביי האָבן זיי זיך פאַרשטעלט איינער פאַרן רבין, אַ צווייטער פאַר יאָשע קאַלב, אַ דריטער פאַרן רבינס טאָכטער און אַ פערטער פאַר צביה דעם שמשס.

די בעקער־יונגען און די באַלעגאַלעס איז שטאַרק געפעלן געוואָרן דאָס לוסטשפּיל מיט די לידלעך און זיי האָבן די בעלפערס אַ סך קרייצערס גע־וואָרפן אין טעלער. דאָס האָט די בחורים צוגעגעבן מוט און זיי האָבן גענומען פאָרן פון שטאָט צו שטאָט, פון שטעטל צו שטעטל. זיי האָבן אַפילו אַ נקבה אין דער טרופּע אַריינגענומען, אַ דינסטמיידל, אַ יתומה, וואָס האָט צביה די יתומה געשפּילט און זייער טרויעריקע לידלעך וועגן דעם ביטערן מזל פון יתומות געזונגען. איר געוויין אויף די קניען פאַרן רבינס טאָכטער, זי זאָל ביי איר נישט צונעמען דעם קאַלב, האָט אַ שטיין גערירט. און אומעטום איז דערגאַנגען צו געשלעגן צווישן די ניעשאַוועער חסידים, וואָס האָבן נישט געלאָזט שפּילן די בעלפערס, און די פּראָסטע יונגען, וואָס האָבן געוואָלט

זען דאָס טעאַטער־שפּיל. מען האָט זיך געשלאָגן מיט שטעקנס, מיט וואַל־גער־העלצער.

אין סאַנדז איז אַ מלמד אַרויס אין מלחמה קעגן די קאָמעדיאַנטן.

ער האָט צונויפגענומען אין שטאָט אַ סך יידן מיט שטעקנס, ווייבער מיט קאַטשערעס און לאָפּעטעס. אויך פרומע באַלמעלאָכעס האָט ער צונויפגערופן, און מיט געשרייען און געוואַלדן געלאָזט זיך צו דעם קאַסינאָ פון קאַפּראַלן, וואָס איז אָפּגעדונגען געוואָרן דורך די בעלפערס אויף טעאַטער.

— יידן, אויף קידוש השם לאָמיר גיין! — האָט דער מלמד געשריגן און געגאַנגען פאָראויס קעגן אַלע יונגען, וואָס האָבן די קאַסינאָ באַוואַכט — מירן נישט לאָזן חוזק מאַכן פון אונדזער הייליקן צדיק!

די יונגען האָבן אים געוואָרנט, דעם מלמד, אַז ער וועט שלעכט אָפּשניידן, נאָר ער האָט זיך נישט אָפּגערוקט. מיט גרויסע אויגן, מיט אויפגעהויבענע הענט, איז ער געגאַנגען פאָראויס און געריפן די מחנה:

— יידן, לאָמיר זיך מוסר־נפש זיין! אומקומען!

מען האָט אים אָפּגעוואָרפן, אָפּגעשליידערט אַזוי האַסטיק, אַז ער איז געפאַלן מיטן קאָפּ צו די שטיינער און זיך שוין מער נישט אויפגעהויבן. די יידן האָבן אים איבערגעדעקט מיט דער זשופּעצע ביז איבערן קאָפּ און אים געלאָזט אַזוי ליגן ביז די פּאָליציי וועט קומען.

און אין גאַנצן לאַנד האָט זיך אויפגעהויבן אַ געשריי, אַ ליאַרם.

— עק וועלט! — האָבן יידן געזיפצט — צוליבן ניעשאַוער הויף איז יידיש בלוט פאַרגאָסן געוואָרן.

אויך די גויים האָבן גערודערט. אין אַלע ווינער צייטונגען איז זייער פאַרביק באַשריבן געוואָרן די מלחמה צווישן די „לאָקן־יודען", די פאַנאַטיקער פון גאַליציע. ספּעציעלע קאָרעספּאָנדענטן זיינען געקומען. אַ דעפּוטאַט אַ גלח האָט אויך אַריינגעטראָגן אַן אינטערפּעלאַציע אין פּאַרלאַמענט.

— צי ווייסט דער הערר אינערן־מיניסטער — האָט ער געפרעגט — וועגן די בלוטיקע קאַמפן צווישן די אויסדערוויילטע פון יעהאָוואַ אין גאַליציען, אין צוזאַמענהאַנג מיט ביגאַמיע, וואָס ווערט אין אַ צדיקישן הויף געטריבן, און אויב ער ווייסט, וואָסערע מיטלען רעכנט ער אָנצונעמען?

נאָך אין זעלבן טאָג איז איבער די טעלעגראַף־דראָטן פון ווין קיין לעמבערג געגאַנגען אַן אָנפראַגע פון אינערן־מיניסטער פון ווין צום קייזערלעך־קעניגלעכן שטאַטס־האַלטער גראַף קוטשעביצקי אין לעמבערג.

און די ניעשאַוער פעסטונג האָט זיך גענומען ברעכן.

קאַפּיטל זעקס און צוואַנציק

ר׳ שכנא דיין האָט זיינס דערגרייכט.

צו פּסח־צו איז אויף אַלע ווענט פון יידישע שטעט און שטעטלעך פון גאַליציע און רוסיש־פּוילן פונאַנדערגעקלעפּט געוואָרן אַ קול־קורא, אַן אויפרוף פון זיבעציק רבנים און גאונים, אַזויפיל וויפיל עס זיינען געווען אין סנהדרין, אין וועלכן דער רבי ר׳ מלך פון ניעשאַווע איז גערופן געוואָרן צו שטעלן זיך צו אַ דין־תורה.

אויף די אַלטע מויערן און שטיינערנע צוימען פון יידישע שולן, בתי־מדרשים, שעכטהייזער און מרחצן, צווישן אַלערליי מודעות וועגן ליכט־צינדן, כשרן כלים, הייצן אין מקוה, פאַרלוירענע און געפונענע זאַכן; צווישן אַלערליי מעלדונגען פון סופרים, וואָס קוקן איבער תפילין, פון ספּע־ציאַליסטן, וואָס היילן, ברוך־השם, אויס געברייכטע און „שברס״ אָן אָפּע־ראַציע, נאָר בלויז מיט אַ גאַרטעלע; צוזאַמען מיט וואָרענישן פון בעקערס, אַז נאָך ליכט־צינדן וועלן זיי ביי קיין פאַל נישט אָננעמען קיין טשאָלנט אין אויוון, מיט נייעסן פון פאַקן־טרעגער וועגן זייערע נייעסטע מעשה־ביכלעך, יאַרמעלקעס און גאַרטלעך, וואָס זיי פאַרקויפן ביליק; צווישן אַלערליי אויפ־רופן וועגן יידישקייט און אַ דייטשמערישער באַריכט פון אַ פּריזירקע צו דען געהערטען פראַם־געזאָנענען דאַמען וועגען די מאָדערנסטע שייטלען און פּאַרוקען פון געוויינלעכע האָר און ציגן־האָר, וואָס זענען נאָר־וואָס אָנ־געקומען פון ווין, גראָסאַרטיק און עכט־כשר, — איז אַ גרויס, ריזיק פּאַפּיר אויפן בכבודסטן אָרט געהאַנגען, אַ געדרוקטער אויפרוף אין לשון־קודש און עברי־טייטש, אַרום וועלכן יידן האָבן זיך נישט אויפגעהערט זאַמלען.

„מיט דער הילף פין אויבירשטין גילויבט זאָל זיין זיין נאָמין״, האָט דער אויפרוף געשריבן, „ריפין מיר דיא אינטערגעשריבינע ציא אַלע אינ־זערע ברידער פון גאָר דיא וועלט ציא פאַרנעמין אינזער קול וואָס איז וויא דאָס קול פון הימיל זאָגין אינזערע חכמים. אויך זאָגין זייא דאָס איין בית־דין איז גיגליכן צים אַלמעכטיגין דען ווען אינזער מיטער רבקה איז גיגאַנגין ציא שם אין עבר זאָגט דיא הייליגע תורה דאָס זיא איז גיגאַנגין צים אויבערשטין.

„נישט חלילה ציליב מחלוקת אין שנאה קעגין עמיצין אָדער באַהיט גאָט ציליב אייגיניניצען גייען מיר אַרויס מיט דיא דאָזיקע רייד דען מיר ווייסין דאָס מחלוקת איז ווי געצינדינעריי באַשירימט זאָל מען ווערין. נייערט פאַרקעהרט ווייל אינזערע אויגין האָבין מעהר נישט גיקענט ציזעהין דאָס וואָס מיר האָבין גיזעהין אין אינזערע אויערין האָבין מעהר נישט גיקענט ציהערין דאָס וואָס מיר האָבין גיהערט. אַ גרויסער חלול־השם רחמנא ליצלן פאַרשפרייט זיך אין די גיצעלטין פין יעקב וואָס ברענגט ציא קריגעריי

אין מסירות. אין די בתי־מדרשים ווערט נישט גילערינט נישט גידאַווינט נור גיפיהרט מחלוקת אַפּילו אין מיטין דאַווינין בפרט ביים לייענין אין דיא תורה וואָס ווענין דעם זאָגט דער הייליגער זוהר דאָס מען איז דערפאַר חלילה פין גאָט אָפּגישיידט. אויך איז דערגאַנגין ציא אינזערע אויערין וויא איז אינז ציא וואָס מיר זענין גיפאַלין דאָס איין יהודי דעם אַנדערין מסרט אין ענטפערט איבער ציא גוים. אַנדערע האָבין אויך שפּאָט ביכיר גימאַכט אין גיבראַכט ציא זינד דעם המון־עם די גימייני לייט דען די משרתים אין דיא דינסטין אין דיא ווייבער פין המון לייענין באַהיט זאָל מען ווערין ליצנות און זינגין אויך אומווירדיקע לידער מיט שפּאָט אויף צדיקים אין גאָטספאָרכטיקע לייט אינזערע צעדערביימיר. ווייא איז אינז דען מיר זענין אויך גיוואָרין ציא שפּאָט אין שאַנד ציא דיא פעלקער. דען זייא לייענין אין די גאַזעטין ווענין אינזער שאַנד וואָס איז אַזוינס צווישין אידען נישט גיהערט גיוואָרין. אין וויא ווענין מיר קענין דיא אויגין אויפהויבין פאַר דיא שררות אין גרויסע לייט וואָס אינטער זייער שאָטין לעבין מיר. דען בעט פאַר דעם מלכות זאָגין דיא הייליגע חכמים דען איין מענש וואָלט דעם אַנדערין לעבעדיגירהייט איינגעשלינגין. בפרט אינטער דעם שיץ פון אינזער גראָסען הערשיר דער קיסר המלך האדיר ירים הודו. דען זיי וועלין זאָגין אויב אין דיא טענענביימיר האָט געטין טיען אויסברעכין אַ פלאַם פייער וואָס זאָל דען טיען דאָס מאָך פון די וואַנט. אויב ביי די צדיקים איז אַזוינס וואָס זאָל שוין זאָגין דער גימיינער המון. אַ ציטערניש נעמט אָן אינזערע לייבער אין אַ שטרויכלינג אינזערע הענט דאָס עס איז פאַרגאָסין גיוואָרין אימשילדיג בליט גאָט זאָל זיך שוין אויף אינז דערבאַרימין.

„מיט גיבראָכינע הערצער אין מיט גיוויין אין דיא אויגין ריפין מיר ציא זיין הויכין כבוד דעם רבין פון ניעשאַוּוע שליטא ער זאָל זיך באַדענקין אין גיין צום דין דען עס פאָדערין איהם אויף זיבעציק רבנים וואָס איז וויא דער סנהדרין.

„מיר זאָגין נישט פריהער אויס קיין זאַך אין מיר טראָגין נישט אַרויס קיין פסק חלילה. אָבער אַ שלעכטע בשורה איז דערגאַנגין צי אונזערע אויערין דאָס איין מאָן וואָס אַ שטאָט מיט עדות אויך באַגלויבטע לייט תלמידי חכמים דערקענין אין איהם אָן אינטער שמש פין דער שטאָט ביאלאָגורה איבערגי־לאָזט איין ווייב איין עגונה די טאָכטער פון ר׳ קנה שמש האָט זיך אויס־גיגעבין פאַר אָן אידים פון ניעשאַוּוע אין ער וואוינט ווייא איז אינז מיט דעם רבינס טאָכטער איין אשת איש. מיר זענין ניט חלילה מסכים מיט די רייד בעפויר די זאַך איז קלאָר געוואָרין דורך אַ דין תורה. נייערט מיר פאַרלאַנגין דאָס דער רבי פון ניעשאַוּוע שליט״א זאָל נישט פאַרלאָזין זיך אויף זיין דעה אין ניט זיין האַרט אין זיין געדאַנק. אין אַפּילו ווען בלויז איין מענטש ריפט איהם ציא אַ דין תורה דאַרף ער גיין בפרט ווען זיבעציג

רבנים אין גרויסע לייט פאָדערין. טיא אָפּ פין דיר דאָס קרימינג פין מויל אין דערוויטער פין דיר דאָס שפּליצערין פין לעפצין. דיא חכמים זאָגין אפילו ווען דו ביזט גירעכט. פאַר דער תורה איז גלייך דער רייכער ווי דער גימיינער מאַן. אַפילו דוד המלך זיין זכות זאָל אינזביישטיין אמן ווען אויף איהם איז גיפאַלין אַ פלעק אין דיא חכמים זאָגין דאָס ווער עס זאָגט אַז דוד המלך האָט גיזינדיגט איז ניט אַנדערש ווי ער האָט אַ טעות דאָך איז גיקימען ציא איהם דער נביא אין איהם גישטראָפט אין דאָס קינד ביי איהם ציגענימען.

„מיט דעם כוח פין דער הייליגער תורה אין מיט דער הסכמה פין גאונים אין צדיקים פאָדערין מיר אויף זיין הויכין כבוד ער זאָל זיך שטעלען פאַר אַ בית־דין פון זיבעציק רבנים שפּעטסטינס ביז אָנהויב פון חודש אייר מיר זאָלין דערלעבין. צוליב זיין כבוד אין אויך צוליב זיין עלטער קיין עין־הרע אין בפרט ווען דער מאָהנער מיז קימען צים גימאהנטין וועט דאָס בית־דין קימען מיט גאָטס הילף קיין ניעשאַווע הגם די טרחה אין דיא הוצאות זענין גרויס. אָבער ביז דיא צייט טאָר דער פרעמדער מאַן וואָס אויף אים איז דאָ אַ חשד לא־עלינו קיין איין אויגינבליק ניט זיין מעהר מיט דער טאָכטער פין רבין שליט״א דיא אשת־איש וואָס איז חלילה אַ ספק פין בליט־שאַנד. נייערט זייא זאָלין גלייך ווערין אָפּגישיידט אין נישט זיין אַפילו אינטער איין דאַך. אַזוי זענין די רייד פין דיא וואָס רעדין מיט גיבראָכינע הערצער אין דערשלאָגין געמיט. אין צי די וואָס וועלין הערין וועט זיין זיס אין עס וועט קימען אויף זיי אַ בענשינג. אין חודש ניסן צים סדר דער כהן זאָל פאַרגיבין צי איהם פאַר גאָט״.

אונטערגעשריבן זיינען דערויף געווען זיבעציק רבנים, אַלע מיט די נעמען פון די פאָטערס און די שטעט פון זייערע קהילות. דער רבי ר׳ מלך פון ניעשאַווע האָט זיך מער נישט געקענט קעגנשטעלן. דערצו האָט מען אים אויך פון שטאָט־האַלטער געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ער זאָל זען דורכ־צופירן די זאַך דורך אַ דין־תורה, אַנישט וועט זיך די מאַכט מוזן אַריינמישן. און דער רבי האָט די דין־תורה אָנגענומען, אויף דעם ערשטן טאָג פון חודש אייר אין ניעשאַווע, און ער האָט אויך צוגעשטעלט זיינע רבנים, ניעשאַווער חסידים, וואָס זאָלן זיצן אין בית־דין פון זיבעציק.

גלייך נאָך פסח האָבן אָנגעהויבן ציען מחנות פוןביידע זייטן גרענעץ צו דער גרויסער ניעשאַווער דין־תורה.

עס זיינען אָנגעפאָרן גרויסשטעטישע רבנים פון גאַליציע און רוסיש־פוילן, יידן מיט ברייטע אַטלעסענע כאַלאַטן, מיט גרויסע לעדערנע רייזע־טאַשן און מיט שמשים, און עס האָבן זיך געבראַכט צושלעפּן קליינע, אויס־געדאַרטע, פאַרשוואַרצטע רבנימלעך, שלימאַזלען, וואָס מען וויל זיי אַרויס־טרייבן פון זייערע שטעטלעך און זיי זיינען געקומען זוכן גערעכטיקייט ביי די גרויסע רבנים, וואָס פאַרזאַמלען זיך אין ניעשאַווע. עס זיינען אָנגעפאָרן

מיט טאַראַראַם גבירים, קהל־לייט, יידן תקיפים מיט גלאַנציקע סאַמעטענע קאַפּעלאַטשן און מיט אויסגעקעמטע בערד, וואָס מוזן זיין אומעטום, וואו עס קאָכט זיך, און עס האָבן זיך געצויגן פון אַלע וועגן פאַרבלאָטיקטע אָרע־מעלייט, כדי צו כאַפּן אַ פעטע נדבה. יידן מחברים זיינען געקומען מיט זייערע געדיכט־אָנגעשריבענע חיבורים, כדי אַריינצוכאַפּן ביי עטלעכע גרויסע רבנים אַ הסכמה און קענען דערנאָך פאָרן איבער דער וועלט און זאַמלען פרענו־מעראַנטן. יידן נשרפים, טאַטעס פון פאַרזעסענע טעכטער, מיוחסים, האָבן זיך באַצייטנס אַראָפּגעלאָזט קיין ניעשאַווע, כדי צו זאַמלען געלט אויפן אָרט און טאָקע אינאיינוועגס נעמען עטלעכע באַרימטע חתימות פון אָנ־געזעענע לייט, וואָס מיט אַזעלכע קאָן מען דערנאָך אַ לעבן לאַנג אַרומ־פאָרן איבער שטעט און שטעטלעך און זאַמלען בכבוד געלט. עס זיינען געקומען פאַרזאָרגטע טאַטעס פון כלה־מיידלעך, וואָס זיינען געשטרויכלט געוואָרן און זיי דאַרפן אַ כתב פון רבנים וועגן זייער ערלעכקייט. מענער פון ווייבלעך מרה־שחורהניצעס זיינען געקומען זאַמלען מיט איין מאָל חתימות פון הונדערט רבנים, אַז זייערע ווייבער זיינען משוגע און דעריבער מעגן זיי חתונה האָבן מיט אַנדערע אָן אַ גט. יונגעלייטלעך, וואָס לערנען זיך אויף רב, האָבן געזוכט צו פּאַקן ביי אַ גרויסן רב סמיכה. יונגע שוחטלעך האָבן געפירט מיט זיך זייערע שאַרפע חלפים, כדי צו באַווייזן, ווי גוט זיי קענען אָנשטעלן אַ חלף. עילוים, ווילדע בחורים, זיינען געקומען שמועסן אין לערנען, אַרויסווייזן לומדות, כאַפּן אַ לויב פון אַ גרויסן רב און דערפאַר נעמען דעם אמתן נדן אָדער קריגן אַ רבנות. עס זיינען זיך אויך אָנגעפאָרן גרויסע שדכנים, חוצפּהדיקע יידן לײדיקגייער, וואָס זיינען איינגייערס ביי גבירים, כדי דורכצופירן אין ניעשאַווע אַ שידוך צווישן אַ גבירישער טאָכ־טער און אַ מיוחסדיקן רבנישן זון. רביצינס אלמנות מיט גרויסע אַטלעסענע טשיפּיקעס, וואָס די קהלות באַוואוּלהן זיי נאָכן מאַנס טויט, פאַרדאַרטע רבנישע טעכטער יתומות, וואָס ווילן, אַז קהל זאָל זיי געבן דאָס רבנות פאַר אַ נדן און דערפאַר קריגן אַ חתן — זיינען געקומען זוכן גערעכטיקייט. יידן מוכר־ספרימניקעס מיט אַלע ספרים אַנטיקן, יקר־המציאותן, טליתים־הענדלער, עטרה־מאַכער, ציצית־פלעכטער, קירזשנער מיט שטריימלעך, קאַפּעלאַטש־מאַכער, דרוקער, וואָס נעמען זיך אונטער דרוקן חיבורים — אַלע האָבן זיך אויסגעלייגט מיט זייערע סחורות. עס זיינען אָנגעפאָרן דייטשלעך מיט דינע שטעקעלעך, אַגענטן, וואָס זוכן אַ הכשר אויף כלערליי וויינען, סאַר־דינען, בוימל, קילקעס, פאַבריק־קיכלעך, טייען און אַנדערע אַרטיקלען. אַפילו אַ גוי אַן אַפּטייקער פון מונקאַטש, וואָס האָט דערפונדן אַ פּראָשעק צו ראַזירן זיך, האָט זיך אַרומגעדרייט אַ פאַרבלאָנדזשעטער און געזוכט אַ גראַנד־ראַבי, וואָס זאָל אים געבן אַ הכשר פאַר אַלע פראַם־געזאַנענע דייטשן, זיי זאָלן זיך מעגן גאָלן די בערד לויט דער מאָזאַאישער רעליגיאָן. און עס זיינען זיך

אויך אָנגעפאָרן מיט אייגענע פערד און וועגעלעך פאַרהאָרעוועטע דאָרפישע יידן און ווייבער מיט זייערע חולאים, אַלערליי עקרהס, מרה־שחורהניקעס, געליימטע, דיבוקים, כדי ענדלעך אויסצופועלן אַ הילף ביי די פיל פאַרזאַמלטע הייליקע לייט.

צום סאַמע לעצט זיינען אָנגעקומען די חשובסטע פון די רבנים.

עס איז געקומען דער אייזערנער קאָפּ פון דינאַבורג, אַ יידל אַ דיקס, אַ קיילעכדיקס, וואָס סאַי מיט זיין אויסזען, סאַי מיט זיין אָנטאָן זעט ער אויס ווי אַ קרעמערל, אָבער אויגן האָט ער גרויסע, ווילדע, וואָס שטייען אויף קיין רגע נישט איין אויף קיין אָרט, לויפן הין און צוריק, ווי וועלף אין אַ שטייג. עס איז געקומען דער לובלינער גאון, אַן אַלטער מאַן מיט אַ ווייסער באָרד ביזן גאַרטל, ענלעך צו אברהם אבינו, וואָס גויים מאָלן אויף די בילדער. עס איז געקומען דער ליזשאַנער צדיק, אַ ייד, וואָס קיין למדן איז ער נישט אַזאַ גרויסער, אָבער ער מאַכט אַ סך ספרימלעך, אָן אַ שיעור ספרימלעך, אין וועלכע ער האַלט אין איין פאַרביטן, אין איין שרייבן, אַז מען טאָר נישט. שוין לאַנג ווילן יידן צו אים פאָרן, פאַר אַ רבין אים מאַכן, נאָר ער וויל נישט. און עס איז געקומען דער עלטסטער און דער גרעסטער פון אַלע, דער קראָקעווער רב, אַ ייד אַ זקן, וואָס קיינער ווייסט גאָר אַליין נישט ווי אַלט ער איז, אַן איינגעשרומפּן יידעלע, אויסגעטריקנט ווי אַ שפּאָן, וואָס צוויי מענטשן מוזן אים פירן אונטער די הענט, און זיין גרויסער קאָפּ הערט נישט אויף שאָקלען זיך אויף רעכטס און לינקס איבער זיין דאַר־־איינגעשרומפּן היגעריש העלדזל, גלייך ווי ער וואָלט אויף אַלץ אין דער וועלט נישט מסכים זיין, זאָגן: ניין, ניין!

פון ביאַלאָגורע איז אַ האַלבע שטאָט אָנגעקומען צוזאַמען מיט קנה שמש און זיין טאָכטער. אויסגעפּאַשעט זיינען זיי געווען ביידע, קנה מיט זיין צביה. זיי האָבן געשיינט אינגאַנצן פון די גוטע צייטן אין וועג. אויך אויסגעפּוצט זיינען זיי געווען. צביה האָט אַפילו געטראָגן אַ ניי טיכל אויפן קאָפּ. און ר׳ שכנא דיין האָט אַרומגעשפּאַנט מיט צעפלאָכטענע זיגערישע גרויסע טריט. זיין נאָז איז געווען רויט ווי נאָך קיינמאָל נישט.

ער איז תחילת נישט געווען זיכער, צי מען האָט טאַקע דעם יאָשע קאַלב אָפּגעשיידט פון רבינס טאָכטער, ווי די רבנים האָבן געפּאָדערט, און ער איז געווען אומרואיק. ער האָט נישט אויפגעהערט אַרומשנאַפּן און אַריינשטעקן אומעטום די רויטע נאָז זיינע, כדי צו דערגיין ווי די זאַך האַלט. ענדלעך איז ער דערגאַנגען, אַז ער איז באַזונדער, דער יאָשע, אין אַ זייט, אַפילו נישט אונטער איין דאַך, ווי ער האָט עס געוואָלט און ווי די רבנים האָבן עס געפּאָדערט. ער האָט זיך געפילט אַ זיגער, אַ זיגער אויף דעם גאַנצן פראָנט, און ער האָט געשנייצט די נאָז מיט צופרידנקייט, געקייט די מאָגערע באָרד און געשטעקט הענט צו רבנים פון אַלע זייטן.

— שלום־עליכם, רב, געלויבט דער איבערשטער, וואָס מען האַלט שוין אַזוי וויט. אַ וועלט איז, ברוך־השם, נישט הפקר...

דריי טעג צייט איז אין ניעשאַוער בית־המדרש אָנגעגאַנגען דער גרויסער משפט. דריי טעג צייט האָבן זיך געוואקלט די וואָגשאָלן פון ניעשאַווע און ביאַלאָגורע. דאָ האָט איין וואָגשאָל איבערגעוואויגן, באַלד די צווייטע.

אויבן־אָן, אויף אַ גרויסער, ברייטער פאָטער־שטול, אויף עטלעכע קי־שעלעך אונטערגעלייגט, כדי צו קענען דערלאַנגען צום טיש, איז געזעסן דער קראָקעווער רב, דער זקן און גאון. זיין גרויסער קאָפּ האָט זיך נישט אויפגעהערט שאָקלען הין און צוריק, ווי ער וואָלט נישט איינגיין אויף קיין שום זאַך. מיט ביידע אויסגעטריקנטע הענט האָט ער אונטערגעהאַלטן די פאַרוואקסענע אַראָפּהענגענדיקע אַלטע אויערן, כדי צו דערכאַפּן, וואָס מען רעדט.

פון ביידע זייטן טישן, וואָס זיינען געווען אויסגעשטעלט ווי אַ „ח״, זיינען געזעסן די איבעריקע ניין־און־זעכציק רבנים, יעדער לויט זיין אָנגעזעענקייט. ביי אַ טיש דערלעבן איז געזעסן דער רבי ר׳ מלך מיט זיין איידעם. מען האָט אים געוואָלט אַוועקזעצן אויבן־אָן, דעם רבין, אָבער ער האָט זיך נישט געוואָלט זעצן לעבן די רבנים.

— עך וויל זיצן לעבן מיין איידעם ר׳ נחום — האָט ער געזאָגט.

דערמיט האָט ער גלייך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ער האָט נישט דעם מינדסטן צווייפל וועגן דעם צוריקגעקומענעם. דאָס האָט אַ שטיל מורמלען איבערן גאַנצן בית־המדרש אַרויסגעברענגט. אַלע האָבן אויף דעם געמשפּטן די אויגן אָנגעשטעלט, אָבער ער אַליין האָט קיינעם נישט געזען. אַן אָנזע־עוודיקער, אַ געוואוקסיקער, אַ ביינערדיקער, איז ער געזעסן רואיק אויף זיין אָרט און כסדר געווען פאַרטיפט אין אַ ספר, וואָס איז געלעגן פאַר אים. ישראל אביגדור איז געשטאַנען גלייך, ווי אַ זעלנער,ביים רבינס שטול.

אויף אַ באַנק פון אַ צווייטער זייט איז געזעסן קנה שמש צוזאַמען מיט ר׳ שכנא דיין. פּונקט ווי ר׳ שכנא האָט זיך געקאָכט זיצנדיקערהייט, גע־שנייצט די נאָז, געשמעקט טאַבעק, געוואָרפן מיט די הענט, אַזוי איז קנה שמש געזעסן אַ רואיקער, אַ קאַלטבלוטיקער, אַ גלייכגעזעצטער. אויף לאַנגע בענק זיינען געזעסן אויסגעזעצט די עדות די מאַנצבילן. פאַר די ווייבער פון ביידע צדדים איז געווען אָפּגעטיילט אַ ווינקל, פאַרהאַנגען מיט אַ טישטוך פון שולחן. דאָס איבעריקע בית־המדרש איז געווען געפּאַקט מיט אָנגע־פּאַרענע שיינע־יידן, גבירים, מיוחסים, לומדים און רבנישע מקורבים און שמשים, וואָס האָבן נישט אויפגעהערט קריגן זיך איבער אַן אָרט און איבער כבוד.

— שייגאַץ! — האָט מען זיך געזידלט — דרך־ארץ דאַרפסטו האָבן! וואו שטופּסטו זיך אויבנאָן, דו ווינער־יונג!...

אויפן בעלעמער זיינען געשטאַנען גרויסע ליכט, וואַקסענע און שוואַרצע, אַ שופר איז געלעגן און אַ טלית מיט אַ קיטל צוגעגרייט אויף אַ שבועה. אין ווינקל בית־המדרש איז געשטאַנען דאָס טהרה־ברעט, אויף וועלכן יידן האָבן אויסגעמיטן צו קוקן. פון דרויסן האָבן פּראָסטע יידן, באַלמעלאָכעס, ווייבער און חדר־ייִנגלעך אָנגעהאַנגען זיך אויף די פענצטער.

צום ערשטן זיינען אַרויסגערופן געוואָרן די פּשוטע עדות, ביאַלאָגורער יידן, אויך אַביש קצב.

— יידן — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט — אַן עדות גיט מען נישט קיין שבועה ביי יידן. אָבער זאָגן פאַרן בית־דין איז אַזוי גוט, ווי מען וואָלט געשוואוירן ביי אַ ספר־תורה. איר שטייט פאַר זיבעציק רבנים. דאָס איז אַזוי, ווי איר וואָלט געשטאַנען פאַר אַ סנהדרין. באַטראַכט גוט, איידער איר גייט עפּעס זאָגן, ווייל ברייט איז די טיר, וואָס פירט צום גיהנום, און שמאָל איז זי אויף אַרויס. דאָס לעבן און דער טויט איז ביי דער צונג אין דער האַנט. האָט איר גוט פאַרשטאַנען, וואָס איך האָב דאָ אייך געזאָגט?

— גוט, רבי — האָבן יידן געזאָגט מיט מורא.

— גייט צו, קוקט נאָכאַמאָל אָן דעם בעל־דין און זאָגט ווער ער איז.

— יאָשע... יאָשע קאַלב פון ביאַלאָגורע.

— וואָסערע סימנים האָט איר דערויף, אַז דאָס איז יאָשע פון ביאַלאָגורע? — האָט דער רב געפרעגט.

— מען דערקענט אים פון אָנבליק.

— ווייסט איר, אַז עס קענען זיין צוויי מענטשן, וואָס האָבן דעם אייגענעם אָנבליק?

— יאָ, רבי.

— אפשר דאַכט זיך אייך בלויז, אַז דאָס איז יאָשע?

— ניין, רבי.

— זענט איר זיכער אין אייערע רייד?

— יאָ.

— אפשר האָט איר דעם קלענסטן ספק? שעמט זיך נישט.

— ניין, רבי, מירן די נשמה נישט פאַרקויפן.

די ביאַלאָגורער וואָגשאָל האָט אַראָפּגעוואויגן אויף איר זייט.

— ר׳ שכנא דיין — האָט דער קראָקעווער רב גערופן — איר זענט אַ רב און איך דאַרף אייך נישט זאָגן, וואָס עס איז אַזוינס זאָגן עדות פאַרן בית־דין!

— איך ווייס — האָט ר׳ שכנא געזאָגט.

ער האָט עטלעכע מאָל אויסגערייניקט די נאָז מיט אַ פייף, אַ סימן, אַז ער גיט זיך אָפּ אַ רעכנונג דערפון, וואָס דאָ געשעט, און ער האָט געזאָגט מיט אַ הויך, נאָר הייזעריקלעך קול:

— איך זאָג עדות פאַרן בית־דין פון די גרעסטע גאונים און צדיקים, אַז דער ייד, וואָס זיצט דאָ פאַרן משפט, איז דער אונטערשמש פון ביאַלאָגורער בית־המדרש, יאָשע קאַלב, וואָס אַ בית־דין פון דריי האָט געפּסקנט, אַז ער זאָל חתונה האָבן מיט צביהן, דער טאָכטער פון קנה שמש פון דער אייגענער שטאָט. זי האָט עדות געזאָגט פאַרן ביאַלאָגורער בית־דין, אַז זי איז געוואָרן מעוברת פון דעם יאָשע, און דערפאַר האָט מען זי חתונה געמאַכט אין ביאַלאָגורע אויפן גוטן־אָרט. ער האָט די צביהן מקדש געווען פאַר אַ שטאָט מיט יידן. אין דער חופּה נאַכט איז ער אַנטלאָפן און די צביה איז געבליבן אַן עגונה. איך זאָג עדות פאַרן בית־דין, אַז דאָס איז דער אייגענער יאָשע.

אַ ברומעריי איז דורך איבערן בית־המדרש. זיפצן האָבן געשניטן ווי מיט מעסערס.

— שאַ, שטיל זאָל זיין! — האָט דער קראָקעווער רב גערופן.

— שאַ, שטיל זאָל זיין! — האָבן אַלע רבנים נאָכגערופן.

די ביאַלאָגורער וואָגשאָל האָט נאָך שטאַרקער אַראָפּגעוואויגן.

באַלד איז געקומען ישראל אביגדור און אַזאַ צי געטאָן ביי דער וואָג, אַז די ביאַלאָגורער שאָל איז אַרויפגעפלויגן אין דער הויך.

ער האָט עס געמאַכט זייער פייערלעך, ישראל אביגדור. ער האָט זיך פריער געוואַשן די הענט, ווי ער וואָלט געגאַנגען דאַווענען. ער האָט גלייך־געמאַכט די יאַרמעלקע מיטן קאַפּעלאַטש אויפן קאָפּ, אַרומגעבונדן דעם גאַרטל און מיט אַזעלכע פרומע טריט צוגעגאַנגען צום טיש, ווי מען וואָלט אים אויפגערופן צו דער תורה צו גאָר אַ פעטער עליה. דערנאָך האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט גלייך, ער האָט פאַרמאַכט די אויגן, און וואָרט ביי וואָרט, מיט אַ קול, וואָס לאָזט זיך הערן ווי ווייט, האָט ער געזאָגט:

— פאַרן בית־דין, פאַר מיין רבין, פאַר אַן עדה יידן, אין בית־המדרש, זאָג עך, עך ישראל אביגדור בן פייגע לאה, אַז דער בעל־דין, וואָס זיצט דאָ פאַר אונדז, איז ר׳ נחום, דער איידעם פון מיין רבין. ער האָט געגעבן סימנים ביים צוריקקומען זיינעם פון גלות־אָפּריכטן. איך האָב אים בודק געווען און געזען, אַז די סימנים אויף זיין לייב, וואָס עס האָט געגעבן דעם רבינס טאָכטער, סערעלע, זיינען די אייגענע. איך בעט רשות ביים בית־דין, אַלץ איבערצוגעבן.

— זאָגט — האָט דער קראָקעווער רב באַפוילן.

ישראל אביגדור האָט דערציילט, דערציילט אַלץ, די מעשה מיטן ספר רזיאל־המלאך, מיטן גלאָז מילך, מיט אַלע איבעריקע סימנים. קיין איינציקן פּרט קיין אין קלייניקייט האָט ער נישט דורכגעלאָזט. די ניעשאַווער וואָג האָט זיך געצויגן אַראָפּ, אַראָפּ, אָבער מיטאַמאָל האָט זי אַזאַ צי געטאָן אַראָפּ, אַז אַלע זיינען געבליבן זיצן מיט אָפענע מיילער.

ער האָט געעפנט די אויגן, ישראל אביגדור, אַ קוק געטאָן אַרום זיך און גענומען די באָרד אין דער האַנט אַריין.

— רבותי — האָט ער געזאָגט — עך בין נישט מער קיין יונגערמאַן, כ׳שטיי שוין נאָענט פאַרן גרויסן דין, פאַרן דין־וחשבון אויף יענער וועלט, און ביי מיין גרויער באָרד זאָג איך, אַז אַלץ, וואָס איך האָב דאָ געזאָגט פאַרן בית־דין, איז אמת, ווי עס איז אמת די תורה פון הימל.

ער האָט נישט געהאַט קיין טעות, ישראל אביגדור, ניין. די גרויע באָרד זיינע האָט מיט אַזאַ שווערקייט אַ צי געגעבן ביים צינגל פון דער וואָג, אַז מיט ר׳ שכנא דיין האָט עס אַזש גענומען טרייסלען.

נאָך די עדות האָט מען ביידע ווייבער אַריינגערופן. צום ערשט האָט מען קנה שמשס טאָכטער אויסגעהערט.

זי איז גאָרנישט געווען צו דערקענען, די צביה. פון אַרומפאָרן מיט איר פאָטער איבער שטעט און שטעטלעך, פון באַגעגענישן מיט פרעמדע מענטשן, איז זי אַ גאַנצער לייט געוואָרן. זי האָט פאַרשטאַנען, וואָס מען רעדט צו איר, געענטפערט מיט גאַנצע ווערטער, און אפילו וויניקער גע־שטאַמלט און זעלטן געהירזשעט.

— אשה — האָט דער קראָקעווער רב זי געוואָרנט — שטייסט פאַר רבנים. פאַרשטייסט וואָס דאָס הייסט? מוזט זאָגן דעם ריינעם אמת. פאַר זאָגן ליגן פרעגלט מען אין גיהנום. ווייסט דערפון?

— יאָ — האָט צביה געזאָגט.

— גיי צו נאָענט צו דעם ייד, וואָס זיצט דאָ ביים טיש, און זאָג וועך ער איז.

— יאָשע קאַלב — האָט צביה געזאָגט.

— ווער איז ער?

— מיין מאַן.

— וואָסערע סימנים קאָנסטו געבן דערויף, אַז ער איז דיין מאַן?

— איך יאָשען דערקען — האָט זי געענטפערט.

— קיין אַנדערע סימנים האָסטו נישט?

— כ׳ווייס נישט.

— קאָנסטו שווערן ביי אַ ספר־תורה, אַז דאָס איז דיין מאַן, יאָשע?

— איך שווערן — האָט צביה געזאָגט.

נאָך איר האָט מען אַריינגערופן סערל דעם רבינס טאָכטער. ישראל־אַביגדור האָט זי געפירט מיט אַזאַ דרך־ארץ, ווי זי וואָלט געווען דער רבי אַליין.

— אַ וועג מאַכטס! — האָט ער געשריגן.

אַ בלאַסע, מיט רויטע אויגן, סימנים פון וויינען, איז זי מיט שטילע טריט דורכגעגאַנגען דאָס בית־המדרש. זי האָט אַ בליק געטאָן צום טיש,

וואו עס זיינען געזעסן אירע. דער פאָטער און דער מאַן, איר נחום, וואָס שוין זייט עטלעכע וואָכן ווי מען האָט אים פון איר אָפּגעשיידט. דער פאָטער האָט אויף איר אַ בליק געטאָן, אָבער דער מאַן נישט. ער איז געזעסן פאַר־טיפט איבער זיין ספר. זי האָט גלייך דערפילט אַ שוואַכקייט אין די קני. ישראל אביגדור האָט איר צוגעטראָגן אַ שטול.

— ניעשאָווער רבינס טאָכטער — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט — איר ווייסט, וואָס דאָס איז אַזוינס אַ בית־דין פון זיבעציק?

— כ'ווייס — האָט סערל געזאָגט שטיל — דאָס איז ווי אַ סנהדרין.

— אמת — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט — איר קאָנט חומש, מעג זיין אין עברי־טייטש?

— יאָ.

— איר ווייסט, וואָס עס קומט אַן אשת־איש פאַר וואוינען מיט אַ פרעמדן מאַן?

— פאַרשטיינט צו ווערן.

— אמת. איר ווייסט, אַז זינט דאָס בית־המקדש איז חרוב געוואָרן, האָט בית־דין נישט קיין רשות צו פאַרשטיינען. אָבער עס איז דאָ אַ שטראָף פון הימל אַנשטאָט דעם.

— כ'ווייס — האָט סערל געזאָגט — פאַרשניטענע יאָרן.

— אמת — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט — גייט צו, קוקט אָן דעם ייד, וואָס זיצט דאָ, און זאָגט פאַרן בית־דין, ווער ער איז.

— מיין מאַן ר' נחום — האָט סערל געזאָגט פעסט.

— ווי אַזוי זענט איר זיכער? אייער מאַן איז דאָך פון אייך אַוועק אויף גאַנצע פופצן יאָר. האָט איר אים דערקענט?

ער האָט מיר געגעבן סימנים.

— וואָסערע סימנים?

סערל האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

— שעמט זיך נישט. איר שטייט פאַרן בית־דין. זיינען דאָס געווען סימנים צווישן מאַן און ווייב?

— יאָ.

— האָט קיינער נישט געקענט וויסן פון די סימנים? האָט איר עס נישט אַמאָל דערציילט עמעצן פון אייערע נאָענטע חברטעס?

— ניין.

— אפשר האָט עס אייער מאַן עמעצן דערציילט און יענער האָט זיך מיט די סימנים באַנוצט?

— איך האָב אויך געהאַט סימנים אויף זיין לייב — האָט סערל שטיל געזאָגט און אַ רויטקייט האָט באַגאָסן איר פּנים — דער טאַטע, זאָל לעבן, האָט געהייסן נאָכזען.

אַ מורמל איז דורך איבערן בית־מדרש.

— שאַ! — האָט דער קראָקעווער רב גערופֿן.

— שאַ! — האָבן אַלע רבנים נאָכגעזאָגט.

סערעלע דעם רבינס איז צוריקגעגאַנגען אויף איר אָרט. מען האָט אַרויסגערופֿן קנה שמש.

— ר׳ קנה — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט — איר זענט אַ בעל־דין, דער פֿאָטער פֿון דער ביאַלאַגורער עגונה, וואָס טענהט, אַז דער ייִד, וואָס זיצט דאָ, איז איר מאַן יאשע. לויטן דין דאַרף אַ בעל־דין שווערן. אַזוי ווי אַן אשה גיט מען נישט קיין שבועה, וועט איר, איר פֿאָטער, דאַרפֿן שווערן. קאָנט איר שווערן, אַז דער ייִד איז דער מאַן פֿון אייער טאָכטער.

— יאָ, רבי — האָט קנה שמש געזאָגט פֿעסט.

דער קראָקעווער רב האָט צעשאָקלט דעם קאָפּ אויף אַלע זייטן.

— אַ שבועה איז נישט קיין קלייניקייט — האָט ער געזאָגט מיט אַ פֿאַרכטיק קול — פֿאַר פֿאַלש שווערן, פֿאַר האָבן אַפֿילו אַ טעות ביי שווערן איז דער גיהנום צו קליין. אויב איר האָט דעם קלענסטן קלער, זאָלט איר זאָגן.

— איך וויל שווערן — האָט קנה געזאָגט — פֿאַרן אמת מעג מען שווערן.

— שמש, לעש אויס די וואַקסענע ליכט — האָט דער רב באַפֿוילן זיין שמש — און צינד אָן די שוואַרצע ליכט.

דער שמש האָט אַזוי געטאָן.

— טראָג צו דאָס טהרה־ברעט צום בעלעמער.

אַלע ייִדן זיינען געוואָרן בלייך. קנה האָט זיך דערויף נישט אומגעקוקט. ער האָט די זאַכן געקענט.

— ר׳ קנה, גייט וואַשט אייך די הענט, גייט אַרויף אויפֿן בעלעמער, טוט אָן אַ קיטל און טלית.

קנה איז צוגעגאַנגען צום האַנטפֿאַס, געוואַשן די הענט, דערנאָך איז ער רואיק אַרויף אויפֿן בעלעמער און אָנגעטאָן דעם קיטל און טלית.

דער קראָקעווער רב האָט מיט וואַקלענדיקע טריט, אונטערגעהאַלטן פֿון צוויי רבנים, דערנענטערט זיך צום בעלעמער און אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש.

— די גאַנצע וועלט האָט געציטערט — האָט ער געזאָגט מיט אַ שוואַך ציטערנדיק קול — ווען דער אויבערשטער האָט געזאָגט: זאָלסט נישט שווערן פֿאַלש. אַלע עבירות אין דער וועלט ווערן פֿאַרגעבן, די זינד פֿון פֿאַלש שווערן ווערט נישט פֿאַרגעבן. פֿאַר אַלע זינד ווערט מען בלויז אַליין געשטראָפֿט, פֿאַר פֿאַלש שווערן ווערט געשטראָפֿט די גאַנצע משפּחה, ביז קינדס־קינדער. מען וואַרט אַפֿילו נישט אין הימל, נאָר מען נעמט באַלד געצאָלט.

אַ ציטערניש איז דורך דעם גאַנצן בית־המדרש. ייִדן זיינען געשטאַנען בלאַסע, ווי נאָך אַ טאָג פֿאַסטן אין יום־כּיפּור פֿאַר נעילה.

— ווי! ווי! — האָבן זיך געהערט זיפצן.

— שופר! — האָט דער רב גערופן.

אַ ייד אין אַ טלית האָט געבלאָזן שופר.

— זאָגט נאָך יעדעס וואָרט — האָט דער רב באַפוילן — איך, קנה בן העניע פעשע.

— איך, קנה בן העניע פעשע — האָט קנה נאָכגעזאָגט.

אָבער אין דער רגע איז דער ניעשאַווער רבי, וואָס איז געזעסן די גאַנצע צייט אין טלית און תפילין, אַ שפרונג אויף געגעבן פון זיין אָרט און אַ געשריי געגעבן מיט אַ פאַרכטיקן קול.

— אויפהערן! — האָט ער גערופן — אויפהערן!

אַ טויט שטילשווייגן האָט אַרומגענומען אַלע. ביים קראָקעווער רב זיינען די ווערטער פאַרגליווערט געוואָרן אין מויל.

דער ניעשאַווער איז געשטאַנען אַ ווייסער, אַ שווערער, ווי אַ פאַרגליווערטע מאַסע.

— כ'וועל נישט דערלאָזן צו קיין פאַלשער שבועה אין מיין שטאָט! — האָט ער גערופן.

צווישן די רבנים איז געוואָרן אַ גערודער, אַ טומל. דער רבי האָט אויפגעהויבן די הענט, אַ צייכן, אַז ער וויל ריידן. עס איז שטיל געוואָרן, ווי אַ קבר.

— איך, מלך, דער זון פון קדושים — האָט ער געזאָגט — זאָג עדות אין טלית און תפילין, אַז דער בעל־דין, וואָס זיצט דאָ פאַר אונדז, איז מיין איידעם ר' נחום. ווען ער איז צוריקגעקומען נאָך פופצן יאָר, האָב איך אים נישט דערקענט. ער איז אַוועק אַ יונגערמאַן, אָן אַ באָרד נאָך, און צוריקגעקומען מיט באָרד און פיאות. אָבער ער האָט מיר געגעבן סימנים. ער האָט מיך דערמאָנט וועגן וואָס מיר האָבן געשמועסט אין לערנען. ער האָט מיך אויך דערמאָנט, אַז מען האָט פאַרקנייטשט אַ בלעטל אין ספר רזיאל־המלאך. איך האָב דאָס ספר נאָכגעזען און עס איז געווען, ווי ער האָט געזאָגט. ער האָט אויך געגעבן סימנים פון פראָסטע זאַכן, וואָס אַ שטייגער מען האָט געקאָכט אין טאָג פאַרן אַוועקגיין זיינעם.

ער האָט פלוצלינג אַראָפגעכאַפּט דעם של־ראש פון קאָפּ און, קלאַפּמערנדיק אים מיט ביידע אַלטע הענט, האָט ער גערופן הויך:

—איך שווער ביים של־ראש דערויף!

ער איז שוואַך געוואָרן און זיך אַוועקגעזעצט.

אין בית־המדרש איז שטיל געווען. אין דער שטילקייט האָט זיך אַ געוויין דורכגעריסן. קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואַנען עס קומט.

קנה שמש האָט אַ פאַרלוירענער אויסגעטאָן דעם טלית און קיטל. די ניעשאַווער וואָגשאָל איז געווען אינגאַנצן איבערפולט. אָבער ווי נאָר דאָס

בית־דין האָט זיך צוריקגעזעצט און גענומען אויספרעגן אים דעם בעל־דין אַליין, אַז די וואַגשאָלן האָבן ווידער גענומען שפּרינגען הין און צוריק, אַזוי אַז די רבנים אַליין האָבן זיי מיטן אויג נישט געקענט כאַפּן.

— בעל־דין — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט, נישט ווינסנדיק ווי אַזוי אים צו רופן, נחום אָדער יאָשע — זאָגט פאַרן בית־דין, ווער זענט איר?

— איך ווייס נישט — האָט געענטפערט דער געמשפּטער, נישט אויפ־הויבנדיק אַפילו די אויגן פון ספר.

— איר ווייסט נישט? — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט פול מיט שטוינען — ווער דען קען וויסן, אויב נישט יעדער מענטש וועגן זיך אַליין?

— מען ווייסט גאָרנישט וועגן זיך אַליין — האָט דער בעל־דין גע־ענטפערט.

— איך פאַרשטיי נישט — האָט דער רב געזאָגט.

— איך פאַרשטיי נישט — האָבן רבנים נאָכגעזאָגט.

דער ניעשאַווער רבי האָט אַנגעשטעלט די אויגן אויפן בעל־דין.

— ר׳ נחום — האָט ער געזאָגט — איך פאַרשטיי דיינע רייד. אָבער פאַרן בית־דין דאַרפסטו ריידן קלאָר. דו דאַרפסט זאָגן, אַז דו ביסט נחום.

— איך בין נחום — האָט דער בעל־דין נאָכגעזאָגט ווי אַ ווידער־קול.

— זאָג, ווען דו האָסט חתונה געהאַט מיט מיין טאָכטער — האָט דער רבי געזאָגט.

— אין ל״ג בעומר תרכ״ט — האָט דער בעל־דין געזאָגט מיט דעם זעלבן פרעמדן קול.

דער רבי האָט אויסגעקוילערט די אויגן זיינע אויפן עולם.

— ווער פון עולם — האָט ער געפרעגט — איז געווען אויף דער חתונה פון מיין טאָכטער מיט מיין איידעם ר׳ נחום?

— איך! עך! יעך! — האָבן זיך געהערט שטימען.

דער רבי האָט אָנגעשטעלט די אויגן אויף דעם בעל־דין.

— איידעם מיינער, געדענקסט די דרשה, וואָס דו האָסט געזאָגט אויף דיין חתונה?

— יאָ.

— זאָג זי איבער פאַרן בית־דין.

מיט אַ קול, וואָס איז פרעמד, ווי עס וואָלט געקומען נישט פון אַ לע־בעדיקן מענטשן, האָט דער בעל־דין די גאַנצע דרשה איבערגעזאָגט.

— אמת! — האָט אַ רב געררופן.

— כ׳געדענק! כ׳געדענק! — האָט אַ צווייטער איבערגעריסן.

דער רבי ר׳ מלך האָט געקוקט מיט צאָרן אויפן גאַנצן עולם.

— ביאַלאָגורער דיין! — האָט ער געררופן — איז דער יאָשע פון ביאַלאָגורע געווען אַ למדן, צי אַן עם־הארץ?

— ער פלעגט בלויז זאָגן תהילים — האָט דער דיין געענטפערט.

— יידן — האָט דער רבי געזאָגט — ר׳ נחום איז אַ למדן און אַ בעל־מקובל.

— נישט משיג צו זיין — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט.

— נישט משיג צו זיין — האָבן אַלע רבנים נאָכגעזאָגט.

דער רבי ר׳ מלך האָט זיך טיפער אַריינגערוקט אין שטול, ווי אַ זיגער. אָבער באַלד האָט ר׳ שכנא דיין אויסגעשנייצט עטלעכע מאָל די נאָז זיינע מיט אַ פייף און גענומען דעם בעל־דין אויפן פאַרהער, און די וואָגשאָל האָט ווידער גענומען שפּרינגען.

— יאָשע! — האָט ר׳ שכנא דיין גערופן — זאָג פאַרן בית־דין, אַז דו ביסט נישט יאָשע קאַלב פון ביאַלאָגורע.

דער בעל־דין האָט געשוויגן.

— שווייגסט! — האָט ר׳ שכנא געשריגן — לייקנסט נישט! ביסט זיך, הייסט עס, מודה?

דער בעל־דין האָט געשוויגן.

ר׳ שכנא האָט זיך אויסגעצויגן, טאָפּלט שמעלער און לענגער געוואָרן.

— רבותי — האָט ער געזאָגט — פונקט אַזוי האָט ער געשוויגן אָדער נישט גערעדט צו דער זאַך אין ביאַלאָגורע, ווען ער איז געשטאַנען פאַרן בית־דין. אין שטאָט איז, לא־עלינו, אַ מגפה אויסגעבראָכן. דעם שמשס טאָכטער האָט אויף אים עדות געזאָגט, אַז ער האָט, לא עלינו, מיט איר געזינדיקט. אָבער ער האָט אויך געשוויגן ווי איצט. נישט מודה געווען זיך, נישט געלייקנט. מען האָט אים מיט דעם שמשס טאָכטער חתונה געמאַכט, אָבער ער איז אַנטלאָפן. זאָל ער מיר לייקענען!

איבערן בית־המדרש איז אַ גרויל דורך.

— בעל־דין — האָט דער קראָקעווער רב געזאָגט — איר האָט געהערט, וואָס דער דיין ר׳ שכנא האָט געזאָגט וועגן אייך פאַרן בית־דין?

— יאָ — האָט דער בעל־דין געזאָגט.

— וואָס זאָגט איר דערויף?

דער בעל־דין האָט געשוויגן.

ר׳ שכנא איז פון אָרט אויפגעשפרונגען.

— לייקן! — האָט ער געשפּריצט מיט פייער — איך האָב עדות געזאָגט, אַז דו ביסט נישט נחום, נאָר יאָשע, יאָשע קאַלב, לייקן, אַז דו ביסט עס נישט.

דער בעל־דין האָט אַפילו אויף דעם שרייענדיקן דיין קיין בליק נישט געטאָן.

דער קראָקעווער רב האָט אַזוי גענומען טרייסלען מיטן קאָפּ, אַז עס האָט אויסגעזען ווי אָט־אָט פאַלט אים דער קאָפּ אַראָפּ.

— בעל־דין! — האָט ער געזאָגט בייז — דאָס בית־דין פרעגט אייך, ווער איר זענט.

— איך ווייס נישט — האָט דער בעל־דין געענטפערט.

דער קראָקעווער רב איז פון אָרט אויפגעשפּרונגען.

— איר האָט געזאָגט, אַז איר זענט נחום, דער איידעם פון ניעשאַווער רבין. זאָגט, פאַרוואָס זענט איר אַוועק פון אייער ווייב?

— איך האָב אַזוי געדאַרפט.

— וואו זענט איר געוועזן?

— אויף דער וועלט.

— רעכנט אויס די שטעט, וואו איר זענט געוועזן.

— זיי זיינען נישט אויסצורעכענען.

— ווייסט איר פון אַ שטאָט ביאַלאָגורע?

— יאָ.

—זענט איר דאָרט געוועזן?

— איך בין אומעטום געוועזן.

— וואָס האָט איר געטאָן אויף דער וועלט?

— איך ווייס נישט.

דער קראָקעווער רב האָט זיך אַוועקגעזעצט אַ שוואַכער. ער האָט נישט געקענט ריידן.

— יידן — האָט ער געזאָגט צו די רבנים, וואָס זיינען געזעסן לעבן אים — פירט איר דערוויל.

דער ערשטער האָט גענומען אויספרעגן דער אייזערנער קאָפּ פון דינאַ־בורג. אָבער ער האָט גאָרנישט געקאָנט אַרויסקריגן. אַ גיכער, אַ צעטראָ־גענער, אַ פלוט, וואָס פרעגט זיך אַליין, ענטפערט זיך אַליין און רעדט גיך, האַלבע ווערטער, מיטן אויער נישט צו דערכאַפּן, האָט ער בלויז אַ צעררו־דערונג אַריינגעטראָגן.

— בעל־דין — האָט ער געזאָגט, רייבנדיק זיך אין שטערן און בליצנדיק מיט די ווילדע אומרואיקע אויגן — איינער פון די צדדים מוז דאָך זאָגן ליגן. וואָרעם ממה־נפשך, זענט איר נחום, זענט איר דאָך נישט יאָשע, און זענט איר יאָשע, זענט איר דאָך נישט נחום. ראובן איז דאָך נישט שמעון און שמעון איז דאָך נישט ראובן. אַזוי איז דאָך דער שכל מחייב, יאָ, צי ניין? הע?

ער האָט זיגעריש אַ בליק געטאָן מיט די ווילדע אויגן און, נישט וואַרטנדיק אַפילו אויף קיין ענטפער, האָט ער גענומען מאָלן גיך, שלינגענ־דיק עטלעכע ווערטער מיטאַמאָל, שיטנדיק מיט לומדות.

אָבער דער בעל־דין האָט אים אַפילו נישט אָנגעקוקט. האָט דער ליזשאַנער צדיק, דער, וואָס ייִדן ווילן אים מאַכן פֿאַר רבי און ער וויל נישט, איבערגעריסן דעם אייזערנעם קאָפּ אין דער סאַמע מיט.

— ר' שמעון רפאל — האָט ער באַפֿוילן — זעצט זיך.

דער אייזערנער קאָפּ האָט נאָך אַביסל זיך געהיצט, ווי אַ ווילד פֿערד, וואָס לאָזט זיך נישט אָפּשטעלן אין מיטן לויפֿן, און דערנאָך האָט ער זיך אַוועקגעזעצט. דער ליזשאַנער צדיק האָט צוגעמאַכט די אויגן, ער האָט פֿאַרקנייטשט דעם גרויסן שטערן, שטאַרק זיך פֿאַרטיפֿט, און מיט אַ סודות־דיק קול, וואָס האָט אויף אַלעמען גלייך אָנגעוואָרפֿן אַ מורא, האָט ער גע־נומען פֿירן די זאַך גאָר אויף אַן אַנדער וועג. אָנשטאָט אויספֿרעגן דעם בעל־דין, האָט ער גאָר גענומען אויספֿרעגן אויפֿסניי די עדות, און פֿאַר אַלעמען די ווייבער, סערל דעם רבינס און צביה דעם שמשס.

— ניעשאַוווער רבינס טאָכטער — האָט ער געפֿרעגט — איז אייער מאַן, נאָך זיין צוריקקומען צו אייך, אַ מענטש גלייך ווי אַלע, אָדער ניין?

סערל האָט געשוויגן.

— רעדט ער אַמאָל מיט אייך?

— ניין — האָט סערל געזאָגט מיט טרויער.

— וואָס טוט ער? — האָט דער ליזשאַנער צדיק געפֿרעגט — ווי פֿירט ער זיך?

— ער זיצט פֿאַרשלאָסן ביי זיך אין שטיבל.

— וואָס נאָך?

— אַ סך מאָל גייט ער אַוועק ביינאַכט אין פֿעלד און זאַמט זיך לאַנג.

— אין פֿעלד ביינאַכט? — האָט דער ליזשאַנער איבערגעחזרט — נו, און וואו נאָך גייט ער אַמאָל?

— צום בית־עולם — האָט סערעלע געזאָגט.

— צום בית־עולם? — האָט דער ליזשאַנער נאָך העכער איבערגעפֿרעגט. ער האָט זי פּלוצלינג באַטראַכט אַ'ון געפֿרעגט:

— לעבט ער מיט אייך אין שטייגער פֿון מאַן און ווייב?

סערעלע האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

— ענטפֿערט — האָט דער ליזשאַנער געזאָגט — בית־דין דאַרף עס וויסן.

— ווי אַ מאָל — האָט סערל געזאָגט אַ פֿאַרפֿלאַמטע.

— האָט איר אים געזען אויסטאָן זיך? — האָט דער ליזשאַנער אַ פֿרעג געטאָן מיט גרויס וויכטיקייט אין קול.

— ניין.

— פֿאַרהוילט ער זיך פֿאַר אייך?

— כ'ווייס נישט.

— האָט איר געזען זיינע פֿיס?

— ניין.

— איר קאָנט שוין גיין — האָט דער ליזשאַנער געזאָגט.

סערל איז אַוועקגעגאַנגען. אויף איר אָרט האָט זיך געשטעלט צביה דעם שמשס.

— יידענע — האָט דער ליזשאַנער געפרעגט — לאַנג האָט דער יאָשע אין ביאַלאָגורע געוואוינט ביים טאַטן דיינעם אין שטוב?

— לאַנג — האָט צביה געזאָגט.

— פלעגסטו אים זען ביינאַכט?

— יאָ.

— וואָס פלעגט ער טאָן ביינאַכט?

— געוויינט — האָט צביה געזאָגט.

— געוויינט? — האָט דער ליזשאַנער איבערגעפרעגט — פלעגט ער נישט אַרויסגיין ביינאַכט אויפן בית־עולם?

— יאָ.

— האָט ער אַמאָל גערעדט מיט דיר?

— ניין.

— האָט ער געלאַכט אַמאָל? האָט ער געוויזן אַ פריילעך פנים?

— ניין.

— האָסטו געזען, ווי ער טוט זיך אויס?

— הי, הי, — האָט צביה גענומען הירזשען.

— יידענע, לאַך נישט! — האָט דער ליזשאַנער אויף איר אָנגעשריגן — האָסטו אַמאָל געזען זיינע פיס?

— ניין.

— האָט ער זיך פאַרבאָרגן פאַר דיר?

צביה האָט נישט פאַרשטאַנען. דער ליזשאַנער האָט זי באַטראַכט און געהייסן גיין.

ער האָט גענומען אויספרעגן די ביאַלאָגורער יידן.

— פון וואַנען איז דער יאָשע געקומען קיין ביאַלאָגורע?

— מיר וויסן נישט — האָבן די יידן געזאָגט.

— איז ער געווען אַ מענטש, צי האָט ער אַרויסגעוויזן מעשה־שטות?

— ער איז געווען אַ נאַר — האָבן די יידן געזאָגט — דערפאַר האָט מען אים גערופן קאַלב.

— האָט ער עמעצן געטשעפעט?

— ניין, פאַרקערט, אַז מען האָט אים געשלאָגן, האָט ער געשוויגן.

— פלעגט ערריידן מיט עמעצן?

— ניין, ער האָט געשוויגן. שטענדיק אויסבאַהאַלטן זיך פון מענטשן.

דער ליזשאַנער האָט די יידן דורכגענומען מיט די אויגן.

— האָט עמעצער געזען אים אויסטאָן זיך? — האָט ער געפרעגט.
— ניין.
— האָט עמעצער געזען זיינע פיס?
— ניין.
דער ליזשאַנער צדיק האָט אַראָפּגערוקט דעם ספאָדיק איבערן קאָפּ און ווידער פאַרמאַכט די אויגן. אַלע זיינען געזעסן אין מורא. באַלד האָט ער געעפנט די אויגן און מיט אַ ציטערדיק קול גענומען ריידן.
— רבותי — האָט ער געזאָגט — קלאָר ווי דער טאָג, אַז קיינער פון די צדדים האָט, חלילה, נישט געזאָגט קיין ליגן פאַרן בית־דין. אמת?
— אמת! האָבן זיך געהערט ענטפערס פון פאַרשידענע זייטן.
— יידן — האָט דער ליזשאַנער געזאָגט — דער ניעשאַווער רבי האָט געזאָגט אין טלית און תפילין, אַז דער בעל־דין איז זיין איידעם. קיינער וועט, חלילה, נישט חושד זיין דעם רבין אין שקר.
— חלילה! — האָבן קולות געררופן.
דער ליזשאַנער האָט אָנגעהויבן ציטערן.
— בעל־דין — האָט ער געזאָגט — זאָג, ווער דו ביסט!
— איך ווייס נישט.
— און איך ווייס יאָ — האָט דער ליזשאַנער געזאָגט — אַ גילגול ביסטו, הערסט!
איבערן בית־המדרש איז אַ גרויל אַדורך.
— יאָ, יאָ — האָט דער ליזשאַנער צדיק געזאָגט, ציטערנדיק אינגאַנצן, קוקנדיק מיט דורכדרינגענדיקע אויגן דעם בעל־דין אין די גרויסע שוואַרצע אויגן אַריין — בלאָנדזשעסט אַרום, מאַכסט לצי־ליצנות און ווייסט אַליין נישט וואָס דו טוסט.
דער עולם איז געבליבן פאַרגליווערט. פון שרעק איז דאָס לשון אָפּגענומען געוואָרן.
דער ליזשאַנער אַליין האָט ווייטער גערעדט:
— ביסט נחום און דו ביסט יאָשע, ביסט אַ למדן און אַן עם־הארץ, קומסט פלוצלינג אין שטעט און פאַרשווינדסט פלוצלינג פון שטעט, האַלטסט זיך אויף אויף בית־עלמינס, וואַנדערסט איבער פעלדער ביינאַכט, וואו דו קומסט ברענגסטו אומגליק, מגפות, שרעקסט אויף בית־עולמס, ביסט זיך מזווג מיט ווייבער, פאַרשווינדסט און קומסט ווידער, האָסט נישט קיין טעם אין דיין לעבן און אין דיינע מעשים, ווייל דו ביסט גאָרנישט, ווייל דו דרייסט זיך אַרום אויפן עולם־התוהו, הערסט!
אויגן זיינען געוואָרן טאָפּלט גרויס, הערצער האָבן געפּלאַטערט. ווי געפלאָגטע, ווי בלינדע, וואָס וואָלטן פלוצלינג די אויגן געעפנט און דערזען מיטאַמאָל זייערע אייגענע פּלאָג, אַזוי האָבן איצט מיטאַמאָל אַלע דערזען

דאָס, וואָס האָט אַזוי לאַנג געמאַטערט, געלעגן אויף הערצער, ווי אַ שטיין.

— ווי איז מיר! — האָבן זיך זיפצן געטראָגן.

— ל י י ק ן! — האָט דער ליזשאַנער געשריגן צום בעל־דין — שוויג נישט!

דער בעל־דין האָט געשוויגן.

רואיק, קאַלט און גלייך האָט ער געקוקט מיט זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס זיינען אָפן, נאָר זעען קיין זאַך נישט.

אַ ווײַלע איז געווען שטיל, ווי עס איז שטיל אין פעלד פאַר אַ שטורעם. פּלוצלינג האָט זיך דער רבי ר׳ מלך אויפגעהויבן האַסטיק פון זיין אָרט און אויסגעקוילערט די אויגן זיינע צום בעל־דין. אַ פאַרשטיינערטער, מיט אַן אָפן מויל, ווי אַ קבר, מיט גלעזערנע אויגן, וואָס קריכן אַרויס פון די אויגן־לעכער, האָט ער דורכגענומען דעם אײדעם זיינעם און געמאַכט אַ טריט צו אים.

— נחום — האָט ער געזאָגט.

אָבער אין דעם אויגנבליק האָט ער זיך אַ וואַקל געטאָן און האַסטיק, ווי אַ באַרג, וואָס פאַלט איין, זיך אַראָפּגעזעצט צו דער ערד.

אַלע מיטאַמאָל האָבן אויגנבליקלעך זיך אַראָפּגעלאָזט צום געפאַלענעם.

— רבי! — האָבן קולות געגרופן.

ישראל אביגדור האָט גיך און מיט אַ געוואַלדיקן כוח אַלע אָפּגעשטופט פון זיך. מיט דעם זעלביקן כוח האָט ער געכאַפּט דעם שווערן רבין אויף די הענט און אים אַריינגעזעצט אין דער שטול, אָבער דער גוף איז געווען קאַלט און אומבאַוועגלעך.

ישראל אביגדור האָט גענומען דעם טויטן גוף און אים אַוועקגעטראָגן צום שולחן אויפן בעלעמער. דאָרט האָט ער אים גלייכגעלייגט, ווי מען לייגט אַ ספר־תורה, און אים איבערגעדעקט מיט אַ טלית.

— ברוך דיין אמת! — האָט ער געזאָגט הויך.

אַן איינצלנער יאָמער, אַ מאַנצבילשער, נאָר אַ דינער, וואָס דערמאָנט אַן קלאָגן פון אַ נקבה, האָט דורכגעשניטן שאַרף דאָס גרויסע בית־המדרש, אַ יאָמער, אַ שווערער, אַ גרוילעכער.

קאַפּיטל זיבן און צוואַנציק

אויף צומאָרגנס זיינען אַלע וועגן, וואָס פירן קיין ניעשאַווע, געווען פול מיט יידן.

מיט באַנען, מיט פערד און וועגן, צופוס, האָבן יידן געצויגן קיין ניע־שאַווע אויף דער לויה פון רבין ר׳ מלך. איבער גאַליצישע דערפער האָבן די פאַררעגנטע טעלעגראַפישע סלופּעס נישט אויפגעהערט צו ברומען, די דראָטן האָבן ווייט און ברייט געטראָגן די שלעכטע בשורה, פאַסטעכער זיינען פון די סלופּעס גאָרנישט אָפּגעטראָטן.

נאָכן רבינס קבורה האָבן פינף זין געזאָגט קדיש. פינף פאָר הענט האָבן אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס די לאַצן איינגעריסן. גלייך דערויף האָבן מחנות יידן יעדן פון די זין אַרומגערינגלט און מיט הויכע קולות געררופן:

— מזל־טוב, ניעשאַווער רבי!

ישראל אביגדור מיט אַן עולם האָט זיך אָפּגעטיילט און געזוכט אַרום זיך.

— ר׳ נחום! — האָט מען גערופן — וואו איז ר׳ נחום דער ניעשאַווער רבי? מיר ווילן אים זאָגן מזל־טוב!

אָבער מען האָט אים נישט געפונען.

מיט אַ שטעקן אין האַנט, מיט אַ פאַרלאַטעטן זאַק אויף די פּלייצעס, מיט אַליידיקן זאַק, אין וועלכן עס איז בלויז געווען טלית און תפילין און אַ שטיינדל, צו האַלטן געוויכט, איז ער געגאַנגען איבער פאַרשטויבטע וועגן מיט גרויסע ברייטע שפּאַן. דאָרפישע הינט זיינען אים נאָכגעלאָפן, פאַסטע־כער האָבן אים שטיינדלעך נאָכגעוואָרפן, געשריגן: זשיד כאַלאַמיד! ער האָט זיך נישט אומגעקוקט. ער איז פאַרביי דערפער, לאַנקעס, וואַסערלעך, ווינט־מילן און געשפּאַנט אַלץ ווייטער און ווייטער.

פאַרנאַכט איז ער אָנגעקומען אין אַ יידיש שטעטל און אַוועקגעגאַנגען צום בית־המדרש.

אָבער יידן האָבן אים דערקענט און אַנטלאָפן פון אים.

— אַ שד! — האָבן יידן געשריגן און געלאָפן — אַ גילגול!

מען האָט פאַרהאַקט פאַר אים טיר און טויער.

ער איז אַרויס הינטער דעם שטעטל צום גוטן־אָרט. ער האָט אַוועק־געלייגט דעם זאַק צוקאָפּנס, דעם שטעקן דערלעבן, און ער איז איינגעשלאָפן.

די לבנה האָט אים באַלויכטן און באַוואַכט.

ווערק פון י. י. זינגער:

פערל — דערציילונגען	1923
אויף פרעמדער ערד — דערציילונגען	1923
שטאָל און אייזן — ראָמאַן	1927
ניי־רוסלאַנד — רייזע־איינדרוקן	1927
יאָשע קאַלב — ראָמאַן	1932
די ברידער אשכנזי — ראָמאַן	1935
פרילינג — דערציילונגען	1937
חבר נחמן — ראָמאַן	1938
משפחה קאַרנאָווסקי — ראָמאַן	1943
פון אַ וועלט וואָס איז נישטאָ מער — אויטאָביאָגראַפיש	1946
דערציילונגען	1949